

SÁROSPATAKI FÜZETEK

A SÁROSPATAKI IRODALMI KÖR TUDOMÁNYOS KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HORVÁTH CYRILL

MÁSODIK ÉVFOLYAM

SÁROSPATAK, 1905.

NYOMTATTA RADIL KÁROLY A SÁROSPATAKI EV. REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.

TARTALOM.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

A Csécsi-világból. <i>Horváth Cyrill dr.</i>	1.,	65
A türelmi rendelet történetéhez. <i>Zsindely István dr.</i>	16.,	88
A szárazföldi semlegesség elvei. <i>Ferenczy Árpád dr.</i>		29
A jövedelem. <i>Szabó Sándor dr.</i>		102
Két pataki graduál. <i>Horváth Cyrill dr.</i>		108
A parlamenti jog köréből. <i>Ferenczy Árpád dr.</i>		132
A Speculum Perfectionis keletkezése. <i>Horváth Cyrill dr.</i>		193
Michael de Ungaria. <i>Gálos Rezső</i>		203
A „Nándorí Királyi Tábla“ jegyzőkönyve. <i>Zsindely István dr.</i>		214

II. IRODALOM.

Antalffy, Petrőczy Katalin Szidónia élete és munkái. <i>Ism. H. C.</i>	41
R. Kiss István, Radvánszky György házassági pöre. <i>Ism. Historicus.</i>	148
Incze Béni, Tacitus élete és művei. <i>Ism. Domby László</i>	153
Kardos Samu, Wesselényi Miklós élete és munkái. <i>Ism. Bálint Péter</i>	225

III. ADATTÁR. APRÓSÁGOK.

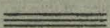
Közös ker. hitvallások. <i>K. Tüdös István dr.</i>	50., 158.,	237
Pósházi műveihez		52
Apafi Mihály levele a pataki kollégiumhoz. <i>Zsoldos Benő</i>		55
Pataki Mihály, Apáczai János és társaik útlevele 1689-ből		56
Patay Sámuel leveleiből. <i>K. Földváry László</i>		56
Enyedi György egyházi beszédeiből		161
Almási Péter versezete 1695-ből. <i>K. Zsoldos Benő</i>		167
Csécsi János életéhez	171.	238
Szombathi János: Oratio de incommodis togae		182
Decsy Sámuel levele		188
Magyar István püspöksége		63
Helyreigazításul		191
A Péter búdosó kecskéje		192

1558

SÁROSPATAKI FÜZETEK

A SÁROSPATAKI IRODALMI KÖR TUDOMÁNYOS KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HORVÁTH CYRILL

II. ÉVFOLYAM I. FÜZET

MEGJELEN MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER VÉGÉN.

SÁROSPATAK, 1905.

NYOMTATTA RADIL KÁROLY A SÁROSPATAKI EV. REF. FŐISKOLA BETŰIVEL

TARTALOM.

Dr. HORVÁTH CYRILL: A Csécsi-világból (1—15. l.). — Dr. ZSINDELY ISTVÁN: A türelmi rendelet történetéhez (16—29. l.). — Dr. FERENCZY ÁRPÁD: A szárazföldi semlegesség elvei (30—40. l.). — **Irodalom és művészet:** BAKONYI JÓZSEF: Antalfy E., Petröczy K. élete és munkái (41—49. l.). — **Adattár:** 1. Dr. TÜDÖS ISTVÁN: Közös ker. hitvallások. 2. H. C.: Pósházi János irataihoz. 3—4. ZSOLDOS BENŐ és H. L.: Apafi M. két levele. 5. FÖLDVÁRY LÁSZLÓ: B. Patay Sámuel leveleiből (50—63. l.). — Dr. H. C.: Magyar István püspöksége (64. l.)

SÁROSPATAKI FÜZETEK. Évnegyedes folyóirat. II. évfolyam. 1. füzet. Azt a méltán nagyhírű tudományos folyóiratot, melyet az 50-es években egyik legmélyebben járó esztétikusunk és kritikusunk: Erdélyi János alapított és szerkesztett 8 éven át, az 1904. évben újból feltámasztotta néhány lelkes és irodalmi néven jónevű pataki tanár s az első esztendőben mindjárt széleskörű pártolásra talált folyóiratot aztán a folyó 1905. évben a Sárospataki Irodalmi Kör vette át tulajdonába és szerkesztésével dr. Horváth Cyrill egyetemi magántanárt, irodalomtörténetünk emez egyik elsőrangú munkását bízta meg. E derék folyóiratnak előttünk fekvő első füzetében legelől a szerkesztőnek áll egy levéltári kutatásokon alapuló magvas tanulmánya „A Cécsei-világból” címen. Rendkívül érdekes művelődéstörténeti kép e tanulmány a XVIII. század egyházi és iskolai életéről. Aztán dr. Zsindely István ismerteti szintén levéltári kutatások alapján igen érdekesen azokat a tárgyalásokat, amelyek a II. József-féle türelmi rendelet létrejöttét megelőzték. Igen érdekes tanulmány a dr. Ferenczy Árpádé is „A szárazföldi semlegeségről”, mely irodalmunkban legelőször tárgyalja és pedig igen mélyrehatólag, a semlegesség jogát. Egy tanulságos irodalmi kritika és egy pár rendkívül érdekes történelmi adalék, köztök Apafi Mihály fejedelemnek pár eddig ismeretlen levele zárja be a gondosan szerkesztett, érdekes és tartalmas füzetet, amelyet jó lélekkel ajánlunk az irodalompártoló művelt közönség szíves támogatásába. Az évenként 4-szer megjelenő, külsőleg is izléses kiállítású folyóirat évi előfizetési díja 6 korona.

A CSÉCSI-VILÁGBÓL.

Ifj. Csécsi János 1713. február 20-án, huszonhárom és fél-esztendősen korában foglalta el tanári székét Patakon. A közönség, az iskola emberei különböző érzésekkel fogadták. Voltak, kik akadályokat gördítettek alkalmazása elé, de még többen, akik sokat vártak tőle. Végre is az iskola nem lehetett hálátlan Csécsi János emléke iránt, kinek nevéhez a kollégium megmentése fűződött, és elég sokan voltak, kik látták fiának gyors és meglepő fejlődését s jól emlékeztek az alig tizenennyolc esztendősen ifjúra, ki mint publicus praeceptor ritka sikerrel oktatta nálánál nem sokkal fiatalabb növendéktársait, majd mint a franekeri főiskola hallgatója földrajzi előadásaival általános figyelmet ébresztett. Ez a fiatal ember most mint kész tudós állott előttük, hírneves professzorok kitüntető nyilatkozataival ajánlva, a tudomány legkiválóbb föl Kentjei egész sorának barátságával kitüntetve, megrakodva tapasztalatokkal, melyekért a művelt nyugat nagy részét bevándorolta. Méltán várhattak tőle sokat, sőt többet, mint bárkitől.

Az is tagadhatatlan, hogy az iskolának szüksége van kiváló, nagy erőkre. Az intézet sokat szenvedett a legutóbbi években és jóformán szünetlenül a lét és nemlét nehéz tusája emésztette föl vezetőinek munkásságát. Ezek az örökös nyugtalanságok, aggodalmak, pártfogók után való futkosások nem voltak kedvező hatásúak belső rendjének kialakulására, sem szellemi nivójának emelésére s egy kitűnő, erőteljes tehetségnek alkalmazását a külsőleg is roskadozó, díztelen falak között alig lehetett örömmel nem üdvözölni.

Valóban, ifj. Csécsi János sok tekintetben hivatott volt rá, hogy virágzó iskolai életet teremtsen. Csudálatos szívóssággal, munkabírással megáldva lépett a tanári pályára; bámúlatos a szorgalma, az iskoláért való lelkesedése; hatalmas ambíció lakik benne, amelyet családjának hagyományai izmosítanak. Atyja a tanári pá-

lyára nevelte és azt akarta, hogy utódja legyen; vajon láthatott-e maga előtt más feladatot, mint hogy ezt az iskolát, amelyet amaz életben tartott, ő kifejlessze és fölvirágoztassa? Évek hosszú során készült erre a feladatra; korához képest ritka jártasságot szerzett a tudományok különféle ágaiban és közvetlen tapasztalatból ismerte a hazai és külföldi iskolai életet. Emellett volt érzéke a modernebb élet követelményei iránt, hogy ne elégedjék meg a meglevővel és a csöndes maradisággal szemben a haladás érdekében dolgozzék. Már mint egyetemi hallgató különös vonzódást érzett Roëllius iránt, aki nemcsak tanárja, de valósággal barátja volt s a katedrán és műveiben a hitnek fő kritériuma gyanánt az észet ünnepelte. Csécsi-ben ezt az érzést nem hűtötték le a kartézianusok ellen intézett heves támadások, melyekben az orthodoxia leghíresebb védői vettek részt a jámborság és a dogmák nevében. Nagyon is meg volt győződve az észnek értékéről és aránylag keveset törődött a jámbor kegyeskedéssel, amelyre nem volt hivatása. Az ész, a tudás önérzetes, büszke apostolának lelke élt benne, aki az embereket képzettségök fokozata szerint mérlegelte és szellemi kincseinek gazdagsága révén föltétlen elismerést követel magának. Nem csoda, hogy nincs megelégedve semmivel. A kollégium rongyos, bomladozó falaival, szűk és szurtos termeivel s ósdi szellemével, a papság, mely a religio és az iskolai törvények nevében befolyást és hatalmat követel, a patronusok és benefactorok gyülekezetei, melyek a vagyon és alamizsnálkodás trónjáról a tudóst és tanítót alig nézik egyébnek alantasnál és cselédnél: egytől-egyig kedvetlenítik, sőt keserűséggel töltik el lelkét, melyben a külföldi fényes, szabad, autonom főiskolák eszménye ragyog. Átteremteni, a maga képére formálni ezt az intézetet és egyszersmind érvényesíteni önmagát: íme életének eszményi és önző célja, melyet hogy el nem érhet, a saját hibáin kívül környezetének hibái és bűnei is okozák. Valóban, munkásságának vannak csöndesebb évei, mikor mint korlátlan vezető fényes érdemeket szerez iskolája fejlesztésében és bizonyosságot tesz hivatottságáról; de ezek az évek csak kis részét alkotják hosszú pályájának. Ügyszólván egész élete harcban telik: azokkal, akik eszményének és egyéniségének útjában állanak: tanártársaival, a papokkal és világi előljárósággal, kiknek fegyverei legtöbbször nem nemesebbek az övéinél.

Abban az időben, midőn Csécsi pataki tanárrá lett, a kollégiumot Füleki András, volt emődi pásztor igazgatta. Füleki ellene volt Csécsi alkalmazásának, sőt beiktatása ellen ünnepélyesen tiltakozott. A két férfiú között tehát kezdettől fogva feszült lehetett

a viszony és ha színre békeségben voltak is egy darabig, titokban mint ellenfelek állottak szemben egymással. Csécsi az első esztendőben egyháztörténetet, görög nyelvet, zsidó régiségeket, majd földrajzot¹ és mennyiségtant adott elő, 1714-ben pedig a zsidó nyelven kívül még theologia naturalis-t tanított és Cartesius bölcséletének alapelveit magyarázta.² A deákság rajongott érte; ünnepelték tudását, szorgalmát; de Füleki András is résen állott és mikor Csécsi egy alkalommal a nyilvános vitatkozáson Roëll hirhedt tételét („Ratio humana est principium et norma credendorum, ita ut nihil credi debeat, quod rationi absurdum et impossibile videtur“) defendáltatta, nyíltan megindult közöttük az ellenségeskedés.³ Fülekiék eretnekséggel vádolták az új tanárt, ez pedig valószínűleg tudatlannak mondotta kollégáját. Tény, hogy a deákság két részre szakadt; ezek pártolták Füleki uramat, amazok viszont „mástól adatott“, azaz Csécsi Jánostól nyert „biztató és conniveáló reménségtől tápláltatván“, tudománya, erkölce és igazgatása szempontjából kisebbítették, gyalázták.⁴

A helyzetet még jobban nehezítette, hogy Csécsi egyidejűleg a pataki pappal, Azari Istvánnal is huza-vonába keveredett. Az engesztelhetetlen harcnak, úgy látszik, Azari volt a kezdője. A tiszteletes úr sok kifogást emelt Csécsi ellen. Az új tanár ritkán ment templomba, megmosolyogta a prédikációkat és egyáltalán nem

¹ A földrajz újság volt akkor iskoláinkban, földrajzi könyveink sem igen voltak. A XVI. századból Honter, a XVII.-ből Frölich Dávid, Hevenesi Gábor és Kaposi Sámuel deák munkái ismeretesek és az a néhány lap, mely Apáczai Csere Encyclopaediájában e részben olvasható. A legelső magyar nyelvű geográfiai munka a XVIII. században, 1757-ben jelent meg Vetsei P. István mint szerző neve alatt Nagy-Károlyban. A munkát azonban nem Vetsei, hanem ifj. Csécsi János készítette. Csécsi ugyanis nem elégedett meg azzal, hogy a földrajzot deákjainak csupán előadja. Az anyagot „idővel, Deák nyelven, rövid summában is foglalta és nekik írásban le diktálta. Így cselekedett utolsó ízben 1732-dik esztendőben. Azután ezt az ő munkáját Vetsei P. István, 1739-ben, el-elhallgatván a szerzőnek nevét, Magyarra fordította; és az, némelly toldalékokkal meg-bővítettén, de Magyar Ország belőle egészen ki hagyatván, ugyantsak a Vetsei P. István neve alatt, ki-is nyomtatattott“. Szombathi Jánosnak volt e műből egy kéziratós példánya, Csécsinek következő bejegyzésével: „Johannis Tseetsi J. F. — Ab Anno 1761. Libri hujus MSti, idest Geographiae Ego sum Autor, quam cum prima vice in hac Schola Patakina (antea vero bis in Academia Franequerana omnibus Hungaris et Transylvanis Academicis 1711. et 1712.) docerem 1713 (ante quod tempus nemo in Hungaria Geographiam docuit) ex aliquo Studioso meo, infelici alias raptore, infelicius rapuit aut potius furatus est, tunc Debrecini, antea vero hic Patakin Studiosus, Stephanus Vetsei, ex Studioso Scholae Rector, postea Pastor et quidem Academicus, qui rapta illa a me Hungarice vertit, sed male et valde interpolate;

akarta elismerni Azari uram felsőbbbségét. „Én ez vagy amaz vilis prédikátortól sohasem dependeálok!“ Sőt még nagyobb bűne is volt, ezúttal már nem Azari uram, hanem egyenesen a „senior“ tekintélye ellen. Csécsi 1714-ben, július 22-én akarta megülni lakodalmat. Július 22-ike hétfőre esett, előtte való napon pedig a pataki eklézsiában úrvacsorát osztottak. És Csécsi elkövette azt a hibát, hogy „jóllehet publica autoritate Senioris Ecclesiastici admoneáltatott, hogy eljegyzett mátkájának hazahozására ne induljon azon vasárnap, a melyen a Pataki Eklában Sz. Communio administráltatik, mind az által azzal semmit nem gondolván, maximo Ecclesiae scandalo tsak el ment és azon vasárnapot, a melyen magais communicált, immediate követő hétfőn contra Canones Ecclesiae lakadalmazott, még pedig egész éjszakai tántzolásokkal.⁵ Ezek és egyéb hasonló dolgok és Csécsi „eretneksége“ fölöttébb felháborították a gondos lelkipásztort. A fiatal menyecskével sem volt megelégedve. Azari uram nem foghatta fel, hogy Csécsi a feleségét „contra canones Ecclesiae sorsa felett Fő Asszony formán tzifrázza“, holott tudnia kellett előkelő származását. Ubrisi Mária, kinek nagyatyja ugocsai alispán és Thökölynek főudvarmestere volt s mint ilyen, 1682. dec. 22-én a pataki kollégiumot, 1683. jul. 12-én pedig a templomot is visszafoglalta,⁶ arra volt ítélve, hogy a papnék és papleányok divatját kövesse; sőt a szigorú tiszteletes még azt is

quae tamen, omitta Hungaria tota, et multis nugis, hallucinationibus (mint Csécsi fenmaradt diktátumaiból valóban meg is állapítható), imo et mendaciis commaculata edidit“. L. Szombathi János: Ázsia, Afrika, Amerika és Déli India geografiája. Előljáró beszéd. Kézirat a sárospataki könyvtárban.

² Szombathi, Biogr. Profess. pag. 403.

³ Comperialtatott az is előttünk, hogy a két Professor uraiméknak egymás között való dissenzióra, úgy az Ifjúság némelly része elméjének megvesztegetésére az Philosophiának publice defendált némelly Thesesekben Theologia és Orthodoxia ellen való állatása és tanítása adott okot és alkalmatosságot . . . stb. L. az 1715. ápril 4-iki vizsg. bizottság jelentését. Spat. levélt. III. 604. 10. és Szathmári Király György, Hist. Scholae Reformatae Saros Patakinæ, pag. 527. Továbbá az 1717. febr. 17-iki pataki gyűlés deliberatumat. Spat. levélt. III. 653. 7. U. azt v. ö. Szathmári K. Gy. i. m. pag. 543.

⁴ Spat. levélt. III. 604. 10. Hogy ez a más csakugyan Csécsi volt, arra nézve v. ö. a spat. levélt. IV. 795. 15. számú darabjának eme szavait: „NB. In deliberato hujus Consistorii per vocem *Másnak* intelligitur Joannes Tssetsi“. Hasonlóképp Csécsire vonatkoztatja Füleki András is 1715. ápril. 15-én Szentimrei Sámuelhez írott levelében. L. spat. levélt. III. 608. 14.

⁵ Apologia Stephani Nagy Azari. Szathm. Király György i. m. 531. l. V. ö. Szombathi, Biogr. Prof. pag. 490.

⁶ Szombathi, u. o.

rovására írta, hogy „házát az ifjak seregestől ostromolják“, „ide s tova házal, dévánt tart“.¹

Szóval: vád akadt bőven, s ami fő, ezek a vádak mind olyan természetűek, hogy hirdetésöket össze lehetett kötni az egyház érdekeivel. Csécsinek védekeznie kellett sürgősen és keményen s ő meg is cselekedte. Gonosz rágalmaknak minősíti mindazt, amit feleségéről terjesztenek, és a zempléni esperes útján elégtételt követel Azaritól, mint aki a rágalmakat költötte és terjesztette. Azari viszont azt kívánta, bizonyítsa be Csécsi 1. hogy a híreket csakis ő, Azari István költötte és 2. hogy Csécsiné a róla híresztelt dolgokban teljességgel ártatlan. Természetes, hogy effélébe Csécsi bele nem egyezhetett s másfelől az esperest az asszony erkölcsi dolgában való vizsgálat tartására Azari szintén hiába nógatta. Inquiráltatott tehát „esperest uram commissiójának erejével“ Csécsiné ellen ő maga, de mint később kitűnt, a saját reputációját illetőleg nem kielégítő eredménnyel.²

A haragos pap egyéb irányban is elkövetett minden lehetőt. A toronyai tractualis synodusban szintén elővette Csécsi bűneit. „Sok rendeletlenséget hánya szemére és azoknak correctiójokat kíváná a venerabilis fraternitással.“ De Csécsi nemhogy elszégyenlette volna magát; sőt a szemébe nevetett, mire Azari megjegyezte: Látja kegyelmetek, miképen neveti a maga mezeitelenségét.³ A gyűlés különben a Roëllius-féle tétellel is foglalkozott. Állítólag fölszólították Csécsit a tétel oppugnálására; de ő azzal tért ki: „Miképen oppugnálnám a magam sententiáját?“ — mire a gyülekezet a vélemény ellen állást foglalt, Csécsi pedig concilium, nemzeti zsinat döntésére kívánta bízni dolgát.⁴

A két férfiú között tehát elég éles volt az ellentét. Hiába lép közbe a consistorium, majd Sóvári Soós István, a kollégium kurátora; Csécsi megmondotta, hogy sem ő, sem felesége nem változtatnak magukviseletén; a templomba hajlandó eljárni, de Azari Istvánnal szóba nem áll, vele egy házban nem marad és nem tekinti magát a pataki eklézsia tagjának. „Isten ne is adja, hogy tagja légyen.“⁵

A zavar ezalatt a kollégiumban szintén teljes erejével kezdett tombolni. A lappangó tűz, a két fél között folyó villongás 1715 márciusának vége felé nyílt lázadásban tört ki az igazgató ellen. Az összeesküvők száma, legalább a cégéreseké, nem volt nagy:

¹ Apologia Steph. Azari. Id. h. 534—5. l.

² U. o. — ³ U. o. pag. 532. — ⁴ U. o. pag. 531/2. — ⁵ U. o. pag. 533., 537/8.

mindössze kilencen vallották meg, hogy a szövetséghez tartoznak; de a mozgalom veszedelmességét az adott körülmények között lehetetlen volt nem érezni. Füleki, Azari jól látták, hogy a bajok főoka a két tanár között lévő ellentét, s nem kellett hozzá sok gondolkodás, hogy az igazgató ellenfeleiben mindenki a másik tanár híveit szemlélje. Csécsi nem állott az elégtületlenek élére; legalább is igyekezett rá, hogy semlegesnek lássék; de viszont szemet húnyt híveinek hibáira, óvakodott attól, hogy ellenök szegüljön, egyes elejtett szavai és nyilatkozatai alkalmasak voltak rá, hogy a lázongókban reményeket ébresszenek. Valóban, legjobb barátai és pártfogói sem tagadhatták, hogy gyanús szerepet játszik; azonban senki sem vehette rossz néven tőle, hogy nem sietett ellenségei segítségére, kik becsületében meghurcolták és meggyalázták, önérzetében vérig sértették, tudományos meggyőződésének szabadságát korlátozni igyekeztek, a tanári tekintélyt, melyért küzdött, „vilis praedicatorok” talpa alá akarták hajtani, engedékenységet bizonyára megjuhászodásnak, bűnössége jelének kiáltozták volna s teljes megrontásán fáradoztak. Azariról mindez tudva volt; Fülekinék, úgy látszik, kevesebb a része a hajszában; de a szoros barátság és szövetség, mely a pataki pásztorhoz kötötte, mindenkinek szemet szúrt, elannyira, hogy Azari tetteit mint értelmi szerzőnek általán neki tulajdonították.¹

Ily körülmények között Csécsi nem juthatott arra a gondolatra, hogy Füleki állását erősítse; ellenkezőleg, a szövetségeseek gyöngítése, megingatása, sőt, ha lehet, megsemmisítése állott érdekében s érdekében — meggyőződése szerint — a kollégiumnak is, melynek békéjét csupán az engesztelhetetlen ellentétes elemek egyik részének kiirtása biztosíthatja. Vajon miért kellene ebben a harcban épen néki buknia és nem azoknak, akik az áldatlan tusát bizalmatlanságukkal és tapintatlanságukkal előidézték?

Az ifjúság között lévő torzsalkodás, az igazgató ellen való lázongás megszüntetésére okvetlen tenni kellett valamit. Az iskola Azarival együtt törvény és szokás értelmében az egyesült traktusok előjáróihoz és világi felsőbbségéhez fordult, kik közül néhányan, szám szerint kilencen, a kitűzött napon, 1715. április 4-én meg is

¹ Zelant multi adversus Cl. et Reverendum Dnum Azari et insimulant Cl. et R. D. Andream Füleki Professorem Collegii S. Patakiensis, quasi R. D. Azari ageret omnia ex ejusdem consilio in causa inter eum et Cl. D. Joh. Tsetsi intercedente. Spat. levélt. III. 655. 9.

jelentek az intézetben.¹ A megejtett vizsgálat az összeesküdt kilenc legénytől szétküldött meghívó-levelek és az ugyancsak tőlök előterjesztett vádpontok, vallomások és a körülmények gondos egybevetése alapján ment végbe és Fülekire nézve a legkedvezőbb eredménnyel záródott. A bíróság megállapította, hogy a rektor ellen támasztott vádak egytől-egyig alaptalanok és ő kegyelmében „illy közönséges társaságot megháborító semmi nevezetes fogatkozás nem volt.“ Ellenben kimondotta, hogy a két tanár közt támadt surlódásra és az ifjúság némely részének megvesztegetésére „az Philosophiának publice defendált némelly Theseseekben Theologia és Orthodoxia ellen való állatása és tanítása adott okot és alkalmatosságot. Azért is az ollyatén tanítást prohibeáltuk és bizonyos authorok előlvételét T. Tsétsi János Professor Uramnak iniungáltuk,“ s megerősítette, hogy az elégtelennek Fülekit „mástúl adatott biztató és conniveáló reménységektől tápláltatván, traducálták.“²

Az első felvonás tehát Csécsire nézve elég rosszúl végződött. A lázadók kizárással lakoltak, ő maga és tanítása érthetőleg megrovára, viszont az ellenfél minden vád alól tisztázva. Azonban a játék tulajdonkép csak ezután kezdődött. A bonyodalomra alkalmat első sorban a kicsapott kilenc ifjú ügye szolgáltatott. Pósházi István zempléni senior, az áprilisi consistoriumnak egyik tagja, ugyanaz, ki Csécsit annak idején a tanári székbe iktatta, Kecskeméti Jánossal, a mádi pappal együtt a kicsapottak visszavételét követelte; viszont Füleki a visszavételben magára nézve sérelmet és kisebbséget, a kollégium jövőjére nézve veszedelmet látott s a tervnek ellenszegülve, nem kevés rosszalást és haragot zúdított magára.³ A közönség egy része már korábban sem kedvelte szigorúsága miatt; most már általában szívtelennek és könyörtelennek kiáltozták.

Pósháziék siettek kiaknázni a közhangulatot. Már 1715 novemberének vége felé értekezletet tartanak Tolcsván Csécsivel és néhány deákjával. Majd december 18-án Patakon gyűlnek össze; újra elveszik az áprilisi vádpontokat és kimondják a kicsapott deákok visszafogadását.

Fülekinek nem volt mit tennie. Meghajlott a határozat előtt,

¹ Spataki levélt. III. 604. 10. Szathm. Király Gy. i. m. 524. s. kk. I. Jelen voltak: egyháziak: Zemlényi Ferenc az abaujvári, Rszombati Mihály a borsodi, Pósházi István senior és Rszombati István egyházm. jegyző a zempléni traktus részéről; a világiak közül: Fáy Ferenc, Szilvási István, Nehéz Bálint, Szent-Péteri János és Vétsei János, Miskolc városának jegyzője, mint a kollégium vice-kurátora.

² U. o. — ³ Spat. levélt. IV. 795. 15.

bár a dolognak következését előre látta.¹ A lázadók ismét beülhettek a kollégiumba, szöhatték vígan terveiket, folytathatták a megkezdett munkát, ahol abbahagyták. Annyit sem tartottak Fülekitől, mint azelőtt; s meg kell vallani, nemcsak bátran, de eredménnyel is dolgoztak. Már két hónappal a decemberi consistorium eloszlása után újra lángban áll a kollégium, kitűzve a lázadás zászlója; újra ott van a három fraternitás esperese, néhány világi úr és ezek közt Soós István főkurátor társaságában, s a deákság újra demonstrálgat igazgatója ellen. „Hogy noha tudna is ő kegyelme, sed non habet professiones auditorio dignas, et regimen dignum collegio.“ A midőn Tiszt. Füleki Uram magát resolválta is az Urak előtt, hogy el mégyen, még is sem el nem ment, sem pedig magát meg nem jobbitotta.²

Szemérmetlen, majdnem undorító a viselkedésök, de ennek nemcsak maguk az okai. Hibáikba, bűneikbe belejátszik a hosszú harcok nyomán beköszöntött évek ziláltsága, még inkább iskolai szervezetük. Nem szabad feledni, hogy törvényeik kelleténél több joggal és szabadsággal ruházták fel őket. Ezek a legények azt mondják, hogy „mienk a kollégium“; felügyelnek tanáraikra és ezeknek házanépére; ellenőrzik tanításukat és magukviselését; a felsőség előtt jelentést tesznek, ítéletet nyilvánítanak róluk. A következő világos és egyszerű: a tanárnak érdekében áll, hogy tanítványait magához kapcsolja; s ezt aligha fogja minden esetben igazságos szigorral és követelésekkel elérni. Rá van utalva, hogy erős gárdát szervezen maga körül, s a többi jönni fog: ígéret és engedékenység, kitüntetések osztogatása és személyválogatás; ha a körülmények úgy hozzák magukkal: pártok toborzása, versengések és civódások. Egy-egy új, erős, a régiekkel össze nem illő egyéniség fellépése a katedrán sohasem esik meg nagy és végzetes harcok nélkül, egy-egy összetűzés, mely a tanárok között történik, az ifjúságot is ellenséges táborokra szakítja. És ez a sereg, mely annyira szervezetében hordja a bomlás csiráit, éppen nincs valami egységes, mintaszerű kormányzó hatalom vezetésére bízva. A fő fórum, a papság, patronusok és benefactorok, kurátoraikkal együtt: maga is szervezetlen valami. Ritkán tudnak fellépni egységesen; érdek, érzékenység, személyválogatás, egyenetlenség dül közöttük; amit az egyik végez, a másik felbontja; felperes, alperes, bíró és elítélt, ártatlan és bűnös egyaránt megtalálják benne támogatóikat. Innen van, hogy soha sincs kellő tekintélye, sem egységes iránya, úgy-

¹ U. o. — ² Spat. levélt. III. 652. 6.

szólván napról-napra tengődik és vergődik, többet árt, mint használ, inkább szaporítja, mérgesíti a bajokat, mint orvosolja s végre is — idegen segítségre szorúl. Nem, ezzel a szervezettel nem lehet nevelni; az az ifjúság, mely ilyen vezetés, ilyen organizmus karjai közé került, bajosan lehetett egyéb, mint aminek 1716-ban mutatja magát, valaminthogy a kurátor és consistoriuma sem irhatták ki belőle a torzsalkodásokat. Valóban, Pósházi a szüret körül már ismét a Füleki-ügyben tárgyal, ezúttal Tarcalon, sőt november 17-re új conventiculumot is hirdet Patakra, hol időközben megint fölfordult a dolgok rendje és a lázongás valóságos botrányokban nyilatkozott. Jantó Lajos és Komjáti Mihály azt a hírt terjesztették társaik között, hogy Károly király meghalt; a trónkövetelők egymással lesznek elfoglalva, tehát nincs ok semmi félelemre.¹ A szervezkedés csakugyan nagy erővel folyt és nagy arányokat öltött. A mozgalmat Jablonczai János, Göntzi András, Edelényi Péter, Kecskeméti János (kicsapott reverzalista), Szent-Péteri István (k. rev.), Jantó Lajos, Jósvai Ferenc, Szalánczi János, Ujvári András, Szent-péteri János, Ecsegi János, Kecskeméti István (k. rev.), Komjáti Mihály, Motsai János, Vatai János, Görgei Mihály (k. rev.), Görgei András (k. rev.), Sárközi János, Miskolczi István, Medgyesi István, Tsengeri Pál, Egerpataki György vezették sok másokkal.² Az elégtelennek éjjeli és nappali összejöveteleket, sőt fegyveres gyűlést is tartottak, hol az új tagokat fölavatták. A vezérek szövetségeseik fejére tették kezüket, mondván, rájuk hárúljon minden baj, mely a beiktatandót az összeesküvés következtében érhetné.³ Ekkép megerősödve, többé az erőszaktól sem riadtak vissza. Egy reggelen a hatóriai előadás után az egész ifjúságot berekesztették az auditoriumba és azt a kérdést tűzték eléje: akarja-e, ut malum e collegio tollatur? Mindenki igenlőleg felelt. Erre folytatták: „Agnoscályák-é közöttünk való s lehető minden gonosznak s dissensiónak authorának lenni T. Professor Füleki András Uramat?” Az összeesküvők erre is rögtön igent kiáltottak s nevöket egy papírosra írták, hogy a többieknek, kik a dologról mitsem tudtak, példát adjanak s egyben őket is aláírásra kényszerítsék.⁴ Voltak, akik ellenkeztek, állhatatosak maradtak; ellenben akárhány ifjú (mint Őri Pál, akit a teremből kidobtak, miközben Edelényi, Arday Mihály, Szalánczi János és Komjáti Mihály a ruháját is összetépték; Alacsikai Márton, akit Edelényi, Szalánczi és idősb Téglási kilökött, Szent-

¹ Spat. levélt. III. 655. 9. — ² Spat. levélt. IV. 795. 15. — ³ U. o. —

⁴ Spat. levélt. III. 651. 5. Sz. Király György i. m. 539—40.

péteri János pedig azzal félemlített meg, hogy ha alá nem ír, az árnyékszékbe mártják; mint Bogáthi István, kit hasonló feredővel biztattak; Nagyváthi Pál, Héczei István, Literáti János, Csányi Márton, Kecskeméti Zsigmond, Hegymegi Mihály, Hosszúfalusi György, Losonczi Mihály és Gönczi György) a bántalmazástól való félelmében szót fogadott.¹ A Füleki-pártiak panaszra akartak menni „azokhoz, akiket illet”; csak hogy a csákányokkal, puskákkal, kardokkal és hegyes törökkel fölfegyverzett lázongók ezeket is akadályozták. Mennyire fölfordult minden, jellemzi, hogy egy becsületes primárius, mondja az egykorú jelentés, „az árnyékszékét is violálta, hogy a kik nem consentiáltunk, belé vessenek; és ha közölők ki nem mentünk volna, minden bizonynyal, feltett gonosz szándékok szerint, sokakat közölünk, vagy mindnyájunkat is meg gyaláztatnak volna; a melly fertelmes és rationabilis emberekhez nem illő praxis soha ebben a mi n. Collegiumunkban nem hallatott, hanem nem régen egy Enyedi Collegiumból hozzánk jött Deák inventiója, ki is ezen fertelmes és baromi praxist hihető, hogy oda látta és próbálta, a mint ezt maga az Auditoriumban publice mondotta: hogy ilyen modalitás Enyeden is esett az ő idejében.”²

Az összeesküvőknek azonban egyébre is volt szükségök. Hogy nagyobb súllyal léphessenek föl, meg kellett nyerniök az ifjúság fejét, a seniort, ki az intézetnek hivatalos pecsételőjét őrizte. És a senior, mint később bevallotta, „miután hallotta volt Mocsaitól és Jósvaitól, hogy aki ellenáll, azt a latrinába vetik, őt pedig megfosztják hivatalától”, rémületében szintén engedett a kényszerűségnek.³

Most végre tartalék nélkül, a felsőbbbségnél is megindíthatták az igazgató ellen a háborút. Hirdethették, hogy ők alkotják az iskola többségét, a senior az ő fejöket, övék a kollégium. A pártfogókat, az előljárókat pecsétetes levelekben kérték, hogy szabadítsák meg őket Fülekitől; viszont 1717. január 28-án az igazgatót kéttagú küldöttség — Jósvai Ferenc és Mocsai János — értesítette az egész kollégium nevében, hogy tanárunknak többé nem ismerik.⁴

Az orvoslást nem lehetett halogatni. A lázongást és fejtelenséget, a belőlők származott kihágások miatt maga a város is megúnta már s a magistratus a zenebonák lecsendesítését a zempléni seniornál sürgősen követelte.⁵ A rossz hírek betöltötték az egész országot, — érthető tehát, hogy mindenfelé nagy érdeklődés nyíl-

¹ Spat. levélt. III. 602. 8. — ² Spat. levélt. III. 651. 5. — ³ Spat. levélt. III. 602. 8. — ⁴ Spat. levélt. IV. 795. 15. — ⁵ Spat. levélt. III. 655. 9.

vánult a fejlemények és az időközben Patakra, február 15-re hirdetett consistorium iránt, melynek a zavarok dolgában ítélnie kellett.

Milyen volt ebben az ügyben a Csécsi János szerepe, a körülményekből lehet és kell eldönteni. Semmi kétség, elég óvatosan viselkedett. A Füleki-párton levő ifjak még a pataki synoduson is hangsúlyozzák, hogy ők a két professzor között „semmi gonoszt, dissensiót és haragot észre nem vettek“, „a mint ezt T. Professor Tsécsi János Uram ő Kegyelme maga is publice az Auditoriumban előttünk, mind privatim mások előtt megvallotta, hogy ő Kegyelme T. Prof. Füleki András Urammal békességben volt;“¹ azt azonban, hogy a Füleki követőivel mégsem bánt úgy, mint a többiekkel, mintha az ő mérsékelt és tartózkodó nyilatkozatuk is éreztetné.² Annál világosabban beszélt maga Füleki. Ő nem csinált titkot belőle, hogy véleménye szerint az összeesküvésnek Csécsi a táplálója, ha ugyan nem éppen a szerzője.³ Hivatkozott az 1715. ápril. 4-iki inquisitio eredményeire és jelesül a bíróság végzésére, amelynek már említett szavai („*másnak* biztató“) Csécsire vonatkoznak és őt mondják a kilences összeesküvés atyjának. Felhozta, hogy Csécsi és a lázadók eljárása között csupán annyi különbség volt, hogy amit azok beszéltek, azt ő cselekedte; mivelhogy alig nyilvánították azok kívánságukat, attól kezdve az összes hatalmat magához ragadta és mindent maga, a saját feje szerint, a törvényes rektor tudta és megkérdézése nélkül intézett a kollégiumban. Azt is hirdette, hogy Csécsi a lázongókkal folytonos és szoros érintkezést s levelezést folytatott; ezek az ő beleegyezésével hurcoltak ide is, oda is holmi leveleket és visszatérván a választ neki adták által; mikor pedig a lázadók a seniort és a békés deákokat szorongatták, akkor ő (Füleki) arra kérte, hogy tekintélyével, amelyet a lázadók is elismernek, vegye rá őket az erőszakoskodás abbahagyására; de Csécsi János azt mondotta nekik, hogy az ilyen hasznos dologban mindenkinek egyértelműen kell lennie; a senior se vonakodjék, hanem csatlakozzék a többiekhez; mivelhogy a kollégiumnak és nem a professzoroknak tisztviselője.⁴

Mennyiben voltak helyesek vagy alaptalanok ezek a vádak

¹ Spat. levélt. III. 651. 5.

² „Mert ha ő Kglme (t. i. Füleki) közözlünk ki menne, úgy reménylünk hogy itt annál több dissentiok, *Személy válogatások* . . . lennének, minékünk procul dubio egész mortificaltatásunk lenne“. U. o.

³ Spat. levélt. III. 655. 9.

⁴ Spat. levélt. III. 655. 9. IV. 795. 15.

ilyen formában, nem tudjuk, valamint az sem bizonyos, hogy Csécsi az 1716-iki szüret táján, a senior házában, Pósházinak és Szombati Istvánnak, kik korholták, hogy már másfél éve nem volt templomban, az ifjúság hallatára azt felelte: *se non esse vocatum ad pietatem, sed ad sapientiam*; mire a két pap ezt mondotta volna: *Diabolica est tua sapientia, tu es fons et fomes omnis in Collegio mali, et res Patachini se bene habere nequeunt, donec te hinc non eliminabimus*; ¹ — annyi a következményekből kétségen kívül áll, hogy keze benn volt a mozgalomban és az elégedetlenek, mint a kollégiumnak leendő méltó igazgatójára, reá függesztették szemöket. ²

Sokkal kevesebb kíméletet kellett Csécsinek tanusítania másik ellenfele, Azari István iránt, aki végre is nyíltan irtóháborút indított ellene, leveleiben folyton követelte, hogy „azok a kik bírók lehetnek, tegyenek valóságos inquisitiót“, de hiába, mivelhogy „attúl abhorreálnak, tudván azt, hogy per testes a me denominandos Tsétsi Jánosnak minden hitetlensége világosságra jő, noha most is elég világos, és így nolle velle ő néki extrúdáltatni kell; énnékem pedig itt maradnom, mert azokat a mellyeket Tsétsi János felől már most invitus et coactus Világ eleiben terjesztek az ördög sem tagadhattya“. ³ Sőt nem elégedett meg a levelekkel; terjedelmes és részletes apologiát készített, „a melly már sok betsülletes külső és belső renden lévő embereknek kezekben völt s vagyon“, ⁴ s ezt az írást Szentimrei Sámuel útján Ráday Pálhoz is megküldötte.

Az Apologia nagy hevességgel támadja meg Csécsit, de az egyházi hatóságot is, mint amely nemcsak a köteles éber őrködést mulasztotta el, hanem éppenséggel a gonoszság szolgálatába szegődött. „Azari Nagy István mint S.-Pataki ordinarius Praedikátor vi sui muneris tartozott azzal, hogy magát Tsétsi Jánosnak opponálja a mikor mások a Sz. Ministeriumnak nagy motskával vagy aludtak, vagy Tsétsi Jánossal colludáltak“. A vágást mindenki

¹ U. o.

² Kifejezi ezt az 1717. febr. 19-én kelt „Puncta observationum“ 1. és 6. pontja, melyekben Csécsinek ismételtén szívére kötik, hogy a seditióban részt nem vett ifjakon „edjiken is semminémű vindictát ne üzzön“, a promóciókban, mesterségekre való applicáltatásban stb. ne legyen személyválogató „és kivált a Conspiratióban nem részesült ifjaknak abban injuriát ne tégyen“. Spat. levélt. III. 656. 10. Sz. Király Gy., i. m. pag. 546—7.

³ Szentimrei Sámuelhez írt levelében, 1716. dec. 17. Spat. levélt. III. 644. 16.

⁴ U. o.

értette; a „colludálók“ nem lehettek mások, csakis Pósházi István, a zempléni senior, Csécsi patrónusa, társaival, kik az 1715. dec. 18-iki s összes későbbi összejöveteleket rendezték, többségükkel az ügyek menetére irányító hatást gyakoroltak és szemmel láthatólag a pataki pap letételére törekedtek. Ők szövetkeztek Csécsivel, aki „eleitől fogva, a mióta publicus Tanító, semminémű authoritást, dependentiát az Eklésiákban nem esmért és semmi kegyességet nem mutatott“, hanem mindenkor azon igyekezett, hogy magát minden Predikátorok feliben pótzolhassa, nevezetesen hogy a Pataki Predikátort deprimálhassa . . . contra Canones Ecclesiae lakadalmazott . . . a Nagy Toronyai Synodusra publica autoritate kiadatott assertiókat temerario pro sibi sumta autoritate el forgatta és a Collegiumbeli közönséges auditoriumba nyilvánvaló Socinianismust defendáltatta (!) hogy t. i. Ratio humana est principium et norma credendorum . . . azon Synodusban az egész venerabilis fraternitásnak autoritását contemnálta, mikor a tisztességesen offerálatott oppositiót nem akarván felvállalni, Conciliumot, nationalis synodust kívánt, senkit Praesessének nem esmért és a Sociniánusoknak assertiójokat maga sententiájának mondotta, mely is okot adott arra hogy a Ven. Fraternitás azon mérges sententia ellen statutumot tsináljon . . . a Ven. Fraternitas Inspectorának autoritássát tsak olyannak mondotta maga eránt, a minémű volt azé a Gardjáné a ki a krákogó békákat excommunicálta . . . a T. Seniorok által felőle tetetett dispositiónak nem engedelmeskedett, sem magát, sem Feleségét nem corrigálta . . . az oskolában vagy Eklában megeső akármelly rendeletlenségeket tőle kitelhető minden módon óltalmazza . . . a Collegiumnak Sz. almisnában küldött pénzt egynehányszor malitiose intervertálta, magánál megtartotta, mellyért is, noha publice constál, soha meg nem büntettetvén, licentiát vészen magának, hogy minden gonoszságot impune megtsелеkedjen. S jóllehet úgy láttzik, hogy azt mutattja hogy a Feleségével tisztességesen él a mikor azt contra canones Ecclesiae sorsa felett Fő Asszony formán tzifrázza, de valósággal ördögi életet él, a mint ez nem tsak a Patakiak előtt hanem Esperest Uram előtt is constál világosan.“¹

Elmondja, hogy Csécsinek ostromlását újabban azért folytatta, mivel Csécsi megsértette az 1715-iki complanatiót, amint meg is mondotta, hogy ő azzal a békeséggel bizony nem gondol és nem változtatja meg viselkedését. Azzal kérkedett ugyanis, hogy őt és

¹ Sz. Király György, i. m., pag. 530—2.

feleségét Azari nyilvánosan meg fogja követni; a templomba való járást is megtagadta azzal, hogy „ötet senki ne kényszerítse arra, mert ha ő oda megyen, le vonják Azari Istvánt a cathedrából“ stb. Ha pedig valaki azon kapdos, hogy Azari Csécsiné ellen inquiráltatott, tudja meg, hogy ő arra kényszerítve volt, mivel sine prostitutione sacri Ministerii nem heverhetett abban a motsokban, hogy rágalmazónak tartassék; különben is Esperes Uramtúl bocsánatot kért miatta, Csécsi pedig elégtételt szerzett magának azzal, hogy az inquisitio alatt a parochiába rontott, az ott lévő tanut kizavarta, őt pedig „cauteriatæ conscientiæ ember“-nek mondotta. Aztán az inquisitio nem is volt káros, sőt felettébb hasznosnak bizonyult, „mert azólta Patakon mind a magános bordély házak nagyon bé zároltattak, mind a Tsétsi házát seregenként ostromló ifjak úgy láttzik meg szüntenek, mind az Asszony fel hagyott az ide s tova való házalláson, déván tartáson.“ Csécsiek nem is az inquisitio miatt kerülnek a templomot, mint újabban beszélnek; mert hiszen az inquisitio előtt sem látogatták; hanem mivel Csécsi megveti a papságot és istentiszteletet „mint a ki midőn arra intetnék egy Jóakarójától, hogy könyörögjön Istennek, hogy adjon néki jó Feleséget, azt felelte: eb könyörögjön... a mint hogy másszor is mondotta azt, hogy ő könyörgése által semmit sem kíván nyerni az Istentől, mert az Isten könyörgés nélkül is tartozik mindent megadni ő nékie.“¹

Hogy ez az „Apologia“ egyesekben milyen rémületet támasztott, Szentimrei Sámuel példája mutatja. A jámbor gömöri nótárius már a vallás megromlásától rémüldözik, „... Mit tegyen az Isteni tudománynak, aTheologiának és a józan philosophiának Siloa-tavában a holt tenger vizeit be venni és azzal a tiszta folyást meg egyelíteni és a ratio bábjaival majmoskodni, némellyeknek magok ideájoknak oraculumát vagy inkább idolumát a sz. írás felibe póczolni és így, ut Religio Reformata plane evadat philosophica et deficiat a suis Principiis... exoperálni!“² Megindulásában egész theologiai munkálatot készít, melynek címe: „Jó Istene sz. nevének segítségül való hívásával edgyügyü gondolkozási és tetzéssi Szentimrei Sámuelnek a S. Pataki Ecclát és Collegiumot égető Tűz iránt, melyet láthat Tiszt. Azari István Uram által Tsétsi János Uram ellen fel tet Apologiából.“³ Kivonatolja Azari vádjait és tudományos vagy tudákos megjegyzéseket csatol hozzájuk. Ahhoz a pont-hoz, hogy Csécsi János „Kegyesség nélkül való“, az van csatolva, hogy:

¹ U. o. pag. 533—6. — ² Spat. levélt. III. 647. 1. — ³ Spat. levélt. III. 648.

„Követi az Antinomianussok schizmáját, a kit le ír Historice Mastricht. Libr. 8. cap. 3. fol. mihi 1072. Hornius in Eccl.: Histor. fol. mihi 422. a holot 24 bolond assertiójokat recenseallya, többi között: *Hominem esse justificatum et unitum Christo, sine fide . . . Nullus christianus adigendus est ad officia pietatis*“, stb. stb. Idéztetik az antinomismusról még Felvinczi Sándor, a pietás-ról Cicero, Tophaeus, az impietas-ról és okairól Mastricht, kiknek műveiből kitűnik, mennyi és mily nagy hibája vagyon Csécsi Jánosnak. Hasonló elbánásban részesül Csécsi independenciája. Ebben a pontban Marenius, Sokrates, Hejdeggerus, Sz. Dávid a fő auctorok, kikből kiderül, hogy az independentismus = kevélység, a kevélység pedig annyi mint bolondság, tehát minden kevély = bolond. Ilyen kevély-bolondok azok, akik Istentől elpörlik a földet és az eget: a hatalmaskodók és a filozofusok, különösen Cartesius, aki hogy milyen istentelen tanokat hirdetett, bizonyosság reá Tophaeus. „Ez pedig (t. i. Cartesius) az a fő doctor és Gamaliel, a kinek lábainál le ülni Tsetsi János uram gyönyörűségének tártya és az ő Principiumiból a harmadik, ellene fel tet Punctumba (t. i. hogy Roëll nézetét a ratióról magáénak vallja) impingál“. A kartéziusi filozofia keletkezését egyébiránt elmondja Mastricht, libr. 8. cap. 3. fol. 1073.; ugyanott olvasható, micsoda errorokba esett Roëll is. Egy-más után megszólalnak: Hornius, Hist. Eccl. fol. 522., Leydecker, Huetius, Witsius, Mastricht, Campegius Vitringa, s ekképp kiörlődik, hogy Roëll tulajdonkép ugyanazt tanítja, amit az ariánusok és sociniánusok, tehát Csécsinek eretnek tanítói vannak. „Ecce depicta imago Roëlli, quem pro suo Gamaliele habet iterum in suis erroribus Dñs Johannes Tsétsi!“ A jámbor szemlélődések lassan és hasonló modorban folynak át még néhány ívet; mire végül a testvérek jeles citátumokban fölhívatnak a fenyegető vesz elhárítására. Végre is: jobb a kollégiumban egy jámbor professzor, mint több veszedelmes . . .

HORVÁTH CYRILL.

(Folyt. köv.)

A TÜRELMI RENDELET TÖRTÉNETÉHEZ.

II. József császár egyházpolitikai intézkedései között, melyek mint egy nagyszabású s minden ízében szabadelvű rendszer részei szoros kapcsolatban állanak egymással, a *türelmi rendelet* és a házassági pátenz a legnagyobb jelentőségűek.

E helyen az elsőről lesz szó, mely mint a vallásszabadság út-törésének proklamatiója, a protestánsokat a százados nyomás alól felszabadította és számukra jobb jövő hajnalát jelentette.

II. József politikai intézkedései nem tartoznak e helyen fejtegetésünk körébe. Ki kell azonban mégis emelnünk azt az ellentétet, mely politikai és vallásügyi reformjai között szemet szúr.

A császár politikai törekvéseinek nem lehetett sikerülniök. Célja e tekintetben ellentétben volt a nemzeti öncélúság gondolatával, a nemzetiség eszméjével, mely nyugaton ép e korszakban kezd diadalra jutni. Az a törekvés, hogy a magyar állami önállóság megsemmisítésével, a nemzeti, faji és nyelvi ellentétek számon kívül hagyásával egységes, abszolút módon kormányzott összbirodalom szerveztessék, megfelelt ugyan a Habsburgok tradícióinak, de viszont a lehető legerősebben sértette a magyarság szívében élő szabadságszeretetet, a törvényeiben és intézményeiben élő magyar alkotmányt.

Ismeretes, hogy a nemzet-szuverénitás a magyar királyság átruházott s közhatalmi jellegénél fogva nálunk nagyobb jelentőségű volt, mint Angliát kivéve, Európa bármely államában; az abszolút monarchia pedig mindenkor a nemzet-szuverénitás tagadása.

Ily rendszer, hol az uralkodó öröklött hatalmánál fogva maga van hivatva nemzete sorsának intézésére, elismerésre csakis a népek kiskorúsága idején számíthat. „Hadd beszéljenek az emberek“ — mondja József, „amit akarnak; csak hagyjanak tennünk, amit akarunk.“ Ime az alkotmányos elv megsemmisítése, amely nélkül pedig tartós boldogság még egy angyal abszolutizmusa mellett sem képzelhető.

Ám, míg József politikai reformja a legnagyobb támadás volt, mely a magyar alkotmányt valaha érte, vallásügyi, egyházpolitikai alkotásai, éppen ellenkezőleg, mint a szabadelvűség apostolatát mutatták be Európa előtt.

Ismeretes, hogy a XVIII. században nyugaton megindult felvilágosodás vallási tekintetben is üdvös eredményeket hozott létre. Németországban szelid, liberális, türelmes irány kezdődik, mely a különböző felekezetek közt lévő ellentétek és ellenségeskedések helyébe a felebaráti szeretetet, a békés egyetértést akarta plántálni. A különböző felekezetek papjait sokszor látjuk vallási ünnepélyeken együttesen szerepelni. Seesenben a zsinagóga felavatásánál a főrabbinus mellett ágostai superintendenseket és lelkészeket, református lelkészt és katolikus papokat látunk; református lelkészek katolikus temetőikben és síroknál, katolikusok elhunyt reformátusok felett dicsérő gyászbeszédet tartottak. Würzburgban a katolikus és protestáns fakultás tagjai közös gyűléseket tartanak s dr. Paulus, a rationalismus főképviselője katolikus hallgatók előtt tart a theologiai encyclopaediából előadásokat.¹

Ez irány hullámai Magyarországra s Ausztriába is kezdtek átcsapni. József az ész, méltányosság, emberiesség és vallásosság eszméit írja zászlójára; a hit és vallási élet tekintetében egészen nagy kortársa, II. Frigyes hatása alatt áll, ki a vallás- és lelkiismereti szabadság nagy elvét legelsőben proklamálta. József alapeszméje, hogy hitbeli meggyőződésének követéseért senkit sem szabad üldözni, mert a lelkiismereten elkövetett erőszak mindenkor keservesen megboszulja magát; elve, hogy az állampolgárok között egyedül az erény, az államnak tett szolgálat s nem a vallási meggyőződés eltérő volta alkothat különbségeket.

E tekintetben nem egy nyilatkozata áll előttünk. Midőn a türelmi rendelet kibocsátásáért hálafeliratot nyújtó protestáns küldöttséghez beszél, kijelenti, hogy ismeretesek előtte az ő vitéz katonái, de hogy ki milyen vallású, azzal egyáltalában nem törődik s reméli, hogy minden államában gondoskodhatik arról, hogy ne kérdezgesse egyik a másikat vallása felől, hanem keresztyéni erényeikről és érdemeikről fogják az embereket megkülönböztetni. Mérsékletre inti a protestáns küldöttséget, hogy ahol többségben vannak is a protestánsok, ne zárják ki a katolikusokat a városi magistratusból. Semmi sem lesz előtte kedvesebb — mondja — mintha kölcsönös szeretetben, békében és nyugalomban fognak katolikusok és protestánsok együtt élni.²

¹ Dr. Gustav Frank: Das Toleranz-Patent Kaiser Joseph II. Wien. 1881. 2. lap.

² Prónay László 1782. március 1-én kelt eredeti levele, mely II. Józsefnek a hálafeliratot átnyújtó küldöttség előtt tett szabadelvű nyilatkozatait tartalmazza. A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület levéltárában, 6547/103. sz. alatt. A. XVIII.)

Szokatlan és merész hangok ezek, különösen ha figyelembe vesszük, hogy azon államok uralkodójának ajkáról hangzottak el, melyekben csak nem régen is a katolicizmus uralma annyira érvényesült s „a királyi hatalom hathatós segédje volt a magyar társadalom egyik felének abban, hogy a másikat elnyomja.“¹

József épp oly merészen szakított e hagyományokkal, mint a mily híven követte elődeit kedvenc politikai eszméje tekintetében. Nem titkolja el, hogy szereti a protestánsokat, kikről tudja, hogy közöttük sok jóra való, irodalmilag képzett tudós ember van, s meg akarja nyerni a saját vallásabeli embereket is, hogy őket szeressék.

Ily gondolatokkal eltelve mindjárt uralkodása kezdetén meghagyja a kancelláriának, hogy vallásos ügyekben enyhe és szelíd módon intézkedjék. Másrészt a protestánsok is elérkezettnek látták az időt, hogy az uralkodót elnyomott helyzetükről kellőképpen felvilágosítsák és sérelmeikre orvoslást kérjenek.²

A protestáns egyház szomorú és elnyomott állapota Mária Terézia alatt általában ismeretes. A vallásszabadságot biztosító nagy alaptörvények, melyek mint *pacta bilateralia*, *paces solennes*, *fundamentales et perpetuae* szerepeltek, csak a papíron voltak meg, a XVII. század végén és XVIII. elején alkotott törvények és fejedelmi rendeletek alig hagytak meg valamit ama jogok közül, melyeknek élvezetébe a protestáns egyház annyi küzdelem után léphetett.

Az 1715. XXX. t.-c. megerősíté az 1681. XXV., XXVI. és 1687. XXI. t.-cikket, de e törvények a Leopoldina Explanatio magyarázata szerint voltak érvényben, ez alapon áll a Carolina Resolutio, mely a protestáns egyházakat úgyszólván teljesen a katolicizmus uralma alá veti.

A protestáns egyház legfontosabb jogaitól fosztatván meg, hatalmas önfentartási küzdelmet kénytelen folytatni, melynek legszomo-

¹ *Marczali H.*, Magyarország története II. József korában. II. k. 200. l.

² „Cum post tristem augustissimae Imperatoris Mariae Theresiae obitum die 29 novembris anno 1780 interventum serenissimus Imperator Josephus II-us regni huius etiam gubernacula illico capessivisset, nihil prius evangelicis utriusque augustanae et helveticae confessionis visum est, quam ut eandem sacratissimam suam Caesaream et regio apostolicam Maiestatem statim ad initium gloriosi illius regiminis de statu religionis evangelicae in Hungaria humillime informent et gravamina universaliter illos prementia pro medela de genu repraesentent.“ *Vay István* egyházkerületi főgondnok relatiója a császárnál Bécsben járt küldöttség kihallgatásáról. A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület levéltára. (A. XVII.) 6303/115. 1781. július 1. E jelentésről később bővebben lesz szó.

rúbb része éppen Mária Terézia uralkodása idejére esik. A vallásügy rendezésében kiadott királyi rendeletek, melyek a királynő idejében gyors egymásutánban következtek, majdnem mindig egy-egy megszorítást, egy-egy, a protestánsokat lealázó intézkedést foglalnak magukban. „Non iam civitatis solum, sed illa etiam, quae ut hominibus debebantur iura, passim negata fuerint,” mondja az 1782-iki hálafelirat, jellemezve a múlt idők nyomorúságát.

Ime néhány eset a tiszáninneri egyházkerületből.¹ 1763 márciusában a vizsolyi lelkész temetésén más helységek papjai is megjelentek és ezért a megye által perbe fogattak. A hejcei plébános a vizsolyi templomot el akarta foglalni, egyesek a templom védelmére keltek, s a megye őket is perbe fogta. Hasonló eset történt Zsujtán, hol a gönci plébános akarta a templomot elfoglalni. Pandák István gyermekét Olcsvár nevű birtokán temette el s szintén törvény elé került. Zemplén megyében 1763. október 11-én Fischer József báró és Klobusitzky gróf tisztjei és emberei a nagykövesdi templomot körülvették, a földesúri tisztek a lelkészakra törtek s a helység papjától erőszak és fenyegetések közt a templom kulcsát bekövetelték. Majd a templom zárait is feltörték, s a lelkész vagyonát és házbutorait a már előre odarendelt szekerekre felrakva, a segélyül siető kis-kövesdieket megverték és visszaűzték, a templomot és lelkészlakot pedig elfoglalták. A berzétei pap, mivel a Rudnón és Körösben levő filiákra kijárogatott, 600 forint pénzbüntetésre ítéltetett. Borsod megyében, Szirák községben a lelkész elhunytával az egri püpök, mint földesúr, más pap kijelölését visszautasította, a helység lakosait különböző adományokra és kiköltözésre kényszerítette, majd 1765-ben a templomot és paplakot is elfoglalta. 1765-ben Őrösön, mely Szederkénynek filiája volt, a szederkényi pap, mivel a leányegyházakba kijárt, a megyén elmarasztaltatott, elfogatott és a további kimeneteltől eltiltatott. Általán a lelkészeknek a leányegyházakba való kimenetelét korlátozták legjobban és arra törekedtek, hogy a helvét hitű lelkészek az ágostaiak számára lelkészi működést ne teljesítsenek. Ám, noha a leányegyházak elvétele, lelkészeknek korlátozása Abaújban s 1773-ban Zemplénben is egyre tartott, a veszedelem Gömörmegyében volt a legnagyobb. Itt, ahol a protestáns leányegyházak száma a 70-et meghaladta, s ezekben 17000 lélek lakott, a kijáró pásztorok

¹ V. ö. Specificatio Casuum ab anno 1763 in venerabili superintendia Cistybiscana inventorum. A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület levéltára. A. XVII. 6161/96. sz. Másolat.

ellen 1777-ben a rozsnyói püspök panaszára *fiscalis actio* indított, a lelkészek a leányegyházak gondozásától eltiltattak. Az egyházmegye szorongatott helyzetében nem tehetett mást, minthogy az uralkodó elé járult sérelmeivel, amelyeknek kapcsán egyszersmind a korábbi határozatokat, a filialitás természetét is kifejtette s az idevonatkozó vallási törvényeket, melyekből seholsem következik, hogy a lelkészek a filiák gondozásától valaha eltiltattak volna, elősorolta.

A kérvényt, mint ismeretes, 1779. aug. 13-án, a gömöri egyházmegye protestáns egyházainak nevében Szathmáry Király Miklós és Losonczy László, mint a tiszáninneri reformátusok egyházkerületétől kiküldött deputátusok, és Kerepessy személyesen nyújtották át Mária Teréziának, míg másfelől a deputátusok eljárását a tőlük készített *relatio* világítja meg, mely a tiszáninneri ev. ref. egyházkerületnek 1780. június hó 25-én Miskolcon tartott gyűlésén beterjesztvén, a ker. jegyzőkönyvben a latin nyelvű felirattal együtt szóról-szóra belékerült.¹

A filiák ügyét azonban sem ez a kérvény, sem a királynőnek a deputátusokhoz intézett biztató szavai nem vitték előbbre. Minden a régiben maradt, keresetek folytak tovább is és az egyházkerület kimondotta, hogy az ügyben úgy a gömöri egyházak, mint az egyházkerület világi főgondnokai által benyújtandó újabb kérvény iránt történjék intézkedés; s a dologban a többi egyházkerületek is megkerestessenek.

Ám volt baj egyebütt is. A leányegyházak szomorú állapotához hozzájárultak a földesúri joghatóságból vallási téren származó visszaélések. A korszakból fenmaradt levelek tele vannak panaszokkal a földesurak ellen, kik református jobbágyaikat az istentiszteletben háborgatják, templomaikat elveszik. Több helyen megtörtént, hogy a papi földeket királyi tized alá vetették, holott attól mentesek voltak. Zemplén megyében 1778-ban a pataki dominiális tisztek a petrhai egyház prédikátorának minden vetését és méhét megdéz-

¹ „*Acta Concursus Miskolc. 1780. 25. Junii.*“ A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület levéltára. A jelentés címe: „*Relatio de Itinere Viennensi in Negotio filialium Ecclesiarum in Comitatu Gömöriensi deputatorum Nicolai Király de Szathmár et Ladislai Losonczy.*“ A két követ augusztus 1-én indult Pozsonyba, hol azt a felvilágosítást nyerték, hogy a királynő nem akarja a leányegyházakat bántani. Erre augusztus 4-én Bécsbe mentek és fölkeresték Bessenyei Györgyöt, közbenjárását kérve az audienciát illetőleg. Bessenyei aug. 12-én tudatta velök, hogy a király hajlandó őket másnap Schönbrunnban fogadni. Másnap d. u. 5 órakor csakugyan fogadták őket Kerepessyvel együtt, ki az ágostaiakat képviselte, s a királynak átadhatták latin és német nyelvű kérvé-

málták ő felsége számára, a kenézlői prédikátornak pedig minden földjét, sőt a szombati révet is elfoglalták, úgy hogy ez időtől a prédikátor ottan „nem él, csak kínlódik”.¹

Mindezen s egyéb egyházi sérelmekhez hozzájárultak ama veszélyek, melyek a protestáns egyház autonóm iskolaügyét fenyegették. Az állami oktatás érdekében kiadott rendeletek, az 1776. évi *Systema Studiorum* és az 1777. évi *Ratio Educationis* igen érzékenyen érintették a két protestáns egyházat. A vezéremberek — helvét hitvallásúak és ágostaiak — már 1778-ban gyűlést tartottak Pesten és egy nagyobb memorandumban állapodtak meg, melyben az egész iskolaügyet megvilágítják. Különösen sérelmesnek tekintik, hogy az egész vonalon egyforma tanrendszer van tervbe véve s kinevezett katolikus főigazgatók hatóságának vették alá. Épp ezért tüzetesen kifejtik a vallásügynek az iskolaüggyel való kapcsolatát, a tudományoknak a teológiával való összefüggését és saját tanügyi rendszerük jogosultságát, panaszkodva a veszélyek miatt és esedezve régi jogaik fentartásáért.²

Végre ott voltak a tanulók supplicatióját, az iskolák számára való adományok gyűjtését betiltó rendelkezések, melyek, főképp 1779-ben, a tiszáninneri egyházkerület vezérfőfiaiát is foglalkoztatták, hogy e tárgyban is egységes *repraesentatio* történjék, ami csak nehezen sikerült, mivel a tiszántúli *superintendentia* inkább az *agentialis* úthoz ragaszkodott, a tiszáninneriek pedig, s főleg Vay István főgondnok, a *deputatiót* tartották helyesebbnek, bár a négy *superintendentia* egységes megállapodása esetén az *agentialis* úttól sem idegenkedtek.³

Ám sem a *deputationalis*, sem az *agentialis* úton benyújtott kérvényeknek nem volt eredménye. A dolgok rendje mindenben a

nyöket. Az érdekes párbeszédben, melyet Mária Terézia a küldöttekkel folytatott, tájékozást nyert a részletekről, kérdéseket tett az egyházi állapotokról, a filiák számáról, lakóik nemzetiségéről, a termésről, a megyében levő katonaságról, s midőn a küldöttek arra kérték, hogy a kérvényt kézjeggyével ellátni szíveskedjék, a királynő megbízta őket: *Nihil metuatis filii mei, assecuramus vos omnia quaeque possibilia Nos facturos.*

¹ Várady Mihály levele Szalay Sámuel *superintendens*hez. 1779. febr. 19. A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület levéltára. 5996/19. (XVII.)

² *Instantia in Negotio novioris Scholarum et Studiorum Systematis ac Directionis.* Az 1780. jun. 25. tiszáninneri egyhk. gyűlés 11. jkvi pontjának melléklete. Külön másolata a tiszáninneri ev. ref. egyházkerület levéltárában 6055/78. (XVII.) sz. alatt.

³ A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület levéltárában 6006/29. (A. XVII.) és 6046/69. A (XVII.) számok alatt.

régi maradt és változás csakis Mária Terézia halála után következett.

Az 1781. év nevezetes eseményekben gazdag esztendő a protestántizmus történetében. A két protestáns egyház elhatározta, hogy az új uralkodót közös folyamodványban fogja felvilágosítani sérelmeiről s együtt kéri elnyomott helyzetének és bajainak orvoslását. Az egyházkerületek már előbb külön-külön foglalkoztak a kérdéssel. A tiszáninneri kerület Miskolcon, 1781. január 24-én tartott gyűlésén mondotta ki, hogy efféle kérvény szerkesztését s mentül előbb, ha lehet, még a jövő ülésig leendő benyújtását szükségesnek tartja. Egyben a folyamodás módjának, továbbá a kérvény megalkotására s egyéb, az ágostaiakkal együtt intézendő dolgok elvégzésére Vay István elnöklete alatt Bárczay Andrást és Bernát Józsefet küldötte ki.¹

Innen kezdve a kérvény megszerkesztése s a deputatio előkészítése körül különösen Vay István fejtett ki nagy tevékenységet. A kiküldöttek úgy egyeztek meg, hogy mind a reformátusok, mind az ágostaiak a köztörvényszék tartása idején, amikor saját ügyeikben is össze szoktak gyűlni, Pesten vitassák meg a kérdést s foglalják össze a sérelmeket. Ez 1781. február havában meg is történt. Végzésbe ment, hogy a leányegyházakra vonatkozó kérvényt mind a két hit ágenseinek átszolgáltatják, a közös, a protestáns egyház jogait és sérelmeit magában foglaló kérvény összeállítására Teleky József grófot, az ügy előmozdítására ev. ref. részről Teleky József grófot és Vay Istvánt kérik fel, azon esetre pedig, ha Teleky gróf nem vállalkoznék, vagy akadályozva lenne, tisztében ifj. Ráday Gedeon pótolja. Ám a várva-várt kérelem sokáig váratott magára, Vay tehát március 7-én és 9-én Szalay Sámuel tiszáninneri superintendenssel és Losonczy Károllyal Alsó-Zsolcán megbeszélve a dolgot, március 13-án Pestre utazott és itt a protestáns küldöttek közös gyűlésén a folyamodás elkészítését magára vállalta. Nem-sokára rá a sokáig késett kérvény is megérkezett s a deputátusok úgy határoztak, hogy ámbár sima hangja és szerkezeti szépsége ajánlják, mivel az egyházak jogállapotát rendszeres összefüggésben kell előadni, csupán bevezetése maradjon meg, a jogállapot előadására vonatkozó részt pedig Vay végezze. Ily módon végre ápr. 5-én elkészült a munkát s felülvizsgálhatták egy, gróf Beleznay házánál, Pilisen tartott értekezleten, melynek Zay Péter, Prónay

¹ A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület 1780. január 24-én Miskolcon tartott gyűlése jegyzőkönyvének 2. pontja.

László, Tihanyi Dániel és Bárczay András voltak tagjai. A kérvény némi változtatással elfogadtatott, a sérelmi pontok szerkesztését Vay Istvánra bízta.¹ Egyidejűleg a hosszabb latinnak mintegy bevezetéseül egy német nyelvű beadvány is készült, melyet Horváth János pesti ügyvéd írt újabb modorban s ennek a benyújtását szintén elhatározták. Vay István Bécsbe ment az ágensekkel tárgyalni s a munkálaton most már a végső javítást is megtette. Elhatározták, hogy április 29-ére a császártól kihallgatást kérnek a kérvény benyújtására és e célból Zay Péter s ifj. Ráday Gedeon április 27-én reggel fölkeresték Rosenberg gróf kamarást, hogy az ügyet jóindulatába ajánlják. A gróf feljegyezte a deputátusok nevét, hogy mindkét protestáns egyház megbizottaiként szerepelnek, s kijelentette, hogy április 29-re a császártól ki fogja eszközölni az audienciát.²

Maga az ekkép előkészített kérvény, mely a tiszáninneri ref. egyházkerület 1781. július 1-én tartott gyűlése jegyzőkönyvébe Vay István fenti relatiója után van beiktatva (*Instantia Communis Evangelicorum utriusque confessionis iuxta tenores praememoratae Relationis Suae Maiestatis sacratissimae in negotio Religionis introporrecta*), a két prot. egyház legértékesebb memorandumainak egyike. Alapos és kimerítő munkálat, amelynek nagy terjedelme méltán okoltatik azzal, hogy „nem lehet hallgatnunk vagy keveset beszélnünk, midőn a körülbelül 130 év óta tapasztalt bajok beszélni késztetnek bennünket“, s mint emlékirat rendszeres összefüggésben foglalja össze a protestáns egyházak jogait biztosító törvényeket és intézkedéseket s főleg bevezető részében kétségtelenné teszi jogászembertől való származását.

Mindjárt legelül előrebocsáttatik, hogy a protestáns egyházaknak törvényes és nemzetközi sérthetetlen egyezmények által is védett jogállása megingattatván, a protestánsok több alkalommal fordultak Mária Teréziához; de bár a deputátusok kegyesen fogadtattak, bajaink nemhogy enyhültek volna, hanem még növekedtek. Hivatkozás van az elhunyt királynő feletti gyászra, kiemeltetvén, hogy a protestánsok ő felsége uralkodásának kezdetén nem akartak keserű panaszaikkal előhozakodni. Egész Európa nagy dolgokat vár az uralkodótól, de különösen azt, hogy nem fogja üldözni az ellenkező hiten levőket. Szépen van kiemelve a József igazságosságába, az igazság nagy erejébe vetett hit és midőn a kérvény hódolattal be-

¹ E sérelmi pontok — mint látni fogjuk — a munka mellékletét képezték.

² Vay István fent idézett relatiója.

nyújtatik, két tétel állítatik fel bizonyítás végett: 1. hogy a protestánsoknak vallások miatt való üldözése minden joggal ellenkezik; 2. hogy a két protestáns egyház vallásában a legsúlyosabb üldözést kénytelen szenvedni. Ki van fejtve, hogy ha nem volnának is a protestánsok jogállását biztosító törvények és egyezmények: a természetjog, a keresztyén vallás természete s modern állapota, a katolikus egyház dicsősége és haszna s végre a közjólét tekintete akkor is az üldözés megtiltását követelné; bemutattnak a törvények, melyek kétségbe nem vonhatóan kizárják a prot. egyház üldözését. Elmondják, hogy amit a természetjog megenged, azt a tételes polgári jog sem tilthatja meg, és amit a természetjog megtilt, a civiljog alapján sem lehet megengedni. A természetjog szerint nem lehet büntetni az emberek azon cselekedeteit, melyek az akaratától függetlenek, sőt azon cselekvényeket sem, amelyek az emberek akaratától függenek, ha a közjóra nem sérelmesek; következésképp csak olyan tételek és valláserkölcsei cselekvények tilthatók, melyek a közérkölcsekbe ütköznek, vagy a közjó tekinteteivel össze nem egyeztethetők. Már pedig ellenségeink sem tartják, hogy az evangéliumi vallás emez osztályba tartoznék. A protestáns vallás elvei ugyanis úgy vannak szerkesztve, hogy minden kormányformával összeférnek. Hirdetjük a felsőbbség iránti engedelmisséget, fentartjuk lelkeszeinket anélkül, hogy a nép terhére volnánk. Vallásunkat tehát injuria nélkül nem lehet akadályozni. Az osztó igazság is követeli, hogy akik a társaság hasznára erejük megfeszítésével serénykednek, abban nem kevésbé legyenek részesek. S mert a társaság a polgárok szerződéséből származik, mely nyilvános vagy hallgatóságos lehet, nem lehet azt mondani, hogy az egyik rész a társaságnak minden baját, gondját viselje, azonban annak előnyeiből, hasznából kizárandó. A keresztyénség szent könyvei is bizonyítják, hogy Krisztus urunk az ő erkölcsi tanításaiban is megerősítette a természetjog elveit, mondván, hogy nem azért jött, hogy a törvényt eltörölje, hanem hogy azt betöltse. Szívére kötötte az emberiségnek a testvéri szeretetet, a keresztyénség legfőbb parancsaként hirdetvén, hogy amit nem kívánunk magunknak, mi se tegyük embertársainknak, s e törvény szentsége értelmében amint senki nem akarja, hogy vallása miatt üldözést szenvedjen, teljesen épp úgy másnak sem okozhat bajt vallásos meggyőződése miatt. Az Üdvözítő hatalma nem volt korlátok közé szorítva, mégis nemcsak hogy maga minden erőszaktól tartózkodott, de attól tanítványait is eltiltá s Péter apostolt, ki, bár ügye igazságos volt, azt fegyverrel és erőszakkal akarta oltalmazni, megintette. Az apostolok sem alkalmaztak soha

erőszakot s tanaikat inkább a maguk, mint a mások vérének ontásával akarták terjeszteni. Az is megfontolandó, hogy soha a viszonyok az üldözést veszedelmesebbé nem tették a keresztyénségre nézve, mint a mostani időkben, midőn az összes keresztyénség ellenségei nagy erőre kaptak és meg akarják semmisíteni a hit alapját. Ki ne látná, hogy a dolgok ily szomorú állapotában mennyivel helyesebb volna civódás helyett közös erővel küzdeni a közös veszély ellen. Mi több, maga a katolikus egyház dicsősége és haszna is azt követeli, hogy annak tagjai, még ha törvények vagy egyezmények nem tiltanak is, a mások üldözésétől tartózkodjanak. Mert nem lehet tagadni, hogy az inquisíciók s a hatalmaskodó egyház egyéb túlkapásai azokban, akik e vallást nem követik, azon véleményyt ébresztették, hogy az üldözések össze vannak kötve elveivel. Az is való, hogy az üldözés legtöbbször az üldözöttek számát szokta növelni. S végre: ha sem törvények, sem egyezmények nem volnának is, ellene szól az üldözésnek, mint másutt, épp úgy Magyarországon is, az államérdek, amelytől minden rendek boldogsága függ. Ám (hogy a fejtegetés hosszúra ne nyúljon), három dolog van, mely a társaság boldogságához szükséges. Első helyre teendő, hogy a polgárok minden eszközzel édesgettesenek a haza szeretetére. Mert minél jobban hevülnek ebben, annál nagyobb buzgalommal és gondnal törekednek a haza mindenki boldogságával összefüggő sorsát előmozdítani. Erre törekedtek a legbölcsebb törvényhozók és fejedelmek és ezt bizonyítják a múlt idők tapasztalatai. S e hazaszeretet leginkább azáltal tartható fenn és fokozható, ha a polgárok cselekvései egyformán bíráltnak el, ha a társaság hasznai és bajai igazságosan osztatnak szét s az ártatlan polgárok minden jogtalanságtól megóvatnak. Ahol egyik polgár a másikat vallási tekintetben bátorságosan bántalmazhatja, a hazaszeretet ki nem fejlődhetik. Ám a társaság boldogságához az is hozzátartozik, hogy a közhivatalok az azokra legérdemesebbeknek adassanak. A közjónak semmi sincs nagyobb ártalmára, mint ha az alkalmas emberek a hivatalokból kizáratnak. Csak ott virágoznak a tudományok, gyarapodnak a művészetek, emelkedik az ipar s a legnemesebb elmék csak ott ösztönöztetnek fejedelmük és hazájuk nagyságának előmozdítására, ahol e részben az érdem az osztás alapja, míg ahol egyik rész a másiknak alávetetik, minden nemes vetélkedésnek vége szakad. Azonban semmi sem szükségesebb az állam jólétéhez a vallási türelemnél és semmi sem nagyobb ellensége annak, mint az üldözés. Ama katolikusoknak, kik úgy vélekednek, hogy a közjólét érdekében a más vallásúakat ki kell irtani,

ajánlandó, hogy hasonlítsák össze az állapotokat azon országokban, hol kényszer vagy türelmetlenség uralkodik, s azokban, ahol a szabad vallásgyakorlat található; és hogy vessék össze a reformáció előtti és utáni idők viszonyait. A reformáció előtt, midőn, a kevés számú görögkeletieket kivéve, más, mint katolikus, nem volt Magyarországon s a kath. egyház annyira uralkodott, hogy minden nemcsak vallási, de polgári ügy is az ő akarata szerint intéztetett, 1491-ben Báthori István országbíró és erdélyi vajda, Guthi Ország László főlovászmester, Rozgonyi István főkamrás, az ország legelőkelőbb férfiai azon egyezséget, mely III. Frigyes császár és II. Ulászló király között létesült, írástudatlanságuk miatt idegen kézzel írták alá; a reformáció után pedig, jóllehet 140 éve tartott már a törökökkel vívott harc, még a parasztok közül is sokan tudtak írni s ma is tudnak. Az 1550: 12., 15., 19. tcikkek mutatják, hogy éppen a reformáció megjelenése után törekedett az országgyűlés az ifjúság nevelésére és iskolák felállítására. De talán nem is szükséges ily általános érvekkel vesződni. Jogaink biztosítva vannak az ország közkeletű okirataiban és alaptörvényeiben, amelyeknek súlyos megsértése nélkül kétségbe nem vonhatók.

Eddig a munkálatnak első és bevezető darabja. A második, terjedelmesebb rész a protestáns egyházak jogállásának, történeti fejlődésének tüzetes, kimerítő s a hazai történeti és jogforrások alapos ismeretével készült ismertetése. Az író a huszita időkből indul ki, majd áttér a reformációra, előadva célját, Magyarországon való terjedését főképp a nép, a nemesség, a mágánások között; elmondva az üldözéseket, a protestáns egyházaknak éppen az üldözések alatt történt megerősödését, szervezkedését, zsinatait. Erre a prot. egyházak állapotának Verböczy tanai értelmében, a törvényalkotó szokásjog kellékeinek szempontjából való vizsgálata következik. Hosszasan fejtegetik a XVI., XVII. és XVIII. századbeli törvényeket, kiemelve a bécsi és linzi béke nagy jelentőségét, részletesen foglalkoznak a sérelmes záradékokkal, főképp az 1681. és 1715: 30. törvényekkel, a különböző resolúciókkal, melyeket csak provisorius intézkedéseknek lehet tekinteni, s míg egyfelől bemutatják a történelmi jogállást, másfelől pár szóval, általánosságban a felszaporodó sérelmeket is megemlítik.

Maguk a sérelmek egy mellékletbe foglaltattak össze és mint a jegyzőkönyv is mutatja, a becses dolgozatnak külön részét képezték.¹

¹ Itt vannak egyfelől, mondja a munkálat, a mi törvényeinkben biztosított jogaink, másfelől felséged lábaihoz letett sérelmeink (iniuriae sub No. 9-o ad pedes Maiestatis Vestrae depositae.)

Ezt a sérelmi pontokat 16 cikkben magába foglaló latin nyelvű fogalmazványt¹ (valószínűleg Vay István tollából) különösen az teszi érdekessé, hogy pontonként a türelmi rendeletnek vonatkozó intézkedéseit szintén felsorolja, megjegyezvén, ha a türelmi rendelet egy-egy pontra nézve nem adott orvoslást, illetve némely, a pontokban előadott gravamennel nem foglalkozott.

A türelmi pátens alapján nem lévén egyéb, mint e folyamodványra való felelet, nem érdektelen a sérelmi pontoknak az említett iratban található következő csoportosítása:

1. A katolikus vallásról áttértek elleni perek; a különböző vallásfelekezetűek házasságából származott gyermekeknek a kath. vallásban való nevelése iránt való reverzálisok követelése; az evangélikus árváknak nevelés ürtügye alatt való erőszakos elvétele.

2. Az u. n. juramentum decretale, vagyis a Szűz Máriára és a szentekre leteendő eskü.

3. Az ellenkező vallásúak szertartásainak figyelemben tartása; a polgári hivatali eskünek a róm. kath. egyházban való letétele; a misehallgatásra való kötelezés; végül a bábák által végzett ú. n. szükségből való keresztelés.

4. Hogy a vallás szabad gyakorlata végett lelkészt szabadon beiktatni nem lehet; hogy némely megyében a protestáns betegekhez is kath. lelkészek hívatnak, s megtiltatott, hogy a prot. elítélteket prot. papok kísérhessék utolsó útjokra.

5. Hogy iskolát mindenütt szabadon alapítani és állítani nem lehet. Alapítványok és kegyes hagyományok elvétele. Már létező iskolákban az építés és a szükséges tanítók beállításának gátolása. A tanulók könyöradományok gyűjtésére való kimenetelének betiltása. Az új iskolai és tanulmányi rendszernek a protestánsokra való kiterjesztése s a felügyeletnek kath. igazgatókra való bízása. Az evangélikusok kényszerítése a kath. nemzeti iskolák építésére és dotációjára. Annak a megtiltása, hogy a gyermekek más felekezetűek iskoláiba küldessenek ott is, ahol a másik felekezetnek nyilvános vallásgyakorlata van.

6. A symbolikus, dogmatikus és egyéb könyvek szabad kinyomtatására és szabad használatára vonatkozó tilalom. A katechezis megtiltása. A pozsonyi cenzusok szervezése.

7. Templomokat nem lehet bárhol építeni; ezeknek igazításá-

¹ A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület levéltárában 6258/70. levéltári szám alatt. A. XVII.

hoz, javításához jelentésre és vizsgálatra van szükség, s engedély nem adatik. Azon templomokról, melyek 1687 óta helyreállítottak; azokról, amelyek 1681-től a pesti kommisszióig, s amelyek azóta elvétettek.

8. A leányegyházak fentartása. Az elvett filiák visszaadása és a papok felszabadítása (ezek gondozására). A filiákban levő azon imaházak helyreállítása, melyek meggyaláztattak vagy profán célokra fordítottak.

9. A helység lakosainak a főúrak és nemesek imaházaiba való bocsátásáról. (Eddig u. i. a protestáns urak magánkápolnáiból nemcsak a szomszédos protestánsok, de még a helybeliek is ki voltak zárva).¹

10. Hogy a parochialis joghatóság a protestánsokra kiterjesztetik és a protestánsok is stólafizetésre köteleztetnek.

11. Hogy a házassági ügyek mind a kath. szentszékek elé vannak utalva.² A superintendensek felügyeleti és egyházlátogatási jogának megtiltása, a kath. megyéspüspökök hatóságának a prot. papokra való kiterjesztése a keresztség kérdésében. A tanúbizonyságot tenni nem akaróknak a szentszék alá vetése.

12. Rendeltessék el, hogy a vallást érdeklő ügyekben, a vegyes bizottságokban a püspök embere nélkül kell eljárni s a vallásügyek elbírálása az egyháziak kezéből elvétessék.

13. A földesúri jogokkal való visszaélés. Az evangélikus árvák elvétele a nevelés ürügye alatt. A templom és a parochialis földek megadóztatása és a parochialis földek tized alá vetése. Az evangélikus lakosok kiűzése jövedelmeikből. A papoknak a földesurak által való kijelölése.

14. A jogtalan terminusokon való megidézések.

15. Városi házak szabad vételének korlátozása. Az evang. hitű polgárságnak mesterségektől és hivataloktól való akadályozása.

16. A protestánsoknak az ország nagyobb kormányzó és kamarai tisztségeiből, sőt legtöbb helyen a megyeiekből és városiakból való kizárása. A mágnások jellegének megtagadása.

E sérelmi pontok, melyek közül a türelmi parancs csak egynémelyikre adott orvoslást, elég világosan tüntetik fel a két protestáns egyház ezen korbéli elnyomott állapotát. Érintve vannak — bárcsak nagyjában — e sérelmek azon német nyelvű elaboratumban is, mely a latin nyelvű nagy memorandummal egyidejűleg

¹ Marczali i. m. I. 281.

² Mint kurióziomot említi Marczali, hogy egy protestáns házaspár peres ügyét minden instantián át a pápához vitték. I. m. 282.

adatott be az uralkodónak. E német nyelvű dolgozatot *Walch* göttingai consistorialis tanácsos adta ki a sérelmi pátens latin és német szövegével együtt. Kifejezte műve előszavában amaz óhaját, hogy ne csak a magyarországi evangélikusok élvezhessék a császári kegy áldásos következményeit, hanem az adott példa által mások is hasonló türelmes érzelmekre indíttassanak. Ám e munkálat, mely a protestáns egyházaknak a trón iránti hűségét, alattvalói engedelmességét, mostoha sorsát, üldöztetését, jogállását, főbb törvényeit s főbb sérelmeit adja elő, sem alaposság, sem jogászai elmeél, sem történelmi ismeretek szempontjából az eredeti latin memorandummal nem vetekedhetik. Célja kétségtelenül az volt, hogy az uralkodó könnyebben tájékozódhassék a két protestáns egyház óhajairól addig is, míg a nagy gonddal készült latin memorandumból teljes és tiszta képet nyerhet.

(Folyt. köv.)

DR. ZSINDELY ISTVÁN.

A SZÁRAZFÖLDI SEMLEGESSÉG ELVEI.

I. Az államok béke idején ezer és ezer köteléssel vannak egymáshoz fűzve, melyek megannyi kötelelességeket vonnak maguk után. Ezek a kötelelességek háború esetén részben módosúlnak, részben kiegészülnek oly kötelelességekkel, melyek a háború természetéből folynak.

Abból ugyan, hogy a semleges állam a háborúba be nem avatkozik és a háború tekintetében mindkét hadviselő féllel szemben passzív magatartást tanúsít, az következne, hogy a béke alatti állapot tartson tovább; azonban ez két okból is lehetetlen: először is a fizikai akadályok miatt, melyeket a háború a megszokott érintkezés elé gördít, aztán ismét azon kölcsönhatás folytán, mely a modern nemzetközi életben a nemzetek viszonyai között található. A háború ugyanis eme kölcsönhatás következtében nemcsak a hadviselő feleket, hanem a többi nemzeteket is érinti, úgyhogy bátran el lehet mondani, hogy a háború az ő romboló hatását a békés állapotú helyeken is érezteti.

A békében támadt viszonyok tehát háborúban csak annyiban tartanak tovább, amennyiben ezt a háború megengedi. A semleges kötelességei ebből kifolyólag két alapelvre vihetők vissza: a háborútól való *tartózkodás* és a hadviselő felek iránti *pártatlanság* alapelveire.

A háború előtti állapot tehát tovább folyik, de csak amennyiben ez lehető anélkül, hogy a semleges állam a háborúba beavatkoznék, s illetve anélkül, hogy egyik hadviselő felet a másik rovására előnyben részesítené.

E két alapelv közül kétségkívül a háborútól való tartózkodás, a háborúba való bele nem avatkozás a fontosabb, míg a másik alapelv, a pártatlanság csupán az előbbinek keretében juthat érvényre.¹

A háborútól való tartózkodás magától semlegességet jelent; a pártatlanság feltétlenül csak akkor, ha *in non faciendo* áll, azaz, ha azt jelenti, hogy a semleges állam egyik felet sem részesíti kedvezményben. Az oly pártatlanság, mely mindkét hadviselő fél kedvezményezésében nyilatkozik, nem involválja feltétlenül a semlegességet, mert vannak esetek, midőn mindkét hadviselő fél előnyben részesítése a semlegesség megsértését jelenti.

II. A háborútól való tartózkodás kötelességéből folyó kötelezettségek részint negatív, részint pozitív természetűek.

Negatív kötelezettségek azok, melyek abban nyilvánulnak, hogy a semleges állam valaminek a tevésétől tartózkodik (*non facit*); pozitív kötelezettségek azok, melyek abban nyilvánulnak, hogy a semleges állam bizonyos körülmények között valamit cselekszik (*facit*.)

A kétféle kötelezettség közt a különbség tehát a tevésben, vagy nem tevésben nyilvánul. A negatív kötelezettségeknél a *nem tevés* független minden előfeltételtől, a pozitív kötelezettségeknél azonban a *tevés* bizonyos körülmények közt előfeltétel kapcsán támad.

Ezen előfeltétel: hogy a hadviselő felek valamelyike okot szolgáltatson rá, hogy a semleges állam semlegességének megóvására maga is tevőlegesen lépjen fel. A semleges államnak ugyanis nem csupán joga, de kötelessége is, hogy semlegességének megsértését megakadályozza, mert ha a sértést eltűri, a semlegességet megsértett hadviselő fél előnyben részesül a másik hadviselő fél rovására,

¹ *Neutrality does not consist in the mere impartial treatment of opposing belligerents, but in the entire abstinence from any assistance of either party in his warfare. Walker. 374.*

amit a másik hadviselő fél joggal magyarázhat olykép, hogy a semleges állam a semlegesség kötelekeiből kilépett.

Szárazföldi háborúban a negatív kötelezettségek, melyeknek meg nem tartása a semlegesség megsértését jelenti, a következők:

1. segédcsoportok nyújtása és toborzás eltűrése;
2. pénzsegély nyújtása;
3. áruknak hadi célokra való szállítása (hadi dugáruk);
4. szárazföldi fuvarozás valamely hadviselő fél részére, hadi célokra.¹

Pozitív kötelezettségeket állapít meg a semleges állam részére a semleges területnek hadi célokra való használata a hadviselő felek valamelyike részéről a következő esetekben:

1. átvonulás a semleges területen;
2. valamely semleges területrésznak elfoglalva tartása;
3. a semleges területnek hadműveletekre való felhasználása;
4. a semleges területen hadi cikkek, élelmiszerek raktározása.²

III. A semleges államnak a semlegességi jogviszonyból folyó összes kötelességei között a legegyszerűsebb az, hogy katonai segélyben a hadviselő felek egyikét sem részesítheti.

Mielőtt azonban a semlegességi jog kifejlődött, a katonai segély nyújtása önnönmagában még nem tekintetett a segélynyújtó államnak a hadviselő felek közé való kilépéséül. Századokon át gyakorlat volt Európában, hogy egyes, különösen kisebb államok pénzbeli ellenértékért katonaságot állítottak ki és küldöttek hadviselő államoknak, anélkül hogy a semlegesség megsértése szóba került volna. A svájci kantonok évszázadokon át szerződéses viszonyban voltak az európai udvarokkal, melyeknek határozott mennyiségű emberanyagot szállítottak; a pápai államot állandóan ők látták el katonasággal; sőt a kisebb német fejedelemségek (Hessen, Braunschweig), továbbá Skócia, Dánia, Hollandia s egyes olasz államok szintén hasonló viselkedést tanúsítottak.

Csak a XVIII. század végén találkozunk először annak a nyomával, hogy a segélycsoportok nyújtását a semlegesség megsértésének tekintik. Az 1788-iki orosz-svéd háború alkalmával látjuk először, hogy az egyik hadviselő fél, Svédország, óvást tesz a sem-

¹ Tengeri háborúban ide tartozik még a hajók készítése és felszerelése hadi célokra (washingtoni szerződés); hadi dugárának tengeri szállítása és a tengeri zár (bloká) megsértése.

² Tengeri háborúban ide tartozik még a semleges tengeri kikötők használata és semleges bíróságoknak zsákmánybíróságokként való felhasználása.

legesség megsértése miatt, mivel a dán kormány az oroszoknak segédcsapatokat küldött.

Svájc, mindamellett hogy állandó semlegesítését már a bécsi kongresszus kimondotta, csupán 1848-iki alkotmányával (11. §) törölte el végleg a még a XIX. század első felében is megvolt régi gyakorlatot, megtiltva, hogy a jövőben idegen hatalmakkal katonai egyezményt kötni nem szabad. Az 1859-iki osztrák-olasz-francia háborúban az olaszok már hiába mentek Svájcba, hogy jó pénzért segélycsapatokat fogadjanak; mivel a svájci törvényhozás minden visszaélést félremagyarázhatatlanul eltiltott.

A múlt század közepétől tehát a semlegességi jogban szilárdul áll a segédcsapatok küldésének és engedélyezésének tilalma, ami tagadhatatlanul az általános hadkötelezettség rendszerével áll szoros kapcsolatban. Ám a segédcsapatok tilalmazásán nem csupán csapatoknak közvetlen rendelkezésre való bocsátása értetik, hanem az a tilalom is, hogy a semleges állam területén csapatok ne szerveztessenek, ne képeztesseken és előkészületek ne tétessenek.

A semlegességi jog nem követeli, hogy a semleges állam a saját alattvalóit a hadviselő felek szolgálatába való lépéstől eltiltsa; amennyiben azonban ilyen általános tilalom valamely országban létezik, nézetünk szerint a hadviselő felek bármelyike joggal a semlegesség megsértésének tekintheti, ha a semleges állam a másik hadviselő fél iránti rokonszenvből emez általános tilalom érvényesüléséről nem gondoskodik, és bár megakadályozhatná, szántszándékkal tűri, hogy polgárai akár csapatokká alakúlva, akár egyenként a harctérre vonúljanak.

Igen valószínű, hogy jövőben a semleges államoknak nemcsak jogában lesz, hanem feltétlen kötelességében fog járni, hogy polgáraiknak a hadviselő felek csapataiba való belépését megakadályozzák. Az általános védkötelezettség folytán, a nemzeti védelem elve alapján, ma már a hadviselő felek is közreműködnek egy ily nemzetközi joggyakorlat kialakulásában. Az 1870-iki porosz-francia háborúban a porosz kormány az idegen tiszteket visszautasította, a francia kormány pedig csak nagy nehézségekkel alkalmazta.

Véleményünk szerint a nemzetközi gyakorlat folytán jogszabályúl is fel lehet állítani a semlegeseknek azt a kötelességét, hogy saját haderejük tisztjeinek, mint tiszteknek, idegen állam szolgálatába való belépését megakadályozni tartoznak. Ha egy tiszt, anélkül, hogy lemondana, a hadviselő felek csapataiba áll, a semleges államnak kötelessége, hogy ezt a semlegesség megsértésének tekintse, minek következménye az illető személynek katonai rangjától való meg-

fosztása s egyéb megtorló intézkedések. Az a körülmény, hogy a hadviselő félhez való csatlakozás nem tulajdonképpen való támogatás, hanem tanulás céljából történt, a semlegességi jogi kötelezettség szempontjából teljességgel irreleváns.

A segélycsapatok nyújtásának tilalmával szorosan összefügg a *toborzás* tilalma.¹

A törvényhozások majd mindenütt szigorúan tilalmazzák az illetéktelen toborzást. A magyar büntető törvénykönyv 161. §-a szerint aki a magyar állam területén engedély nélkül csapatot gyűjt, azt felfegyverzi, hadiszerekkel ellátja vagy hadigyakorlatokban oktatja: lázadást követ el és öt évig terjedő államfogházzal s pénzbüntetéssel sújtatik.

Hasonló intézkedéseket tartalmaznak az amerikai, az angol *Foreign Enlistment Act* és más államok büntető törvénykönyvei, valamennyien ama szempontból indulván ki, hogy az illetéktelen toborzás az állam egyik szuverén jogának bitorlását jelenti.

A nemzetközi jog a semleges államot feltétlenül kötelezi a toborzás eltiltására és megakadályozására; ha pedig maga a semleges állam toborzana, sorozna embereket idegen hadviselő hatalom részére, ez közvetlenül a segélycsapatoknak fent tárgyalt tilalma alá esnék.²

Egyébiránt a semlegességi jog a semleges államot arra is kötelezi, hogy azokat a hivatalos, különösen katonai személyeket, kik előzőleg engedélyével vagy nem határozott tilalmával idegen állam hadiszolgálatába léptek, visszahívja, engedetlenségük esetén tisztségüktől, sőt honosságuktól megfosssa. A magyar honossági törvény (1879: L. t.-c.) 30-ik §-a a semlegességi jog e szabályának alkalmazását teszi lehetővé, midőn a kormánynak általában jogot ad, hogy azokat a magyar állampolgárokat, kik engedély nélkül más állam szolgálatába állottak s felszólítására meghatározott idő alatt ezen szolgálatból ki nem lépnek, a magyar állampolgárok közül törölje. Tagadhatatlan is, hogy minden hivatalos személy, ki egy idegen állam szolgálatát többre becsüli, semhogy hazájának, midőn a nemzetközi jogból folyó kötelességét teljesíti, engedelmeskednék, méltán viseli a honpolgárság elvesztésének következményeit.

¹ Toborzáson (enrôlement, enlistment) azt értjük, ha valaki valamely államban idegen hatalom részére katonai célra embereket fogad.

² Oroszország 1876-ban a legsúlyosabban megsértette a semlegességet, midőn engedélyt adott, hogy területén a szerb hadsereg részére önkénteseket toborzzanak, sőt tiszteit a szerb hadseregbe való belépésre is fölszólította.

Magánszemélyeknek a honosságtól való megfosztását a nemzetközi jog nem írja kötelezőleg elő s nézetünk szerint nagyon helyesen. Mert míg hivatalos személyeknek idegen állam hadseregében való részvétele azon látszatot kelti, mintha maga a semleges állam is az illető hatalom pártján volna, addig magánszemélyek lelkesedését valamely ügy iránt oly súlyos következményekkel sújtani, mint aminő a honpolgárság elvesztése, túlságos szigorú volna.¹ Egyedül az amerikai *Neutrality Act* és az angol *Foreign Enlistment Act* állanak teljes szigor álláspontján, midőn alattvalóiknak idegen hadseregbe való lépését büntetendő cselekménynek nyilvánítják. E törvények kizárják, hogy amerikai és angol polgárok a legnemesebb idegen ügyért is fegyvert foghassanak, hacsak hazájuk törvényei szerint gonosztevőkül tekintetni nem akarnak.²

Természetes, hogy a hadviselő fél polgárainak hazabocsátása, hogy hazájok felszólításának engedelmeskedve, katonai kötelezettségüket teljesíthessék: eme tilalom alá éppen nem sorolható. Ellenkezőleg, azt hisszük, a semlegesség megsértését jelentené, ha a semleges állam a hazájuk védelmére siető idegen állampolgárok elé akadályt gördítene. Viszont azonban nem volna megengedhető, hogy az idegen polgárok már a semleges állam területén csapattokká alakuljanak, magukat fölfegyverezzék s katonailag kiképezzék vagy gyakorolják, mivel ez már a semleges államterületnek hadicélra való illetéktelen felhasználását jelentené.

IV. A *pénz-segély (subsidium)* a hadviselő felek valamelyikének készpénzzel való támogatásában áll; e támogatás vagy teljesen ingyenes, vagy a rendesnél előnyösebb feltételekhez van kötve.

A semlegességi jog határozottan tiltja, hogy a semleges állam akár az egyik, akár mind a két hadviselő felet ilyen pénzsegélyben részesítse, tiltja még *kölcsön* címén is, számba véve, hogy ennek a háborúviselésre való hatása a teljesen ingyenes pénzsegélyétől mit sem különbözik.

¹ *Calvo* (§. 1055.) a legszigorúbb rendszabályokat tartja alkalmazandóknak az idegen állam hadiszolgálatába lépő, semleges államhoz tartozó magánszemélyek ellen. *Lorimer* azonban helyesen veti ellen (i. m. 244. l.), hogy az ember joga föléje kerekedik a polgár jogának, és Kleen is jól mondja: „l'homme est l'homme avant d'être citoyen, l'humanité passe devant l'État“.

² Alig hisszük, hogy e törvények emez intézkedéseit egész komolyan vennék. 1827-ben az angol *Foreign Enlistment Act* már létezett s mégis alig hinnők, hogy valamely angol hatóságnak eszébe jutott lord *Byronnak* és társainak üldözése, mivel a görög szabadságért fegyvert fogtak.

Hasonlókép a semlegesség megsértését jelenti hadi-kölcsön nyilvános aláírás útján való gyűjtésének a semleges területen való megengedése még akkor is, ha mind a két félnek egyformán engedélyeznék.

A semlegességi jog szempontjából azonban nézetünk szerint nem lehet kifogást tenni oly kölcsönnek aláírás útján való gyűjtése ellen, amelynek célja nem az, hogy a háború sikerét szolgálja. Például: ha valamely hadviselő állam még a háború kitörése előtt valamely kereskedelmi vagy ipari befektetés céljából közzé tett kölcsön-tervezetet a háború idején hajt végre valamely semleges állam területén, feltéve, hogy a kölcsön célja minden kétségen felül áll: ez a semlegességnek sérelmét bajosan jelentené.¹

Bluntschli, Calvo és mások azt állítják, hogy a semleges állam polgárai mint magánosok magánuton, közaláírás elkerülésével a semlegesség sérelme nélkül támogathatják a hadviselő feleket: azonban véleményünk szerint a pénzsegélynek magánosok részéről való nyújtását szintén tilalmazottnak kell tekinteni. Ennek a nézetnek volt híve Gladstone, ki mint miniszterelnök, 1873. április 26-án az angol parlamentben fejtette ki meggyőződését.

Azok, akik a dologról ellenkező nézeten vannak, felhosszák, hogy egyes emberek áldozatkészsége a háború sorsán alig lendíthet. Ám ha a társadalomban erős rokonszenv nyilatkozik meg valamely hadviselő fél iránt s a segély, bár közaláíráson kívül, szokatlanul nagy mérvet ölt: hatásának lehetetlen fontosságot nem tulajdonítani, következésképp a semleges állam, melynek módjában áll, hogy alattvalóira hatással legyen s őket akadályozza, a tőle megtehető a semlegességnek sérelme nélkül el nem mulaszt-hatja.

A kérdés mindenesetre vitás, megfelelő joggyakorlat híján azonban úgy látszik, hogy a semlegességi jognak egyéb principiumaival ez az elv van igazi összhangzásban, s részünkről nem hiszszük, hogy általa ellentétbe jutottunk amaz elvi állásponttal, mely szerint magánosok személyes részvétele a háboruban a semleges államra egyéb következményekkel nem jár, mint hogy azok az illető semleges állam védelme alól elvonatnak. A személyes részvétel ugyanis mindig szörványos jelenség, mely nagy veszélyt a hadviselő félre nézve nem rejt magában; a vagyoni támogatás azonban,

¹ *The loan of money to one belligerent by the subjects of a neutral State for commercial purposes is not such a breach of neutrality as to be a cause of complaint.* Baker 261.

a semleges állam felelőssége nélkül, könnyen ölthet oly arányokat, melyek a háboru sorsára hatással lehetnek.

Úgy látszik tehát: a semleges állam nincs kötelezve különös óvó-rendszabályokra; midőn azonban a pénzbeli támogatás nagy mérveket ölt, midőn erről határozott tudomása van és a megakadályozás hatalmában áll: a sérelmet szenvedő hadviselő fél a semlegesség megsértésének következményeit ellene joggal érvényesítheti. Analogiaképp hivatkozni lehet az 1870-iki angol-amerikai szerződésre, amely semleges állam területén hadi célokra szolgáló hajók építését és felszerelését tilalmazza ugyan, de elvei tekintetében szárazföldi háboruban is megfelelően alkalmazható.

V. Ami az árucikkek szolgáltatását illeti, minden kétségen kívül áll, hogy hadviselő felek részére hadiszereket szolgáltatni sem semleges államoknak, sem semleges államok magános polgárainak nem szabad. Ellenben egyéb árucikkek szállítása feltétlenül csupán a semleges *államnak* és csak annyiban tilos, amennyiben ez árucikkek (mint pl. az élelmi szerek) a hadviselő fél erejének és ellenálló képességének fokozására valók; viszont más természetű árucikk tekintetében a forgalom a semleges állam, illetve alattvalói és a hadviselő felek között nemzetközi jogi akadályba nem ütközik.

Am részünkről azt hisszük, hogy oly árucikkek szállítása, melyek a hadviselő fél erejét fokozzák, magánosoknak sincs feltétlenül megengedve, illetve e tekintetben sem tagadható a semleges államnak azon kötelessége, hogy minden nagymérvű szállítást, mely a háboru sorsára döntő hatással lehet, amennyiben módjában áll, a sérelmet szenvedő hadviselő fél felszólalására, vagy a nélkül is, megakadályozni tartozik.

Azokat az árucikkeket, melyeknek a hadviselő felek részére való szállítása a semlegességi jogba ütközik, *hadi dugárunak* szokás nevezni.

Szárazföldi háboruban hadi dugárunak tekintetnek általában:¹
1. mindenféle fegyver; 2. lövegek, robbantó anyagok és eszközök (dinamit, aknák, torpedók); 3. katonai egyenruhák és hadsereg felszereléséhez való tárgyak; 4. a katonák és hadi eszközök szállítására szolgáló eszközök.

Azonban igen helyesen jegyzi meg *Kleen*, hogy hadi dugárun széles értelemben minden, a háboru célját szolgáló tárgy értendő,

¹ L. Csarada, i. m. 592. l. A hadi dugáru inkább a tengeri háborúban játszik nagy szerepet, azért mi csak főbb vonásokban érintjük.

miből következik, hogy hadi dugáru a körülmények szerint más és más lehet.¹

A nemzetközi jog kötelezi a semleges államot, hogy alattvalóit a hadi dugáru szállításának meggátlása végett szemmel tartsa. Véleményünk szerint tehát kormányunk súlyosan megsértette a semlegeségi jogot, midőn a délafrikai háboru idején, bár figyelmeztették, elnézte, hogy Magyarországon angol tisztek nyilvánvalóan a délafrikai háboru céljaira lovakat vásároltak és azokat Afrikába indították. Teljesen hamis és a nemzetközi jog elemeit sértő az az érvelés is, melyet *Goluchovszki* gróf ide vonatkozólag 1901. június 7-ikén az osztrák delegációban kifejtett, azzal védekezve, hogy azért nem tilthatták meg a vásárt, mivel nem lehetett tudni, mily célra vették a lovakat. „A lovakat, — mondotta a külügyminiszter — hajóra tették és elszállították valahova; nem volt jogunk kérdezni, hogy hova.”

Ez az argumentáció nem látszik tudni a nemzetközi jog méltányossági elvéről, hogy minden eljárásnak nem strikt szabályok, hanem az *aequum et bonum* alkotják zsinórmértékét. Hogy a ló hadi dugáru, *Goluchovszki* sem vonta kétségbe; hogy minő célra vették és vitték a lovakat, senki előtt sem volt titok s éppen a külügyminiszternek kellett jól tudnia. Fő azonban, hogy ha G. okoskodása megállná helyét: hasonló alapon bármely semleges állam polgárai a semlegesség sérelme nélkül szállíthatnának a hadakozó felek részére ágyukat, fegyvert és egyéb hadi felszerelést. A külügyminiszternek az a további argumentuma, hogy a magyar lótenyészítő gazdákat tisztességes haszontól elzárnia méltánytalan lett volna, a nemzetközi életben uralkodó érdekközösség átérzésének volt híjával. Ha nincs délafrikai háboru, gazdáink úgy sem részesülhettek volna a külügyminiszternek annyira szívén fekvő nemzetgazdasági haszonban; a két nemzet közt folyó háborus helyzetet pedig nekünk,

¹ A kormányok háboru kitörésekor rendszerint notifikálják, mit tekintenek hadi dugárunak, hogy jóhiszemű magánosok tudják magukat mihez tartani. A nemzetközi gyakorlat hadi dugáru fogalma alá vonja mindamaz anyagokat is, melyek csak feldolgozva alkalmasak hadi célokra, mint a minők pl. a puskapor gyártására szolgáló anyagok. Hadi dugáru szárazföldi háboruban a ló is, miként nagyon gyakran hadi dugárunak nyilvánították tengeri háboruban a szenet. Élelmi cikkek azonban csak akkor vonhatók a hadi dugáru fogalma alá, ha nyilvánvalóan a hadviselő felek csapatainak élelmezésére vannak szánva (pl. konzervek, kétszersült stb.). A tonkingi háboruban a francia kormány a rizst is hadi dugárunak nyilvánította, azonban ennek tulajdonképen való oka az volt, hogy a csínai kormány a katonák zsoldját rizsben fizette, tehát a rizszállítás megakadályozása fontos hadi érdek volt.

harmadik állam polgárainak kizsákmányolnunk méltánytalan volt, hiszen az egész semlegességi jog épen annak az elvitathatatlan ténynek folyománya, hogy bármely két állam háborújának hátrányos következményei a többi államokban is érezhetők s azok alávetik magukat a háborúból reájuk is háramló, sokszor súlyos következményeknek. Ezen elvvel homlokegyenest ellenkezik a külügyminiszter felfogása, mely szerint egyes magánosok a háborúból a semlegességi jog sérelme nélkül hasznot huzhattak.

Mindebből következik, hogy kormányunknak, mihelyt a lóvásárlásokról értesült, kötelessége lett volna, hogy a vásár megismétlődését erélyes intézkedésekkel meggátolja. A délafrikai államok pedig joggal érvényesíthették volna monarchiánkkal szemben a semlegesség megsértésének következményeit.¹

VI. A hadi dugáru tilalmának elvével szoros kapcsolatban áll a hadi célokra való fuvarozásnak tilalma.

A különbség a kettő között csupán annyi, hogy míg a hadi dugáru tilalmában maga a hadi dugáru a tilalomnak tárgya, addig a hadi célokra való fuvarozás tilalmában a tilalom tárgya maga a fuvarozás.

A fuvarozás szempontjából a hadi dugáru fogalma tágabb, mint közönséges értelemben. Míg ugyanis hadi dugárut csak hadi célokra szolgáló tárgyak (testi dolgok) alkotnak, addig a fuvarozás tilalmának nem csupán tárgyak vannak alája vetve, hanem személyek, sőt testetlen, eszmei dolgok is.

Közelebbről tekintve: az, amit a semlegességi jog korlátoz: a közlekedési eszközöknek hadi célokra irányuló használata.²

A hadi fuvarozás tilalma első sorban katonai személyek, csa-

¹ Analogiából is megállapíthatjuk, hogy kormányunk a fenti esetben semlegességet sértett. Feltehető-e, hogy egy Német- és Franciaország közti háborúban Németország a Franciaország javára nálunk történő lóvásárlásokat szó nélkül tűrné, még ha nem volnánk is irányában *neutralité bienveillante*-ra kötelezve?

² A tudomány sokáig a hadi dugáru fogalma alatt tárgyalta e tilalmat, miközben a személyeket magukat is áruknak tekintette. Még *Heffter*, sőt *Bluntschli* is ezen az állásponton voltak. Ma azonban már a fogalmak annyira tisztázva vannak, hogy a fuvarozás tényét, a közlekedés eszközeinek semlegességellenes használatát minden erőltetés nélkül, külön, önálló kategória gyanánt tekinthetjük. Ez különösen *Kleen*-nek érdeme, ki nagyszabású monografiájában (*De la contrebande de guerre et des transports interdits*) éles elmével fejtette ki e megkülönböztetést. Előzőleg azonban *Gessner* volt az, aki a tiltott fuvarozást a hadi dugárutól különválasztva, azt a hadi dugáruval analognak jelentette ki. (*Gessner* i. m. 111. l.)

patok szállítására vonatkozik, melyeknek fuvarozását semleges állam és alattvalói sem a semleges állam, sem más állam területén, sem tengeren, a semlegesség súlyos megsértése nélkül magukra nem vállalhatják.

Ám, ha katonai személyek is, a fuvarozás tilalma, a brüsszeli deklaráció 55-ik cikke értelmében, feltétlenül nem vonatkozik a rokkantakra, sebesültekre, hajótöröttekre és a *Vörös-Kereszt* személyzetére, s nem vonatkozik a hadviselő felek azon alattvalóira, kik hadi kötelezettségük teljesítése végett valamely semleges állam, vagy a másik hadviselő félnek területét elhagyják.¹

Azonban viszont a rokkantak és sebesültek fuvarozását is meg kell bizonyos körülmények között tagadni, jelesül, ha ezt nem közvetlenül a humanitás érdeke követeli. Ha például a semleges állam területén át hosszabb ideig tartó út visz a hadviselő állam területére, mint a hadviselő fél rendelkezése alatt álló területen át; vagy ha szemmel látható volna, hogy a betegek és sebesültek semleges területen való szállításának oka nem a humanitás, hanem, hogy a közelebbi vonal hadi célokra legyen használható: ilyen nyilvánvaló esetben s általában midőn a hadviselő állam hadi tekintetben előnyben részesülne a semleges állam területén való szállításból: a semleges államnak nemcsak joga, de kötelessége, hogy a rokkantaknak fuvarozását megtagadja.²

Vannak, kik a katonai személyeken kívül némely polgári személyek fuvarozását szintén tilalom alá vonják, így *Kleen*, ki a diplomáciai személyek szállítását, amennyiben ez a hadi műveletekkel kapcsolatban áll, tartja ilyennek. Azonban, mint helyesebbnek látszik, a tilalom csakis futárok és kémkedés gyanujában álló személyek szállítására szorítkozik, mivel diplomáciai személyek, ha csak nem aktív katonák egyszersmind, a háboru taktikai sorsára, mi a semlegesség szempontjából egyedül vehető számba, hatással nincsenek.³

¹ Így 1870-ben nem sértették meg a semlegességet azon angol hajóskapitányok, kik elvállalták az Amerikából hazájuk védelmére hazasiető német tartalékos katonáknak európai kikötőkbe való fuvarozását.

² A belga kormány — e szerint — nem sértette meg a humanitás elvét, sőt semlegességéből folyó kötelezettséget teljesített, midőn az 1870—71-iki német-francia háboru idején a német rokkantak és sebesültek fuvarozását azzal a megokolással tagadta meg, hogy ez esetben a németek saját vonalaikat a háboru céljaira előnyösebben használhatnák.

³ Tudjuk, hogy a 70—71-iki német-francia háboruban, magas katonai rangja s tiltakozása dacára, még a német diplomácia feje, Bismarck sem vehetett részt a haditanács ülésein.

A *tárgyak* fuvarozására nézve általán a hadi dugáruról való elvek szabnak irányt. Míg azonban ott a tárgyaknak jogi fogalma (adás-vevés, csere) alkotja tilalom tárgyát, addig itt ugyanazon tárgyaknak egyik helyről a másikra való szállítása esik tilalom alá, tekintet nélkül arra, hogy a tárgyak cserélnek-e tulajdonost vagy régi gazdájuk sajátjai maradnak. Mi több, a hadi dugáru fogalma a lehető legtágabb körre terjeszkedik és semmi, ami hadi célra legtávolabbi vonatkozásban is alkalmas, minő az élelmi vagy tüzelő szer, a semleges állam vagy alattvalói fuvarozásának tárgya a semlegeesség sérelme nélkül egyáltalában nem lehet. Ide tartozik különösen a *hadi sürgönyöknek* ugyanazon hadviselő fél közegei közt való közvetítése, vagyis minden eszmei közlemény, minők: szóbeli üzenetek, levelek, táviratok, természetesen csupán akkor, ha hivatalos jellegűek, vagy tartalmuk hadi vonatkozásukat elárulja. Ellenben a tilalomnak semmi helye *Kleen* szerint, ha a sürgöny semleges területről semleges területre, hadi területről semleges területre és semleges területről hadi területre szól. Azonban a dolognak ez a határozott formulázása bizonyára merészebb, hogysen általános elfogadásra számíthatna. Való, az efféle sürgönyök a háboru sorsára hatással alig lehetnek; ám ily módon ügyes szervezet segítségével a hadi fuvarozás tilalmát teljesen ki lehetne játszani s például valamely közleményt elég lenne a hadi területről valamely semleges területen lakó közvetítő személyhez intézni, hogy aztán a semleges területről ellenőrzetlenül a hadviselő államnak más területére juthasson. Ugy látszik tehát, hogy az állam közlekedési intézetei a sürgönyök továbbítása körül a legnagyobb éberségre vannak kötelezve.

Különösen fokozni kell ezt az éberséget, ha valamelyik hadviselő fél köztudomás szerint el van zárva, ellenségtől van környezve, úgyhogy csupán a semleges állam területe felé közlekedhetik. Ilyenkor mindig tartani lehet tőle, hogy a hadviselő állam a semleges területet és annak közlekedési eszközeit használja fel sürgönyök közvetítésére, amit aztán a semleges állam a semlegeességi jog értelmében megakadályozni tartozik.

DR. FERENCZY ÁRPÁD.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

PETRŐCZY KATALIN SZIDÓNIA ÉLETE ÉS MUNKÁI.

(Irta Antalffy Endre. Budapest, 1904. 8. r. 1—122 l.)

Petrőczy Kata nem tartozik ama költőink közé, kikkel az irodalom nem csupán gyakran, de gyakoribb tüzetességgel is foglalkozott. Először Thaly Kálmán írt róla 1874-ben, az akkori Athenaeum számára hosszabb dolgozatot, mely később meg bővítve, kiegészítve az „Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból“ c. gyűjteményes kötetben is megjelent (Bpest, 1885.). Több mint harminc éven át ez a dolgozat volt a legelső ismeretes magyar poëtix-ről való tudásunknak úgyszólván egyedüli tárháza és forrása. Beszélni — beszéltünk róla eleget, hittük és hirdettük kiválóságát; de alaposabb tanulmányozásához annyi esztendőn át nem látott hozzá senki.

Most a Luther-Társaság jóvoltából előttünk van végre az első próbálkozás. Vajon nyert-e vele a tudományosság? Vajon mennyiben gyarapította a magyar irodalomtörténeti tudás tőkéjét? — A feleletet tartalmának vázolója fogja megadni.

Petrőczy Kata születését 1658 végére helyezte a korábbi irodalom. Anyja, Thököly Erzsébet grófnő Nagy Iván szerint¹ 1659. január 6-án halt meg s maga a költő egyik versében azt mondja: „Siralmas volt, tudom, az én születésem“, ami Thaly Kálmánt arra a következtetésre bírta, hogy „a fiatal anya halálát leányának születése okozta“.² Ez a következtetés azonban egyáltalában nem állja meg helyét. Antalffy kimutatja, hogy Thököly Erzsébet még 1662 februárjában is életben volt, különben Beniczki Péter, a költő 1662. febr. 16-án kelt levelében nem híhatná férjével együtt Thurzó Mária grófnénak végtisztességére.³ Viszont a költőnőnek életkorát egész nyíltan fejezi ki férjének, Pekry Lőrincnek egy, 1706. márc. 3-án kelt levele, amelyben szórul-szóra ezek olvasha-

¹ Magyarország családai. XI. k. 288. l.

² Thaly, Irod. és művelség-tört. tanulmányok, 122. l.

³ Történelmi Tár. 1891.

tók: „Az én feleségem is szintén úgy bujdosott tizennyolc esztendő koráig, mint akármelyik extra bona paterna más ember háta megett, Lengyelországban“. Ez a bujdosás 1682-ben ért véget; P. Kata ebben az évben, férjhezmenetelének esztendejében tért meg Lengyelországból, tehát akkor érte el tizennyolcadik évét; „s így tisztán áll előttünk születésének ideje is, melyet e szerint 1664-ben kell megállapítanunk“. ¹

Annyi bizonyos, hogy anyját, sőt családját is korán elvesztette. Atyja, Petrőczy István részt vett a Witnyédi-féle összeesküvésben, amelynek terve Lipót elfogása volt, és a Nádasdi-féle conjuratióban, s mikor a dolog napfényre jött, gyermekeivel együtt menekülni volt kénytelen. Bécsben 1670. nov. 1-én adták ki a parancsot elfogására s fészke, Kaszavára, már nov. 16-án ostrom alatt állott. Petrőczy a veszedelem elől sietve, még iratait és kincseit is hátrahagyva, két fiával és kis leányával Árvába, a Thököly-családnál menekült. Nov. 18-án Árva alá is megérkeztek a császáriak. A vár dec. 10-ig tartotta magát; de Petrőczy — fiaival együtt — ekkorra már megint tovább állott; egyedül a Thököly-család gondjaira bízott leánya került az elienség kezébe. A német-ség durván, szívtelenül bánt a szegény gyermekkel, börtönbe zárták, még ruháitól is megfosztották. Később — hogy, hogy nem — a katolikus Jakussith-családnál talált menedéket. Közel két esztendeig volt itt, aztán, mint Thaly állítja, Erdélybe került és ott, „szerető vérei körében fejlődött viruló hajadonná“. ² De Thalynak ez az állítása is hibás. Antalffy a költőnőnek későbbi munkájára, a „Jó illattal füstölgő igaz szív“-re mutat, melynek előljáró beszédében Kata asszony maga mondja el, hogy gyermekkorában kezdve az idegen országban való bujdosást, tíz esztendeig volt ott lakása. „Ennek az idegen országnak a Lengyelországgal való azonossága felől pedig kétségtelen bizonyosságba helyez Pekry Lőrincnek már ismert levele, melyből a Petrőczy Katalin születésére vonatkozó adatot is nyertük s melyben fiatalkori bujdosásának helyéül világosan Lengyelország van jelölve“. Nem Erdélyben serdült tehát hajadonná Petrőczy Katalin, hanem idegenben, „más ember háta megett“ rejtkezve töltötte leányságának örömtelen esztendeit“. (17—18. l.) Életének ez az időszaka különben teljesen homályba van burkolva. Családja földönfutóvá lett: Kaszavárát földig lerombolták, vagyonukat elvették; atyja és testvérei Erdélyben, előkelő rokonságuk körében kerestek és találtak menedéket.

¹ Antalffy, pag. 8. — ² I. m. 124.

A fejedelemség akkor már telve volt magyar bujdosókkal, kik Apafiba és Telekybe s a törökbe vetették reményöket és innét szervezték a mozgalmat Leopold császár uralma ellen. A kísérletekben az optimista, ábrándos és könnyen hevülő Petrőczynek nagy része volt; de sem ő, sem fiai merész terveikkel nem arathattak maradandó sikereket. A bujdosók ügye tudvalevőleg csak Thököly Imre vezerségével indult nagyobb lendületnek. Thökölynek két fiatal barátja volt: a tanult, szép tulajdonokkal felruházott, de állhatatlan Pekry Lőrinc, Teleky Mihály sógora, kivel együtt járt iskolába, és Petrőczy István, Katalin testvére. Pekrynek épp akkoriban halt meg első felesége; nem csoda tehát, hogy figyelme a Lengyelországban „bujdosó“ Petrőczy-leány, a Thököly rokona, a Petrőczy-család nagy vagyonának és fényes nevének örököse felé fordul. Thaly 1675—6 tájára teszi összekelésüket;¹ de Pekryné Csorbássy Judit csak 1681 februárjában halt meg és ez a körülmény újra megdönti állítását. Katalin csak ezután lehetett a Pekry Lőrinc felesége. Azonban, hogy 1682. tavaszán már egymáséi voltak, tudjuk onnan, hogy az ugyanezen esztendőben június 22-én Teleky Mihály érdekében Gyulafehérvárt tartott vallatás annak a vádnak az ügyében történik, melyet Pekry „feleségével Lengyelországból Máramaroson jöven által“, Halatinban Dolhai György házánál hallott² és — tegyük hozzá — maga is buzgón terjesztett. A vád, vagy jobban mondva, rágalom, Teleky Mihály ellen volt irányozva és abban állott, hogy Teleky 1681-ben mint az erdélyi hadak fővezére a némettől egy hordó pénzt kapott és ezért szakította félbe táborozását. Nem csoda, hogy a hatalmas férfi halálosan meggyűlölte Pekry Lőrincet és csupán alkalomra várt, hogy rajta boszúját tölthesse. 1686-ban Thököly a török kezéből megszabadulva Erdélybe telepedett s Apafitól honosságának megerősítésén kívül fejedelmi címének elismerését s jószágainak visszaadását kérte. Apafi cselt vetett néki s embereket küldött megejtésére; azonban Daczó és Pekry idejében elárúlták a tervet és Thököly elmenekült. Apafi és Teleky Pekryn és társán töltötték ki haragjokat. Pekry javait Teleky kerítette meg, őt magát fogságba vetették. Kerek két hónapi gyötrődés után megszabadult ugyan, de vagyona Teleky kezében maradt. Nem volt mit tennie, kibujdosott Erdélyből, Magyarországra jött és Batthyány Ádám seregébe, császári szolgálatba állott. Ily körülmények között Petrőczy Kata sem maradhatott Erdélyben. Bátyja, István csak nem

¹ I. m. 125. l. — ² Deák Farkas, Bujdosók levéltára, 325. l. (ld. 35. l.)

rég lépett házasságra a szép és művelt Révay Erzsébettel s Kata asszony az új rokonságnál, Trencsén megyében talált menedéket (1690.). A két fiatal nő sorsa sokban hasonlított; Pekry túl a Dunán harcolt a török ellen, Petrőczy István Widdinnél, Belgrádnál, Passarovic táján, Zernyestnél vezérkedett mint Thököly első generálisa, míg végre fejedelmével együtt maga is kiszorult Erdélyből s tizen-négy esztendőn keresztül bujdosott török földön, számkivetésben. A két asszony a vallásban és az irodalomban keresett enyhületet. Révay Erzsébet imádságos könyvet ír, sőt egy szép lírai alkotására is akadunk; Petrőczy Katalin, mint előbb, férjének erdélyi fogsága idején is, versekbe öntötte fájdalmait s hittani dolgokat fordítgatott. Közben Pekry Lőrincsel nagy változás történt: katolikus hitre tért s már 1690-ben „báró, végbeli kapitány és generális Batthyáni Ádám úr vicéje“ lett, mint Teleky Mihály írja; megfordult Bécsben s bár felesége összes magyarországi birtokainak visszaadását ki nem eszközölhette, jelentékeny kincstári kárpótlást nyert és erdélyi jószágai is visszahelyeztetett; miután 1692. aug. 8-án grófságot is kapott. Ekkép indulnak vissza feleségével, leányaival együtt 1695. elején (nem pedig, ahogy Thaly gondolja: 1691/92-ben) Erdélybe. Apafi, Teleky rég nem volt többé; Erdély császári hatalom alá jutott; Pekry mint a fejedelemség első főispánja méltóságban, tekintélyben meggyarapodva. Csaknem nyolc évet töltenek csöndben, nyugalomban, ha nem is zavartalan boldogságban. Hat leánygyermekük szépen serdül, de fiaikat egymásután ragadja el a halál. A beköszöntött szabadságharc azonban ezt a csöndességet is elseperte. 1703 már a szabadságharc éve volt. Magyarországon lobogtak a zászlók, Erdélyben is lehetett észlelni a forrongást. Rabutin Szebenbe s néhány megerősített helyre parancsolta a főúri és nemes családokat; Pekry mint Udvarhelyszék főkirálybírája a kormány rendeletéből az udvarhelyi hadak gyűjtésével foglalkozott; házanépe ott hagyta Ózdot és Szebenbe vonult. A többi a históriából tudva van; Pekry — talán nem is épen akarátán kívül — kuruc fogságba, Tokajba került és a felkeléshez csatlakozott. A fejedelem generálisságot ígért neki s a csallóközi hadakhoz küldötte hűségpróbára. Petrőczy Kata pedig ott maradt Szebenben leányaival együtt, kiszolgáltatva a német parancsnok haragos önkényének. Nem is kegyelmeztek nekik. Rab-ságba vetették őket, s bár saját házuk volt börtönük, még „ablakon sem volt szabad embert látniok.“ Szinte egy évig élnek ebben a siralmas állapotban, súlyos betegséggel küszködve, a családfőtől távol, aki ezalatt vitéz elszántsággal tesz bizonyosságot hűséges kuruc-ságáról, majd Erdélyben terem, mint indítványozó nagy szerepet

játszik Rákóczinak erdélyi fejedelemmé választatásában s közben mindent elkövet övéinek kiszabadítására. Végre 1704. november végén megnyílt a börtön ajtaja. November 24-én már Szász-Besztércén van a család. És ott van Petrőczy Kata mellett tizenkilenc évi távollét után Petrőczy István is, Thököly vitéz generálisa, hogy részt vegyen örömükben s aztán a szabadság nagy reményekkel biztató tusájában. Azonban a zsidói szerencsétlenség (1705. nov. 11.) egyszerre véget vetett mindennek. A „nagy bódulásban és futásban” mindenki menekül. Petrőczy Kata Magyarországra igyekezett, „de elrekedvén a Magyarországi úttól, csak befogott Moldovában oly véggel, hogy innen Magyarországra vergődjék.” Az általános zavarban egyedül Pekry nem vesztí fejét; a munitiókat Fehérvárról Dévára viteti és ellenállásra készül. De a kuruc csapatok egymásután vereséget szenvednek; a sereg nélkül maradt vezér végre is felesége után indul, kit szerencsésen utólér. Vagyonából nem maradt semmije, jószágait mind felperzselt Rabutin; de nem esett kétségbe, a moldovai bujdosást is hadgyűjtésre használta, hogy Erdélyt felszabadíthassa. És reményében nem is csalatkozott: ha más formában és más eszközökkel is, 1706 nyarán mint „generalis commendáns” ő töri össze Erdélyben a német hatalmát, hősieséggel és önzetlen hazaszeretettel téve jóvá életének minden ingatlanságát és botlásait. Petrőczy Katalin ezalatt Huszton, majd a német kitakarodása után Kutyfalván tartózkodott. De ez a tartózkodás sem nyúlt hosszúvá. Rabutin 1707 őszén ismét visszafoglalta Erdélyt s a kutyfalvi kellemes napokat újra Huszttal kellett fölváltani. Testileg kimerülve érkezett oda és az egész telet ágyban töltötte. E mellett bajai és a haza sorsán érzett bánat lelkileg is megviselték. Még egyszer az irodalomhoz fordul vigasztalásért; majd 1708 júliusában újra elhagyja Husztot és a fejedelem szentmiklósi uradalmába menekül . . . Ez volt utolsó bujdosása: október vége felé a halál megváltotta szenvedéseitől.

Petrőczy Katát okos, jólelkű és jó magyar asszonynak írja Bercsényi; olyannak, aki férjén uralkodik, megőrzi a további állhatatlanságtól s ekkép politikai magatartására is nagy hatást gyakorol. Valóban pályája telve dicséretes és kiváló lelki tulajdonságokról tanúskodó mozzanatokkal. Az utókort azonban leginkább mint író, mint költő érdekli s mint ilyen korának legkiválóbb szellemei közé tartozik.

Az irodalommal nem foglalkozott hivatásszerűleg, inkább csak vigasztalásul, életének magányos, nehéz óráiban térült hozzá: költeményei, prózai munkái egytől-egyig ilyen szomorú időkből szár-

maztak. A versek gyűjteményét először Thaly ismertette a közönséggel¹ az ózdi kastély könyvtárának egy kis kötete alapján, melyet Rhédey Klára grófnő fedezett föl és juttatott hozzá, majd az erdélyi múzeumba, hol — úgy látszik — elveszett. Sajnos, Thaly nem közölte a kéziratot egész terjedelmében, hanem csak egyes, jellemző részleteiben, bár, mint megjegyzi, „az egész kötetnek lehető gonddal készült másolatát vettük“,² s így Antalfynak sem volt módjában, hogy P. K. értékes költészetét egész terjedelmében tanulmányozhatta volna. Azonban így is, ebben a részben is nyújtott néhány új vonást. Thaly szerint a sorrendben 5—11. sz. költeményeket („új énekek, melyeket azon személy szerzett, midőn nyögne súlyos kereszti alatt“) az 1676-iki üldözés idejére kell helyezniünk, mikor Pekryt „Béldi Pál istentelen factiójában való magaelegyítése“ miatt fej- és jószágvesztésre ítélték; ám ez a nézet merőben alaptalan, mivel abban az időben Pekry és Petrőczy K. még csak ismeretségben sem voltak egymással. Antalfy ezzel szemben — helyesen — a Pekry 1686-ik évi augusztusi megnótázására és két hónapig terjedő rabságára utal, mely augusztus végétől november 14-éig tartott. „Két hónapnak remegése és aggodalma van tehát beléjük oltva s egy férjeért aggódó szerelmes szívnek minden rebbenését juttatják kifejezésre.“ Hasonló módon igyekszik megállapítani a második vers-ciklus idejét, melyet a csalódott, vagy legalább is magát megcsaltnak vélt hitves fájdalmas vívódása jellemez. Vajon volt-e e mélységes szenvedésnek Pekry részéről valódi alapja? Thaly nem ad rá feleletet, sőt nem is bolygatja.³ Antalfy azonban fölteszi a kérdést s igyekszik is reá megfelelni. Annyi bizonyos, hogy Pekrynek van egy, 1690. május 19-én Kis-Martontól írt levele, amelyben panaszkodik, hogy mivel Apponyi Miklósnénak pártját fogta, kellemetlenségei voltak feleségével. „Elégé is mocskolódott az a rossz asszony, hogy nekem szeretőm az az asszony, valóban rútul voltunk az asztal fölött, Herczegh (Badeni) is igen apprehendálta rossz emberségét.“ (52. l.) A bánat tehát még Erdélyben érte a költőnőt, mint azt egyébként a ciklus 11-ik (Az bolond szerelemben élőkről) és 14-ik (Szemfényvesztő versekre való replica) darabja szintén igazolni látszik, és a belőle fakadt költemények sorozata 1690-nél előbb nem igen keletkezhett. Hogy mennyiben volt igaza Pekrynének, azt adatok híján alig lehet eldönteni. Antalfy fölmenti a férjet; szerinte „a Petrőczy Katalin lelkén a féltés élénk, érzékeny, reflexiókra, ábrándozásra inkább hajló természetében,

¹ I. m. 169—210. l. — ² I. m. 170. l. — ³ I. m. 182. l.

izgékony képzeletében gyökerező szenvedélyként uralkodott. Ennek a nagy és uralkodó szenvedélynek az ereje itatta át minden csepp vérét, ez viszi belé szerelmes költeményeibe azt a zokogó bánatot, mely szívének belsejéből háborgó vihar hangjaként tör elő.“ (52—53.) Egyelőre azonban, míg a „Fakadj meg bár szemem hulló könny“ nótájára készült és a „Szemfényvesztő versekre való replica“ c. két költeménynél¹ egyéb tájékozást nem nyerhetünk, nézetünk szerint ily határozott ítéletet kockáztatni alig szabad. Annyi bizonyos, hogy Petrőczy Kata szerelmi költészete, melyben annak a féltékeny vagy csalódott léleknek keservei kitörnek, mindenek fölött igazi költészet, amelyben mélységes érzés szólal meg és valódi költői egyéniség lép elénk. Jól mondja Antalffy, Petrőczy Kata hasolít a Zrinyi Ariánnájához. Mélységes a szerelme, a hűsége, a bánata, és nem talál vigasztalást sehol, semmiben az Istenen kívül. Mint költőre kétségkívül hatott rá Balassa, ahogy ezt már Thaly is kifejezte, formáival, képeivel, egyszóval: a stíljével, sőt egyes költeményeivel, amelyek P. Katát is hasonlóképp készítésére hangolták; az is bizonyos, hogy mint Antalffy rámutat, lírájára hatott a pietista költészet, amelynek pár szép termékét le is fordította (Oh mulandó s változandó: Ach wie nichtig; Jézus, életem világa: Oh Jesu Christ, mein Lebens Licht); de mint eredeti egyéniség szintén nagyon számot tesz és nem egy darabja van, mely a magyar költészet gyöngyei közé sorozható, sőt a XVII. századnak ő az egyetlen valódi magyar lírikus költője. Petrőczy K. nem írt a közönségnek; magának és önszíve könnyítésére énekelt. Telve van panasszal, de panasza nem az embereknek szóltak, hanem legfőlebb Istenhez, aki előtt valóban nincs mit rejtienie. Innen van, hogy néha olyat is megír, amit nem szokás világ elé vinni: férjének kemence háta mögött, asztal alatt viselt, talán nem is komoly, talán nem is számba vehető dolgait, való vagy talán csak képzelt udvarlását... De ez az őszinteség bizonyára egyik fényoldala ennek a szomorú, mélabús, elegikus költészetnek, amely bensőségével, szelid elborongásaival, múlni nem akaró és vallásos áhitattól, bizalomtól megszentelt mély szerelmi bánatával, halálvágyával, önvigasztalásaival és örök hűségével úgy amint van, egészében véve egyedül a Petrőczy Kata nemes lelkét s pályáját tükrözi. Jól vette észre Antalffy, ennek a szerelmi költészetnek fő jellemvonása: a szerelem és vallásosság szoros kapcsolata; a költő gyötrelmeiben folyton Istenhez menekül, úgyhogy e művek

¹ L. Thaly, i. m. 184—187. s 194—7. l.

nagy része szinte épp oly joggal mondható vallásosnak, mint szerelminek.

A ciklus azonban nem igen terjedhetett tovább a 90-es évek legelejénél. Annyi bizonyos, hogy Petrőczy Kata megbékélt urával és családi életöknek boldog szaka kezdődnek, ha a sors egyéb megróbáltatásairól nem gondoskodik. Vallása üldözésének, sanyarú fogságának és bujdosásainak, szülői bánatának és egymást érő veszteségeinek, a reájok zuduló anyagi csapásoknak és testi szenvedéseinek emez újabb időszakában újra meg-megzendül lantja. Lelke levetkezte a szerelem hívságait és immár teljességgel Istenéhez térült: utóbbi énekei már tisztán vallásosak. Költészete nem oly színes, változatos többé, mint a szerelmi gyötrődések korszakában; de annál is mélyebb, összhangosabb, művészebb, magasabban szárnyaló és néhol szinte az óda harsogásáig emelkedő. Az, amit Petrőczy Kata ebben az irányban létrehozott: a két német éneknek pompás fordítása, az „Elbágyadt szíveknek“, „Panaszkodásimnak sok inségéből“, a „Nyomorúságidban kesergő bús szívem“ méltán állíthatók oda Balassa legszebb hasonló természetű darabjai mellé. Petrőczy itt is a szó szoros értelmében lírikus: a saját személyében szól, a saját érzéseit énekli. Azt mondja Antalffy, hogy ebben része van a kor változott viszonyainak: a protestantizmus büszke vára megingott s majdnem egészen romok alá temetődött, ezzel kapcsolatban az egyház közérzületének kifejezői, a hitvallásos énekek háttérbe szorúlnak s a költő a maga érzéseit tolmácsolja, szóval az egyházi ének-költészet is mindinkább egyéni jelleget ölt (62—63. l.), ami legalább is túlzás és egyoldalú magyarázat. Petrőczyt a saját szíven és helyzetén kívül az az iskola tette olyanná, aminőnek látjuk, amelybe járt: a Balassa Bálint költészete, mely a XVII. század változásai nélkül is tudott érzelmes és szorosan egyéni lenni.

Prózai munkája Petrőczy Katának összesen három maradt az utókorra, mind a három nyomtatásban. Az első: „A Pápista Vallásra hajlott Lutheránusok lelkek ismertetének Kinnya“ (Frankfurt, 1692.) c. szép, tiszta magyarsággal fordított vitairat, melynek célja Thaly szerint Pekry Lőrincnek visszatérítése lett volna, míg Antalffy — helyesen — ama tömeges áttérésekre utal, melyek azidétt Felső-magyarországon az üldözések miatt száz meg száz lutheránust vittek a róm. kath. egyház táborába, és azt hiszi, hogy a fordító ezeknek a megfélemlített tömegeknek a megmentését kívánta szolgálni. A második mű: „A kereszt nehéz terhe alatt elbágyadt szíveket élesztő jó illatú XII lilium“ (Kolozsvár, 1705.), a pietista iro-

dalom egyik népszerű termékéből, Arndt Jánosnak „Vier Bücher vom wahren Chrystentum“ c. vallásos munkájából van szerkesztve. Thaly szerint 1705-ben készült, holott címlapján-maga a szerző világosan megmondja, hogy „az édes Férjéért való Szebeni méltatlan rabságában“, tehát 1704-ben fordította. Végül a harmadik könyvet, a „Jó Illattal Füstölgő Igaz Szív“ c. elmélkedésgyűjteményt a szerző — ugyancsak Arndt munkájából — mint mondja, „a Magyar Nemzet ellensége előtt való negyedszeri bujdosásában, Huszton“, tehát nem mint Thaly véli: 1707-ben, hanem 1708-ban, élete utolsó évében állította össze (118. l.). Ezzel a komoly, szép könyvvel felelt a pietizmus ellenségeinek, kik, mint Krman Dániel superintendens az 1707-iki rózsahegyzi zsinaton, melyet éppen Petrőczy István vezetett, a hallei szellemet erős kifakadásokkal illették.

Ebből a vázlatból eléggé megtetszik az Antalfy munkájának tudományos értéke. Látnivaló, hogy számos téves nézetet kiigazított és eddigi tudásunkat megszerezte néhány becses adattal. Általában pedig igyekezett mélyebben hatolni a költőnő lelkébe s művészibb egészet alkotni életéről és költészetéről, mint amilyen Thalynak egyébként fölötte értékes, úttörő dolgozata. Különösen nagy gondot fordított hősenek családjára, kimutatva, hogy érzékenysége, idealizmusa, képzelődése úgyszólván örökölt tulajdonok, s másfelől környezetére és korára, mintegy ezzel akarva pótolni a szorosan vett életadatok hézagait. Nem tehetünk róla, ezek a „felvonásközi“ részletek, melyeknek célja helyel-közzel az is, hogy az évek között tátongó űrt a képzeletnek áthidalni segítsenek, néha minden érdekességük mellett aránytalanul megdagadtak; viszont azonban dicsérrel kell kiemelni a mű stílusának hangulatosságát és festő erejét, melyet csak néhol rontanak meg ríktó színek és dagályos jelzők, melyeknek mintái egy-két ismert eufuistánk irataiban találhatók. Száz szónak is egy a vége: az Antalfy könyve derék, tudományos dolgozat; de nemcsak az: kedves, élvezetes olvasmány is, mely megérdemli, hogy mentül többen forgassák és tanuljanak belőle.

BAKONYI JÓZSEF.

ADATTÁR.

I.

A KÖZÖS KERESZTYÉN HITVALLÁSOK.

A magyar theologiai irodalomnak munkása, de az az iránt érdeklődő is kellemetlenül tapasztalja, hogy hitelvi dolgokban, az alapúl szolgáló iratokat magyar theologiai iratokban nem találja. A címbe jelzett hitvallási szövegeket, melyeken a négy első keresztyén köz-zsinat végzéseit értem, a magyar theologiai, főként protestáns művekben könnyű szerrel s módon nem áll hatalmunkban előkeríteni, hanem csak nagy fáradsággal és a külföldi e nemű kiadványok használatával tudunk a szükségletnek kielégítéséről gondoskodni.

A közös keresztyén hitvallások eredeti szövegét hiába keressük a következő hittani művekben, melyek a magyar protestánsokat mint magyar nyelvű termékek érdeklik: Tóth Ferenc Keresztyén Hittudomány (1804.), Szathmár Dániel Keresztyén Hittudomány (1815.), Somosi János Ker. Hittudomány (1838.), Szeremley Gábor Keresztyén Hittan (1859.), Kiss János Keresztyén Hittan (1862.) és Masznyik Endre Ev. Dogmatika (1888.) című munkájában, mert ezeknek egyikében sincsenek meg a négy első zsinat végzéseinek eredeti szövegei. De nincsenek meg eredeti szövegükben például a II. Helvét Hitvallás magyar fordítású s kiadású példányaiban sem, legalább a kezünkben forgók (az 1755. kolozsvári, az 1791. debreceni, s egy év és helynélküli) csupán a *magyar fordítást* tartalmazzák, mely pedig tudományos szempontból az eredeti szöveget mégsem pótolhatja.

Nekünk nincs dogmatörténeti munkánk s nem is lesz egyh amar, mert az érdekelt körök mintha *feleslegesnek* nyilvánítanak e tudomány-ág méltó bevitelét theologiónkba; de nincsen symbolikánk sem, a melyben kereskedhetnénk, s annál kevésbé monografiánk, holott ebben az irányban a régebbi időkből találkozzunk némi jelekkel; mert íme Weber Sámueltól a Prot. Egyh. és Iskolai Lap 1870-iki évf. 376—378. l. olvashatni ilyen című elmefutattást: „A niceai symbolum“, bárha ez és a régi Sárospataki Füzetekben a Filioque toldalékról s más egyebekről szóló értekezések is nagyobbára csak a theol. irányzatnak való szolgálat céljából költek és nem kizárólag a szövegkritika, vagy tudományos igazság érdekében.

Semmi kétség, az említett hitvallások szövegeire szükségünk van és hozzáférhetőbbé tételöket fölöslegesnek mondani alig lehet. A tudományos érdek azonban bizonyára egyebet is követel és sürgetőleg parancsolja, hogy a szövegkritika ne mellőztessék, illetőleg a variánsokra figyelemmel legyünk. A hiteles szöveget a lényegnek megfelelően kell megállapítani. Görög szövegekről lévén szó, alapúl a görög egyház textusainak kell szolgálniok, s az alább közlendő szövegek fordításaikkal együtt már ebben az alakban jelennek meg az olvasó előtt. Elfogadott szövegül azt használjuk, amelyet *Jon Michalcescu* „Θησαυρος της Ορθοδοξίας“ című kiadványában olvasunk. (Megjelent 1904.)

Részünkről „közös hitvallások“-nak nevezzük őket a következő okoknál fogva: 1. a római kath. egyház összesen hat köz-zsinati végzést fogad el: az első hat köz-zsinatét; 2. a görögkeleti egyház hét köz-zsinati végzést tart hitvallási jellegűnek: a niceai, I. konstantinápolyi, efezusi, kalcedoni, II. konstantinápolyi, III. konstantinápolyi és a II. niceai zsinatok megállapodásait; 3. a

görög-egyesültegyház a római katolikusokkal tart; 4. az ág. hitv. ev. egyház a négy első köz-zsinat végzéseit fogadja el; 5. az ev. ref. egyház a II. Helvét Hitvallás XI-ik részében a négy első köz-zsinat vallástételeit nyilvánítja tiszta szívvel és szabad szóval vallandóknak.

1. A niceai zsinat hitvallása.

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν ποιητὴν καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ πατρὸς μονογενῆ, τοῦτ' ἔστιν, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰτε ἐν οὐρανῷ, τὰτε ἐν τῇ γῇ· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, παθόντα, ταπέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα.

Τοὺς δὲ λίγοιτας, ἣν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἐτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, κτιστὸν, ἢ τρεπτόν, ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀναθεματίζει ἡ ἀποστολικὴ καὶ καθολικὴ ἐκκλησία.

Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, mindennek teremtetőjében, ami látható és láthatatlan; és az egy Úr Jézus Krisztusban, az Isten fiában, az Atya egy szülöttjében, azaz, aki az Atya lényéből való, Isten az Istenből, világosság a világosságból, igaz Isten az igaz Istenből, aki született és nem teremtetett, aki egylényegű az Atyával, aki által lett minden, ami az égen és a földön van, aki érettünk, emberekért és a mi idvességünkért eljött, testet öltött, emberré lett szenvedett, eltemetettet és harmadnapra feltámadott, felment a mennyekbe és eljön majd ítélni eleveneket és holtakat; és hiszünk a Szent Lélekben.

Azokat pedig, akik azt mondják, hogy volt idő, amikor nem volt — vagy ezt: nem volt előbb, csak amikor lett, — meg ezt: semmiből lett, — vagy akik azt állítják: más lényegből vagy állagból lett, — vagy: hogy teremtmény, vagy, hogy nem változatlan és változhatatlan az Istennek fia: megátkozza az apostoli és katolikus egyház.

2. Az első konstantinápolyi zsinat hitvallása.

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀορατῶν, καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα. σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταπέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ κατεξήμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ δυνάμιτι καὶ τῷ ᾧ συμπροσκυνούμενον καὶ

συνδοξαζόμενον, τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν. εἰς μίαν ἀγίαν κατολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. ὁμολογοῦμεν ἐν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek és minden látható és láthatatlan dolognak teremtetőjében. És az egy Úr Jézus Krisztusban, az Istennek egyszülött fiában, aki minden időknek előtte lett az Atyától, — aki világosság a világosságból, igaz Isten az igaz Istenből, — aki született és nem teremtetett, — aki egylényegű az Atyával és aki által lett minden; aki érettünk, emberekért és a mi üdvösségünkért leszállt a mennyből és testet vett magára a Szent Lélektől és Szűz Máriától és emberré lett, megfeszítettett érettünk Pontius Pilátus alatt és meghalt és eltemetett és harmadnapon feltámadott az írásek szerint; és felment a mennyekbe, üle az Atyának jobbjára és ismét eljön dicsőséggel, hogy megítéljen eleveneket és holtakat, és uralkodásának nem lesz vége. És (hiszünk) a Szent Lélekben, aki Úr, aki elevenítő, aki az Atyától származott és az Atyával és a Fiúval együtt imádtatik és dicsőíttetik, aki a próféták által szólt. — (Hiszünk) egy közönséges és apostoli szent egyházban. Hiszünk egy keresztséget a bűnök bocsánatjára. Reméljük a holtak feltámadását és az örök életet. Ámen.

(Folyt. köv.)

DR. TUDÓS ISTVÁN.

II.

PÓSAHÁZI JÁNOS MŰVEIHEZ.

I. N. D. 1777. pma 7-bris.

A S. Pataki Collegiumnak Fejér várra való bujdosásában, Apafi Fejedelem előtt Leg első Vasárnap Posaházi által mondattatott Praedicationak Textusa: Bir: 17: 9. És mondá neki Mika: Honnan jössz? Felele neki: Levita vagyok én, Judának Városából, Betlehemből jövök, és én járok kelek az hol helyet talállok.

IDEA CONCIONIS HAEC EST: Az hol a jó regimen meg bomol, veszedelmes változások Szokták azt követni. Minémű az *Independencia*, midőn kiki azt tselekszi ami ő neki tettzik. Illyen szomoru metamorphosis volt Izraelben a Birák idejekben. Lásd *Bir. 17: v. 6. Esa 3: v. 6. 2.* az idegeneknek az hazában való be ütések. Példa a Sidó Republica, a melyben fel bomolván a jó regimen seregenként tódúltak rájuk a szomszéd Pogányok. ezért Lásd *Jerem. siralm. 4: 20. 21.* midőn meg holt volna amaz Istenfélő Josias Király, mit mond. 3. az országnak meg hasonlása, mint Salamon után az Izraelnek országa, mellyet végső pusztulás követett. Omne regnum in se divisum etc. 4. a vallásnak és a jó egyházi rendnek meg bomlása. Ezt tselekedte Jeroboam. Lásd *2 Kron. 14: 19.* Mert erős parantsolat által megtiltá, hogy senki a népek közül Jerusalemben a templomban fel ne menne; a Levitákatis országából ki űzte, a kik osztán hazájokat, jószágokat el hagyván bujdosnak vala Judeában és Jerusalemben. Illyen Levitáról vagyon szó a Letzkében etc., aki nem Jeroboam idejében ugyan, hanem a Birák idejében, a mikor már a jó regimen meg kezdett bomlani, hazájokból ki bujdosván jár kél alá s fel Efraim tartományában etc.

DUA E SUNT PARTES. IN PRIMA: Egy Mika nevű embernek személyéről s tudakozásáról, IN 2-DA: a Levitának feleletiről.

EXEGESIS. Mika ratione originis fuit Efraimita, a több nemzetségek között hatalmasabb és tisztességesebb nemzetségből való. *Hos. 13: 1.* ratione loci montanus, ut patet v. 1. ratione religionis nem szinte tiszta vallású ember volt, minthogy abban az időben confusio lévén a vallásis igen meg vesztegettetett vala. Lásd az 5. versben. Zelozus fuit, ut patet ex eodem loco. Hospitalis et humanus fuit, mert nem pirongett a szegény Levitát, hanem tisztességesen tudakozódik tőle etc. Nem igazította más ember házához, hanem meg marasztya, tisztességesen látta v. 10. Nem amaz embertelen Gibeoniták közzül való volt ez, a kikről láss Cap. 19.

QUAESTIO. Mitől indított ez a Levita a bujdosásra? Annak illy okai lehetnek: a) Hogy amint az olyan zürzavaros időben szokott esnie, nem maradhatott, szegény, hazájában, hanem ki kergettetett, minemű állapotjok volt a Levitáknak Jeroboám idejében 2. *Kron. 11: 14.* Hasonló állapotja volt Illyésnek Achab idejében 1. *Reg. 18.* et 1. *Reg. 19: 10.* A szegény Amosis hasonló állapotban forgott, vide Amos 7: 12. 13. — b) hogy az Ekkléziában a Leviták szolgálattjának jutalma el foglaltatott és így nem lévén magát mivel táplálni, bujdosni kényszerítették. Így volt a Leviták dolga Athalia királyné idejében 2. *Kron. 24.* Avagy c) valami rendkívül való éhség, mely miatt az emberek kényszerítették hazájokat el hagyni. Akármellyiket válaszd ezek közzül, elég az, hogy bujdosásra jutott a szegény Levitának dolga.

QUAESTIO. Honnan jött pedig ez a Levita? Jött Judának tartományából és ment Efraim tartományába, mert ut *Sal. Prov. 27: 10.* Jobb a közel való szomszéd a távol való atyafinál. 2. ment azon egy néhai ős vérből származott emberek közzé. 3. ment azon egy vallású emberek közzé, mert még a Bírák idejekben a mint országa a 12 Nemzetségeknek, egy volt úgy vallások is. 4. Ment a . . . azaz igen meg nyomorítottatott földről Efraim hegyes földére, az hol talám tsendesebb volt az állapot.

DOC: Az Isten néha az ő szolgálait bujdosásra juttattya, de akkoronis róllok gondot visel. Példa erre a Letzkében az ifju Levita etc. Példa Ábrahám, *Gen. 12: 12.* Példa Jákob, *Gen. 28: 19.* Példa Dávid, 1. Sam. 14. Ide való ama Jezabeltől számkivettetésben üzettetett Prófétáknak példájok 1. *Reg. 18: 14.* RATIONES. Mert az Isten az ő bujdosó szenteit szereti, még pedig 1. atyai és anyai szeretettel. *Esa. 49: 19.* Ezt az atyai szerelmét emlegeti az Istennek Dávid, *Ps. 103: 13.*, ezzel biztattya magát *Ps. 27: 10.* 2. amore immutabili, ezt bizonyította sz. Pál *Rom. 8: 36—39.*, ezt emlegeti a menyasszony is *Canf. 8: 6.* Innen mondja az Isten: *Esa. 47: 12.* Adde *Rom. 5: 5.* Ezen szeretetnek külfejeiből illyen drága folyamatok származnak: 1. Hogy az ő Lelke által még a reméttelen állapotbanis jó reménséget szerez ő benne. *Esa. 8: 17.* Dávidis ennek a reménségnek istápjával támogattya magát *Ps. 23: 4.*, Habakuk Prófétás Cap. 3: 7. 2. Hogy nagy jó Lelki refocillatiót szerez ő benne akár a boldog, akár a boldogtalan állapotban, mint sz. Pál mondja, *Act. 24.*, ismét 2. Tim. 4: 6. Illyen jó resolatus ember volt Dávid, lásd 2. Sam. 13: 25. 26., illyen resolutio vala amaz 3 ifjakban is. Ratio 2da. Mert az ő bujdosó Szenteinek ügyöket az Isten maga ügyének tartya, *Ps. 105: 19.*, item *Zach. 8.*, aki titeket bánt, az én szemem fényét bántya. *Mat. 10: 40.* *Act. 9: 21.* Ezt bizonyítja az Ábrahám példája *Gen. 20: 7.* Ama Lá bánt is meg fenyegeté, hogy ne ártana Jákobnak *Gen. 31: 14.*

VSUS ADHORT. Ugy viseljük tehát magunkat, mint illik a bujdosókhöz, hogy az Istennek gondviselését várhassuk. 1-ször Istenre nézve: *Patienter*. Ne zúgolódjunk az Isten ellen, mint Káin *Gen. 4: 14*. *Lactantes*, örömmel meg nyugodván az Istennek jó tettésében. *Jac. 1: 2*. Ezt commendállyá Urunk *Mat. 5: 11. 12*. *Perseveranter*: valamiképen a bujdosásnak nyomorgatásától meg győzettetvén Istentől el ne szakadjunk, mert aki végig meg marad, az idvezül. *Mat. 14: 13*. — Azokra nézve pedig, akik között bujdosunk: *Modeste*, így tselekedett Ábrahám *Gen. 27: 16*. *Grate*: Követvén ebben a Moab földére bujdosott Rhut Asszonyt, *Rut, 2: 10*. *Absque scandalo*. Sőt inkább úgy világoskodjék etc. *Mat. 5: 16*. *Pacificæ*, meg fogadván amit az Apostol mond *Rom. 12: 16*. Ha ezeket tselekedesszük, úgy várhattuk az ő Felsége gondviselését fejünkre — avagy azt, hogy haza viszen bennünket, ha földi hazánkban nem, a Mennyei hazában. Avagy rendel egy Istenfélő Abdiást cf. *1. Reg. 18: 4*., rendel egy Istenfélő Sunamitist, aki ugyan unszolja férjét, *2. Reg. 4: 10*. Nagy vigasztalására szolgál hát ez a szegény bujdosónak: *Deus providebit. Gen. 22: 14* De azt mondd szegény bujdosó: hazámon kívül halok meg. Akar hol haly meg, tsak az Urban haly meg, mind egy az, mert az Uré a föld és annak tellyessége. *Ps. 24: 2*. *Facilis jactura sepulcri, coelo tegitur etc.* OBJ. Ugy de szegény vagyok, hogy éljek ez idegen földön? Hal-lode, szegény volt Jákob mikor bujdosni indult, mert egy páltzával ment által a Jordánon, mikor pedig vissza jő, azt mondja: Mostan pedig hét seregem vagyon. — Öreg vagyok. Öreg volt Ábrahám, de az Isten gondot viselt rólla. Öreg Barzilla, mégis confer *2. Sam. 19: 33*.

USUS APLICATORIUS. Tekintetes Nagyságtok azt kérdezhetné most én tőllem: Honnan jösz te Levita? Én vagy mi: Judának Betleheméből, Magyarországának Patak nevű városából, melly sok tekintetre nézve Betlehemhez hasonlíttatik. Betlehem kenyerek háza, ezis háza volt a Lelki Kenyérnek, az igaz Evangéliomi tudománynak. De ó mely igen be zároltaték e kenyérnek háza, úgy hogy sirván mondhattuk Jeremiással: a fiak kenyeret kérnek, de nintsen(ek), akik nekik adjanak. *Sír. 2: 12*. Betlehemben volt egy jeles forrás *2. Sam. 23. 15.*, itt volt a Musáknak jeles forrása, melynek folyamattjai egész Magyar Országra ki áradnak vala, de mint az Ábrahám kuttyát, úgy e mi forrásunkatis be hányták az irigy Filisteusok. Betlehem vala a Krisztus születésének helye, itt is sok Tanítványi születettek a Krisztusnak. — Továbbá megyünk Efraim hegyére, Erdélybe, amely más néven Hevenbergnek, hegyes földnek mondatik. Jövünk mint atyafiak atyafiakhoz, ugyan azon egy hitnek tselédihez. Végre ha kérdene valamely Mika: Mit kerestek? mi járunk, kelünk az hol helyet találunk. Mert Magyar Országban a rókáknak etc., at nobis ab aqua et igne interdictum est. Ez az oka, hogy mi bujdosunk. Hogy pedig T. Erdély Ország s ennek M. Fejedelme, szárnyaitok alá fogadtatok, azért mit mondjunk ti néktek? Mikor a Krisztus a maga Tanítványit el küldötte volna, azt hagyta nekik, hogy amely házban be mennek, így köszöntsék: Békesség ez háznak. *Mat. 10: 12*. Mi is tsak ezt mondhattuk, és azt, ami vagyon *Num. 5: 24*. és *Ps. 20: 1*. és *Esa. 11.*; Áldott legyen ati egész Országotok, könyörüljön az Ur ti rajtatok, és építse fel ti közöttetek az ő Sionának romladozott kőfalait. Ámen.

(A spataki könyvtár kézírataiból.)

Dr. H. C.

III.

MICHAËL APAFI DEI GRATIA PRINCEPS TRANSSILVANIAE PARTIUM
REGNI HUNGARIAE DOMINUS ET SICULORUM COMES.

Honesti Juvenes nobis grati Salutem et Gratiam Nostram. Eleitől fogván ugy ezutannis mindenkoron legfőb gondunk lévén mineküink az Isten ditsőségének terjesztése és Anyaszentegyházának öregbítése, kire nézve az Pataki híres Anya Collegiumot Siralmas üldöztetésének és gyámoltalan ügyefogyottságának idejében kegyelmes protectionk és illendő provisionk alá fogattuk. Mostan penig kegyelmesen értyük hogy az Fejérváron itt Erdélyi Ditionkban lévő Pataki Anya Collegiumnak praejudiciumjára, ugyan Patakon levő, kegyelmetek Almuniájában és Deáki Societásában annyi Deákságot fogadna bé, kik miatt az innen rendszerint kiküldendő Deákságnak hoszas tűrések és szenvedések után, reméllett érdemes proventusokban káros csordulások hátra maradások és terhes megkárosodások légyen. Hogy azért az itben és oda ki való mint egy testvér Pataki Collégium között az jó rendtartás Correspodentia és unanimitás megtartassék, kegyelmeteknek kegyelmesen intimállyuk és Serio admoneállyuk kegyelmeteket, ismervén ez Fejérvári Collegiumot Pataki Anya Collegiumnak lenni, ennek fellyül meg irt praejudiciumjára és károsítására eddig ususban lévő Privilegiumok és praerogativájok ellen huszonött legénynél többet ugyan Patakon való Collegiumában bé ne fogadgyon az Alumniára, úgy hogy az ott recipiáltatott vagy recipiálendő Alumnusoknak számok huszonöt-nél fellyebb ne mennyen, mivel innen Fejérvárról esztendőnként hol nyolczan hol tizen, az mint az öt való alkalmatosságok fogják kívánni, azon Pataki Alumnia szaporítására ki fognak küldetni.

2-do. Az Kik innen ki küldetnek, az öt való Alumnusoknak rendkívül ne postponáltassanak, hanem az Seniorok mind itt s mind oda ki az receptusok recipiálendok receptiojok idejét serio annotalván és oda ki Comportalván; ha kik ide bé előb recipiáltattak vagy recipiáltatnak, azoknak kik oda ki utobb recipiáltattak vagy recipiáltattak vagy recipiáltatnak, reponáltassanak és rendek s érdemek szerént az Collegium proventusival és külső hasznaival élhessenek.

3. Hogy penig ez a rend job modgyával Continuáltathassék, szükséges hogy az innen ki menendők becsülletes kis komáromi István Fejérvári Professor testimonialissa mellet mennyenek ki, hogy it ben való receptiojok idejét oda ki meg tudhatván, az fellyül megírt rendet illendőképpen alkalmaztassa kegyelmetek. Azon testimoniális nélkül ki menőket penig semmiképen ne recipiállya. El hiszszük ezeket mind addig míg Isten üldözésben levő Anyaszentegyházának csendes pihenést nem adna, kegyelmetek és successori effectuálni el nem mulattya: kivel az mi szokot kegyelmességünket is promoteálni akarja. Quibus de reliquo principali gratia nostra propensi manemus. Datum in Civitate nostra Saxonicali Szeben die 25 Mensis Augusti 1686. Apati.

P. H.

Kívül a hátlaon későbbi jegyzet: Néhai Méltóságos Apati Mihály Erdélyi Fejedelem levele, mellyet küldött a Pataki Collegiumnak Erdélyből.

(Az eredeti a tiszánineni ref. egyházkerület és sárospataki ref. kolleg. levéltárában. A. II. 280.)

Közli ZSOLDOS BENŐ.

IV.

MICHAËL APAFI DEI GRATIA PRINCEPS TRANSSILVANIAE PARTIUM
REGNI HUNGARIAE DOMINUS ET SICULORUM COMES.

Universis et singulis cujuscunque status, conditionis, gradus, honorum, ordinis, officii, dignitatis praeeminentiaeque et functionis hominibus, extra quidem ditionem nostram constitutis felices rerum suarum successus, Fidelibus autem nostris praesentes nostras visuris gratiam nostram. Levelünk exhibealo Pataki Mihály, Apaczai János, Petri István, Vetési Sámuel, Inczédi Péter, Ketskeméti Mihály nevű Fejérvári Collegiumunk beli Deákok menván Magyar Országban Gönczre. Azért az kiket illik jó akarattal requiralunk, ismervén őket Tanuló deákoknak, s igaz járatbelieknek lenni, békével botsátani és botsáttatni ne nehezteljek: Hiveinknek pedig kglsen és serio parantsollyuk ez levelünket látván meg ne akadályoztassák őket, sőt menő uttyokban legyenek szállásadással, gazdálkodással, és alájok egyik helyből másikig egj szeker s az eleibe való vonó marha adással. Illos de reliquo bene valere desideramus, Nostros secus non facere, praesentesque post earum lecturam ubique restitui volumus. Datum in Arce nostra Fogaras, die vigesima octava mensis Aprilis, Anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo nono. Apati mpr.

(P. H.)

(Eredeti levél a sárospataki főisk. könyvtár kéziratai között.)

Közli HL.

V.

PATAY SÁMUEL LEVELEIBŐL.

Bizalommal való jó Uram! Minémű sok és terhes izetlenségekkel bajoskodott már alkalmas esztendőktől fogva Pataki árva oskolánk; és amiatt minékünk is mely sok bajoskodásunk, és fáradozásunk következett, ha azokat elő nem számolom is bölcsen tudgya Jó Uraim Kglmetek; mely visszavonásokat különben meg sem lehetett orvoslanunk, hanem kegyelmes királyunkhoz s Felséges Urunkhoz lett alázasos Memoriálisunk után kegyelmességéből resolvált királyi Commissiónak hosszas munkájával. Mely confusio, hogy tovább ne legyen, mind a Professoroknak s mind az Ifjúságnak valamint az említett Commissio, úgy azután Benefactor urak egynehány ízben kemény intéseket tettek, és a részre való hajlást s iskolai conspiratiókat munkálkodókat elkerülhetetlen kemény büntetésnek fenytéke alatt a közönséges Auditoriumban is publice megtiltottak, és hogy mindezek úgy moderáltassanak, hogy újabb közöttök támadható tumultussal Felséges Urunk fülei ne terhelteessenek, nekünk is amiatt bajoskodásunk ne legyen, az iránt való vigyázást akaratom ellen és — Istenemmel bizonyítom — könyvező szemekkel való sok deprecatioim után is azon Méltóságos Commissio nyakamba vetette, sőt ő Felségének alázasos devotióval scriptotenus repraesentalta is. Látván azért mind a Collegiumnak következhető veszedelmét, és ha némely erkölcstelen Ifjak olyanokat követnek el s mindazoknak nem orvoslása miatt reám is terjedhető terhes Consequentia, a midőn olyakat támadni láttam, gyakrabban levelemmel, de két ízben

feljebb elmúlt esztendőekben magam is Jó Uraimmal bemenvén, severa adhortatiókkal, publica declaratiókkal s fenyegetésekkel is eleit venni a gonosznak kívántam. De ugyancsak fomes et fundamentum primaevarum dissensionum ben levén, azon ízetlenség meg nem szűnt, hanem ottan-ottan fellobbant

Legközelebb a tavasz felé nagy ízetlenség támadván közöttök, hogy az csendesebben sopiáltathassék s czégért se tegyek belőle, irtam Tisztltts Esperest Bogáti Balázs Uramnak (aki mind a Collegiumnak régi Törvényei, s mind usu roborata praxissa szerint Ecclesiasticus Curator) menne be ő kegyelme, és mennél szebb móddal lehetne complanálna is; amint hogy be is ment, és noha Tiszteletes Tsé'si Uramat háromszor is requiráltatta, jelenék meg ő kegyelme is a dolgok igazítására, de ő kegyelme nagy sokára compareált, és ott is Esperest Uramnak becsületit sértő terminusokra fakadott ki, a mint énnékem mind maga ő kegyelme panaszképpen jelentette, mind jelenvalók referáltak; sótt helyébül is — a hol ült — kevésbe mult, ki nem tolta; de a mi nagyobb, mindenekben magát ő kegyelme opponálta. Ezek meglévén, mind ezek, mind pediglen, hogy ő kegyelme Professor Társával és a Primaria Collatióval többire semmit sem communicál, mind iskolai dolgokat mind perceptiókat s erogatiókat a mint magának teczik úgy cselekszi, azokról pedig soha számot adni sem akar. Ha valamely maturus Legény pro bono Collegii talál kérdést tenni: „miért vagynak ezek?“ azt minden úttal persecuállja, lurkózza s azt mondja: „Quomodo audet Discipulus contra suum Professorem loqui,“ mintha a Discipulusnak minden hibáit el kellene palástolni Professorának, kivált hitese Primáriusoknak, kik a Collegium javára való vigyázásra hittel köteleztetnek.

Mely dolgoknak én amidőn valójában végére mentem volna, magának irtam ő kegyelmének s egyszersmind kértem az Istenére azoktul szűnnék meg ő kegyelme. Maga háza iránt is levén valami mocskolódás, azt is hogy sub manu igazítsa Tiszteletes Esperest Uram, és az én bemenetelemmel czégért belőle ne csinállyanak, magát ő kegyelmét levelemben az Istenre is obtestáltam; de ezzel azt nyertem, hogy én felőlem is sok helyekre igen mosdatlan penával írt ő kegyelme. Aki ő kegyelmének maga személyéről is mocskossan szóllott Dókos János akkori Seniort renkívül oltalmazta, a tanúkat pedig kik szájából mondották hallani a mocskos szókat, mindjárt lánczoltatni kívánta; és hogy megmutatódjon Dókos uram ártatlansága, Dőry Uram Miskolczra akarván vinni Mesternek, minden Productumoknak, Inquisitióknak s Declaratióknak meghallgatása, annyival is inkább vizsgálása nélkül absolvalta, s némely becsületes emberek subscriptiójuk alatt de re non debite examinata Testimonialist is extrahált ő kegyelme.

Mikor már mindezek így lettek volna, visszatérésével jön hozzám Dőry András Uram, jelentette, hogy ártatlan Dókos, mert ő kegyelme benn volt s dolgát revidálta, s mutatta egyszersmind a Testimonialist is. Melyre én ő kegyelmének azt mondtam: „Édes Sógor Uram! hogy kegyelmed bement, bizony nem sajnálom; de azt bánom, hogy itt menvén el mellettem s nem izent kegyelmed, hogy bemégyn. Én magam is megköszöntem volna, ha sopiálhatta volna kegyelmed jól a dolgot; de ebbül csak nagyobb tűz leszsz, mert énnékem micsoda Inquisitiókat küldtek? sótt előttem itt is a Tanúk mit mondtak? a Primaria Sedes mit írt? azokat kegyelmed nem látta, melyeket pedig szükséges lett volna kegyelmednek látni, engem meghallani, mert én irtam T. Esperest Uramnak, míg ki nem tisztította magát, ha úgy van a

dolog amint énnekem repraesentáltatott, intra Quindenam suspendáltassék ab officio. Mely levelemet midőn kezébe adtak volna Dókos uramnak, elvette s maga ott hagyta a Coetus házát s úgy küldték oda pro custodia a Thecariust. Azért ha ilyen dependentia van s így kívánnák conserválni a jó rendet: én is locis altioribus repraesentalom; oka ne legyen ha mi confusiók tovább találhatnak történni. Melyre én nekem ő kegyelme azt felelte: „Ne hidgyem, mert mind revocálták a Tanúk fassiójukat, és signanter Váczi nevű Primarius azt mondotta volna ő kegyelmének, ő mástul volt disponálva, hogy azt mondgya, de ő semmit sem hallott Dókostól; azért megnyughatom rajta, semmi sincs benne.“ Subsummaltam ő Kegeyelme szavait s azt mondtam azokra: „Ugyanazért nem kell vala az én posthabitiommal s hírem nélkül bemenni, hogy ezek előttem is constáltak volna. Ha úgy nem volt, miért kellett előttem, úgy Nagy Gábor Uram és Praedikátorom előtt is azt mondani Váczi Uramnak, sőt in Sede Primaria; azért méltó volt volna azt is megbüntetni.“ De amidőn kérdőre vették volna azon Váczi nevű Deákot, hogy Döry úr előtt revolcálta-e fassióját? mind akkor s mind most azt mondgya. „Soha Döry Uramnak fassióm revocatiója felől nem is emlékeztem; megbocsásson, de szemében is megmondom, engem azzal együtt is ő kegyelme ne hordozzon.“

Ezek azért midőn mind meglettek volna, sőt ezen materiájáért felőlem igen vétkessen hinteggett exaggeatio is történt: megvallom; az Atyafiságos harmonia szeretetiért kisebbségemmel is elhallgattam volna; de superveniált némely istentelen két Deákoknak iskolai Conspiratiójok, kiknek dolgokon T. Esperest uram által nem eshetvén, praevie Jó Uraimat Convocálván, több dolgok között azok Causájokat a midőn revideáltuk volna, kijött világossan, hogy egyik Professor részére ily Conspiratiót tett: „Si vis esse meus Amicus sincerus, fidelisque socius, illud agnosce Caput quod ego, ab illo enim potes sperare promotionem, ab alio nullam.“ Mellyet akármely értelmes elme által láthat, Collegiumban oly tetemes vétek, mellyet notabiliter mind a királyi Commissio, mind közönségesen a Benefactor urak sub gravissimá poena irroganda megtiltottanak; és ez notabilis büntetést nem érdemlett-e? Azért ennek revisióját absentibus Professoribus et omnibus Primariis magunk Benefactorok vittük véghez, és tiszta jó lelkiismerettel a Törvények szerint absque omni partium studio irremissibiliter in exemplum aliorum kicsapattásra méltónak ítéljük, amint sub littera A. annectált Deliberatioból világossan megteczik.

Ezen Deliberatiónak abbahagyását Tsétsi Uram per omnia media munkálódta, de hogy végbe nem vihette, sok érdemes embereknél ártatlanul szenvedett Deákoknak describálván, nem kevés prostitutionkra megvallom denigrált; de ami nagyobb, ő kegyelme-e vagy más, felőlem igen balúl azt költötte: a Generale Exament én inhibeáltam, hogy Sógor Döry András Uram akkor akarván fiát kihozni, in Generali examine profectussát ő kegyelme és mások ne experiálhassák. Secundo: hogy a midőn publice csapattak azon Deákok, az egész Ifjúság előtt azt mondtam volna: „mennyetek, vegye el már rólatok Döry Uram.“ Mely felőlem lött igen hamis költemény indított arra, hogy jó Uraimnak Kegeyelmeteknek írjak, sok szíves és bizony igaz fáradozásimnak ily prostitutionnal való fizetését s jövedelmét elméjekre adjam. Én még ezeket ennyire 14-ta Augusti nem hallván, mit irtam in sinceritate Döry uramnak, sub littera B. megláthatja kegeyelmetek; bizony inter proprios mansisset parietes, ő kegyelmének magának azt irtam: „valaki felőlem költötte, hogy legkisebben is inhibeáltam az Examen lételét, és hogy azon Deákok kicsapattatá-

sakor ő kegyelme felől az Ifjúság előtt azt mondtam volna, ha szemembe nem meri mondani, tökélyetlen selyma embernek tartom, valaki költötte.“ De úgy hallom ő kegyelme praecipitálta irántam becsületesem sértő írásával magát, mely ha úgy van: Cum honor et vita aequali passu procedant elkövetem, amit a becsület rendi hoz magával. Attul bizony nem tartok, hogy én valamiket itt irtam, orczámmal megpiruljon érette, szememre nem tér másként való létejért.

Hogy azért concludáljam hosszas írásomat, és célomat rövideden kitegyem: Édes Jó Uraim! a mi szegény Collegiumunkban a veszedelem táplálója Tsétsi Uram, nem kell több argumentum annál, a világos cselekedete mutattya; nem volt senki még mellette akivel comportálta volna magát, kezdjük el Füleki, Azari, Pósa-házi, Szentpéteri, Nagy-Mihályi, Bogáti uramékkal mit nem cselekedett? De rajtam is, kit az Isten tud s lát, mit nem cselekedtem becsületiért, ma is hívom bizonyságul az Istent, nincs passióm másért reá a rendeletlen és veszedelmet szülő cselekedetein kívül, hogy azokat meg nem szenvedhettem, hanem Collegium Törvényei s Benefactor urak által declarált Punctumok szerint maga alkalmaztatását mind kívántam s mind urgeáltam, és azt, hogy ha maga Benefactorinak engedelmeskedni nem akar, inkább mennyen ki a Collegiumból megmondtam, factus sum infensissimus Inimicus, de ha én ezeket ő kegyelmében elszenyvedném, ma sem volna dicsíretesebb Jóakarója nálam, de oly becsülettel élni nem akarok. Az ő kegyelme híre meg van, de alatta majd elalszik a Collegiumbeli tudomány; fél esztendeig alig van két disputatiója, a Collegiumban való Syllogisticációt haszontalannak lenni monddta előttünk is, mikor adhortáltuk annak gyakorlására. Megbizonyítom, hogy a mennyi Professiót tett esztendő forgása alatt, minden Professiója áll a Collegiumnak egy-egy forintyában; nem csoda, hogy a Novitius reá nem ismer, mert iudiciuma arra nincs, de magok Industriájok által előment érdemesebb Ifjak ha mernének szólni, mind azt mondanák többire; de az olyat megfenyegeti: „Exspectes, non spera promotionem.“ Benefactorokat semminek tarttya, semmi intést be nem vészen; Papi rendet, Primáriusokat gázollya, már világos, hogy oly independens, akárkivet szembe száll, éppen Monarchiát erigált Collegiumunkban. Megvallom, ha vallásunk prostitutiója nem lett volna a Consideratióban előttem, eddig le tudtam volna ültetni, de ha csak intyük s rajta odébb nem adunk, mind az meglesz, mind Collegiumunk elromol. Engem lelkesméreti kénszerít, adgyam genuine az urak elméjére, ihol majd magunkat is egymással örökös gyűlötségbe kíván hozni; micsoda reménységünk lehet jó rendhez, ha egyik bünteti, másik a bűnösnek páriát fogja. Én se az Isten, se az Urak előtt oka ne legyek, én véllek nem mocskolódom, in ulterioribus okát adom, tovább miért nem lehet reájuk vigyáznom, ha mi következik érette meg nem ítélnem; mert hogy becstelenséggel magamat ruháztassam szíves munkáimért, úgy teczik senki sem kívánhattya. Obtestálom azért iterato is az Istenre kegyelmeteket, szívekre vevén találják fel módját a Benefactor Urak, vagy megzaboláztassék, vagy mennyen dolgára. Investigatio nélkül is a végzetlen Dissensio elég bizonyosság, mióta Collegiumunkban van meg nem szűnik, azelőtt pedig soha sem volt. Mely dolgokat ott körül érdemes Jó Uraimmal communicálni, maga hasznos opinióját is adni méltóztassék kegyelmetek. Én pedig hosszas declaratiómruul a midőn követném maradok Báý 18 Septembris Anno 1730. bizodalmas Jó Uraimnak kglmeteknek igaz kötelességgel való kész szolgálja Patay Sámuel. m. pr.

(Ezt a levelet Patay Sámuel mint egyik benefactornak Ráday Pálnak is megküldötte.)

Eleitől fogva Nagy Jó Uramnak! Ajánlom mindenkor igaz kötelességű szolgálatomat. Minémű ízetlenségek kezdődtek közöttünk támadni Döry Urammal, annak hosszasz declarációjával az Urat terhelnem azon okon is nem kívánom, mivel tudom, hogy más relatiókból bőven Constál. Hanem röviden csak azt kívánom, bizony sérelmes szívvel jelentenem, az midőn én egyenes elmével s Collegiumunk jó rendit kívánnám omni propensione tartatnom s már egyszer valaha az átkozott részekre való szakadásnak nyakát szakítanom, és ezen jó végért a notatus és factiosus Deákokbul is exemplumot statuálnom, s érdemes Benefactorokkal effectusba is vétetném: minekelőtte végire nem menne az dolog valóságának ő kegyelme, ad nudam Partis interessatae in formationem személyemről ide s tova bizony igen hibás Patenseket irogatni s azon scleratus Deákokat ártatlanoknak pronuciálni s promotióra érdemeseknek lenni s recommendálni, s engem azzal s többekkel prostituálni nem átalott. Holott én hiteles fassiók és az törvényes jó renden kívül, ott velem együtt consideált jó Uraimmal mást semmit is nem cselekedtem; de az mind keservebb, egyedül személyemről suspicalódó Conceptust expediált ő kegyelme, holott ő kegyelmének mihelyt szándékát megértettem, magának írtam egész cándorral, kértem ne praecipitálná magát. De úgy látom az indulat superálta ő kegyelmének kérésemet. Így levén a dolog, benne hevernem nem lehet, megmutatom minden Punctumiban a valósággal ellenkezőnek lenni személyem felől lött bal informátiókat.

Én Tsétsi uram Causájából czégért soha nem kívántam tennem, akarmit mondjon ő kegyelme, extálnak leveleim Copiáji; az lstenre obtestáltam sub manu complanáltassék, ne induloskodjon ő kegyelme, de a megszokott nyughatatlanságát meggyőzőm nem lehetett. Ha pedig ugyan serio examináltatik ő kegyelme dolga, bizony félek, mind magát s mind házát ellefjejtethlen kisebbségbe ne hozza. Én mindedig sub silentio tartottam, holott prostituálhattam volna az ártatlan Dókussával együtt; de inkább szenvedtem magamon az bal informatio hallását, mintsem publicumra hoztam volna, bizonyára Miskolczy nemes ecclésiának sem küldtem azt meg. De látom provocáltatom, magát elveszti az az ember, nem kell aki jóra inti, hanem aki pro palato beszél.

Én is mit írtam két-három helyre, a hova Döry Uramat hallottam felőlem írni, nagy Jó Uramnak az Urnak ime annectálni kívántam, kérvén nagy obligatióval, vegye szívére és a kikkel illik, communicálni méltóztassék. Bizonyára az ily rendetlen pártfogás vesztette el eddig is a jó rendet, én magamat már tovább nem prostituáltathatom, feci quod potui, ha nem mindennek teccik is. Bölcs moderátiója az Urnak több jó uraim cooperatiójával a hibát in tempore megorvosolhattya; ne aggrédiálja minden privátus ember a köz dispositiókat. Ime magunk magunkat kezgyük persequálni, megvallom ha Religióm dolga s ebből származó Consequentia előttem nem volna, tudnám én ezt ő kegyelme szemére fordítanom, nem praecipitálná pennáját. Terhes írásomról alázatosan követvén maradok Nagy jó Uramnak az úrnak állhatatos igaz szolgálja Patay Sámuel m. pr. Báý raptissime 29 Septembris 1730.

(Spectabili ac Groso Domino Paulo Ráday de eadem Plurium Inclytorum Comitatum Tabulae Iudiciariae Primario Assessori etc. Domino mihi Colendissimo Ludány.)

Eleitől fogva való Nagy Jó Uramnak! Ajánlom mindenkor tartozó igaz kötelességű szolgálatomat. Ludányból 28 proxime evoluti mensis Octobr. költ s nekem küldött úri levelét noha nagy kedvessen vettem, de úri személyét megvallom óhajtvá várom vala jó uramnak kegyelmednek; az mint, ha valamikor szükséges volt, most lett volna egyszer mind az Agentiánk subsistentiája mediumirol, s mind az Felséges udvarhoz küldendő Atyafiakrol, mind a sok vizzálykodásokkal telyes Collegiumunk dolga orvoslásáru beszelgetnünk és végeznünk. Tagadhatatlan dolog, dolgunk in Confusio vagyon, és sokkal rendetlenebbül mint kezdtünk vala; és ha egy bizonyosabb útát nem teszünk, a mellyen folytassuk Religiónk dolgára szükséges mediumokat, félő alább-alább ne szályunk. Ezeknek orvoslására néve telyes reménységem vala közinkben való jövelele iránt az úrnak, s az alatt némely jó uraimmal én szöllottam, s úgy is végezünk hogy következő hétfőn Tályára mennénk, s az alatt az úr is talán elérkezhetnék, s tennénk valamely jó rendelést, s orvoslanánk az mit orvosolhatnánk. Ebben meg is nyugodtunk vala egynehányan, de tegnap veszem Bárczay László uram oly tenorral írott levelét, hogy e szüreten való Conferentiánk veszedelmes lenne, mivel Főispányinknak olyas intimatiójuk bizonyosan érkezett, hogy vigyázással lennének irántunk, kik? hol? és hányan gyűlünk össze; azon okon nem tanácsos az felyebb írt Tályai conferentiát observálnunk. Ő kegyelme ugyan részérül magát késznek lenni declarálta, mert azzal sem Istene, sem Királya, sem Haza törvényei ellen nem vét, de mit csinálunk ketten? És így csak ily praeliminárékbán megütközni, és igazságos dolgot folytatni nem merni mit tegyen? annyival inkább nagyobbakat s terhesebb fáratsággal, hogy resolválna magára nemely jó uram? által látható dolog. Ugy látom, sz. Péterrel míg reá nem kelünk, sokan sokra ígérjük magunkat, de olykor csak ily aprólékos szél is elijeszt bennünket szabados és minden véték nélkül való beszelgetésünk czéljátul. Én mindazonáltal ujabban írok, és a mire csekélységem vezérelhet alloborálom, s effectusairul az urat tudósítom.

A mi az Collegium dolgát illeti: bizony keservesen esett nem annyira Dőry uram azon materiában elébbi hírem nélkül való ereszkedése, és confusionkra tine nobis de nobis löte revisiója; azonban mind in matéria, mind in formalitate esett is hiba ő kegyelme hirtelenségében, de kisebbségemmel is elhallgatom vala az közjónak csekély becsületemnél felyebb való becsüléseért; csak azon két conspirátor s igen erkölcstelen Deákok általunk szokott formalitással revideált causájukat minekelötte jól meg sem értette volna, mindnyájunk prostitutiójára kibocsátott manifestumával, vegy inkább Pátensével ne publicálja vala, melyben világosan feltenni nem áttallotta ő kegyelme azoknak ártatlanságukat és ex passione lött büntetéseket; sőt hogy ő kegyelmeért szenyvednek. Az examenek ő kegyelme fia Confusiójára általam lett inhibitióját, a melyikben semmi valóság nincs, bizony nagy véték, de notabilis praecipitántia is, ámbár hallotta azokat másoktul ő kegyelme, de minekelötte bizonyos voltát nem experiálta volna, hazugságot publicálni, melyet ha írni nem áttallott ő kegyelme, csak elhiszem szóval többet is mondhatott az úrnak is, a mint itt is történt olyan, a kinek olyast referált ő kegyelme, de azonnal, érdeemes ember által, ki akkor közöttünk volt, megmutattam hogy semmi valóság nem volt ő kegyelme azon declaratiójában is, a mi nagyobb, hogy én olyast mondtam volna: „ha a Collegium elvész sem gondolok velle.“ Csudálva kellett hallanom, és ha akkor minekelötte leveletem expedáltam, kezemre került

volna ő kegyelme Manifestuma, értettem volna, bizonyára publicummá tettem volna ő kegyelme hibás beszédét, de már levelem végzése s elis küldése után akadtt kezembe. Valaki olvassa ő kegyelme levelét, által láthattya, quod et Fama, et Fides, et Oculus ibi laedatur, quae jocum non admittunt. Nincs egy Jó uram, a ki megértette, hogy approbálná ő kegyelme dolgát.

Édes Jó Uram! ha az Isten dicsőségét s vallásunk mostani circumstantiáit előttem nem forgatnám, és az én semmire való becsületemnél fellyebb nem considerálnám, könnyű módot találhattam volna én Dőry uram Confusiójára; de indulatim után járni nem akarok, és azért dolgainkban roszt consequentiájú dolgot kezdeni sem kívánok. Elég kárt tett ő kegyelme roszt erkölcsű Deákok pártfogásával, mert bizonyos az, hogy jó példa lett volna azon Casus; csendességben is kezdettek vala lenni, de látták hogy mostan is szahdosan sétálnak közöttük, mutogatják ő kegyelme pátensét, már ujabban szarvat emeltek s egyik a másik ellen támad. Tsétsy Uram ma sem szűnik a Deák-ságot magához hívatni és egyenkint részére disponálni, maguk megmondják a Deákok. Úgy látom jó vége nem lesz. Én velek haszontalan fárasztom magamat, mert a mit akarnék — Isten látta — jó végre s rendes úton munkálodom, azt más elrontja. Az Istenért is méltóztassék maga bölcs sentimentumával, sőt munkájával is tollálni ezen Confusiót; bizonyára minden órán tűz lesz közöttünk, elvesztik mind magokat s mind a Collegiumot. Haszontalan akár mint intessék Tsétsi uram; hiszen én voltam egyik a ki mennyit fárattam jóreménység fejében mellette. Reversálisa is van már, de az indulat azokat semminek tartja, s így lesz tovább is ha benn lakik. Látom nem más, egyedül Isten ez, a ki korrigálhattya. Akár mint mentse magát, maga leveleiből mutatom meg factióit, mind a papokat együvé miként kívánta veszteni s mind az Benefactorokat. Micsoda Theologus az ilyen? bölcs opinióját az Úrnak a midőn várnám, magamat is úri Favorában ajánlom, s maradok is nagy Jó uramnak az Úrnak alázasatos igaz szolgálja Patay Sámuel. Báy 4 októbr. 1730.

(Külcim: Spectabili ac Groso Domino Paulo Ráday de Ráda, Plurium Inclytorum Comitatum Primario Tabularum Ludriarum Assessor, Domino mihi Colendissimo. Ludány.)

*

Eleitől fogva Nagy Jó Uramnak! Ajánlom az úrnak tartozó igaz kötelességű szolgálatomat. Tellyes reménységgel valék, hogy szüreti alkalmatossággal közinkbe való jöveteléhez szerencsések lehetünk nagy Jó uramnak az úrnak; de becsületes expressusa által énnékem küldött leveléből mind történt akadályát, s mind annak okát bőven megértettem. Megvallom, nem is kevéssé bántam s bánom mostanis az interveniált akadályt, mivel én itt munkálóttam az Úr intentiója szerint mind felmenendő Atyafiak s mind Agentiánkra szükséges költség iránt, hogy valami bizonyost végezhetünk volna; amint némely jó uraimhoz magam is elmentem, s hozzám is eljövén ő kegyelmek, de sine omni effectu csak elmenének. Igaz dolog, úgy végeztünk volt, hogy hacsak hatan-heten is Tállyán köztünk választott napon jelentünk volna meg, és Fel-séges udvarnál tovább is fenntartandó Agentiánk subsistentiájára s úgy felküldendő Atyánkfiainak denominációjára s viaticumokra szükséges mediumokrol provideálhassunk, s egyszersmind Pataki Collégium iskolai izetlenségét is már valaha orvosolhassuk: de ezen végzésünk után vettem Bárczay László uram

levelét, az melyben írja ő kegyelme, hogy nem volna kedvek arra sine praeinsinuatione Excellentissimo Domino Generali Commendanti Cassoviensi fienda; Collegiumban is összegyülnünk, úgy most sem tanácsos, hanem én írnék ezen Méltóságnak, oskolai ízetlenségek lecsendesítésére kelletvén bemennem, azon okon repraesentálom ő Excellentiájának, hogy némelyek ha másként insinuálnák, Constálhasson ő Excellentiájának; s annakutánna mind Collegium dolgait s mind a praemittáltakat bátrabban végezhettyük. Igaz dolog, ez iránt énnékem ob consequentiam sok consideratiom volt, mindezáltal más dolog mellett ugy insinuáltam, hogy arra engedelem kérés nem volt, hanem egyedül értésére való adása szükséges bemenetelünknek, és hogyha némely emberek szokásuk szerint másként találnák magyarázni, tudhassa ő Excellentiája, hogy nem mást, hanem egyedül Oskolánk jó rendit s közöttök Ő Felsége szárnyai alatt való csendességét munkálódunk, hogy országos gondjai között Ő Felsége kegyes fülei ily oskolai minutiákkal ne terheltessenek. Ezen conceptust megis írtam, vettem is válaszát ő kegyelme által, hogy nem ellenzi, sőt sok jót beszélt. És így azon volnék — ha disponálhatnám érdemes Atyánkfiait — bemehetnek s egyút mind két dolgokat jó rendbe vehetnék; de mivel mind Tsétsi uram betegségét hallom s mind még adandó úri opinióját Jó uramnak az Úrnak várom: addig tartózkodom. Most Olcsváry Sigmond uram Pesten van, jó volna felmenetelre disponálni. Én ugyan ő kegyelmének mind szóllottam s mind írtam; Horváth Ádám uram is igen jó lenne ha disponáltathatnék: de ha semmi úttal nem disponáltathatnának, én valamint in privato megmondottam Bárczay László uramnak, úgy az Úrnak is irhatom, ha az úr ő kegyelme resolválja magát felmenni s Personalis Audientián alázatos Instántiánk mellett Ő Felségének dolgainkat proponálni, casu in illo én is elmegyek. Mely dolgokat az midőn repraesentálnék, magamat úri Favorába ajánlom s maradok is Báry 22 octobris 1730 Nagy jó uramnak állhatatos igaz szolgája Patay Sámuel m. pr.

(Külcím: Spectabili ac Groso Domino Paulo Ráday de eadem, Plurium Inclytorum Comitatum Tabulae Iudiciariae Primo Assessori. per Buda, Pest Péczel.)

Közli FÖLDVÁRY LÁSZLÓ.

APRÓSÁGOK.

Magyari István püspöksége. Zimányi Józsefnek „Magyari István“ c. kis monografiájában (Ungvár, 1888.) a 6. lapon Magyari Istvánnak superintendens-ségéről van emlékezet. Ez a superintendenskedés vagy püspökség az 1590 utáni években kezdődött volna. Zimányi ezt az adatot Schmal Andrásnak Fabónál (Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica. I. köt. 85. l.) olvasható tudósításából merítette, hol a csepregi (1590.) synodus utáni superintendensek sorában, mint Muraközy György utóda, Magyari is említetik: „Hic inserendus est Stephanus Magyari Superintendens, vid. m. Jacobi Martini Theoremata Metaphysica, Exercitatione Decima, quam tuitus est Jacobus Mockius Sempronius. Pannon. et dedicavit in specie Stephano Magyari, Com.

Francisci de Nádasd aulico concionatori ejusdemque ditionis Superattendenti... an. 1603. d. 26. Nov. Wittembergae habitam". Ez adat szerint Magyarinak 1603. végén már el kellett volt foglalnia püspöki hivatalát. Azonban, csodálatos, Magyar maga sehol sem vallja magát püspöknek, noha ebből ez időközből maradt fenn egypár autentikus aláírása. Első munkájának, (Az jól és boldogúl való meghalásnak tudományárul. Sárvár, 1600.) ajánló-levelében úgy mutatkozik be mint „Senior in ecclesia J. Chr. vere catholica”; viszont Nádasdi Ferencről mondott halotti beszédében (1604.), mely utolsó ismeretes dolgozata, ismét csak „prédikátor és Senior”. Az ellenmondás tehát világos; bajos is volna feltenni, hogy Magyar, mint püspök, seniornak mondja magát. A dolog azonban könnyen megmagyarázható. A zavart Schmál András okozta azzal, hogy a „superintendens” szót egyszerűen „püspök”-nek értelmezte, holott a superintendens és episcopus eredetileg azonos érteleme idővel némi eltérést öltött és mint Magyarinak egy másik tanulmányozója észre is vette (Kovács Géza: Magyar István. Bpest, 1902. 15. l.), Vilfinger szerint a „Seniorokat is néha Superintendens névvel tisztelték”. Mock Jakab tehát bátran nevezhette a senior Magyarit superintendensnek, annál is inkább, mivel a dolog nem volt ritkaság, nem is fordult elő csak „néha”, mint Vilfinger állítja, hanem még a XVIII. században is föltöbb gyakori, sőt majdnem szokásos. Szombathi János a Tolnai Pap Istvánról (1632—1642.) írt vázlatos életrajzzal kapcsolatban (Memoriale historicum exhibens Historiam brevem Oppidi Spatak etc. pag. 45.) megjegyzi, hogy „hoc aevo Senior Ecclesiasticus dicebatur etiam Episcopus, Superintendens, nec non et Praelatus, atque Hungarice titulabatur etiam Méltóságos”. Ime néhány példa: Miskolczy P. István az abaujvári tractus seniorához írt levelét 1637. szept. 24. ekkép címezi: A. V. Viro Dno Emerico Kovásznai... Reverendorum Fratrum in Dioecesisbus Uyvar et Thorna meritissimo Episcopo”. (Matric. Vener. Tract. Zempliniensis, pag. 297.) Comenius Ámos János a „Schola Ludus” ajánlatában 1654. ápril 24-ről az akkori zempléni seniorról így ír: „D. Paullo Tarzalli Zempliniensis Dioeceseos Superattendenti”. Ugyanerről a Tarczali Pálról a zemplénmegyei 1667-iki akták azt mondják: „Anno Dni 1667. die 7. men. Junii. In Oppido Olaszi-Liszka. Reverendissimus Dnus Paulus Tarczali, Dioeceseos Comitatus Zempliniensis senior seu Superintendens penes querelam” etc. 1709-ben Németi János egy disputatio (De causis salutis. Trajecti ad Rhen. 1709.) ajánló-levelében Zádorfalvi Márton zempléni seniort nevezi Superintendensnek. Mi több, a Patakon, a 20-as években működött Szentiványi-féle commissio actáiban és B. Patay Sámuelről származó naplójában is a seniorok lépten-nyomon superintendens névvel illetetnek. A sajátos gyakorlatnak tényleges magyarázata, mint Zoványi Jenő barátomtól értesültem, az, hogy ezek a seniorok olyan egyházkerületek espereségeiben működtek, amelyek superintendenseket vagy püspököket még nem választottak, s így mint seniorok püspöki teendőket is végeztek az illető seniorok. Ilyen superintendia Zoványi szerint kettő volt: a tiszánineni ref. 1735-ig és a dunántúli ev. 1612-ig. Magyar *tényleg* superintendensi hatáskört is töltött be: erről adataink sem hiányoznak; de hogy valóságos püspök volt volna, arról a mondottak után senki sem vitatkozhatik többé.

A SZERKESZTŐ POSTÁJA.

Buzinkai és Pósházi levelét (1863. márc. 2.) sajnálattunkra nem hozhatjuk, mivel ez az emlék a régi Spataki Füzetek II. évf. 484—5. lapján már egész terjedelmében olvasható. — **G. K. Bpest.** Már egyszer hangsúlyoztuk, hogy a magunk elveit s meggyőződését senkire sem erőszakoljuk s a Sp. Füzetek nem az a hely, hová az út a szerkesztőtől eltérő meggyőződés elől el volna zárva. Dolgozatát tehát bátran küldheti; ha egyéb akadály nem lesz, minden bizonnyal és szívesen közöljük. A kért kötetnek második fele nem jelent meg. — **Nt. R. S. Pozsony.** A kívánt számot útnak indítottuk. — **Sz. B. S.-A.-Ujhely.** Fájdalom, a Zene-Közlöny kritikája csakugyan posta-gőzösöstül az óceánba vészett. De, ugy-e öregem, majd csak küldünk érte valami búvárhadat, aki előhozza.

A **Sárospataki Füzetek** a f. 1905. esztendővel a Sárospataki Irodalmi Körnek került tulajdonába s mint az egyesület tudományos folyóirata, régi programjával folytatja pályáját.

A második évfolyam küszöbén tisztelettel kérjük a n. é. közönséget vállalatunk anyagi és erkölcsi támogatására és az előfizetési díjaknak mielőbb való beküldésére.

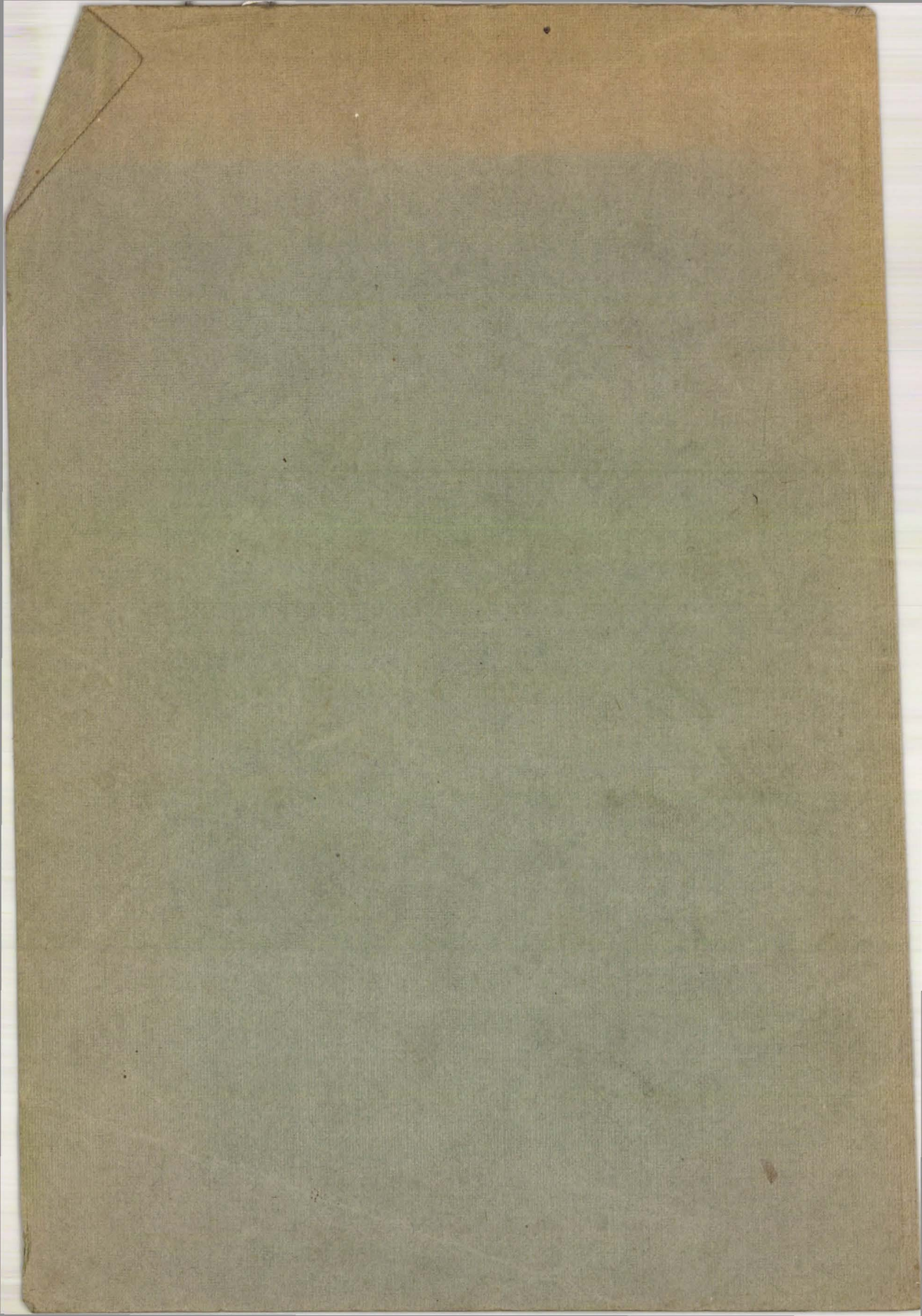
A **Sárospataki Füzetek** negyedévenként 4—4 íven jelenik meg és ára előre fizetve egész évre 6, félévre 3 korona; a Sárospataki Lapokkal együtt egész évre 12, félévre 6, negyedévre 3 korona.

Az előfizetés a Sárospataki Irodalmi kör pénztárosához

(Domby László, főgimn. tanár) Sárospatakra küldendő.

Teljes példányt az I. évfolyamból, míg a készlet tart, az eredeti 6 korona áron küldünk; reklamációkat minden egyes füzetre nézve csakis a következő szám megjelenéseig vehetünk számba.

A SÁROSPATAKI IROD. KÖR PÉNZTÁRI HIVATALA.

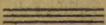

Tető. Dpr. d. h. 1/1

SÁROSPATAKI FÜZETEK

A SÁROSPATAKI IRODALMI KÖR TUDOMÁNYOS KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HORVÁTH CYRILL

II. ÉVFOLYAM II. és III. FÜZET

MEGJELEN MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER VÉGÉN.

SÁROSPATAK, 1905.

NYOMTATTA RADIL KÁROLY A SÁROSPATAKI EV. REF. FŐISKOLA BETŰIVEL

TARTALOM.

Dr. HORVÁTH CYRILL: A Csécsi-világból (16—88. l.). — Dr. ZSINDELY ISTVÁN: A türelmi rendelet történetéhez (88—101. l.). — Dr. SZABÓ SÁNDOR: Jövedelem (102—108. l.). — K. MOLY: Két pataki graduál (108—132. l.). Dr. FERENCZY ÁRPÁD: A parlamenti jog köréből (132—147. l.). — **Irodalom és művészet:** HISTORIKUS: Rugonfalvi Kiss István: Radvánszky György házassági pöre (148—153. l.). — DOMBY LÁSZLÓ: Tacitus élete és művei (153—157. l.). — **Adattár:** 1. Dr. TÜDÖS ISTVÁN: Közös ker. hitvallások (158—160. l.). — 2. H. C.: Enyedi György egyházi beszédeiből (161—166. l.). — 3. ZSOLDOS BENŐ: Bánatban esett Magyar Népek keserves versei, az melyek irattattanak amaz Néhai Sáros Pataki ez ideig Gönczre bé szállott Collegiumnak kiűzetetésének alkalmatosságakor, ugyan azon fellyebb meg nevezett Néhai Anya oskolának edjik méltatlan és legkissebbik Tagja által MDCXCV. Esztendőben. — 4. FÖLDVÁRY LÁSZLÓ: Csécsi János életéhez (170—182. l.). — 5. SZ.: Szombathi János: Oratio de incommodis togae ita dictae, usuque eiusdem abrogando (182—188. l.). — 5. Decsy Sámuel levele Szentgyörgyi István pataki tanárhoz (188—191. l.). — **Apróságok:** 1. Helyreigazításul. — 2. A Péter búdosó kecskéje.

A **Sárospataki Füzetek** a f. 1905. esztendővel a Sárospataki Irodalmi Körnek került tulajdonába s mint az egyesület tudományos folyóirata régi programjával folytatja pályáját.

A második évfolyam küszöbén tisztelettel kérjük a n. é. közönséget vállalatunk anyagi és erkölcsi támogatására és az előfizetési díjnak mielőbb való beküldésére.

A **Sárospataki Füzetek** negyedévenként 4—4 íven jelenik meg és ára előre fizetve egész évre 6, félévre 3 korona.

Az előfizetés a Sárospataki Irodalmi kör pénztárosához
(Szilágyi Benő, főgimn. tanár) Sárospatakra küldendő.

Teljes példányt az I. évfolyamból, míg a készlet tart, az eredeti 6 korona áron küldünk; reklamációkat minden egyes füzetre nézve csakis a következő szám megjelenéseig vehetünk számba.

A SÁROSPATAKI IROD. KÖR PÉNZTÁRI HIVATALA.

A CSÉCSI-VILÁGBÓL.

II.

Ráday Pál több hidegvérrel ítelt a helyzetről. Nézeteit Szentimrei Sámuelhez intézett válaszában adja elő, mely jellemző voltánál fogva, de mint a nagy embernek hagyatéka is, megérdemli, hogy egész terjedelmében itt álljon:

Bizodalmas, jóakaró uramnak, kegyelmednek stb. Midőn kegyelmedet az bé állott Új Esztendőnek egészséges, békességes és üdvességes folyása iránt üdvözlem, edgyszersmind, valamint kegyelmed bötsületes Levelének vételével, irántam való reflexiója s hozzám mutatott confidentia felől kedves ajánlást vettem, úgy ellenben, hogy a Patakiak közöt fen forgó illetlen zenebonáskodásnak tsak por hamu alatt (a mint már vélni kell) kevésbé el rejtetett tűzét, ujonnan szikrázni (vajha nem veszedelemre lángozni!) váratlanul értem, nem kitsiny szívem háborodásával consideralom, melly is, hogy kegyelmednek kegyes és bölts s az onnan való folyásbúl hathatós írására rövid szóval való választ ne tegyek, nem tartóztathatá meg tovább alkalmas időtől fogva a chyragra miatt heverni kéntelenített pennámat s kezemet.

Meg vallom Istentől rész szerint meg engedtetett, rész szerint titkos tanásábúl jóra intézett; de mind az által elménk megfoghatásáig, büntető fatalitásnak tartom, hogy a honnan szemünk láttára el hatalmazott kedvtelenítő sorsaink közöt, azokat el szélesztő s új reménségeket elevenítő örvendeztetéseket várnánk, onnan támad s csoportozik össze a búslakodtató szomorkodásnak és amaz felső gonosznak méltán tartható bizonyosságra terjedő matériája: Omne Regnum etc. Úgy vélekedem, ha mikor másban másutt, itt vólt vólna kiváltképpen helye annak: Principiis obsta; de Kegyelmed panaszához panaszomat tóldhatom, nem tsak az iránt, hogy kevesen vadnak, a kik nyelvünkbeli szóval szakadozását fájlalnák, annyival inkább orvoslanák, de midőn magam is az el mult szüretelés alkalmatosságával, ugyan ezen gyuladózó gonosznak meg ismérése

s el szélesztésére Curator Soos István Uram által praefigált s nekem tudomra adott terminuson Patakon compareáltam volna,¹ az ősze gyűlésnek híret sem találtam, és jóllehet most is, quid facti opus sit? Köz szónk, javallásunk és ítéletünk, hogy orvosolni kell, de ki, mikor, miképpen? elő gördül azonnal a gátoló akadékoknak Kegyelmed írásában le tölt helyes fel jedzése, melyek között előttem kevesebb volna az ősze gyűléstől való tartalék (mert az ilyenre a tilalmat ki terjedni gondolni csak magának szükségtelen ijesztése) de többet téssen mind az egymástól ide s tova messze el szélyedett létünk, mind az onnan származott s egy okbul más okot nemző szokásbéli mentegetődzésünk és veszendő privatominkban való el merüléssel, az köz és kívált lelki jónak kevésre bötsülése.

Ut ad rem: Bizony, a praemissák szerint szeretném s javallanám, edgynehányunknak oda való gyűlését, lehetetlen lévén, hogy a pörlekedő felek lelkek ismeretére való hatható beszéléssel, mind magok tsúfságra ki adott állapotoknak kívánt diszességre való vissza hozásaért, mind Istennek nagy kegyelméből, az eddig tsudálatosképpen meg marasztott nagy köz jónak gyarapodására nézve, bé nem vennék impartialis Istenes közben járásunkat és intéseinket, annyival is inkább magam részemről méltán kívánnám, a kinek eő Kglmeket személyekben, természetekben s qualításokban ismérni ekkoráig szerentsétlenségemre nem történhetet; de mivel azon egyben gyűlést (kit részemről hanem ha az edgy egészségtelenség akadályoztatna) csak kívánnom kell inkább, hogy sem reménlenem, ugyan csak szükséges, hogy annak el mulásával is, valamelly orvoslásnak módgyáruul gondolkodgyúnk, a mint is hoc opus hic labor est.

Az mint látom, részemről kevés orvoslást remélhetni, mert valamint a nyavalyának szemlélésétől s annak eredetének volta képpen való vizsgálódhatásától távul vagyok, ugy szintén illendő remedium ki keresésére is (ne talántán kár nélkül) nem praecipitálhatom magamat; mindazáltal az informatióhoz képest ha mi recipét kellett irnom, azt mind a Kglmed buzgó sürgetése, mind az nagyob gonosz következhetségének eleve való el gondolása tselekedtetí velem.

Először is azért Szomorú szívvel értem Tiszt. Csécsi Uramnak a keresztényi, tiszta tudománnak tiszta kútfejétől, a zavarodott tóvíznek kívánására való hajlását azon két propositiókban, t. i. Ratio humana est principium et norma credendorum, ita ut

¹ 1716. nov. 17.

nihil credi debeat, quod rationi absurdum et impossibile videtur. Item, hogy a kõnörgés által semmit sem kíván nyerni Istentől etc. Mellyek közül amaz jóllehet józan értelemmel (hogy t. i. annyiban norma a ratio, amennyiben az által hisszük a revelatiót is) megállana; de ha killyebb ad vires naturales terjeszti — s annyiban a lelkieknek be rekesztésére a ratiót capaxnak tartya, nem lehet nem Socinianismusban esni. Amaz másik pedig keresztény szájhoz sem illik; de mivel Attyafiúi indulatból jobb vélekedésekkel kell lennem eõ kglme iránt, alig gondolkodhatom másként, hanem hogy az elsõt problematice tette fel Thesisül és talán az én explicatióm szerint, s imilly okból (a mint az Apologia által értem) nem is akart recedálni tõle; A másikat pedig praecipitanter, inconsiderate, primo impetu szóllotta; de akármint legyen, botránkozásra való dolognak lenni, nem tagadhatni, s azért is szükségesnek javallom, hogy Tiszt. Esperest uram két Ecclesiasticus s két saecularis érdemes személyeket maga mellé vétén, nem publice, vagy más Kyrie inditással, hanem tsak fraterne, intra parietes, tétetnének eõ kglmével azon két dolog iránt professiót, mellyeknek ha hogy (távúl legyen!) pertinaciter inhaereál, valljon ki ne conclamálljon Tisztibül való kivettetése iránt? Ne maculet reliquas, est segreganda grege: Holott pedig reménségem szerint sufficienter excusálná magát, valamint in extremis extrema adhibenda, úgy in mediis expedientia quaerenda.

A mi azért Tiszt. Azary uram Apológiáját illeti, annak többire helyes voltát nem lehet nem ismérnem, mind azért, hogy mentése szerint a Superioritáshoz alkalmas engedelmességét mutatta, mind pedig, hogy nyája között fen forgó botránkozásokat irtoztatni lelkiismeretbeli szoros kötelességiben áll; mindazáltal (ha citra studium partium kell szóllanom!) nem javalhatom azt, hogy eõ kglme maga mellett in propria Causa más ellen ex publica Cathedra apologizált, mert azzal privatim való indulatosságának jelét hadta, sem azt, hogy propria autoritate extra S. . . az Inquisitiót peragáltatta, mert az in Criminalibus, nem a parsokat, hanem a Magistratust akar külső, akar belső legyen, illeti. Mit mongyak azért az ily intricata és delicata materiában? a mellynek itéleti kivált a Személyeknek jó formán való ismerésétül fügne és az pronuncialhatna inkább condemnatiót vagy absolutiót. Ez iránt való incapacitasomat ismérem; de ha a köz jónak terjedését, ellenben pedig a félhető szomorú gonoszoknak következését kell szemlélnem, quod sentio scribo. Minthogy azon árva Oskolának megmaradásától függ sok Ecclesiáknak jövendőbeli gyarapodása is, annak

protectióját s fenállását leg főbbnek kell ismárnunk, ha azért Csécsi Uram, tudománnya iránt inculpabilisnak találtatik, meg marasztását s meg gyükezettetését szükségesnek tartom, mind azért hogy tanításra alkalmas embert kapni közöttünk igen ritka, és a privatim való öszve háborodásért excludalni nem elégséges oknak; mind pedig, hogy exclusiója minnyájunknak botrántkozást, másoknak pedig nem tsak tsúfot, hanem a régen el szánt veszedelemre alkalmatosságot szolgáltatna, a honnan (úgy tetzik) ki foly az a consenquentia, hogy mivel rend szerint szokot lenni az Egyházi személyeknek más Parochiákra való változtatások, mindenek felett főbb Expediensnek tartom, hogy Tiszt. Azari Uram persvadeáltas-sék és Esperest Uram által el is rendeltessék olly más helyre, a hol bötsületinek nevedekésével, külső promotiójátis érezhesse, s tartomis másoknak relatioja szerint olly Keresztény igaz lelki Szolgának, hogy maga privata injuriáltatásit félre tévén, nem tsak el kívánja rekesztteni másoknak a magúnk nyomorult sorsán bizonynyal következő tsufoló nevetségeket, hanem inkább a köz jónak örülvén, azt minden eddig fen forgot dolgoknak amnystiajával terjeszteti igyekezik. Így mind köz Ügyünknek diszessége meg marad, mind Csécsi Uram post inconvenienter peracta ex postrema admonitione, elméjére tér, mind pedig Tiszt. Azari Uram olly kegyes moderatiojaert köz dítséretet nyér, és érette Istenis meg áldgya.

Ezeket gondoltam jónak lenni meg irnom; mindazáltal kglmednek és kglmed által más Atyánkfiainak, engedelmeskedő akarrattal submittalom, mindenkor meg nyugodván örömet abban, a mi többeknek azon egy köz jóra helyesebnek láttatik, a mintis, mi folyamattya lesz ezentúl a dolognak, kglmd tudósítását jó szível fogom látni, sőt ha az egyben gyűlésben meg nyugosznak az Attyafiak, az iránt részemről fogatkozás nem lészen. In reliquum quoad privata, köszönöm Kglmd reflexióját az most küldöt expeditiók iránt, mellyeknek Taxáját s. 3. meg küldöttem, kívánván énis minden ki telhető dolgokban s adandó alkalmatosságokkal meg mutatnom, hogy vagyok és maradok kegyelmednek Ludány 26. Jan. 1717. igaz köteles jóakaró szolgája Ráday Pál.¹

Ráday tehát, amint nem is lehetett másképp, a dolgok rendbehozatalára legjobb módnak a consistoriumot tartotta. Ám az Azari-párt nem osztzik ebben a véleményben. Azari érezte, hogy talpa alatt ég a föld s a consistorium többsége aligha néki fog adni igazat. A pozsonyi diéta 31-ik cikkére hivatkozva, ünnepélyesen

¹ Spat. levélt. IV. 649. 3.

ellene mond a meghirdetett pataki gyűlésnek és tiltakozását január 8-án Pósházihoz küldi.¹ Az összejövetelt azonban megakadályoznia nem lehetett. Az esperes és Soós István január 13-án, Liskán, meghányták-vetették a tiltakozást és tanácskozásuk eredményeképp megírták Azarinak, hogy a vett ellenmondással egyáltalában nem törődnek.² Ám nem elégedtek meg ennyivel: a tiltakozást Szombati István és más embereik által egész Zemplénben, Borsodban és Abaujban meghordoztatták, úgyhogy a contradictio Azari és Füleki ellen mindenfelé nagy felzúdulást támasztott.³ A fogás tehát éppen nem sikerült; a pataki gyűlésre igen sokan jelentek meg mind a papság, mind a világi rendek közül s az uralkodó hangulat a történetek fölől alig engedett kétséget. Pósháziék biztos győzelemre számíthattak, mi több, Széplakon, jan. 28-án, egy előzetes tárgyaláson a határozatot is megállapították s Patay Sámuel, Soós István és mások aláírásával megerősítve levélbe foglalták.⁴ Mennyire elő volt készítve minden és mily túlsúlyban voltak Fülekiék ellenségei, már február 14-én, a gyűlés előestéjén, Tolcsván tartott előértekezleten megtetszett, hol a széplaki határozatot — Füleki elcsapásáról — Pósházinak kisebbik házában, gyertyavilágnál, csaknem mindenki aláírta s Aszalai Ferencen és Szentimrei Sámuelen kívül senki sem akadt, ki az aláírást megtagadta és a végzés ellen tiltakozott volna.⁵

Ilyen auspiciumok mellett kezdődik a consistorium másnap, reggeli 8 órakor.⁶ Mindenek előtt az iskolai ügyeket vették elő, mint látszik, ama kétrendbéli beadvány alapján, melyet az egybegyűltékhez egyfelől a zendülésben részt nem vett ifjúság, tehát a kisebbik rész, s más oldalról a zendülésben részes többség intézett.

A vádirat, mely Füleki bűnlajstromát tartalmazza, mindenek előtt az elégtelennek amaz eljárását akarja igazolni, hogy kifogásaikkal a consistoriumhoz fordulnak. Felhozzák, hogy panaszaikat két ízben magával Fülekivel is közölték, jelesen 1716-ban és 1717-ben, de hiába, mivel az igazgatót nem vehették rá, hogy a bajokat csöndben orvosolja; mi több, 1716 februárjában („ilyen tájban“) esperes uram által Soós István főkurátort is behívták a két szomszéd fraternitás espereseivel és nótáriusaival együtt, mégis semmit el nem értek,

¹ Spat. levélt. IV. 795. 15.

² U. o.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ Spat. levélt. III. 664. 18.

mivel Füleki, noha ígérte, hogy elmegyen, sem el nem ment, sem magát meg nem jobbította, sőt ha az urak temetés vagy szüret alkalmával az iskola javáról beszélgettek, értekezletüket „suspectum conventiculum”-nak hirdette és azzal fenyegetőzött, hogy az illetőket bíró kezére adja. Megtörtént, hogy egyes úri emberek a diákok dolgát vizsgálni akarták; ilyenkor Füleki az inquisitiót elharsztotta, és ha ketten-hárman megjelentek, ilyenféle szókat mondott: „Bolond ez a Rajcsányi,¹ hogy ezeket az urakat mind nyakon nem kötteti ez sok conventiculumokért; ha én volnék jezsuita, meglátná minden, mit cselekedném”. Ekkép aztán minden a régiben maradt, az iskola pedig annyira süllyedt, hogy a végzett theológusok készületlenségök tudatában félelemmel mennek papi hivatalra. Ők (már mint az elégedetlenek) ezen az állapoton kívántak segíteni, hogy a bajoktól legalább a jövő nemzedéket megkíméljék; ezért szólították fel Fülekit a távozásra, bár ez is hiába esett, mivelhogy el nem ment, sőt még rebellis híroket költötte („holott rebellis-e, conspirál-e az az eklézsia, mely tanítójának megüzeni, hogy megelegetett szolgálatával?”)

Szóval, nincs más hátra, mint a patrónusok elé járulniok.

Az irat tíz pontba foglalja Füleki vétségeit. Az első pont némely nemes ifjaknak a kollégiumból való eltávolítását emeli ki. Szemére hányják az igazgatónak, hogy „az Collegyiomot mind az mostan mind az következő Patronusitúl, belső s külső állapotbéli Jóakaróitúl meg fosztotta, a midőn az jelen való Patronus Urainknak Fiait mind cum magna mortificatione et disgustu, gyalázatosan bocsátotta ki az Collegyiombúl, kikben azoknak Szüléiket s Attyok fiait s következőképen azokat is személyekben tölünk el idegenítette, mind penig az innen ki ment jó reménségű, belső állapotra magokatt készítgető Ifjakat böl dog Isten melly nagyon meg szomorította s mortificalta, s némellyeket ha benn létekben nem lehetett, távol létekben melly rú túl gyalázta, tellyes véle az egész Magyar Haza”. Ez a vád került első helyre, s úgy látszik, nem ok és számítás nélkül.

Képzeljük magunk elé az érdemes patrónusok és jötevők nemes testületét, akik azt mondják: mi vagyunk a kollégium urai; és képzeljük el most, amint ezek az urak, kiket az ismeretség, a közeli és távoli atyafiság ezerféle szála fűz egymáshoz és ama boldogtalan halandókkal szemben, kiket a sors a misera plebs-be lökött, legalább a büszke nemesi osztály kötelékei érdekközös-

¹ A jezsuiták házfőnöke.

ségbe sorolnak: amint ezek az urak most a nemesi vérnek meggyalázását, fiaiknak kiközösítését, a „saját“ kollégiumokból esett kilökését hallgatják. Meg kell vallani, vannak köztük józan, igazságosan, bölcsen érző és gondolkodó fejek, kik a dolgok mélyére igyekeznek hatolni és pártatlanul ítélik meg az eseményeket; azonban az emberek nagyrésze soha sem volt ilyen, a sokaságot rendszerint a vér heve hajtja: itt is hova-tovább terjed a forrongás, az elégedetlenség, a sértett gőg hánykolódása, mely boszút kíván és épp amaz említett közösség alapján könnyen talál társakat, hogy táborot gyűjthessen, pártot alakíthasson és kiöntse haragját. Mert Füleki András valósággal elkövette azt a bűnt, amivel vádolták: nem tett különbséget nemes és nem nemes növendékek között s néhány rakoncátlankodó nemes-gyerekekkel megízleltette az iskolai törvények szigorúságát. A „nemesi sérelem“ tehát valóban megeseett; azonban, tudjuk, az 1715. évi április 4-ikén tartott vizsgálat, mint minden egyébben, az ez ügyben emelt vád alól is teljesen és tökéletesen tisztázta.¹

Hasonlóképpen régibb keletű a második vád az igazgatónak tanításbeli hanyagságáról: hogy a theológiában negligens lévén a kézikönyvet² hat esztendő alatt csupán kétszer végezte el, „melyből hogy ha valamely épület vólt vólna is, vallyon valamely Cathedrara igyekező Ifjú miképen vehetett Isten háza szolgálattýára tartozó épületet s elő menetelt, itillyék meg az Urak, Tekintetes s Tiszteletes Atyáink kelmetek“.

Aztán felhozzák Füleki ellen, hogy iskolai regimenjében többire személyválogató volt, az adakozók promotiót, tanítványt, grádust nyertek tőle, viszont a szegényeket, kiktől nem telt semmi, sértegette. A jóigyekezetű ifjakat gyalázta, „inkább akart mindenkiben béhunyt szemmel engedelmes deákokat az Collegiumban szenyvedni, hogysem mint deáki hivatalt nem concernáló s egy vagy más dologért ő kegyelmének nem succumbáló s béhunyt szemmel

¹ Tovább pedig ugyan recenter esett némely nemes Emberek gyermekein T. Professor Füleki András Uram animadversióját a mi illeti, az is előttünk demonstráltatott és comperiáltatott, hogy ő Kegyelme azon animadversiót a Collegium Törvényei és azon nemes Ifjaknak érdemek szerént követte el, melly aránt való helytelen vádokkal is annyival inkább valamely extraneum brachiumhoz való recursus aránt, azon nemesek véget méltatlanul és igazság nélkül deferáltatott ő Kegyelme. Spat. levélt. III. 604. 10.

² Ez a könyv: Johannis Marckii Christianae Theologiae Medulla didactico-elentica. Ex majori Opere, secundum ejus Capita et Paragraphos, expressa. Amstelodami, 1705. Kis 8 r., 1—470 l. A sárospataki könyvtárban levő példánya (B, 719) Szathmári Király Pál deáké volt.

minden fogyatkozását a kollégiumnak nem néző elmés tudós deákokat.“ Az érdemes deákok többnyire gyalázattal mentek ki miatta a kollégiumból; az iskolától a jóakarókat elidegenítette, a várost a deákság ellen lázította, azt beszélve, „hogya mi ő ellenek rebelliót akarunk indítani. Sőt ennek Praedicatorát Tisz. Azari Urunkat nem csak ellenünk gerjesztette, annyira, hogy el merete mondani Tisz. Azari Urunk, hogy még csak az polyvát is inkább hinti a Bodrokbán, mint minékünk adná; szüntelen s sok ízben ő kegyelméért tölt közönséges szolgálatunkért még csak polyvát sem érdemlünk ő kelmétül, hanem e felett Tisz. Professor Urunk... éjjeli s nappali edjmas között való tanácskozásával annyira vitte, hogy ám majd csaknem példabeszéddé löttünk, s ezért is az Magyar Hazában lévő Eclák mennyi infamiával s gyalázattal illetetnek kivált az ellenkező felek előtt, fájlalhattya minden keresztyén Lélek.“ „A kik penig“, mondja a 7. pont, „ezeket az villongásokat Lelkek szidalmával meg akarták óltani közöttök, hitetlenséggel arguálta.“ Az ifjak botlásait, félrelépéseit, ahelyett hogy csendben orvosolta volna, „magának és kollégiumnak gyalázatára mindenkor közönségesse tenni igyekezett; úgy hogy talám a Sáros Pataki Collegiumnak fundálásától fogva ennyi eliminatus depraeçatus s gyalázatban forgó deákok nem hallattattak, mint az Tisz. Füleki Uram idejében, mellynek úgy láthatni, hogy nem az jó féle regimen az oka.“ Az is baj, hogy az igazgató „felette magaszerető ember.“ Azt mondotta egy alkalommal: „inkább szenvedheti a kollegiumi ifjúság az éhséget egy esztendeig is, mint az ő kelme szolgája s cselédje egy napig,“ és ezt azzal mutatta meg, hogy a búzának javát elvette s csupán a rozst hagyta a deákoknak. „S gyakorta még azt is el ragatta, nem is tudjuk, Conventiója szerint cselekette-é, vagy nem, mert a seniorokkal Conventióját ki adatta, s mennyit is kellett adni, a seniorok el hiszszük nem tutták, s az Ifjakat gyakorta két holnapig is kenyér nélkül hatta.“ Végre a hazatért dunamelléki legátusokhoz ekkép szólott: Sokat cselekedhetném veletek, de nem cselekszem, sőt megtehetném azt, hogy alumniát szerezhetnék néktek az akadémiákon, de nem cselekszem. „Mellyekkel s ehez hasonlókkal Attyai indulattyát s professori hivatallyát miképen contestálta irántunk, eléggé által láthatták az Urak, Tektes Tisz. Patronus s Fautor Uraink s Attyáink ktek.“¹

Mi volt e vádokban igaz, mi rágalom, bajos eldönteni. Bizonyos azonban, hogy az 1715. ápril 4-iki vizsgálat eredménye,

¹ Spat, levélt. III. 652. 6.

bár a kiadott testimonialis részletezésbe nem bocsátkozik, általánosságban ellenkezik az elégedetlenek állításaival. A Füleki negligenciájának, mivel az igazgató „nem javult,” s a vád viszont hat esztendőre terjeszkedik ki: az 1715-iki nyomozás során is elő kellett fordulnia és a vádirat, mely egyebekben korábbi, törvényes ítélettel elintézett kérdéseket fölmelegít: a *regimen* körében sem igen fog hasonló reminiscenciáktól tartózkodni. Szóval: a vádirat, úgy, a mint van, éppen nem vágja el a megtámadott útját, hogy ártatlansága bizonyítása végett az 1715-iki vizsgálat eredményére ne hivatkozhatnék.¹

Másfelől okvetlen számba jön az a kérő levél, melyet „a Scholai Törvények mellett megálló Ifjak”, a deákságnak Füleki-párti elemei intéztek a consistoriumhoz.² Ez a folyamodvány úgy szól az igazgatóról mint „a Scholai Törvényeket in suo vigore megtartani s conserválni akaró s kívánó Személy”-ről, kit a lázongók nem akarnak szenvedni” s aki „ha nem disciplinázott volna sokakat, talán bővebb mértékben uralkodnának a Törvénytelen excessusok, úgy mond, ma Nemes Collegiumunkban”. Ám épp ez a törvényes szigorúság zudította fejére sokak haragját, ez volt oka a lázongásnak is. A gonoszok szabadulni akarnak tőle, ezért vádolják calumniose insufficientiával. „De ebben is a Collegiumnak érdemesebb tagjai, a mint másszor, úgy most is nem consentiáltak; sőt inkább iteratis vicibus vallyuk ő kegyelmét ezen Collegiumnak mindenkor elégséges, egyszersmind épületes érdemes Professorának lenni.” Ha a lázongók lelkiismeretök szerint akarnának beszélni, ők sem mondanának egyebet, aminthogy „a fellyebb el múlt esztendőben esett hires conspirationak alkalmatosságával a midőn ad conscientiam examináltattanak”, sufficiensnek lenni ő kegyelmét teli torokkal kiáltották a capite ad calcem, melyre mostanis jelen lévő akkori T. Birák Uraink bizonyosság”. Az új deákokra pedig ne hivatkozzanak, mert azok keveset hallották Fülekit, s ha mégis vádaskodnak, ezt vagy magán okokból, vagy összebeszélésből cselekszik. Fülekit tehát nem szabad elmozdítani; mert az ő távoztával még nagyobb bajok támadnak az iskolában.³ Igazságot és elégtételt

¹ V. ö. a testim. levél köv. szavaival: T. Prof. Füleki András Uramat tudománnya erköltse és Scholai igazgatásában... calumniose traducálták... Azon kilentz számon felül való Ifjak... approbálván mindenekben T. Professor Füleki András Uram mind tanítását, mind regimennyt ezen Collegiumban. Spat. levélt. III. 604. 10.

² Spat. levélt. III. 651. 5.

³ U. o.

kérnek tehát; egyébiránt válaszul a lázadókvádjaira ők is benyújtják „contra-gravamen“-jeiket.

A consistorium egész lefolyásáról nincs tüzetes és ami fő: autentikus értesülésünk, mindazáltal a nyert adatok alkalmasak néhány következtetés alkotására. Tudjuk, hogy legelőször a tanárok ügye került szőnyegre és ennek a kérdésnek tárgyalása délutáni három óráig tartott. A gyűlés, mondja egy tudósítás, szorgalmasan megvizsgálta a két professor tetteit és működését;¹ Füleki-párti előadás szerint² a többség elejétől kezdve „egész nap“ azt követelte, hogy az igazgatót a széplaki határozat értelmében hivatalából el kell bocsátani. Két-három világi s ugyanannyi papi ember, különösen Aszalai Ferenc és Szentimrei Sámuel ellenszegült; azonban a sokaság, kivált, Zoltány Jodokus, Patay Sámuel és egyebek csúnyául nekik estek és lehurrogták őket.³

A vizsgálat, úgy látszik, a vádpontok felolvasásával és Füleki-nek kihallgatásával kezdődött. A meghurcolt ember panaszos hangon mondotta el az összeesküvés történetét, a lázongók erőszakoskodásait; kifejezte abbeli vélekedését, hogy Csécsi, ha nem szerzője, legalább is pártfogója a mozgalomnak, s előadta a már ismert okokat, melyek őt emez alapos vélekedésre juttatták. Mind ezt, mondotta, sőt még egyéb körülményeket is látni lehet a békés ifjak folyamodványából, sérelmi pontjaiból és tanúvallomásaiból.⁴

Füleki érezte, hogy sajátságos helyzetbe került. A consistorium többsége nem helyezkedett arra a helyes álláspontra, hogy a két fél között igazságot kell tennie; Pósháziék az elégtelenséget a priori jogos vádlóknak tekintik és abból indulnak ki, hogy a deákság nagyobb részének szava mellett a kisebbségé számba nem vehető. Tehát a többségnek kell igazának lennie.⁵

Füleki ellene mond ennek a gondolkodásnak. „Elhiszem, hogy a lázongó diákok mindenféle hazug vádakkal terhelnek, de azok közül egyetlen-egyet se fognak bebizonyítani.“ Különben is azzal, hogy összeesküvést szöttek és fellázadtak, eljátszották azt a

¹ Spat. levélt. III. 664. 18. Ab 8-va hora matutina usque 3-am pomeridianam Professorum acta, functionumque exercitia diligenti examine perscrutati tandem Andream Füleki a munere Professoratus removeramus.

² Spat. levélt. IV. 795. 15.

³ U. o.

⁴ Spat. levélt. III. 655. 9.

⁵ Spat. levélt. IV. 795. 15. Cum aliqui urgerent ceteros studiosos non consensisse in ipsa seditione, dixit Steph. Pósházi, nihil esse, si decem, vel plures etiam non consenserint, maior pars vincit minorem.

jogukat, hogy önmaguk mellett bizonytságot tehessenek. Azt kéri tehát, terjesszék eléje a vádpontokat: ő az 1715-iki végzésből, az akkori összeesküvés tagjaitól vett reverzálisokból, a lázongásban részt nem vett ifjak vallomásaiból s ugyanezeknek sérelmi pontjainból és folyamodványából igaztalanságukat meg fogja mutatni.¹

A consistorium azonban ezt a jogos kérelmet nem teljesítette. A vádpontok közül egyet sem közöltek Füleki Andrással;² e helyett Bernát János és mások által rá akarták beszélni, hogy önként mondjon le hivataláról. Hanem hiába nógatták újra meg újra, az igazgató ismételtlen kijelentette, hogy ezt a lépést a jelen körülmények között megtenni nem hajlandó. A consistorium lássa, ha holmi lázongó deákok pusztá szavára elítéli; csak adják kezébe a határozatot, lesz majd bíró, (t. i. ő felsége), aki mind a lázongó fiatalságról, mind a consistorium végzéséről igazságos és kegyelmes ítéletet teszen.³

Közben a Füleki jóakarói szintén minden követ megmozgattak, hogy a gyűlést más irányba tereljék. Felolvasták a nemlázadó ifjak beadványát is, melyből patronus uraimék nem kis megbotránkozással értesültek, hogy őket egyik lázadó „dib-dáb urak“-nak nevezte.⁴ Az említett Füleki-párti relatio szerint ez a körülmény s a Füleki párt szívóssága, de talán az ügyeknek mindkét oldalról való, teljesebb és helyesebb ismerete végül engedményekre bírta a consistoriumot. Elhatározták, hogy a lázadókat, megbüntetik s egyben Vadászi Pált Jósá Istvánnal és másokkal együtt a következő üzenettel küldötték Fülekihez: Nagyon sajnálják, hogy ama rakoncátlan deákoktól akkora sérelmet és alkalmatlanságot kell tűrnie; elismerik érdemeit; óhajtják, hogy hasonló igazságtalanságok vele többé ne történjenek; azt is kívánnák, hogy maradjon meg tanító hivatalában, de jól látják, hogy az éretlen gyerkőcök megint csak újabb igazságtalanságokkal terhelnék... Azért is, hogy bebizonyítsák hálájokat és elismerésüket Füleki érdemei iránt, teljes elégtételben részesítik: először is a múlt évekről maradt követeléseit s a megkezdett 1717-ik évre szóló teljes fizetését a tavaszra kiutalják, másodszor: a lázongók közül többet kicsapatnak (virgis caesos Collegio proscibent), másokat kisebb büntetéssel sujtanak.

¹ Spat. levélt. III. 655. 9. IV. 795. 15.

² Spat. levélt. III. 655. 9. Nullum tamen ex illis, quibus a seditiosis accusabatur, et criminabatur, propositum est Cl. et R. D. Andr. Füleki.

³ U. o.

⁴ Spat. levélt. IV. 795. 15.

Ezzel adták tudtára felfüggesztését. Füleki az első pontra nézve nem felelt semmit, csupán a másodikra tett ennyi megjegyzést: Uraságtok ama lázongókat a létező körülmények között nem büntetheti eléggé, mivel némelyek főbenjáró mód vétkeztek közülök: de nem is uraságtok dolga eljárni ellenök, hanem — ítéletem szerint — azé, aki a lázadókat az országban meg szokta büntetni.¹

A követek visszatértek a kollégiumba, hol a consistorium ülésezett, és a tárgyalást a lázadók ügyében folytatták. A vizsgálat elsősorban arra irányult, vajon egyetemes jellegű volt-e az összeesküvés, vagy csak egy-két kolompos kezdeményezése, kik a többieket erőszakkal csatolták magukhoz. A nyomozásba bevonták az egész ifjúságot, melynek örege-apraja eskü alatt vallott. A rohamosan közelgő este azonban nem engedte, hogy a vizsgálatot még az nap befejezzék; azért is a dolgot másnapra halasztván, a consistorium eloszlott s a tagok még napnyugta előtt szállásukra tértek.²

Reggel folytatták a nyomozást, melynek eredménye lett, hogy 18 ifjú élőszóval és írásban kijelentette, hogy az összeesküvésre erővel és megfélemlítéssel kényszerítették. A többiek megmaradtak előbbi álláspontjuk mellett, mire a fő bujtogatók kikutatására vették magukat és közülök ötre³ kimondották a kicsapatást. Az ítélet azonban váratlan és furcsa következtetésekkel járt; ugyanis mialatt az udvaron a kicsapáshoz szükséges botokat előkészítették, az elítéltek egyike kirohant a teremből és „ad armá“-t kiállt, mire az ifjúság, mely azoknak kivételével, kik az összeesküvéstől elállottak és a főcinkosokat elárúlták, nagyrészt már cellájába távozott volt, mindenünnen előrohant, füttyösöket ragadt és az elítélteket ki akarta szabadítani. Pörlekedés, sőt verekedés keletkezett; míg végre a consistoriumi uraknak a lázongásban nem részes ifjak segítségével sikerült a merénylőket legyűrniök és megfutamítaniok. Az öt elítélt közül azonban négy szerencsésen kiszabadult a kollégiumból, úgyhogy mindössze egyet, Edelényi Pétert⁴ lehetett elcsípni, kit is aztán carcerbe csukván, majd a kollégium kapuja alatt, mint illet, megcsapatván, az ajtón ünnepélyesen kilöktek és ezzel a második nap munkáját is szerencsésen befejezték.⁵

¹ Spat. levélt. III. 655. 9.

² Spat. levélt. III. 664. 18.

³ U. o. Más versio szerint (v. ö. III. 655. 9. IV. 795. 15.) négyre.

⁴ Spat. levélt. III. 655. 9.

⁵ Spat. levélt. III. 664. 18.

Végre harmadnap délelőtt még egyszer összegyűlt az egész consistorium, hogy a tegnapi zendülés kolomposait megbüntesse. Az egész ifjúságot felcsengették a nagyterembe, a bűnösök közül a három legnyakasabbat az iskolából kitiltották, a megmaradt diákságnak pedig lelkére kötötték, hogy a patrónusoknak és kurátoroknak engedelmeskedve, jámborságban és csöndességben éljen hivatásának. Ezzel az iskolai fegyelem „helyre van állítva.” A mi még hátra volt, szűkebb körben is el lehetett intézni. Mikházi Györgyöt megbízták, hogy a végzéseket a kassai kommandánssal tudassa; az Azari-ügy rendbeszedésére esperes uram mellé a patrónusok és kurátorok közül négy világi urat s néhány papot választottak s ezzel a sokaság — még délelőtt — haza távozott.¹

Gyorsan, szinte vágtatva intéztek mindent. Azari ügyét a kiküldött bíróság még aznap délután elkezdte tárgyalni s az ítélet már másnap kihirdetésre került. A megbízottak bekövetelték Csécsi hitvallását és szótöbbséggel megállapították, hogy a Roëllius-féle tételt Csécsi nem mint saját meggyőződését, hanem csupán gyakorlat céljából vitatta; hivatkoznak kötelező ígéretére, hogy „elféle bölcséleti vagy theológiai, tudományos vagy dogmatikai tételeket, melyeket két irányban lehet vitatni, megfordított rendben (vagyis a defendens szerepét az arguensnek adva és viszont), ahogy az Azari uramtól említett thesisekkel cselekedett, az ősi vallás híveinek sérelmére és botránkoztatására többé előadni és disputáltatni nem fog.” Ezen a kettős alapon kijelentik, hogy Csécsit az eretnecség vádjá alól feloldják, azonban ha tiszt. Csécsi uram utólagosan bármikor rajtakapatnék, hogy eme consist. határozatnak ellenére jár, az egyház közösségéből ipso facto kireked.

Hasonlóképp megállapítja a bíróság, hogy Azari az ő egyéb eretnecségi vádjait szintén alaptalanul emelte Csécsi ellen;² mi több, a tanúvallomások azt sem igazolták, hogy édes anyja-asszonyával Cs. gonoszúl és illetlenül bánt, vagy hogy feleségével nem élne secundum exigentiam juris conjugalis; sőt a Csécsiné asszony nagy garral hirdetett „bűnössége” sem nyert kellő beigazolást.

¹ U. o.

² Quod nimirum Cl. D. Johannes Tsétsi publice vel clam incomprehensibilem Filii Dei generationem aeternam contra ipsam Christianae, omnisque labis exsortis fidei orthodoxiam adulterii punitionem in Testimonio Sacrae Scripturae nullibi haberi. Veteris Testamenti caerimoniis nihil typici mysterii inuisse: Sacramentum Baptismi ejusmodi saltem Essentiae considerari, sicuti erant ablutiones sub Veteri Testamento docuisset. Spat. levélt. III. 653. 7.

Azari mindenkit végig rágalmazott, még előljáróságát sem kímélte; nem büntethető tehát kevesebbel, mint azzal, hogy a három egyesült egyházmegyéből kizárják s az egyházi hivataltól egyelőre az összes többi traktusokban is felfüggesztik.¹

A harcnak tehát vége volt; Csécsi és patronusai győztek az egész vonalon és ellenfeleiket sikerült eltiporniok. Azonban nem ez a fontos: a lényeges az, hogy mit juttattak győzelemre. Még nem is merjük eléggé ezeket az embereket; azonban lassanként be fogunk látni lelkükbe. Patay Sámuel, ugyanaz, aki a pataki consistoriumon, rátamadott Szentimreire, Aszalaira, a széplaki végzés aláírója, valami másfél évtized múlva Csécsiről mint a kollégium veszedelmének táplálójáról, mint Füleki, Azari megrontójáról fog beszélni;² Póсахázi, az esperes, aki 1715. áprilisában még a Füleki tanításának és kormányzásának kifogástalanságát hirdette, aztán az elégedetlenek élére állott, hogy a Csécsiék igazságát hangoztassa és az utolsó szóig lecáfolja Azarit: 5—6 év múlva már arról tesz vallomást, hogy Csécsi csakugyan mondotta ama szavakat: *se non esse vocatum ad pietatem*, és hangsúlyozza, hogy az ilyen professor alatt az ifjúság erkölce megromlik³ . . . Ha megkérdezzük őket, azt fogják mondani: most jobban ismerjük a dolgokat, az idő megváltoztatta meggyőződésünket; de ez az igazságnak csupán egyik fele. Jól van, csalódtak, tapasztaltak, kiábrándultak; de azt is el kell ismerniök, hogy pártoskodtak. A történelemnek célja nem az, hogy beszennyezze a múltat, de mindenek fölött meg kell mondania az igazságot. A pataki consistorium felfüggesztette, elcsapta azt az embert, aki egymaga többet használt a pataki kollégiumnak, mint Póсахázi és társai együttvéve; akit komoly és jeles férfiak a „legjobb embernek“ és az iskola „servator“-ának neveztek.⁴ Kilökték, meggyalázták — nem bűnökért, sem hanyagságért; mert a bűnt és hanyagságot be is kellett volna bizonyítani, s ők nem bizonyítottak semmit; eltávolították talán a csürhe szavára, melyet ahelyett, hogy kijózanítottak volna, még jobban elszédítettek, sőt saját fejükre növesztettek, hogy végre fütykösökkel voltak kénytelenek elhallgattatni? koránsem, mivel a

¹ Spat. levélt. u. o.

² Spat. Füzetek, 1905. pag. 59.

³ Póсахázi védekezése az ellene emelt vádakra. A Szentiványi-commissio iratai között.

⁴ Szombathi, Biogr. Professor. Scholae Patak. Pag. 392. „Ut verbo dicam, Fülekus, vir optimus . . . exauctoratus declaratur. Proh ingratitudo stupenda, pudenda! Fülekium Scholae Servatorem a Schola remove.“

vádlókat megbélyegezték. Kilökték, meggyalázták, mivel volt bátorsága hozzá, hogy igazságos legyen és az iskola érdekeit még az ő büszke érzékenységek rovására is ápolja. Mert hiába vetnék ellen: „félreismerték a viszonyokat:“ belátunk a lelkökbe, magok tesznek tanúságot pártos igazságtalanságukról. Az akták beszélnek.

Február 19-én, mielőtt a consistorialis bizottság föloszlott, üdvösnek látták, hogy összefoglalják ama tanulságokat, melyeket a zavarokból merítettek. Az irat „Puncta observationum“ címet visel, Csécsi Jánosnak szól, az iskola új igazgatójának,¹ maga mihezértása végett, és egyáltalán nem a Füleki vagy Azari uram visszaéléseiből van leszűrve. Azok a dolgok, amelyektől a consistorium az új igazgatót a jövőre óvni akarja, egytől-egyig előfordúlnak ama botlások, bűnök és hibák sorában, melyeket korábban Azari és Füleki, később mások, részben ők magok hánytak Csécsi János szemére. Nem, a pataki consistorium jól ismerte a történet dolgokat; ezek az emberek tudták, hogy Csécsi az elégtelenséget pártolta, velők a tanári tekintély rovására pajtáskodott; a külső rendű embereket, jelesül a pataki lakosokat deákjaival együtt korpázta, sértegette s így a kollégium ellen hangolta; hogy, igenis, voltak személyválogató hajlamai . . . a kegyesség sem éppen kenyere, s maguk sem igen voltak meggyőződve annak a kétségkívül ügyes védekezésnek őszinteségéről, hogy Roëllius tétele csupán gyakorlat okából került a nyilvános disputára „inverso affirmationis aut negationis ordine.“ Tudtak eleget, hogy Csécsit ne tarthassák ártatlannak abban a dologban, amelyet tisztességek sérelme nélkül nem kárhoztatniok és viszont helyeselniök nem lehetett; s talán a 16-iki események után voltak köztük, akik megbánással gondoltak vissza 15-iki igazságtalanságukra; de a történeteket meg nem történetekké tenni többé nem lehetett. A pataki consistoriumról senki sem mossa le, hogy nem mért egyféle mértékkel és mint bíró a bűnösök cimborájává szegődött. Azt mondják, hogy sokak elméjében még az eljárás után is él az a „megüledett suspicio,“ hogy Csécsi a kollégium felháborodásában érdekelve volt; holott rendes eljárással első sorban épp ezt a kérdést kellett volna eldönteni, a gyanút kellett volna alaptalannak nyilvánítani. Ám mindebből nem történik semmi. Ellenkezőleg megtörténik, hogy néhány év múlva, mikor pártfogoltjuk fejükre nőtt, maguk sütik rá azt a bélyeget, amelyet, ha állításuk igaz és egyáltalán hitelt érdemel, már 1717-ben kellett volna hom-

¹ Spat. levélt. III. 656. 10,

lokára nyomniok. Csudálatos a látásuk: 5—15 év múlva, mikor Csécsi uram ellen tombol bennök az elkeseredés, egyszerre tisztán áll előttük minden; néhány nappal az események, a „kimerítő“ bírói nyomozás, vizsgálat, tanúvallomások, az ellenféltől előadott argumentumok, sőt megelőző saját vizsgálatuk, döntések és bírói végzésök után nem látnak semmit, egyáltalában semmit. Azaz, hogy látniok kell mégis valamit, különben nem feküdnek annyira szívökön, hogy Csécsi uram jól bánják az összeesküvésben részt nem vett, vagy attól visszalépett ifjakkal és a lázongókat ne kényeztesse, pártolja ezeknek rovására.¹ Ez a nagy gondoskodás oly emberrel szemben, aki a vádak alól tisztázva van, nemcsak érthetetlen és fölösleges, de egyenesen sértő volna. Ám az utasítások egyébként is félreismerhetetlenül elárulják, hogy a Csécsi múltjából vannak elvonva. Ime a kiemelkedőbb részletek:

II. A Deáki Iffiúságnak sem Theológiában, sem Philosophiában olyat sem publice, sem alattomban ne tanítson, mellyek az Orthodoxyával vagy az Isten törvénye szerint való egyenes erkölcsökkel ellenkeznek, sem a theseseket *inverso affirmationis* aut *negationis ordine* ne adja ki ennek utánna az Iffiúság között való disputatióra *sub poena in Deliberatione moderna expressata*.

III. Tartsa meg *modesta gravitását*, mind az *amictus decentia*, s mind az Iffiúsággal való *Conversatió*nakis le ereszkedéstől való *abstinentiában*, a mellyel magának nagyobb *aestimatiót* szerezvén, annál nagyobb *revereáltatása* lészen, és *concomitanter* az Iffiúságnak Professorához való engedelmessége és illendő félelme.

IV. A külső rendű Embereket, *in quocunque gradu*, nevezetessen Pataki lakos Uraimékat. sem maga Vargáknak, Parasztoknak, Eökröknek ne nevezze, sem Házanépének, sem Tanítványi közzül senkinek is meg ne engedgye, hogy akárkit is a féle csúfolódással

¹ Jóllehet ennek előtte is vólt szó arról, Tiszt. Tsétsi János uram, (hogy) annyival inkább magárúl el hárihassa a Collegiumnak felháborodásában való *interressatiója* végett sokaknak elméjekben megülepedett *suspiciót*, a *Conspiratio* vétkében nem edjesült, avagy attúl idejekorán *recedált* Deáki Iffiúság közzül, *indiscriminatin* senkin is, nevezetessen azok közzül, akik az *investigatio* alatt magok *instantiáját* s nevöket és *gravameneket publice* beadták, edjiken is *seminémű vindictát* ne üzzön, másként ha olytatén dolga *comperiáltatik* ő kegyelmének, méltó *animadversiója* lészen *ezutánn is* . . . A Deáki Iffiúságnak *promoveáltatásában*, úgy jó Mesterségekre való *applicáltatásában*, és fő Rendek s Nemesek Gyermekeinek *Privatus Praeceptorok* keze alá adatásában, az érdemes jó Deákoknak *praeteregressusával* magát a Személy válogatástúl *abstractive* visellye és kivált a *Conspiratióban* nem részesült iffiaknak abban *injuríát* ne tégyen. *Puncta Obs.*, 1. és 6. p. (Spat. levélt. III., 656. 10.).

és keresztényi szeretetet sértő becsstelen szóbeli illetéssel injuriállják ; a mellyhez járúl.

V. Mind magának, mind Házanépének s mind pedig Tanítványinak Isteni félelemben és kegyességben való exemplaris gyakorlattása, Isteni tiszteletre való szorgalmatos járása, a midőn a tanításnak idejétül elnem vonattatik, v. más olly derekas akadálytúl, a melly miatt peccatum omissionis nem culpáltathatik, mellyel kivált az Iffiúságnak jó példát is mutasson eő Kegyelme, Vasárnapokon a Deáki Iffiúsággal edjütt légyen pro ornamento cultus Divini, az Isteni tisztelet helyén.

XII. Az Egyházi Cánonok azt tartván, hogy az Egyházi Személyeknek, a kiknek rendi és száma között az Oskolák Igazgatói s Collegiumok Professori is comprehendálatnak, Feleségeik hivatalyokhoz illendő köntösben és öltözetben, mint Tiszt. Prédikátor Uraimék Feleségeik, a szerint járjanak: arra nézve illendőnek ítéltetett, hogy eő Kegyelme is, u. m. Tiszt. Tsétsi János Uram a szerint alkalmaztassa maga becsülletes Feleségének köntöseiben in omnibus speciebus illendőségét.¹

A consistorium ezekkel a pontokkal könnyített lelkiismeretén. Fülekit szerencsésen sikerült kilöknöök „érdemeinek elismerése mellett“ és atyai gondoskodással, hogy „jövőjének nyugalma“ biztosítsák. Nagy jóakarukat kimutatták azzal, hogy járandóságainak kifizetését, amihez joga volt, kegyesen megígérték, s a megkezdett évre való bérét, amelynek megvonásához nem volt joguk, biztosították. Csécsi és a lázadók némi megrovás, nyíltan ki nem fejezett rosszaló szavazat árán elérték, amit kerestek. Ám a fődolog sikerült: a csöndesség a kollégiumban, — úgy hitték legalább — a rend helyre volt állítva. A civódóknak nincs többé kivel civódniok. Hogy pedig a tanár eléggé kezökben legyen, arról is történt gondoskodás azzal a §-sal, mely az egész utasítást bezárja: „13. Noha ugyan a Professorságbeli hivatal nem köteleztetett Esztendőhöz, mindazáltal sok consideratiókra nézve, nevezetesen, hogy ő Kegyelmének is existimatiója és Superiorihoz illendő dependentiájának megmutatása ki tessék és némellyeknek balvélekedésekből származható szó szátyárságok is el hárittassék, illendő lesz az, hogy a Ns Collegium Fő Curatorinál újj esztendő előtt egy hólnappal insinuálly magát el bútsúzása felől, esztendőnként várván ő kegyelmek dispositióját: amelly szerént újjabb újjabb megmarasztása által nevelkedik minden bizonnyal az ő kegyelme szép és méltán érdemes betsülleti is.“²

¹ Spat. levélt. u. o.

² U. o.

A consistorium megbizottai ezzel az intézkedéssel tértek haza, kiki a saját tűzhelyéhez. Pósházi pedig néhány napra rá újlag Patakon termelt s Csécsivel együtt felment a kollégiumba. Bár az időpont szokatlan volt, összeesengettették az egész fiatalságot és az összeesküvésben részt nem vett ifjaknak a lázadók nagy megelégedésére kemény fenyegetőzések között megtiltották, hogy Fülekit meglátogatni ne merészeljék, ami a lázadó-pártnak újabb szarvat adott. Nem is mulasztották el aztán a szegény legyőzötteknek tőlök kitelhető mindenféle sértegetésekkel és kellemetlenségekkel való gyöttrését, úgyhogy azok félelmökben többé feléje se mertek nézni mesteröknek.¹

Ez a nemtelen és durva eljárás mindenkit meggyőzhetett Pósháziék lelkületéről. Nem csoda, hogy voltak, kik az egész febr. 16-iki lázadó-büntetést farizeuskodásnak és szemfényvesztésnek ítélték, s azt állították, hogy a kicsapottak közül egyeseket csakhamar visszafogadtak, a többiek közül némelyeknek, ha ugyan nem valamennyinek, megígérték, hogy vissza fogják őket fogadni, sőt visszavételök dolgában többen, mint Pósházi, Csécsi, Patay Sámuel, írásbelileg is tettek lépéseket.² Maga Csécsi levelet küld ez ügyben márc. 9-én Aszalai Ferenc borsodmegyei h. alispánnak, kérve, hogy mivel őt Borsodban már megint vádolják, „hogy a minap, kegyelmetek jelenlétében proscríbált Deákokat propria auctoritate recipiáltam volna”: ezeknek a rágalmaknak hitelt ne adjanak, mivel ő ama deákok közül azóta kettőnél többet nem is látott. Aztán nem is az az ember ő, aki efféle dologba ártaná magát. „Ubi nihil valeo, ibi nihil volo.”³

A kemény és határozott nyilatkozat azonban, úgylátszik, nem vonatkozott a jövőre és nem zárta ki, hogy Csécsiék a kicsapottakkal pártfogásukat ne éreztessék. Aszalai Ferenc nov. 9-én, Munkácsról hazatérőben egy Szentpéteri nevű deák által egyenesen szemére hányja Csécsinek: „miért persequálja az átkozott conspiratióban nem leledzett deákokat, nevezetesen Pelsőtzi uramat? miért azon rossz Csengerit, aki az „ad armá”-ra kirohant deákok közzül legtemerariusabbnak comperiáltatván általunk, consistorialiter küldetett ki, contra rationem temporis, spretis complorium consiliis et

¹ Qui ex praedictis minis et iniuriis meticulosi facti nulla Cl. et Rndi Dni Andreae Füleki culpa ab eodem omnem suam subtraxerunt collocutionem, et nullus ex ipsis saepe fatum R. D. Andream Füleki accedere audet. Szathm. Király Gy., i. m., pag. 549.

² Spat. levélt. IV. 795. 15.

³ Spat. levélt. III. 659. 13.

admonitionibus újabban befogadván, mostan is in numero et coetu studiosorum collegii manuteneálja?“¹ A szemrehányás azonban csupán annyit eredményezett, hogy Csécsi és legényei a velök tartó pataki pappal együtt még az ő személyére is feldühödtek. Az igazgató ugyanis „Szt-Péteri fuvójátúl-é, vagy maga praecipitantiájából nagy furiát concipialván magában és a Pataki Praedicatorral Szent-Péterivel felmenvén a Collegiumban, az ifjúságot újabb tumultusra s rebellióra concitálta, és a midőn azon Praedikátor his verbis debachált volna: „Énnékem kellett volna itt létemben Aszalai Ferencnek a dolgot tudtomra adni s mindgyárt rajta mentem volna“ etc., az conspiratióban complex deákok ezen szavaira ismét: „Nekünk kellett volna tudtunkra adni, rajta mentünk volna Aszalai Ferencen“ — ily okosan reponált a Clarissimus: „Bizony csak rajta kellett volna menni s a Bodroiban vetni“, kit a Praedicator approbált.“²

Mi több, Csécsi a Füleki pártján harcolt patronusoknak egyéni mivoltát sem kímélte. Dobházi Zoltány Mihály uram házánál úgy nyilatkozott, hogy: „Szentpéteri Imre, Aszalai Ferenc, Szentimrei Sámuel nem is patronusok, mégis minekünk akarnak a collegiumban disponálni“, sőt Aszalait épenséggel *Asinus*, *adulteratus patronus*, *lurco*, *homo vilis*, *abjectus*, *nullius aestimii*, *fecsegő-locsogó*, *impius*, *iniquus* mocskolódó nevekkal illette, min a derék ember annyira felháborodott, hogy jogorvoslatért az egri káptalanhoz készült fordulni.³

Szóval, Csécsi nem tapasztalt hiába és az elmúlt harcokból le tudta vonni a kínálkozó és gyümölcsöztetésre alkalmas tanulságokat. Előtte állott Füleki sorsa és megfontolhatta saját győzelmének körülményeit; látta, mint merül feledésbe az érdem s mily kevés becse van az igazságnak, ha érdekeit az ember a szenvedélyek terére átjátszhatja. A lefolyt pör feltárta a „kormányzó“ köröknek összes gyöngeségeit: a vezetők pártosságát, a pedagógiai bölcsességben való nagy fogyatkozást és tehetetlenséget. Gondnokok, esperesek, papok, patrónusok, consistoriumok eleget forgolódnak, hogy „csöndességet“ csináljanak; de az igazságosság és bölcsesség szigorú erélyének gyakorlása helyett magok is a versengő felek közé szegődnek: nem csoda, hogy valódi tekintélye egyiknek sincsen, ki-ki addig hallgat reájok, míg hasznát látja, s végső elemzésben is bothoz kénytelenek folyamodni. Február 16-ika mind-

¹ Spat. levélt. III. 676. 30.

² Aszalai levele Miskolcra, 1717. nov. 14. Spat. levélt., u. o.

³ U. o.

erről fényes tanúbizonyságot szolgáltatott, s a pataki consistorium az összeesküvésnek, lázongásnak győzelme volt, mely a felhasznált módok és eszközök hatásosságát a jövőre nézve is pompásan igazolta. Mindezt Csécsinek lehetetlen volt nem látnia. Láta és tanult belőle. Első nagy diadala után csaknem húsz évig működött még a pataki kollégiumban, szinte szünetlen harcok és párttusák között: ám e küzdelmekben és viaskodásokban soha sem feledkezett meg az első nagy per tanútságainak alkalmazásáról, és az az elkeseredett marakodás, mely mintegy két év múlva Patakon újra kitör s évtizedeken át lángokban tartja a kollégiumot, expozíciójában, bonyodalmaiban, sőt kifejtésében sem egyéb a Füleki-féle pör nagyobbított, hatványozott méretű ismétlődésénél. A pártok változtak, a szövetségesek halálos ellenségekké lettek: az egyének, a lelkek és szívek, a gondolatok és érzések azonban alapjukban véve ugyanazok maradtak, s végre is ki-kí learatta saját vetését keserűségben, bukásban, álmatlan viaskodásban, úgyhogy bőségesen megbánhatták tévedéseiket.

Ám a pataki consistorium közelebbi kellemetlen következtetések nélkül sem szűköldött. Az udvarhoz feljelentés ment az egymást érő conventiculumokról, de különösen a patakiról, mint amelyet „a kálvinisták fejei az ő prédikátoraikkal egyetemben titkon és szokatlan órákban tartottak.“ Trautson herceg, Patak ura, már május 5-én figyelmezteti praefectusát, Zolnay Zsigmondot, hogy ennek kötelessége lett volna őt „ama conventiculum“-ról haladéktalanul értesíteni, s egyben utasítja, hogy a hercegi uradalom területén többé hasonló gyülekezéseket tűrni nem szabad.¹ Zemplén, Borsod és Gömör rendei pedig csakhamar reá, május 22-ről kelt királyi parancsot vesznek, hogy a gyanús összejöveteleknek elejét venni igyekezzenek és az udvart minden efféle, a pozsonyi 31. tc. határozataival ellenkező kísérletről hiven értesítsék.²

A dolgoknak ez a váratlan fejlődése nagy rémületet idézett elő a consistorium atyáiban. A helyzet mindenestre kényes volt, mivel az udvar úgy tudta, hogy „a lefolyt forradalom számkivetett vezérei épp ezidét a szomszédságban mindenféle terveket koholtak az ország megháborítására,“³ s kétszeresen gyanakodott. A vád-

¹ Spat. levélt. III. 662. 16.

² L. az egész Szathmári Király i. művében, pag. 550—51.

³ Quibus (t. i. az 1715. 31. tc.) contravenire praesumentes, tanto magis, quod in vicinia Exules perduellium Antesignanos quaevis contra Regni quietem et bonum publicum molimina intentare et machinari in comperto sit, se merito suspectos redderent. A kir. parancs szavai.

lottak minden kitelhetőt elkövettek maguk tisztázására. Fölírtak a királyhoz és hűségüket hangoztatva kifejtették, hogy nem a törvények ellen, hanem épp azért gyűléseztek, hogy az ifjúságot a törvényes rend tiszteletére szorítsák; hivatkoztak a törvénnyel megerősített szabad vallásgyakorlatra, mely az efféle összejöveteleket involválja, s kérték ő felségét, hogy az egyházkormányzati és iskolai ügyek végzésére szükséges gyűléseket engedélyezze.¹ A borsodi patrónusok megyéjük közbenjárását kérték ki egy beadványban, mely a pataki gyűlés lefolyását is tartalmazza.² Sőt Nikházi György, Szentpéteri Imre, Szakmári Miklós, Aszalai Ferenc, Patay Sámuel és Bernát János a nádorhoz is folyamodtak pártfogásért. A levelekre Illésházy 1717. július 17-én felelt; megígérte, hogy amit megtehet, megcselekszi; egyébiránt azonban maga is elítéli a történeteket, mivel „valahogy lett az a kegyelmetek számos gyülekezete, igen gondolatlanul történt, mert ha szintén a szükség hozta is, sine praescitu et annuentia Superiorum et potestatis nem kellett azt elkövetni.“³

Hogy milyen nagy volt az urak félelme és minő általán a közhangulat, legjobban Szentpéteri Imrének Szentimrei Sámuelhez jun. 9-én írt leveléből látható.⁴ Az emberek, mint a királyhoz intézett folyamodványból is kitetszik, pártosoknak tartották a consistorium fejeit és, mint látszik, nehogy maguk is gyanúba keveredjenek, még protestáns hitfeleik is kerülték a velők való érintkezést. „A Pataki concursus végett mindenfelől oly híreink valának, hogy óránként inkább vártuk nagy akadályban való esésünket, mint az alól való kiszabadulásunkat, mert még magunk vallásán lévő atyánkfiai is, hallván a rólunk való ártalmas híreket, ezek is idegenkedni kezdettek vala“.

Szerencséjükre pártfogóik nem munkálkodtak hiába. Borsod is fölírt mellettök, sőt az egri püspök is, aki április 26-án, Miskolcon a vármegye restaurációjakor ezen matériában Aszalai urammal „inter pocula öszve szóllalkozott, és akkor alkalmas informatiókat is tett oda fel“, de a többi urak kérésére aztán megengesztelődött, maga biztosította Szentpéterit, „hogy első postán ír udvarhoz, kit elhiszem el is követett ő nga, mert volt nagy interventor, noha ezt mondotta, hogy a Jézuiták rontottak meg bennünket.“⁵ Elég az

¹ Szathmári Király i. m., pag. 551—5.

² U. o., pag. 556—61. Spat. levélt. III. 664. 18.

³ Spat. levélt. III. 671. 25.

⁴ Spat. levélt. III. 667. 21.

⁵ U. o.

hozzá, az ügy végre is jobbra fordult és Aszalai Ferenc június 12-én már tudja, hogy Trautson Zolnayt a vizsgálatnak kedvező eredményéről értesítette.¹

A zivatar elvonult. Füleki, Azari eltűntek a csatatérről. Mindössze itt-ott az aktákban fordul elő nyomuk. Az 1722-iki nagy iskolai forradalom után „Timotheus Veronensis“-től olvasunk egy körlevél-féle iratot, mely rámutat az események logikájára és bibliai allegoriával hirdeti, hogy a következmények mint tettek tanúságot Azari István és Füleki András mellett, kiket hat évvel azelőtt a consistorium igazságtalanul elítélt.

Quaeris, quid causae fiat, quod dente feroci
Discerptum Azarium Turba sacrata dedit.
Invisum dixit verum, propter quod et olim
Vel Dominum Letho Turba sacrata dedit.²

Aztán — ugyancsak 1722-ben, a tállyai gyűlést föladó levél foglalkozik velök bővebben³ és jóakarattal, mely méltán ébreszti azt a gyanút, hogy az irat az ő környezetökből, talán éppen tőlük származott. Nem szabad feledni, hogy mind Azari, mind Füleki már 1717 előtt az 1715. 31. tc. alapjára helyezkedtek s Füleki már az 1717-iki vádpontok szerint Rajcsányit és az urak perbe fogását emlegette. A meglevő adatok nem hatalmaznak föl senkit, hogy a két férfiú egyikét is a titkos besúgók közé sorozza; ám az sem lehetetlen, hogy bukásuk és üldöztetésök keserű érzelmei bosszúra sarkalták őket, s igyekeztek a kölcsönt visszaadni, ahogy lehett. Annyi bizonyos, hogy idegen alig írhatott afféle dolgokat, minők az említett följelentés egyrészében foglaltatnak, és aligha emelte volna ki annyira éppen Fülekiék személyét, jobbágyi hűségét s a szomorú helyzetet, amelybe jutottak, s nem tódítaná gyakorolt hatásukat. A királyhoz írt árulkodó levél megemlékezik a kollégium lázongásairól, melyek az ifjúságot teljességgel rebellissé nevelik; a patrónusok és papok összejöveleiről, melyek a törvény rendelkezéseibe ütköznek, s nem felejtí hangsúlyozni, hogy eme gyűléseknek „két jeles férfiú, Füleki András és Azari István uram cs. k. Felséged iránt való jobbágyi hódolatból és a haza törvényei iránt való engedelmességből az idézett 31. articulus alapjára helyezkedve nemcsak élő szóval, hanem írásban és ünnepélyesen ellene mondtak, minek folytán némely kálvinisták oly engesztelhetetlen haragra gerjedtek

¹ Spat. levélt. III. 669. 23.

² Lásd az egészet Szathmári Király i. művében, pag. 622—25.

³ L. u. o., pag. 638—40. A Magyar Prot. Egyháztört. Emlékek III. köt. 24—6. I. közölve Zoványi Jenőtől.

ellenök, hogy őket ártatlan létökre, s bár inkább dicséretet és jutalmat, mint büntetést érdemeltek, szörnyű igazságtalansággal már hat éve megbuktatták, sőt még jelenleg is tőlök kitelhetőleg üldözik, úgyhogy vígasztalan állapotukban elmondhatják ama 31. §-ról Szent Pál szavait (Róm. 7, 10.): A törvény, melynek éltetnie kell vala őket, lőn az ő halálukká, t. i. polgári halálukká.“ Ekképp történt, hogy többé a gyülesezőknek semmi sem áll útjában, s elbizakodva újabb meg újabb összejöveleteket tartanak, minő legújabban a tállyai volt, ahol Csécsi János nestorianizmusa is szönyegen forgott. „Mit végzett ez a tanácskozás, annak a jelen voltak, és kívülök Nagymihályi Gergely uram, továbbá Azari István s talán Füleki András uram (ki abban az időben pataki szöllejét szüretelte és egyet-mást megtudott) lesznek a megmondhatói.“

E följelentéssel egyidejűleg Trautson herceg is kapott egy érdekes tartalmú beadványt.¹ Az irat azzal kezdődik, hogy a kollégiumot amaz időkben, mikor a jézustársasági atyák a leghevesebb harcot folytatták ellene, egyenesen a földesúr jóindulata mentette meg a pusztulástól. Erre a magas jóindulatra a mérsékelt érzületű reformátusok, s köztük az iskola akkori igazgatója, Füleki András mindenkor őszinte hálával emlékeztek, s épp ezért fenyegető veszedelem idején mindig ő hercegségénél, mint Sárospatak örökös uránál, vagy ő hercegsége tisztjeinél kerestek oltalmat. Ily körülmények között nem csoda, hogy az intézet fölvirágozott és a tevékeny s érdemes igazgató vezetése mellett sok ifjú tett szert szép képzettségre. Ennek a békés, nemes állapotnak azonban véget vetett az újabb profeszorok érája. Az iskola megtagadta ő hercegsége kegyuraságát, tanárok, ifjuság minden jogot, minden istenfélelmet és fegyelmet lábbal tapodnak... „E bajnak orvoslására különféle utakat-módokat lehetne kigondolni; azonban bizonyára minden egyéb között legjobbnak és legrövidebbnek az ígérkezik, ha az új tanárok és a deákság, lázongó elemei eltávolíttatván és a bünösök érdemeik szerint bünhődván, Füleki András uram, ha szinte akarata ellenére is, ő cs. k. felségének kegyelmes parancsolatjával a kollégium tanári és igazgatói székébe teljhatalommal felruházva visszahelyeztetnék s nemes Zemplén vmegye, továbbá a mélt. kassai Kommandáns és ő hercegsége tisztjeinek védelme alá helyeztetnék: amit egyébiránt az igazság is követelni látszik, mivelhogy annak idején pusztán némely, Csécsi János uramért s ennek lázongó deákjaiért buzgólkodó reformátusoknak gyűlölete miatt fosztatott

¹ U. o., pag. 640—3.

meg hivatalától. Az ő kipróbált tapintatossága a kollégiumot bizonyára jobb rendbe szedné.“

Hiába, Füleki András nem érte meg azt az elégtételt, hogy rektori székét elfoglalhatta volna. Ellenben megérte, hogy ártatlanul, igazságtalanul lett kiüldözését azok is kénytelenek voltak elismerni, akik abban fő szerepet játszottak. És megérte azt az időt, mikor győztes ellenfelének csillaga hanyatlóban volt és a kollégiumból való kilökésének katasztrófáját immár bizonyosnak lehetett tartani.

DR. HORVÁTH CYRILL.

A TÜRELMI RENDELET TÖRTÉNETÉHEZ.

II.

Ki volt e munkálatok szerzője, maig vitás maradt. Bauhofer szerint az öt ívnyi terjedelmű memorandumot Horváth Jakab János pesti ügyvéd, Grassalkovich herceg és más főurak plenipotentariususa szerkesztette. Ellenben Vay István említett relációjából az látszik, hogy Horváth mind ez alkalommal, mind az 1782. évi hálafelirathoz a német nyelvű dolgozatot készítette, míg a latin emlékiratot többen szerezték s benne — különösen a sérelmek felsorolását és csoportosítását illetőleg — az oroszlánrész mindenestre Vay István főgondnoké, a történelmi fejlődés előadását illetőleg gróf Teleki Józsefé volt.

Végre elérkezett az idő, hogy a hosszas előkészületek, többszöri tanácskozás, igazítás, simítások után elkészült emlékiratokat a császárnak átadhatták.

A kihallgatás napjául április 29-ike volt kitűzve. A küldöttek két kocsiban, kettesével indultak a királyi palotába. Az iratokat, mind a latin, mind a német beadványt Zay báró vitte. Csak megérkezésükkor tudták meg, hogy neveik nincsenek felírva, tehát a szolgálattelvő kamarásnál jelentkeztek. A kamarás bevitte az iratokat, de nem hozott választ; majd másodszori bemenetele után a császári udvari tanács elnökét hívta, kis idő múlva pedig egy

bajor grófot, s midőn az eltávozott, szólította be harsány hangon a magyarokat. De még akkor is útjukba állottak: a főkamrás kijelentette, hogy együttesen nem bocsáthatja be őket, csakis egyik a másik után fog fogadtatni. A küldöttséget ez a dolog kissé zavarba hozta, mivel azonban a főcél az volt, hogy a felség a protestánsok ügyét tüzetesen megismerje, akaratával nem ellenkezhettek. Először Zay báró ment be az iratokkal, negyedóra mulva Prónay László; utóbb ifj. Ráday Gedeont s végül Vay Istvánt bocsátották be. A császár először is kijelentette, hogy a közös repraesentatiót még az uralkodó vallásra való tekintettel sem engedheti meg s ez okból Zay bárót büntetésre tartja méltónak. Kérdezte, hol tartották a protestánsok a közös értekezletet, s midőn a küldöttek a dolog törvényességét bizonyították, Zaytól átvette a kérvényt azzal a megjegyzéssel, hogy azt csupán *privát informatio*ja céljából fogadja el, a kancelláriához ellenben nem fogja elküldeni; egyébiránt az ügyre nézve méltányosságát, igazságosságát és királyi védelmét kilátásba helyezi és kijelenti, hogy főképen időre és türelemre van szükség. A körülbelül háromnegyed óráig tartó kihallgatás alatt azonban a küldöttség mégis felvilágosította az uralkodót alaptörvényeink jelentőségéről s a császár a részletkérdésekben és esetekben is kilátásba helyezte az orvoslást.¹

Vay Istvánnak ezt az érdekes és az audientia egész lefolyását magában foglaló relatióját a tiszáninneri egyházkerület vezérferfiái s általában egész református közönsége nagy érdeklődéssel fogadta. A relatiót közrehoztam — írja 1781 július 10-én Vay Istvánnak Szalay Sámuel superintendens² — és mai nap in publica conferentia el is olvastatott, mind a méltóságos és tekintetes uraknak a deputationak munkájában véghez vitt bölts és szorgalmas forgolódása helybenhagyatott és hálaadó dicsérettel vétettetett, mind pedig annál fogva lett jó reménységünk a dolognak folyamattya iránt szíveinket örömmel töltötte bé. Sőt, mint a levél mutatja, Ráday Gedeon ajánlatára szóba került, hogy Bécsbe deputatiót rendelnek, azzal bízva meg: ügyeljen, hogy „haladékot a beadott instantia ne szenvedne“, amihez természetesen a többi egyházkerületnek s főkép a tiszántúlinak beleegyezésére szintén szükség lesz.

Kétségtelen is, hogy mind Zay Péter báró, mind Vay István

¹ A küldöttség ezután szükségesnek látta, hogy tisztelegjen az államtanács tagjainál (Kaunitz herceghez nem tudott bejutni) s meghagyva a bécsi ágenseknek az ügynek szorgalmazását, a legjobb reménységek közt tért vissza.

² A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület levéltára. A. XVIII. 6324. 136.

sürgették a communis instantia ügyét; az utóbbi október havában Bécsben is járt, Zay pedig, mint Mihályfalvy ágens levele mutatja, csupán azért nem ment föl, mivel már értesült a türelmi rendelet kiadásáról.

A tiszáninnyi egyházkerület az edictum tartalmát nagyjában abból a levélből tudta meg, melyet 1781 október 17-én az akkor Bécsben időző Vay István főkurátor írt, megjegyezvén, hogy „ugyan-ezen rendelést kieresztette ő felsége a magyarországi és erdélyi kancelláriákba is, nem különben az udvari hadi tanácsra és egész hadi rendre és a határoknál levő districtusokra nézve, úgy a belgiumi és olaszországi, azoknak dolgait folytató főtanácsosokra is, minden sérelme nélkül mindazáltal azoknak a több jussoknak, a melyek a vallásnak közönséges gyakorlására nézve (respectu exercitii publici Religionis) Magyarországra és Erdélybe a protestánsokat ugyanaz országnak alkotmánya s systémája szerint, a meg nem egyesült görögöket pedig a királyi adományoknak ereje szerint most is illetik.”¹

A bécsi ujságok október 17. és 20-ika közt közölték az örökös tartományok számára kiadott rendeletet s október 20-án megjelent az a pozsonyi ujságban is. Mihályfalvy János, a pozsonyi ügyvivő, október 20-án Pozsonyból kelt és Szalay Sámuel tiszáninnyi ref. superintendenshez írott levelében² midőn megküldi a 6 pontból álló rendeletet, megjegyzi, hogy valószínűleg mi ránk magyarokra a másokétól különböző resolutio lesz; hogy a mellékelt punctumoknak conclusiójába megígért parancsolat még eddig sem publicáltatott Magyarországra s bizonytalan, hogy via Cancellariae egyenesen publicáltatik-e vagy medio Consilii locumtenentialis circuláltatik, ha egyébképen nem is, legalább pro statu notitiae et directionis ide is minden órán várattatik. Egyszersmind ajánlja Szalaynak, hogy idejében gondoskodjanak gyűlés tartásáról, mely az új helyzet folytán előállott teendőkről határozhat; és megemlíti, hogy a rendelet második pontjában foglalt bővebb körülírást a katolikusok kérelmére készítették.

Óvatosságot és elővigyázatot ajánl a bécsi ügyvivő, Nagy Sámuel is. Nagy 1781 november 2-án írt Szalaynak,³ tudatva, hogy a rendelet még a múlt héten lement Pozsonyba, hogy onnan a felséges Consilium által circulariter publicáltassék. Ajánlja, hogy a rendelet után az instantiákkal csíjban bánjanak, nehogy

¹ A tiszáninnyi ev. ref. egyházkerület levéltára XVIII. 6359. 171.

² A tiszáninnyi ev. ref. egyházkerület levéltára. XVIII. 6360. 172.

³ A tiszáninnyi ev. ref. egyházkerület levéltára. XVIII. 6372. 184.

valami hiba essék; ő felségének drága életét pedig nagy kegyelmességeért napi könyörgéseikben Isten kegyelmébe ajánlják.

Az érdekelt protestáns közvélemény nagy türelmetlenséggel várta már a rendelet törvényes úton való publicatióját, ami lassan ment és nem kis nyugtalanságra adott okot.¹ Különösen növelte az aggodalmat az az elterjedt hír, hogy az írás csak a főispánokhoz jött s nem a vármegyéknek intimáltatott: s ekkép a megyék levéltárában a hiteles példány nem fog megmaradni. Attól féltek, hogy majd a következő uralkodó alatt azzal fognak előállani a protestáns vallás ellenségei, hogy az egész intézkedésnek nincs kötelező jogereje, mivel a megyék jó része² utóbb csakugyan a pápens ellen foglalt állást. Viszont Abauj és Zemplén, miután közgyűlésén a pápenset tartalmazó intimatumot felolvastatta, az eredetit az archivumba tétette, a jegyzőkönyvbe szó szerint beiktattatta és a protestánsok kérésére részükre kiadatta.

A sárospataki kollégiumot Szalay Sámuel superintendens már december első napjaiban értesítette a resolutio kiadásáról. Kitűnik ez abból a levélből, melyben Őri Fülep Gábor professzor (dec. 14-én) megköszöni az érdekes tudósítást. „Hogy még valami efféle kellemetes Resolutio publicáltatott volna, eddig tudunkra nincsen,³ mihelyest valamit érthetünk, azonnal, hogy az iskolai ifjúság rendes imádságaiban valamelyesen circumstantiákhoz illeendő *Te Deum Laudamus* inseráltasson, arra szorgalmatos gondunk fog lenni.“

A két protestáns egyház főurai december 10. és 11-ikén, Pilsen, Beleznay Miklós tábornok elnöklete alatt tartott gyűlésükön tárgyalták a rendeletet. Mindenekelőtt felolvasták Domokos Lajosnak nov. 24-én írt levelét, hogy a tiszántúli superintendens kezdeményezésére „*pro gratiarum actione*“⁴ ő felségéhez deputatio menesztessék, s elhatározták, hogy a köszönő deputatiót a jövő 1782. évi január 29-én Pesten tartandó gyűlésen küldik ki. Intézkedés történt az 1725 óta elvett leányegyházak összeírására, a meglevő

¹ December 3-án Békésy Pál levelet ír Szalay superintendensnek, kérdezősködik a liberum exercitium megengedéséről s arról, lehet-e helységében, M.-Bényén istenitiszteletet rendelni. A kérdésekre Szalay, mint a levél hátlapjára vezetett pár sor mutatja, már másnap válaszol, hogy kijött ugyan a Resolutio, de a megyékben még nem publicáltatott. A *tiszáninnyi ev. ref. egyházkerület levéltára*. XVIII. 6386. 198.

² Pozsony, Nyitra, Gömör, Heves stb.

³ Nem is lehetett, mivel Zemplénvármegyében csak az 1782. január 18. s következő napjain tartott közgyűlésen publikálták. Őri Fülep Gábor levelét l. a *tiszáninnyi ev. ref. egyházkerület levéltárában*, XVIII. 6396. 208.

alapítványokról szóló regestrum elkészítésére, s tüzetesen meghányták-vetették a türelmi parancs egyes pontjait, melyek a bevett vallás eszméjével össze nem egyeztethetők s másrészt félremagyarázásokra fognak alkalmat szolgáltatni. Annak megelőzésére, hogy a község túlságos elbizakodottságból (*ex nimia praefidentia*) olyasmit el ne kövessen, a mi ő felségét kellemetlenül érintené, kimondták, hogy a superintendenseknek tudomására kell adni, figyelmeztessék alávetetteiket, hogy a felügyelők tudomása és tekintélye nélkül ne cselekedjenek, mindenben tőlük kérjenek tanácsot s mind szavaikban, mind tetteikben mérsékletet tanusítsanak. Az ő felségéhez benyújtandó hálafelirat készítésével Vay István nyert megbízást,¹ ki a közbizalomnak ismét pontosan megfelelt, bár még mindig aggódott amiatt, hogy a pátens a vármegyéken még mindig nem publikáltatott. A hálafeliratot tartalmazó elaboratum rámutat, hogy jóllehet a helytartótanács az intimatumot már október 29-én kiadta, mégis a legtöbb vármegyében még ma sem hirdették ki (1782. jan. 20), sőt erre a célra még megyegyűlést sem tűztek ki, mint Szabolcsban és Hevesben, vagy csak április közepére, mint Borsodvármegyében. Különösen kitűnik Vaynak ez az aggodalma a dec. 16-án Csegéről Szalay Sámuel superintendenshez írt leveléből,² mely a publicatio iránti előkészületre s a pátens egyes főbb pontjai értelmében teendő intézkedésekre hívja fel Szalay figyelmét. Vay kétségesnek tartja, hogy a főispánok megküldik-e a vármegyéknek az egész intimatumot szóról-szóra, vagy csak egyes részeiben s visszaveszik-e az eredetit, vagy a levéltárban hagyják. Óvatosságból azt ajánlja, hogy „olyan emberséges embert volna szükség találni és requirálni, a ki Hevesmegye minden gyűlésén jelen legyen, a kihirdetésre vigyázzon; s nekünk arra kell törekedni, hogy az originalis tétessék az archivumba.” Felszólítja Szalayt az 1725 óta elvett filialisok összeírására, egy iskolai terv készítésére s a pilisi gyűlés határozata értelmében a rendelet közhírré tételénél a köznép intésére.

Szalay Sámuel, miután Mihályfalvy János pozsonyi ágénstől a pátensnek nyomtatott példányát kapott,³ nem is késlekedett a

¹ A pilisi gyűlés jegyzőkönyve. Másolatban a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület 1782-ik évi jegyzőkönyvében. Ugyanezen egyházkerület levéltára XVIII. 6390. 22. Határozatait töredékesen közölte *Haan Lajos: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései* stb. című műve 12–13. l.

² A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület levéltára. XVIII. 6398. 210.

³ Ugyanott, XVIII. 6402. 214.

főgondnok utasítása szerint, de főpásztori tisztéből folyólag is a teendők elvégzésével. Még december 22-én megírja főpásztori levelét és siet ugyanazt egyházkerülete tagjainak szétküldeni.¹

Helyesen jegyzi meg Szathmáry Király József,² hogy ez adhortáló levél igen szép; mert valóban mind szelíd hangjánál, mind ügyes irányánál fogva megérdemli a dicséretet.

Sz. hálás szívvel emeli ki benne acsászár kegyességét, az egyház örömét a türelmi pátens kibocsátása miatt, de egyúttal jónak látja figyelmeztetni egyházait, hogy „midőn ő felsége a keresztyéni szeretetet és egymásnak atyafiságos eltérését a különböző valláson levők között fel akarja kegyelmesen állítani, mi is mind beszédünkben, mind cselekedeteinkben, mind egész magunkviselkedésben oly keresztyéni alázatosságot és szelidséget mutassunk, hogy ezen jó és igazságos szerető urunknak reánk is kiterjedő királyi védelmét és kegyelmességét állandóul megérdemelhessük.“ Figyelmezteti és atyai szeretettel inti azért papságát a türelemre és mérsékletre, a felsőbbség engedelye nélkül minden újítástól való tartózkodásra; az ő felsége életéért való buzgó esedezéseket pedig különösen szívére köti egyházkerületének.

Ugyanily gondoskodása nyilatkozik meg a pár nap múlva, dec. 29-én, egyházmegyéinek espereseihez intézett hosszú levelében.³ Felhívja az espereseket, hogy a publicationál a coadjutorok vigyázzanak a pátens inprotocolláltatására, az eredetinek a levéltárban való letételére. Felhívja őket arra is, hogy amint a publicationról tudomást szereztek, őt arról mentül hamarabb tudósítsák. Egyben intézkedéseket tesz az elvett filiák összeírása, az alapítványok kimutatása ügyében s elmondja a pilisi conferentia határozatait a köznép mérsékléséről.

Igy folytak a tiszáninneni egyházkerületben az előkészületek a türelmi patens életbeléptetésére. A két protestáns egyház — bár mint látni fogjuk — azonnal észreveszi, hogy helyzete a bevett vallás régi jogállapotáról a királyi kegyelem alapjára helyeztetik; bár felismeri a türelmi pátens ama rendelkezéseit, melyek határozatlanságuknál fogva félre fognak magyaráztatni, másrészt pedig az eddigi helyzettel szemben egyes pontokban épen nem vagy alig nyújtanak orvoslást; bár mint a pilisi gyűlés rendelkezései és tanácskozásai mutatják, előre tudja, hogy az imaházak építésénél

¹ Ugyanott, XVIII. 6401. 213.

² Levele Szalay superintendenshez.

³ A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület levéltára. XVIII. 6408. 220.

annak a kimondása, hogy ezzel az adózó nép ne terheltessék, az újraépítési engedély megtagadására fog ürügyül szolgálni¹ (ez volt, mint Marczali megjegyzi, az archimedesi pont, melyre támaszkodva ki lehet sarkából forgatni az egész toleranciát):² mégis úgy ezen, mint a végrehajtással szemben megnyilatkozó aggodalmi dacára a pátenst a legmélyebb hála és áradozó öröm érzelmével fogadta. Számptalan alkalmi munka, röpirat, egyházi beszéd foglalkozik a toleranciával és a hálatelt szív ömlengéseivel dicsőíti a felvilágosodott uralkodó kegyességét, bölcsességét és keresztyéni erényeit.

A hála felirat megalkotásával, amint említettük, a pilisi dec. 10. és 11-iki gyűlésen Vay István bízta meg, ő e feladatnak igyekezett megfelelni. Munkáját egy hónap alatt elkészítette, s mint a tiszáninneni egyházkerület főgondnoka az 1782. január 20-án tartott egyházkerületi gyűlésen először is saját egyházkerületének mutatta be, amely azt, saját körülményeit illetőleg, javallotta. E munka³ egészen a pilisi gyűlésen történt megállapodások alapján készült. Bevezetésében szinte áradozva beszél az uralkodó kegyességéről, atyai jóindulatáról, kiemeli a türelmi pátenst nagy jelentőségét, kifejezi a prot. egyház legmélyebb háláját, hódolatát és leghőbb szerencsekívánatait; de ezek után nem hallgatja el a katolikus részről fenyegető támadásokat sem, állást foglal azzal a magyarázattal szemben, mintha Horvátország nem tartoznék Magyarországhoz, és a parancs területi kiterjedését illetőleg kéri a Felső újabb magyarázó leiratát. Előadja a gyermekek vallásos nevelésére, a filiák összeírására, a kath. papoknak fizetendő stóla megszüntetésére, az új tanulmányi rendre vonatkozólag a prot. egyház kívánságait. Különösen érdekes a munkának az a része, mely azt mutogatja, hogy a tanulók gyűjtésének megtiltására vonatkozó pont mennyire veszélyezteteti iskoláink anyagi gyarapodását és feladataik teljesítését, s megmagyarázza, hogy a gyűjtések nem annyira az egyházaktól, mint inkább a nemesektől szedtetnek.

Ez a felirat a Horváth Jakab János ügyvéd-től szerkesztett németnyelvű felirattal együtt az eredetileg 1782. január 29-ére kitűzött s február 2. és következő napjain Pesten Zay Péter és Beleznay Miklós elnöklete alatt tartott gyűlésen felolvastatván,

¹ „ad denegandum nobis Ecclesiarum reaedificationem — in nostri praeiudicium trahi posset.

² I. m. II. k. 233. l.

³ A tiszáninneni ev. ref. egyházkerület 1782. évi jegyzőkönyvében egész terjedelmében; és külön is, bár csak töredékesen, ugyanannak levéltárában. XVIII. 6371. 183.

helybenhagyatott, s Prónay László és ifj. Ráday Gedeon megbízottak, hogy azt ő felségének Bécsben adják át. A deputátusok azonban az utolsó pillanatban jobbnak látták egy másikkal állani elő, melyet Teleki József gróf szerkesztett: valószínűleg, mivel a türelmi pátens hézagainak és fogyatkozásainak kimutatását opportunusnak, a sérelmek csoportosítását és általában a munkálat jogi részét eléggé szabatosnak nem tartották. Tagadhatatlanul a gróf Telekitől szerkesztett elaboratum a Vayét mind formai, mind tartalmi szempontból túlszárnyalta.¹ Találón vázolja a protestáns egyházaknak a türelmi pátens előtti szomorú állapotát, a hiteles törvények megsértését, cáfolja a katolikusoknak a pátens elleni kifogásait, s a nélkül, hogy a rendelet ellen protestáns részről felhangzó aggodalmakat — ragaszkodva szorosan a pilisi gyűlés határozataihoz, mint Vay tette — részleteznél, arra kéri az uralkodót, hogy a pátensben foglaltaknak érvényt szerezni kegyeskedjék.

Prónay László és ifj. Ráday Gedeon február 28-án jelentek meg a császár előtt s a több mint egy óráig tartó audientia lefolyását Prónay nagyjában a Tihanyi Dánielhez intézett nagyérdekű s már említett levelében írta le.²

A hódolatteljes üdvözet után átnyújtották a két protestáns egyház nevében a hálafeleliratot, a megyei rescriptumokban foglalt argumentumokat pedig szóval adták elő, amint a dolgok állapota kívánta. A császárnak a végrehajtásnál előforduló érdekes megjegyzései után, melyekről később lesz szó, a deputátusok szóbeli kérelmére a császár a következőket felelte:

1. A stólat egyszerre nem törölheti el, de rajta lesz, hogy a parochusi cassa összeírásánál s rendezésénél magától megszűnjék.

2. Hogy a protestánsok ne immoraljanak a nyilvános és magán vallásgyakorlat közti megkülönböztetésen, kezdetben elég legyen akármelyikben bízni.

3. Hogy a tanügyi rendszert illetőleg a protestánsokat meg kell hallgatni; maga a császár javasolja, hogy olyan iskolákat, mint a pataki és debreceni, állíthatnak. Esetleg Pozsony is alkalmas hely lenne.

Végül megkérdezte, hogy hány protestáns egyház van az

¹ E felirat két másolatát I. a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület levéltárában. XVII. 6077. 12. és XVIII. 6542/98. Magyar fordításban közölte Csúthy i. m. 226. s köv. lapj. A másolatokban a pátens kiadása napjául október 20., Csúthy művében 25. van említve.

² E levél a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület 1782. évi jegyzőkönyvébe is bevétetett.

országban s hány újat kívánnak? Tanácsot kér az iránt, hogy a papoknak minő javadalmat kell adni? A küldöttség azt felelte, hogy a legkisebb egyházban 300 frtot; a mire megjegygyezte, hogy Magyarországon ennyi elég lesz, de Morvában 400 frtra van szükségök. Ezzel a kihallgatás véget ért.

*

A protestáns egyház, midőn a pátens rendelkezéseit részleteiben megismerte s az így támadt kedvező helyzet folytán a szükséges teendőkről tanácskozott, azonnal észrevette, hogy a pátens igen sok sérelemre nem adott orvoslást. Sőt azt is tudták, hogy a pátensben foglalt egyes feltételek alkalmasak rá, hogy a katolikus egyház ellenök fordítsa őket. Már a pilisi gyűlés fájdalmasan konstataulta, hogy az országban bizonyos helyeken nem engedélyeztek nyilvános vallásgyakorlatot s még messze van az az idő, melyben a protestantizmus, mint bevett egyház, régi jogállását alapvető törvényei alapján visszaszerezheti. A császár — mint láttuk — nem helyeselte, hogy e megkülönböztetéseken immoráltak, de vajon a protestáns egyház megelégedhetett-e a vallásszabadság elvétől még oly távol eső s nagy inferioritását meg nem szüntető részleges felszabadítással? Történelmi jogai alapján kielégíthette-e igényeit a *privatum exercitium*, mely a tényleges elnyomott helyzetben legalább lélekzethez juttatta ugyan, de annyira ellentétben állott a bevett rendszer fogalmával? E mellett észrevették, hogy a pátens 2-ik pontjában foglalt rendelkezés is, mely a *privatum exercitium* feltételeit megállapítja, félreértésre fog okot adni. Az osztrák tartományokra kiadott pátens kimondta, hogy a 100 családot nem olyan értelemben kell venni, hogy egy faluban, vagy egy helyen kell e számnak meglennie, hanem elég, ha e szám több egymáshoz közel fekvő helységben van meg s e helységek kéri a magán-istenítisztelet megengedését. A magyarországi pátensben a 100 család mikénti számításáról nincs szó, kérni kellene tehát a felségtől, hogy a rendelkezés a szomszéd helységekre nálunk is kiterjesztessék s a szám megállapításánál mindkét protestáns vallású lakosok összeházasítsanak, hogy amely helyek 100 családot nem foglalnak magukban, a szomszéd falut, birtokot pedig nem lehet hozzájuk számítani, mert annak van vallásgyakorlata, azok filiák legyenek, s ha filiák nem lehetnek, mivel a közelben nincs vallásgyakorlattal bíró helyiség, a lakosok számára való tekintet nélkül folyamodhasanak a vallásgyakorlat bevezethető utasításért.

A tolerancia végrehajtásában, mint ismeretes, a császár

kivételesen ott is megengedte a magán-vallásgyakorlatot, ahol a 100 család nem volt meg; viszont azonban a hatóságokat e szám szemmeltartására utasította. Az 1783. jan. 18. kiadott kormányrendelet a távolságot egy órányira tűzte ki¹, de a császár ezt már július 12-én megszüntette.

A pátens a prorestánsoknak hivatali alkalmazhatóságára és birtokszerzésére nézve a 3. és 6. pontban, a protestánsok kizárására vonatkozó törvények² érintetlenül hagyásával, kimondta, hogy e helyeken, valamint némely városokban a jogokat a protestánsok csak dispensatio útján nyerhetik el. A császár ily módon kívánt a protestánsok lealázó helyzetén segíteni, de másrészt a protestánsok itt is arra hivatkoztak, hogy a bécsi békét az országok követői is aláírták.

A 7-ik pont az eddig feltétlenül megkövetelt reversalisokat a vegyes házasságnál (ex nunc) eltörölte s azon rendelkezést tette, hogy ily házasságoknál, ha az atya katolikus, az összes gyermekek atyjuk vallásában neveltesse, ha az anya katolikus, a gyermekek a szülők vallását nemük szerint kövessék.

Kétségtelen — ami a pilisi gyűlésen is hangoztatott — hogy e rendelkezés nem egyeztethető össze a bevett vallás fogalmával, a pátens e téren is az uralkodó vallás előnyeiről beszél, (quod Dominantis Religionis praecipuum et praerogativa esse dignoscitur) s midőn az 1790: 26. törvény rövid idő múlva ez elvet fogadta el, ez a törvényünk is nagy megszorítása volt az evangélikusok közjogának.³ A protestánsok tehát előre látták, hogy a pátensnek úgy ezen, mint 8-ik pontjában foglalt rendelkezései sok zaklatásra és controversiára fognak okot szolgáltatni; azért is mondja a pilisi conferentia: kérni kell, hogy a vegyes házasságból való gyermekek nevelése a szülők tetszésére bízassék, vagy *legalább nemük szerint kövessék szüleiknek vallását*, ez esetben azonban fejlett koruk elérével (18-ik év) szabadságukban álljon tetszésük szerint vallást választani.

¹ E rendelkezés ereje szerint a szegény protestánsoknak örömeiket kezdték sok helyen letapodni. De a király az országban szélyel járván, ezen információban levő igazságtalanságot megértette és az egy órai járó földről való parancsolatot egészen semmivé tette, amelyből aztán az lett, hogy sok ekkleziák felszabadultak stb. *Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén.* 34—35. 1. Az előbbi rendelkezésben foglalt igazságtalanságot részletes argumentumokkal mutatja ki a két prot. egyháznak 1783. aug. 6. a császárhoz intézett felterjesztése.

² 1687: 23, 1715: 125, 1723: 86, 1741: 46.

³ *L. Irinyi: Az 1790 1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének története.* 227. 1.

Különösen súlyos tilalomnak tartotta a protestáns egyház a pátens azon intézkedését (14. p.), hogy a protestáns tanuló ifjúság gyűjtései többé meg nem engedtetnek. Ez a rendelkezés elzárta a prot. iskolák egyik fontos erőforrását, de amaz üdvös összeköttetésnek is, mely a tanuló ifjúság és a jóltevők között fennállott, útját állotta. Említettük, hogy Vay István hálafeliratában e kérdés részletesen van fejtegetve. Vay kiemeli, hogy e gyűjtésekben még árnyéka sincs az adakozók kényszerítésének; mély fájdalommal konstatálja, hogy az intézkedés a főiskolákat, melyektől alapítványaik egyrészét elvették, nagy céljaik elérésében akadályozni fogja, s épp ezért a pátens idevágó részének relexatiójáért könyörög. A császár azonban e tekintetben hajthatatlan maradt, sőt, mint ismeretes, 1784. február 23-án a debreceni és sárospataki iskolák tanulóinak ünnepekre való járása is betiltatott¹, mi a két protestáns egyházat oly érzékenyen érintette, hogy e tárgyban két év múlva kimerítő felirattal járultak a császár elé.

Ám volt kifogásolni való egyéb irányban is. A pátens 12-ik szakasza kimondotta, hogy az adózó nép templomépítésre való adakozással ne terheltessek, se köztartozásai lefizetésére alkalmatlanná ne tétessék. A protestánsok előre látták, hogy e záradék alapján a templomépítést a hatóságoknak könnyű lesz megakadályozniok, s épp ezért remélték, hogy a felség be fogja látni, hogy a kívánt templomépítési folyamatok az adózó népet csak kiadásokkal terhelik.

Bizonyos — mondja e pontra vonatkozólag Marczali², — hogy „ez a 12. pont oly beavatkozást tett lehetővé, mely legalis alapon lehetővé tette a folyamatok legnagyobb részének visszatartását.“ Hogy a templomépítési kérelem s az ez iránti nyomozó eljárás a legtöbb esetben a megyék részéről épen eme pont alapján minő veszélyekkel járt a protestánsokra nézve, s hogy a kérelem leggyakrabban ez alapon tagadtatott meg, fájdalommal említi fel és fejt ki az 1783. felirat, rámutatva, hogy a folytonos felsőbb helyre való fárasztó és költséges folyamat a kérelmezők pénzének legnagyobb részét, melyet templomépítésre lehetne fordítani, felemészti.³

¹ A helytartó-tanács 1784. febr. 24. intimátuma. 1785. márc. rendelet. Ezekre vonatkozólag írja naplójában Keresztesi: „1783. Karácsonkor voltak legutóljára innepre a deák ifjak, mely miatt elszegényedtek, eloszlottak és az exercitiumban megfogyatkoztak. A nevezetes és sokat ígérő keresztyén tolerantia ezek és más dolgok által úgy körülnyiretett, hogy a pusztá néven kívül alig lehetett valamit látni.“ 79. l.

² I. m. II. 283. l.

³ L. Csúthy i. m. 252. l.

Nem hajtattott végre a pátens 13-ik pontjában foglalt amaz intézkedés sem, hogy az elvett filiák visszaadassanak és a filiákba kijáró lelkészek ellen indított fiscalis actiók megszüntetessenek. A pilisi gyűlés elrendelte az 1725 óta elvett filiák összeírását és hogy azoknak visszaadásáért folyamodást kell benyújtani; hozzátette azonban, hogy ha a megye mindegyiket nem akarná restituálni, az ügyet erőszakolni nem szabad. Láttuk, hogy az egyes egyházkerületek ez iránt meg is tették a szükséges intézkedéseket, a filiák visszaadása iránti eljárásnak azonban legtöbbször nem volt eredménye, s még amely megyékben visszaadattak is, a helytartótanács rendeletéből ismét elvétettek.¹

A zsinattartás megengedésére vonatkozó 15-ik pont, mint az 1783. felirat részletesen kifejti, részben helytelen, de szándékos magyarázat folytán az egyházi gyűlésezések miatt számos zaklatásra szolgáltatott alkalmat, bár kétségtelen, hogy e pont csakis a zsinatra s nem egyéb gyűlésekre vonatkozik. Egyik legnagyobb hiánya volt azonban a pátensnek, hogy a protestánsokat a katolikus papoknak teljesítendő stóla-fizetés alól fel nem szabadította. A császár, mint láttuk, a stólát nem akarta egy csapásra eltörölni s megelégedett azon ígérettel, hogy a kérdést a parochusi cassa rendezésénél fogja megoldani. E tekintetben tehát a pátens nem hozott semmi javulást, a protestánsok a stólát, mint eddig, ezután is két-felé voltak kénytelenek fizetni.²

Pedig nemcsak a hivatalos prot. egyház, hanem némely vármegye is arra az állapotra helyezkedett, hogy miután az 1647. 11. és 12. t.-c. a protestánsokat a katolikus papoknak teljesítendő stólafizetés alól felszabadította s a pátens a korábbi törvényeket, melyek a protestánsok javára szólnak, épeségben hagyta, stólafizetéssel a protestánsok nem tartoznak. Érdekes, hogy az eset éppen Zemplén vármegyében történt. Györky István újhelyi kerületi kath. alesperes és sárospataki plébános panaszt emelt a csernahói és hardicsai filiákban lakó reformátusok ellen, mint, akik a kath. lelkészeknek járó keresztelési stólát megtagadják és saját bevallásuk szerint a kisbári és karcsai anyaegyház papjaitól függnek. A kérelemre az 1782. február 21. Újhelyben tartott nagygyűlés úgy határozott, hogy a türelmi pátens ő felsége dicső elődeinek csak azon vallásügyi Resolútióit tartja érvényben, amelyek vagy hazai törvények által meghatározva, vagy sajátos legújabb Resolútiók által megváltoztatva és feloldva nincsenek. Ekkép, mivel az 1647.

¹ Ugyanott 257. l.

² Keresztési naplója 37. l.

12. t.-c. elrendelte, hogy a katolikus papok a stólat saját híveiktől szedjék, az alesperes a hazai törvényekhez tartozik alkalmazkodni.¹

Mindamellett a megyének ez az elszigetelten maradt állásfoglalása sem járt eredménnyel: a stólat felsőbb rendeletre továbbra is fizetni kellett.² A stóla fenmaradása, nemkülönben az a körülmény, hogy a protestánsok a házassági pátens kiadásáig házassági bíráskodás tekintetében a róm. kath. szentszékek jurisdiktiójának voltak alávetve, a pátensnek tagadhatlanul két legnagyobb fogyatkozása. Valóban a császárhoz intézett folyamodások és hála-feliratok e két dolgot emelik ki leginkább, s Vay tervezete a házassági bíráskodás kérdését, az 1783-iki felirat a stóla-szedés jogtalanságát részletesen fejtegeti.

Általán a pátens rendelkezéseinek az életbe való átvitele, a tolerantia végrehajtása hazánkban a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Nemcsak a kath. egyház vezetői, kik közül némelyek a kath. egyháznak Magyarországon való végveszedelméről beszéltek s azt hangoztatták, hogy a császár túllépte jogkörét, hanem a vármegyék, városok is nagyrészt a pátens ellen foglaltak állást. A dicasterialis hatóságok, melyekben a katolikus érdekek szószólói vitték a főszerepet, késlekedtek a végrehajtással, nehézségeket gördítettek a császár intenciói elé.

A templomépítési engedélyért való kérvényezés hosszadalmas és vexatorius volta, az a körülmény, hogy a vizsgálat, — melyen a püspök emberének jelen kellett lennie — nemcsak a lélekszámrá, hanem a kérelmezők legaprólékosabb viszonyaira is kiterjeszkedett, úgyhogy még adósságaikat is kutatták, a protestánsokat rendkívül elkészerítette. Egymást érik a felsőbb hatóságokhoz és a császárhoz intézett folyamodások. A császár 1781-től kezdve egymásután adja ki rendeleteit, melyek legnagyobb része egy-egy könnyítést foglal magában. Nem csoda, hogy József, aki különben is a gyors cselekvés embere volt és most szemben találja magát a rendi és kath. érdeket védő hatóságok rosszakaratával, sokszor elveszíti türelmét a magyarországi állapotok miatt. Tudja és sajnálja, hogy a vallásügyben kiadott rendeletek nagyon lassan hajtatnak végre, s midőn azzal vígasztalja magát, hogy azért sem ő, sem a protes-

¹ Zemplénavármegye gyűlésének 1782. évi jegyzőkönyve.

² „Zemplénavármegye megváltoztatta az eddigi állapotokat, de a császár elfogadva a kancellária javaslatát, meghagyta a régi kötelességek fenmaradását és azok rendezése céljából külön munkálatot sürgetett.“ Marczali, i. m. II. 247. l.

tánsok nem csüggednek, keserű gúnnyal teszi hozzá, hogy: „Magyarok vagyunk, nemzetünk szabadsága nem lehet el rescriptumok nélkül.“¹ Folytonos sürgető, nem egyszer dorgáló rendeletei bizonyítják, hogy szilárd elhatározás vezérli nagy reformjában. „Soha nem tűrné meg, hogy e rendszeréből kimozdítottassék, sőt inkább oda fog törekedni, hogy a protestánsok századokon át megelégedtek maradjanak.“²

Tagadhatatlan, hogy a célt, mely a császárt lelkesítette, nem is lehetett a századokon át tartó villongások után egyszerre elérni. De a pápens a katolicizmus feltétlen uralmának végét jelentette és messzeható jelentőségű volt a jövőre. Igaza van a liberális Szirmay Lászlónak, hogy a magyar hazára igen nagy nyereség volt, hogy annyi kiváló erő szabadult fel s hasznos munkásságot fejlesztett ki a társadalom boldogítására, és elfogadhatjuk azt is, amit Marczali emel ki, hogy „sem a magyar irodalom megújulása, mely a katolikus és protestáns elemek közös dicsősége, sem az 1825—48-iki nagy reform-mozgalom nem képzelhető el a tolerantia nélkül,“³ de nézetünk szerint a tolerantia hatását és jelentőségét közelebbi eredményekben is kell keresnünk. A tolerantia, habár csak részletes felszabadítás volt, elhárította azon akadályok jórészét, melyek a protestánsok szabad mozgását és cselekvését addig teljesen, megbénították, és jótékonyan hatott a liberális gondolkodás elterjedésére. Az egyházi élet terén való nagy jelentőségét pedig abban találhatjuk, hogy megtörvén az útát, lehetővé tette ama vallásügyi törvény megalkotását, mely a protestáns egyházak szabadságának és alkotmányi életének ma is egyik legfontosabb jogalapját és biztosítékát alkotja.

DR. ZSINDELY ISTVÁN.

^{1 2} „Hungari enim sumus, Libertas Gentis Rescripta secum fert“ Prónay többször idézett levele.

³ I. m. II. 232. l.

A JÖVEDELEM.

Az ember folytonosan küzd az élete fentartására és fejlődésével folyton fejlődő, finomuló számtalan szükségletek kielégítésére szolgáló gazdasági javak megszerzéséért. E küzdés abban a korban, melyben az emberek még boldogan szunnyadhattak a természet ölén, igen gyöngye volt és abban állott, hogy az ember, mint az állat, leszakította a természet bőkezűségétől számára nyújtott gyümölcsöt. Nagyobb gazdasági tevékenységre nem volt szükség, mivel a természet terített asztallal kedveskedett. Ám mikor ez a paradicsomi boldogság megszűnt, mikor a természet önkényes adománya megszűnt elég lenni, legott megszületett a szükség s egyidejűleg megkezdődött a gazdasági javakért, az anyagi boldogságért való küzdelem, a harc a természet és ember között. Az ember igyekszik urrá lenni a természet erőin, a vadállapotbeli boldogságot fölcsereéli ama fájdalmakkal, melyek a művelődéstől elmaradhatatlanok. Az ember nincs megelégedve a természettől természetben nyújtott javakkal; dolgozik, gazdálkodik és arra törekszik, hogy ne csak annyija legyen, amennyi éppen pillanatnyi szükségletei kielégítésére kívántatik; hanem a jövőben felmerülő szükségletek kielégítését is biztosítja. Igyekszik, hogy a szükségelt javaknak mennél nagyobb mennyiségét halmozza össze, s olyan jövedelmi forráshoz jusson, mely részére állandó és mentül nagyobb jövedelmet biztosít.

A szükség és jövőről való gondoskodás eme megszületése, íme, az az időpont, mikor az emberben feltámadnak azon szunnyadó erők, melyek az embert tette, munkára, harcra készítetik. A szükség és jövő az az erő, mely alapja és rugója minden emberi tevékenységnek, közös forrása minden jónak, minden rossznak, minden bűnnek és minden erénynek. A gazdasági életet a „szükség“ tartja folytonos mozgásban; ennek megszüntetése végett történik a termelés s a javak eloszlása folytán a fogyasztás. A szükséglet szüntelen feltámad s kielégítettése folyton új szükségletet teremt: a szükséglet kielégítésére fordított jónak hiányérzetét. Ez a szükséglet az étellel születik meg és csak az étellel enyészik

el, sőt el lehet mondani, hogy az élet egyedüli célja sem egyéb, mint a folyton felmerülő különböző szükségletek kielégítése. A szükséglet mindenütt ott van, és kielégítése idézi elő az élet kisebb-nagyobb boldogságát, ki nem elégítettése pedig a boldogtalanságot és szerencsétlenséget.

Az embernek tehát a szükségletek kielégítése végett kell folytonos harcot folytatnia, s ez a kielégülés aztán rendes körülmények s egészséges gazdasági viszonyok között saját gazdasági tevékenységünk által szerzett gazdasági javainkból — jövedelmünk — történik.

Azt hisszük, alig van valaki, aki a „jövedelem“ fogalmával ismerős ne volna. Naponként hallani a legegyszerűbb emberektől is, hogy ennyi és ennyi jövedelmük volt és van; a mindennapi életben pedig, különösen az állampolgárok vagyoni erejének, adóbírásának megállapításában, szintén a jövedelmet tesszük vizsgálódásunk tárgyává.

Azonban mindamellett, hogy a jövedelem fogalma ily közönséges és annyira ismerősnek látszik, hogy a vele való foglalkozást sokan talán éppen fölöslegesnek gondolják, ez a fogalom még mindig sokkal vitásabb, hogysem pontos meghatározása fölösleges volna, annál is inkább, mivel annak definitiójára nézve a tudományban egységes megállapodás nincsen, sőt a „jövedelem“ éppen — ama fogalmak közé tartozik, melyeknek tisztázásában az irodalom mind maig folyton fáradozik.

Vajon mit kell jövedelemnek tartanunk?

Malthus szerint a jövedelem azon része a javaknak, melyet a tulajdonos évenként fogyaszthat, állandó forrásainak megtámasztása nélkül.

Hermann szerint jövedelem a gazdasági vagy cserejavak összesége, melyek valamely személynek változatlanul fennmaradó törzsjószágaihoz bizonyos időben újonnan járulnak és tőle tetszés szerint felhasználhatók.

Schmoller szerint: a jövedelem azon eszközök összesége, melyeket az egyes vagyoni hátrány nélkül bizonyos gazdasági körökben saját és családjának szükségleteire fordíthat.

Stein szerint: A jövedelem a rendesen űzött productióból eredő rendes bevétel.

Sismondi szerint jövedelemnek nevezzük a gazdaság azon részét, mely a tett befektetéseken túl évenként újjá termeltetvén, évenként el is fogyasztható, anélkül hogy az, aki elfogyasztja, ezáltal elszegényednék.

Roscher szerint a jövedelem a bevételnek azon része, amely valamely gazdasági tevékenységből származik.

Guth szerint jövedelem a vagyonnak minden, bizonyos forrásból, tehát szabályszerűen visszatérő szaporodása. A tulajdonos élvezheti, fogyaszthatja, megsemmisítheti, anélkül hogy vagyont apasztaná.

Meyer szerint: az élvezeti javaknak bizonyos korszakban belépő mennyisége, melynek a szükséglet arányában ismétlődő beszerzése biztosítva van.

Marschal azt mondja, hogy a jövedelem a gazdasági javak árama, mely bizonyos időben befoly, a javak új elemeit képezi és egyéb előnyöket nyújt.

Neumann szerint jövedelem a bizonyos időben a vagyonba belépő mind ama bevétel, melyeknek időszerű visszatérése valószínű.

Kautz szerint a jövedelem azon összessége a gazdasági javaknak, amely mint tiszta hozadéka valamely tartós jellegű kereset- vagy szerzőforrásnak, vagy mint vagyonhasználmány, időközönként ismétlődőleg valakinek tulajdonába jut, illetőleg vagyon-szaporodását képezi.

Földes viszont ekkép nyilatkozik: a szükségletkielégítésre évenként szabadon rendelkezésre álló javak mennyisége képezi a jövedelmet.

Matlekovits szerint: a vagyonnak szaporodása gazdasági tevékenység által jövedelemnek neveztetik.

Pisztóry szerint: jövedelem alatt azon érték többletet kell érteni, mellyel egy nemzet vagyona egy bizonyos idő alatt szaporodott.

Világos, ezek a meghatározások vajmi különböző nyomokon járnak. Malthus és Sismundi szerint a jövedelem az évenként, Hermann és Marschal szerint a bizonyos időben, Schmoller és Meyer szerint a bizonyos korszakban a gazdaságba benyomuló új jóságok, új értékek összessége, mely a törzsvagyon megtámadása nélkül megsemmisíthető, elfogyasztható. Ezek az írók nem mondják meg, hogy amaz új javaknak minő forrásból, gazdasági tevékenységből kell-e származniok, vagy pedig más kútfőből (ajándékozásból, nyereségből); szerintük minden új jóság, mely bizonyos időben szaporítja a törzsvagyont, származzék bárminő módon és bárhonnan is: jövedelem.

Ellenben Guth már megkívánja a jövedelem fogalmának definiálását, hogy a gazdasági javak meghatározott és bizonyos forrásból, szabályszerűen visszatérő időközökben származzanak és szaporítsák a törzsvagyont; Neumann pedig a vagyonhoz bizonyos

időben járuló ama bevételeket is jövedelemnek mondja, melyeknek visszatérése valószínű; tehát az időt szintén számba veszi, azonban viszont azt állítja, hogy a jövedelem ajándékozott, sőt a löversenyen vagy kártyán nyert gazdasági javakból is állhat.

Földes szintén ragaszkodik az idő szempontjához, ám újat is beszél, bár „az évenként szabadon rendelkezésre álló javak mennyisége“, mint terminus, tagadhatatlanul kelleténél tágabb körűnek látszik. Földes nem fejt ki, mit ért e „szabadon rendelkezésre álló javak“-on; sőt azt engedi következtetni, hogy egyes gazdasági tevékenységből szerinte nem is származhatik jövedelem, s nincs tekintettel arra sem, hogy a gazdasági javak minő tevékenységből származnak. „Valamely tárgy hozadéka“, olvassuk a „Társadalmi Gazdaságtan“ I. 312. lapján is, „még nem biztosít tulajdonosának jövedelmet, mert azt adósságok, adók felemésztetik.“ A jövedelem fogalmának ily alapra való építése azonban felette téves, mivel a jövedelemnek nem alkothatja lényegét az a körülmény, hogy tulajdonosa minő anyagi helyzetben van, és nem képezheti lényegét a nyers jövedelemnek hova való fordítása. Az a tiszta hozadék, mely adóssággal nem terhelt gazdálkodó alanyra nézve jövedelem, kell, hogy jövedelem legyen arra nézve is, kinek adósságai vannak, és aki jövedelmét talán adósságainak törlesztésére fordította. Szóval: a jövedelem nem a szükségletek minőségétől és mennyiségétől függ, hanem egyedül attól, hogy van-e a hozadéki forrásnak tiszta hozadéka. Nem csupán akkor beszélhetünk jövedelemről, ha a termelés költségei megemésztették a termelt gazdasági javakat, vagyis, ha a gazdasági tevékenység improduktív volt; de beszélhetünk akkor is, ha a tulajdonos a fenmaradó tiszta hozadékot adósságainak törlesztésére fordította, mivel az, hogy a tulajdonos a jövedelemmel mit csinál, a jövedelem fogalmának meghatározásánál nem jöhet számba. Ám nézetünk szerint nem adja a jövedelemnek határozott fogalmát Pisztóry sem, mivel csakis az egyes magángazdaságoknak szabad jövedelme az, ami szerinte jövedelemnek volna tekinthető, számba véve, hogy a magángazdaságok szabad jövedelme azon értéktöbblet, mellyel a nemzet vagyona bizonyos idő alatt szaporodik.

A nemzetgazdaságtani írók közt, mint láttuk, többen vannak, kik jövedelemen a gazdasághoz évről-évre visszatérőleg hozzájáruló javakat értették. Azonban, úgy látszik, az idő még sem sorozható a jövedelem fogalmának lényeges jegyei közé. Kétségtelen ugyanis, hogy ama produktív tevékenységből származó vagyon-szaporulat, új érték, mely nem évről-évre tér vissza, szintén jövedelem, s mi

nem egy produktív gazdasági tevékenységet, mely talán 24 óráig, vagy még ennél is rövidebb ideig tartott, hasznosnak, jövedelmzőnek mondhatunk.

Helyesebb, habár nem is tökéletes meghatározását adják a jövedelemnek Stein és Kautz, akik megkívánják, hogy a gazdasági javak valamely rendes és tartós jellegű kereset- vagy szerző-forrásból, időközönként ismétlődőleg származzék, s ezen keresetforrás hozadékát nevezik a keresetforrás tulajdonosa jövedelmének. Azonban — végre — nézetünk szerint is egészen helyesen definiálnak Roscher és Matlekovics, midőn azt mondják, hogy a jövedelem a bevételeknek azt a részét foglalja magában, mely valamely gazdasági tevékenységből származik.

Semmi kétség, a jövedelem fogalmának meghatározásában tekintettel kell lennünk ama forrásra, melyből a gazdálkodó egyén a szükségletei kielégítésére megkívántató gazdasági javakat meríti, és csakis eme forrásnak produktív gazdasági tevékenységből eredő tiszta hozadéka teszi a forrás tulajdonosára nézve ama jövedelmet, amelyet a nélkül fordíthat szükségleteinek kielégítésére, hogy törzsvagyona értékét apasztaná.

Mindezeket számba véve, a jövedelem fogalmát a következőképen lehet meghatározni: a jövedelem a gazdálkodó alany tulajdonában levő gazdasági javak azon összege, mely a gazdálkodó egyéntől productive kezelt keresetforrásnak tiszta hozadéka és a gazdálkodó egyén szükségleteinek kielégítésére anélkül fordítható, hogy ennek törzsvagyona csökkentetné. A földmivesnek jövedelme: a föld termelvénye, levonva belőle a termelési költséget; a kereskedőnek jövedelme: rendesen a forgó tőke eredménye, levonva belőle a forgó tőke visszapótlását és ama költséget, mellyel az álló tőkének a nyújtott segítségért tartozik.

Szóval: a jövedelem gazdasági javakból áll, melyeket az ember vagy maga használ fel, vagy más, általa nem termelt, de szükségleteinek kielégítésére szükséges gazdasági javak becserélésére fordít. Azt mondja Pikler is: „Minden termelő jövedelmét, tőkés, munkás és földtulajdonosét egyaránt, eredetileg azon jószág egy bizonyos mennyisége képezi, melyet termelt; a kalapgyáros és munkásai jövedelme bizonyos számú kalapokban, a cipész és legényeie bizonyos számú cipőkben áll. A gyáros maga sem tudja, milyen magas az ő nyeresége, a munkás nem, hogy milyen magas az ő bére, amíg nem tudja, hogy termelvényéért mennyit kaphat más javakból.”¹

¹ Pikler: Ricardó. Nemzetgazd. Szemle. 1885. évi VII. füzet, 548. lap.

Nem a pénz tehát a jövedelem, mint sokan tévesen hiszik. A pénz csak mint forgalmi eszköz, mint értékmérő szerepel a termelők és fogyasztók, az eladók és vevők között azon célból, hogy azzal termelvényeiknek azon részét, melyet maguk el nem használhatnak, más javak megvásárlására, becserélésére fordíthassák. A napszámosnak nem a pénzre van szüksége, hanem a táplálékra, ruházatra, lakásra, miknek az jelzője. Az iparűző mester nem pénzért kívánja termelvényeit kicserélni, hanem a munka folytatására szükségelt nyers terményekért és fogyasztásra rendeltetett élvezeti cikkekért.¹ Annak oka, hogy sokan jövedelmen pénzt értenek, egyedül a munkamegosztásban rejlik. A munkamegosztás létrehozta a forgalmat; a forgalom szülte a pénzt, s a pénz csupán közös értékmérő, csere- és jövedelem-eloszlási eszköz, amellyel a forgalomban az áruk árát, a gazdaságban a gazdasági javak értékét kifejezzük; nemzetközi egység, melyre mint közös nevezőre minden jószág értéke visszavitetik. Nem csoda, hogy a pénz, mint minden jószág érték képviselője lassankint maga válik „érték“-ké, úgy hogy sokan az érte kapható gazdasági javak helyett jövedelemnek tekintik. Ez azonban, mint láttuk, tévedés. A közönség mondjon bármit, annak, aki a dolgokat tisztán akarja látni, nem szabad figyelmen kívül hagynia a pénz valódi természetét. Semmi kétség, pénzben kifejezhetjük x vagy y jövedelmének valószínű mennyiségét; de a tulajdonképpen való jövedelem azon javak összesége lesz, melyeket közvetlenül szükségleteinek kielégítésére fordíthat. Az embernek annyiban lesz nagyobb vagy kisebb a jövedelme, amennyiben a munkájáért kapott pénzen kisebb vagy nagyobb mennyiségre bír szert tenni azon javakból, melyeknek szükségét látja. A pénz mennyisége csak mértéke a vásárló képességnek és jövedelemnek csakis ezen vásárlás útján nyerhető gazdasági javakat és élvezeteket nevezhetjük. Nem kell feledni, hogy két egyenlő fizetésű tisztviselőnek, vagy bárkinek, aki szolgálatát pénzért eladta, sem mindenkor egyforma a jövedelme. A-nak, akinek 1000 frt fizetése van, nagyobb a jövedelme Sz.-Udvarhelyen, mint B-nek, kinek szintén 1000 frt a fizetése Ujhelyben, mivel 1000 frtnak Udvarhelyen nagyobb a vásárlási képessége, mint Ujhelyben, s következésképp A sokkal több és nagyobb értékű szükségleteket elégíthet ki, mint amennyinek kielégítése B-nek áll módjában.

Az államnak, mely céljainak elérése végett nagyszámú fizetéses embert alkalmaz, a gazdasági életben gyakran előforduló

¹ Sismondi: A pénzről. 4. l.

eme jelenség iránt szintén megvan érzéke, és az által igyekszik az előforduló egyenlőtlenséget elhárítani, hogy oly helyeken, hol az élet drágább, különböző pótlékok címén, vagy esetleg a fizetés felemelésével egyenlősíti alkalmazottainak jövedelmét.

A jövedelem fogalmának meghatározásából önkényt következik az a tétel, hogy jövedelme annak van, aki produktív gazdasági tevékenységet végez. A tőkés, a földbirtokos, a kereskedő, az iparos és a munkás valamennyien termékeny foglalkozást fejtenek ki, tehát saját jövedelemmel bírnak és saját maguk által termelt gazdasági javakból fedezik szükségleteiket. Sokan azt hirdetik: „a munkás a vállalkozó kenyerét eszi“, „a vállalkozó a munkások verejtékéből él“, az iparos: a vevőknek jövedelméből, és így tovább; ez azonban tévedés: a munkás a maga béréből tartja fenn magát, a tőkés: tőkéjének kamataiból . . . Mások jövedelméből csak azok élnek, kik gazdasági tevékenység kifejtésére képtelenek, vagy maguk semminemű új értéket elő nem állítanak, mint az apa keresetképtelen gyermekei, a nyomorultak, a tolvajságból, hazárdjátékból élőködők, vagy akik a megélhetésükre szükséges javakat másoktól ingyen kapják, mint az aggastyánok, gyermekeiktől.

DR. SZABÓ SÁNDOR.

KÉT PATAKI GRADUÁL.

A régi magyar egyházi ének történeti fejlődésének vizsgálatában különös fontosságuk van azoknak a XVI. és XVII. századból származó gyűjteményeknek, melyek általában öreg graduál néven ismeretesek. E gyűjtemények közül eleddig Huszár Gál Énekeskönyve (1574), a Geleji-féle s végre a Batthyány-kódex jelentek meg nyomtatásban és a nyomtatottak közül is egyedül a Batth. hozzáférhetőbb; a többiek kézirati régiségek maradtak és bár rövidebb-hosszabb ismertetéseik nem hiányzanak (l. Erdélyinél), tüzetesebben és rendszeresebben alig foglalkozott velök valaki, szövegeik egymáshoz való viszonyát pedig alig egy-két író érintette a Prot. Szemlében. Ily körülmények között a kutatókra nézve fölötte fontos, hogy ebben az irányban szintén történjék valami;

hogy a különféle kódexek összehasonlításai, legcélszerűbben a Batthyány-kódexnek alapúl vételével, közkézre jussanak.

A sárospataki könyvtárnak két régi kézíratos graduálja van, az ú. n. *Patay*- és a *Csáti* kódex, melyek közül az utóbbi Bartalusnál mint „Pataki-kódex“ említetik.

A Patay-kódexet a tábláján levő bejegyzés szerint 1801. ápril 8-án, ifj. Báji *Patay* József ajándékozta a kollégiumnak. Maga a könyv folio alakú és ez idő szerint 109 levélből áll, eredetileg azonban jóval terjedelmesebb volt, így a régi lapszámolás tanúsága szerint még a mostani, 19. század elejéről való kötés előtt elveszett belőle az 1—9., 17—18., 24—27., 30—31., 33—37., 51., 58., 61—62., 65., 89., 99—102., 110., 115—116., 119. levél; a 120-ik után pedig mintegy 26 kivágott levélnek maradványára lehet ráismerni, s ezenkívül a kódexnek befejező része is hiányos,¹ vége is elveszett.

Mikor keletkezett az egész, pontosan meghatározni nem lehet. Kálmán Farkas, ki az Egyetemes Philologiai Közlöny 1881. évi folyamában egyet-mást mond a kódexről, „1583“ évszámot velt benne találni; amint ő maga írja: „Csaknem az utolsó lapon (t. i. a psalterium vége táján) a 46-ik zsoltár feltűnő szép M initialéjában (az M betű 3-ik sorában) 1583. évszámot véltem olvashatni“ (861. l.) — csupán az a baj, hogy a 46. (vulg. szerint) zsoltár kezdőbetűje 3-ik lábának a zsoltár 3-ik sora irányában levő részében látható 8 és 3 formájú cifraság előtt 5-nek és 1-nek semmi nyoma, úgyhogy a meghatározásban még mindig egyedül az írás jellege és az orthografia egyedüli tájékoztatónk, ennek alapján pedig ma sem igen mondhatunk egyebet Szombathi Jánosnál, ki nek a könyv tábláján olvasható bejegyzése szerint „ez az Énekes Könyv íratott a' XVII dik Száznak az eleinn, vagy a' XVI diknak a' véginn. De úgy látszik hogy nem azon egy időben írodott, és bizonyosan az elei régibb mint a' hatulja 's nem is egy ember kezeirása.“ Annyi bizonyos, hogy járulék részeit leszámítva, a Patay-kódex kézíratos graduáljaink sorában kiváló helyet foglal el és kor tekintetében nem esik messze innen a Batthyány-kódexen, amellyel tartalmilag is nagyrészt egyező.

A Csáti kódexre 1795-ben Csáton akadtak rá, nemzeti Szabó István uram házában, „aki haszonra nem tudván fordítani, az apró gyermekek kezében adta“, és a jól megtépett könyv

¹ Hézag van a 122—123. számú levelek között; a 125—126. sz. közt pedig nem kevesebb, mint 16—17 kivágott vagy kiszakított levél maradványai láthatók.

1799-ben, Tiszt. Nagy Ferenc jóvoltából került az anyaoskola könyvtárába. A graduál, mely a 89. levél végén levő bejegyzés tanúsága szerint 1602-ben s részint ez év előtt iratott, ma 114 ívrétű levélből áll s ügyes kezdetűivel, csinos írásával szebb kézírataink közé tartozik. Ám csonkulásai is jelentékenyek: elejéről eltűnt az egész adventi rész, hiányzanak a karácsonyi himnuszok, versiculusok, benedictiók; áldozatul esett a kar. antifonák egy része; az 5—6., 6—7., 18—19., 19—20., 29—30., 30—31., 34—35., 35—36., 45—46., 50—51., 58—59., 60—61., 67—68., 68—69., 78—79., 88—89., 99—100., 107—108. levél közül a leveleknek egész sora veszett el: itt egy, itt kettő, négy, sőt ennél is több; s a kötetnek vége is elkallódott.¹

I. A Patay-kódex.

1. *Tell'es ez szeles uilagon.* (A solis ortus cardine). Batth. 23—5. l. Eltérések: 1. vszak, 3. sor: B: hirdesswc; P: hirdessek | 3, 4: B: esmere; P: ósmere | 4, 1: B: Szwznek tiszta mehe haza; P: Szüznek mehe tiszta haza | 4, 4: B: reitet; P: róitót | 5, 4: B: esmere; ósmere.

2. *Jo keresztienek kik uag'unk.* Batth. 25. l. 2, 3: B. bwnwnkert; P: buneinkert | 2, 4: B: iduessegwnkre; P: iduóssegűnkre | 3, 2: B: bodogsag; P: boldogsag.

3. *Att'a Istentul szuletek* (Corde natus ex parentis). Batth. 150—2. l. 2, 1: B: bodogsagos; P: boldogsagos.

4. *Istentul ualasztot nepek.* Batth. 21—3. l. 5, 2: B. hatalmas es tókelleles; P: hatalmas minden czelekedeti.

5. *Jövel nepeknek meg ualtoia* (Veni redemptor gentium), a B.-tól (19—20. l.) sokban eltérő, következő szöveggel:

1. Jouel nepeknek meg ualtoia
Szuznek nemes szép uiraga,
ez uilagnak uigassaga,
Istennek hatalmassaga.

¹ Szó elején s közepén az s helyett mind a P., mind a Cs. kód. általában a hosszú, farkas í jelet használja. A *gy, ly, ny, ty* g', l', n', t' betűvel vagy gi, li, ni. ti jelöléssel járja. Az *ö, ő* jele: ^eo, ^eó; az *ü, ű*-é a P.-ban ^eu, a Cs.-ban w, fölül kettős ékkel; a *v*-é: u. A jelen ismertetésben az ^eo helyett ^eó, az ^eu helyett ^eú, a ^ew és w helyett w van nyomtatva.

18.
onol's kegetlen ^{18.} Sern
des, mit felsz' születet
Christustul, nem el mu
landokat, ki ad oro
ke ualokat

Mennek az bölcsek
kit latnak, uez'er cil.

lagot követuen, uilagot keresnek ui
lagnal, Jesust tisztelik aiandekokkal

Az keresztsegnek uizeben
mennet' baran' ereieu
bününket Christus el mossa
cs aianak be mutata

Első czudaia Urunknak
es nap hatalmat ielente
az Căna lakodalmaban
uizet borra ualtoztata

Dicsőség ne ked Ur Jsten
ki es napon magad ielented
szent háromságban mutatad,
kiben első most es öröcke. Ugy' legyen

2. De nem ferfiui magbol,
hanem szent lelek Istentul,
az ige testben óltózu
Szuznek mehe uiragozek.
3. Szuznek mehe neuekedek
Szeplótelen meg tartatek
Isten hatalma ielenek
Szúztúl az christus születek.
4. Eg'enló att'a Istennel
es szent lelek Ur Istennel
egg'esüle emberseggel
es eg'enló az Istennel.
5. Diczeret leg'en att'anak
es egg'etlen eg' fianak
ezeknek aiandokanak,
az diczó sz: három(sagnak) Ug' le :

6. *Nap tamadastul fogua* (A solis ortus cardine). Batth.
26—27. l. 2, 4: B: ne uezszenk el halál mia; P: ne uezszenk
halál mia el | 3, 1: B: Es: P: Ez.

7. *Hymnus in die Epiphaniarum d. Hostis Herodes impie.*
Gonosz keg'etlen Herodes. Batth. p. 27—28. — 1, 3: B: nem
veszen el mulandokat; P: nem el mulandokat | 2, 1: B: bölczek
kic; P: bölczek kit | 4, 4: B: az uizet; P: uizet.

8. Hymnus post epiphanias. *Teremtő attia Ur Isten* (Deus
creator omnium). Batth. 29. — 3, 1: B: Halakot adunk; P:
Halakat aduan | 6, 4: B: adg'ad szent Lelek aiandekat; P: es
adg'ad szent lelkedet nekunk.

9. In septuagesima. *Az bunok tauol leg'enek túluúk.* Batth.
30—31. l. 1, 2: B: az io élet; P: io élet | 2, 4: B: az ó; P: ő
| 4, 4: B: Istennek órókósi; P: órókósi Istennek.

10. *Sequuntur Ceremoniae Quadragesimales. Litanía major.*
Batth. 33—46. l. Batth. pag. 41. utolsó sor: nevell'ed; P: órizzed.
B. pag. 42 u. s. minden földi; P: minden fele.

11. Énektöredék.

4. Niugos minket edes att'ank
es az mi szíuunk vig'azzon
es minket te fiaidat
az Christusert oltalmaz meg.
5. Mi nag' ualtsagunk Ur Christus
Kerünk roncz meg az ordogot,
uezerl' minket fiaidot
mert iol tudg'uk te ualtal meg.

6. Kerunk teged keg'es att'ank
leg' keg'elmes búneinknek
mert te vag' nekunk otalmunk
mindennemű szükséginkben.
7. Keresunket halgasd meg
es tekincz siralmasokra
ne hag' minket mar el uestnunk
mert cziak te hozzad ohaitunk.
8. Leg'en diczeret attianak
es egg'etlen eg' fianak
eg'etemben szent leleknek
most es óróckón órócke Ug' leg'.¹

12. Alius. *Audi benigne conditor:*

1. Halgas meg minket Ur Isten
Keg'es attiank es mi meg ualtonk
ez ielen valo napon,
iusson eszedben kón'orgesunk.
2. Te uag' sziiunk ósmerőie
i el tudod g'arlo uoltunkat
hozzad teró bűnósóknek
engedg' boczanatot keg'essen.
3. Sokat uetkeztunk ellened,
kerunk leg' keg'elmes nekunk,
te neuednek tisztessegeiert
teg' irgalmassagot uelunk.
4. Emlekezzel meg UrIsten
mert uag'unk teremtet allatid
szent neuednek diczosseget
kerunk ne had idegennek.
5. Ved el mi rolunk bűnunkót
őregbicz bennünk hitunket
hog' hitunknek ioszagaua
titzelhessunk mindenkoron.
6. Engedg'ed ezt sz. haromsag
allatban ki uag' egg'esseg
tisza szübol diczerhessunk
most es óróckón órócke. Ug' leg'en.

¹ Ez ének a *Christe qui lux es et dies* kezdetű himnus után van képezve. Egész szövege előfordul a Csáti kódexben (l. ott, 3 b) alatt).

13. *In ramis palmarum.*

1. Diczeret es diczóseg teneked megualto kiralíunk,
Kinek g'ermeki szep sereg, monda ekes eneket.
2. Izraelnek te uag' kirall'a, es Daid kiral'nak magzatt'a,
Ki att'a Istennek neuben aldot kiral' hozzank iüttel
3. Men'orszagnak szent serege, men'egben diczernek tegedet
es ez földön ualo emberek es minden teremtet allatid
4. Sidosagnak serege, palmakkal iuuenek elődben,
azert mies diczeretekkel ielen uag'unck most előtted
5. Az Sidok teneked ken uallonak [hiány] ¹

14. Énektöredék (*Minden mi szenvedésünknek idei.* V. ö. Batth. 155—6. l.). 2, 4: Batth. (NyTár, pag. 206.): foglalnaioc; P: foglalnoiok. | 5, 1: B. (u. o.): bwneinktól; P: —ról.— 5, 2—3: B: immaron meg szabadultac te hozzad; P: mostan meg ne emlekezzel de hozzad.

15. Alius. *Mostan az idók el iuttek* (Jam ter quaternis). Batth. 153—155. l. 2, 1: B: Mi mostan hitnek ieg'euel; P: Mi most hitnek igeicuel.

16. Kyrie puerorum. Ante lamentationum decantationem canenda. Irgalmaz nekunk Ur Isten. *Chorus.* Christus irgalmaz minnek: *Cantor.* Ur Isten irgalmaz minekunk. *Repetatur Kyrie.* *Cantor:* Chrus Urunk engedelmes lón erettunk mindhalaliglan. *Rp. Kyr. Cantor:* Ki iuendokeppen meg mondad, leszek te halalod oh halal. *Rp. Kyr. Cantor:* Ki el teriesztuen az kereztfan kezedet mind ez uilagot te hozzad foglalad. *Rp. Kyr. Cantor:* Az elet az kereztfan meg hala, az pokol peniglen ottan meg romla. *Rp. Kyrie et imus Cantoris Rhythmus.*

¹ Eredeti je: *Theodulphus* ismeretes szép himnusa:

Gloria, laus, et honor, tibi sit, Rex Christe Redemptor,
Cui puerile decus prompsit Hosanna pium.
Israël es tu rex, Davidis et inclyta proles,
Nomine qui in Domini Rex benedicte venis,
Coetus in excelsis te laudat coelicus omnis,
Et mortalis homo, et cuncta creata simul.
Plebs Hebraea tibi cum palmis obvia venit:
Cum prece, voto, hymnis adsumus, ecce, tibi.
Hi tibi passuro [solvebant munia laudis:
Nos tibi regnanti pangimus. ecce, melos.]

17. *Hymnum dicamus domino:*

Diczeretet mongunk Ur Istennek, es ó Fianak Christusnak; ki minket szent halalauál szent uereuel meg ualta. I.

Veczernienek ideien, mikoron Christus elarúltatek, uacziorara iuue az Judas, ki Urunkat el arula. Irgalmaz minekunk.

Jesus iuendot hirdete, uele uaczioralo tanitvanynak, eg' uagion ti közületek, ki ma engemet el arull. Irgalmaz minekunk.¹

Pilatus nag' fól szoual ezt monda, semmi bünt hozza nem talalek, kezet uizben meg mosa Christust sidoknak ki ada. Irgalmaz.

Gonosz hamis czialard sidok, az tolvait kerik el eresztteni: Chrust hamissan uadolliak meg feszitessék mert bűnos. Irgalmaz.

Toluai Barrabas el eresztetek, ki melto uala az halalra, ez uilagnak Ura meg feszitetek, ki miat halottak tamadanak. I.

Diczeret neked Ur Isten, diczeret egg'etlen eg' fiadnak Szent-lelekkel eg'etemben mind óróckón órócke. Irgal: minekünk.²

18. *Lamentationes Jeremiae prophetae.* Batth. 439—450. I. A két szöveg azonos, épp ezért a B. a P.-ből pótolható: „az ganeio-kat meg halvan ölelgetik uala. Vaauu. Nagiob lon Jerusalemnak uetke Sodomanak buneinel. Ki el uesze egi szem pillantasban minden ez vilagi erő nélkül. Jerusalemnak Jerusalemnak mire hogi meg sem tersz meg a te Uradhoz Istenedhez.“

19. *Oratio Jeremiae prophetae.* Jeremias Prophetanak imadsaga. Emlekezzel meg Uram Isten arrol hog' mi tortent legien mi raitünk, nezzed es tekincz meg az mi niomorusaginkat. Az mi öröksegunket idegenek biriak, es az mi hazunkban kivól valok uralkodnak. Arvakka marattunk attia nélkül, mi Aniaink ollianok mint ozuegiek. Az mi vizunköt penzen ittuk es az mi fainkat nag' arron vettük. Nialunkon uralkodnak uala, meg farattaknak nem adatik uala, nyugodalom. Aegiptombeliaknak szolgálatot tottunk es Assyria-beliaknak cziak hog' kenieret ehethenék. Az mi attiaink vetkeztenek

¹ Hézag.

² Eredetije: *Hymnum dicamus domino: Laudes deo cum cantico: Qui nos crucis patibulo Suo redemit sanguine. Die decurso ad vesperum Quo Christus morti traditur: Ad coenam venit impius Qui erat Christi proditor. Jesus futura nunciat coenantibus discipulis: Unus ex discumbentibus Ipse se traditurus est. [Judas mercator pessimus Osculo petit dominum. Ille ut agnus innocens Non negat Iudae osculum. Denariorum numero Christus Iudaeis traditur Innocens et innoxius: Quem Iudas tradit impius.] Praeses Pilatus proclamat: Nullam culpam invenio. Ablutis aqua manibus Christum Iudaeis tradidit. Fallaces Iudaei impii: Latronem petunt vivere. Christum accusant graviter: Crucifigatur, reus est. Et Barrabas dimittitur, Qui reus mortis fuerat. Vita mundi suspenditur, Per quam resurgunt mortui.*

es ell multanak es mi viselliuk az ó gonosságoknak terhet. Szolgáink hatalmat vettenek mi raitunk es senki ninczen ki meg szabaditana minket az ó kezekbol. Kezünkben hordozzuk uala az mi kenierünköt, az ellenség elöt az kietlenben. Az mi testünk mint az mesz kemencze meg szaradot, haborusag es nag' ehsegnek miatta. Sidosagbeli aszony allatok meg gialasztattanak, es az szüzek meg rontatanak Judanak varossaban. Az feiedelmeknek hatalmasagokat el vettek, es az veneknek orcza meg pirulanak. Az iffiakkal ektelenul elenek, es az gyermekek az fan meg szarattanak. Az venek az kapukrol meg fogiatkoznak, es az leanzok orvendezőknek seregi kozzul. Meg fogiatkozot az mi szüünknek uigassaga es az mi órómnak siralomra fordula. Az mi fejünknek ekessege el eset, iay minekünk mert igen vetkeztünk. Annakokaert szomorú lon banat miat az mi szivünk, es megh homaliosodanak az mi szemeink. Sidosagban kik el oszlanak, czalardul jaranak ó benne. Te kedig Ur Isten mind órócke megh maracz, es az te birodalmad nemzetsegrol nemzetsegre. Miczoda azert oka hog' mind órócke haragszol reánk. Es el hattal minket nag' sok üdótól fogvan. Tericz meg minket Ur Isten, es te hozzád terünk, ujicz meg az mi napunkat mint regi idoben. De el vetettel minket te tuled, mert fölötfe igen megh haraguttal. Jerusalemben, Jerusalemben mire hogi megh sem tersz meg az te Uradhoz Istenedhez.

20. *Regina coeli*, pro introitu in festo Pas (chatis):

Öruly es oruendez keresztieneknek g'ulekezeti: Diczeret Ur Isten teneked.

Mert az Jesus ki aldozek te eretted. Dicz.

Fol tamadot mint meg monta: Diczer.

Keriuk utet igaz hitbol tiszta szibol:

Iduozito Christus att'a Istennek sz: Fia, engeg' nekünk tisztessegedre ualo eletet.

Mert teged illet minden tisztesseg Ur Isten ki halottaiból fol tamadal keg'elmes kiral'.

Hiszünk tegedet szüz Marianak fianak es nag' halalt az Sidoktul szenuettel lenni

Minden búneinkert szenedel Chrus, azert neked mindenkön halakat adunk

Tarcz meg minket Ur Jesus az igaz hitben¹

¹ Eredetije: *Regina coeli laetare, alleluja,*
Quia quem meruisti portare, alleluja,
Resurrexit, sicut dixit, alleluja,
Ora pro nobis Deum, alleluja.

21. Hymni in diebus paschatis.

a) *Fenlik az nap fen'esseggel* (Aurora lucis rutilat). Batth. 67—69. 3, 4: B: halal; P: az halal | 6, 3: B: örömben P: örömmel.

b) Hymnus ad vespervas: *Keresztieneknek serege* (Chorus novae Jerusalem). Batth. 69—71. — 1, 2: B: husuet; P: husuetnek | 3, 3: B: eg' ó; P: előió.

c) Alius. Ad. no: Oh kegielmes Jesus: et esset ad peculiarem. *Ez uilagnak fenessege*. Batth. 71—73. — 6, 4: B: es nekik közben iarioia; P: es keg'es közben iarioiok.

d) Alius. *Szenteknek te uag'* (Vita sanctorum). Batth. 76—78. 3, 4: B: menn'ekben; P: menn'egben | 5, 2: B: lakozol; P: lakozzal.

e) Hymnus ad coenam agni providi. *Urnak ueg vaczoraiara*. Batth. 385—387. — 8, 2: B: sziveinket; P: sziuunket.

f) Alius. *Jesus Christus mi meg ualtonk* (Jesu nostra redemptio). A Batth.-ban más, kevésbé hű változatban.

1. Jesus Christus mi meg ualtonk,
Szeretonk es keuansagunk,
mindenek teremtoie,
Ki testben ertunk óltózel.
2. Honnan erdemlettuk tuled
hog' bűnűnk te el mossad
kcg'etlen halalt szenueduen
minket nag' kintul meg mentel.
3. Pokolra erettunk szaluan
az nag' fogsagbol ki mentel
nag' diadalommal meg teruen
att'adnak iobiara úluen
4. Kerűnk azért aldot Chrus
leg' erettunk eg' szoszollunk
hog' halalunknak utanna
szent szinedet meg lathassuk
5. Diczóseg neked Ur Jesus
Ki ez nap men'ben fól menel¹
szent att'addal es sz: lelecek
mind óróckón es órócke. Ug' le:²

¹ Kijavítva: Ki fól menel az menn'egbe.

² E himnusz után több mint féllapnyi üres hely maradt, hová későbbi kézzel a Batth. 83—84. lapjain olvasható „Jézus Krisztus mi váltságunk“ kezdetű darabnak 3—5. vszaka van írva a következő eltérésekkel: 3, 1: B: Ez mai nap; P: Christus Jesus | 5, 4: B: aiandekat; P: ayandekot. E három vszakhoz aztán még egy járul: Halat adunk ez nap neked, ki ertünk menyben fel menel, Uralkodol most szent Attyaddal, es szent lelek Ur Istennel. Ugy legyen.

22. Hymni in festo pentecostes.

a) *Jouel uigasztalo szent lelek Isten* (Ven creator spiritus). Batth. 85—87. l. — 1, 3: B: te sz: aiandekoddal; P: az te szent aiandekoddal | 2, 3: B: elő kut; P: elő kutfó | 2, 4: B: (NyT. pag. 167) ken'erwnk; P: kenetünk | 3, 2: B: uiainak; P: uianak | 3, 4: B: beszdeddel; P: szent beszdeddel | 6, 2: B: adg'ad szent malasztodnak ieles; P: adg'ad keg'elmednek nemes.

b) *Alius. Jouel szent lelek Ur Isten*. Batth. 87—88. l.

c) *Alius. Jouel szent lelek Ur Isten*. Batth. 88—90. l. — 1, 3: B: teg' mi uelwnk minden iokat; P: teg' miuelünk keg'el-messen | A Batth.-ban az ének teljes; a P.-ből egy levél ki van tépve s így a négy végső vsz. hiányzik.

d) *Az O teremő Atyaisten* kezd. ének 2. és 3. vszaka. V. ö. Batth. 92—93. l.

e) *Alius. Idvöz leg' irgalmas Isten*. Batth. 140—143. l. — 2, 4: B: es meg ualtoia; P: nag' meg ualtoja | 3, 1: B: Tanits meg minket az hitre; P: Tanicz minket az igaz hitre | 6, 2: B: vilagnak; P: uilag | 8, 2: B: tegedet; P: teged | 10, 4: B: es mint; P: es.

23. Hymni de operibus sex dierum.

a) *Hymnus primi diei. Lucis creator*. Beati Gregorii: ad notam: Ut queant laxis. Prima dies chaos ex nihilo: hinc lucemque creavit. *Felseges Isten mennek földnek Ura*. Batth. 103—105. l. — 2, 1: B: hatalmadat; P: iouoltodat | 2, 2: B: io voltodat; P: ha'al-madat | 4, 4: B: czillagot; P: uilagot | 7, 3: B: it el; P: ne had.

b) *Secundi diei. Mennek es földnek nemes teremtoie* (Immense coeli conditor. Ambr.). Batth. 105—106. 2, 4: B: hig egeket; P: hidegeket.

c) *Az 5-ik napra szóló himnusz (Magnae Deus potentiae)* 3—6. vszaka. Batth. 110—111. l.

d) *Sexti diei (Plasmator hominis Deus). Emberi nemnek teremto Istene*. Batth. 111—112. l. — 6, 2: B: malasztodat; P: aiandekod.

e) *Septimi diei (Deus creator omnium). Felseges Isten mennek földnek ura*. Egy sor híján az 1—5. vsz. Batth. 112—114. l. 1, 2: B: kik; P: ki.

24. Hymni quotidiani ad matutinas preces.

a) *Immaran az nap föl iúuen* (Jam lucis orto sidere). Batth. 115—116. l.

b) *Hymnus II. Nunc sancte, etc. Immar mostan oh sz: lelek*. Batth. 116—117. l. — 3, 2: B: mi Att'anoknak; P: te att'anak.

c) Alius. *Igaz biro* (Rector potens). Batth. 117—118. l.

d) Alius. *Allatoknak meg tartoia* (Rerum Deus tenax vigor). Batth. 118. l. — 1, 3: B: ideiet; P: ideien | 2, 4: B: bodogsag; P: diczóság.

e) *Latod Isten szíueinket*. Batth. 119—120. l.

f) Alius. *Oh folseges aldot kiral'*. Batth. 122—124. l.

g) *O menn'ei mi sz: att'ank*. Batth. 124—126. l. — 1, 4: B: ne hadg' kerwnk; P: kerunk ne hag' | 6, 2: B: mi ellensegw'nknek; P: ellensegunknek.

h) *Kón'órógiunk az Istennek*. Batth. 128—129. l. — 8, 4: B: zwksegw'nkben; P: szuksegeessen.

i) *Felseges Attia Ur Isten*. Batth. 126—128. l. — 1, 4: B: szeretetben; P: remensegben | 9, 4: B: minden időben; P: mind órócke.

k) *Att'a Istennek eg' fia*. Batth. 130—132. l. — 3, 3: B: ertwnc uól; P: uól ertunk | 7, 2: B: segits aiandekod mia; P: te segits szent lelked által | 7, 3: B: irgalmassagod mia; P: irgalmassag által | 7, 4: B: ne uesszwnk el bwnwnk mia; P: el ne veszunk bunok által | 10, 3—4: B: te magadat, — meltosagodat; P: io uoltodat — irgalmassagodat.

l) Alius ad eandem notam *Az etsakai setetseg* (Nox et tenebrae). Batth. 132—134. l.

25. *Oh mi sz. att'ank* (O pater sancte). Batth. 135—136. l. 4, 3: B: allapatban; P: allatban.

26. *Sok nyavalyankban*. Batth. 147—149. l. Az 5-ik vszak:

„Ha bűneinket számlalod Ur Isten,
senki közzülünk nem mehet elődben,
mert mi fetrengünk számtalan (sok) bűnökben,
undok életben“

nincs meg a Batth.-ban.

27. Antiphonae cum tonorum nonnullorum assignatione tam festis quam profestis diebus canendae. etc. Összesen 102.

1. Az Ur ug' iu ki mint Orias mint hadakozo ferfiu irigseget indit zeng es iuolt g'ozodelmet uesten az ú ellensegin | 2. = B. pag. 171. Regen | 3. = B. u. o. Tudg'atoc | 4. = B. pag. 172. Iói | 5. = B. u. o. Iobbiczatok (B. Istennek, P. menn'eknek) | 6. = B. pag. 173. Ime | 7. = B. u. o. Szolla | 8. = B. p. 175. Mint eg' | 9. Nag' búseggel ontetek Istennek aiandeka az te aiakidra: annakokaert meg alda az Isten teged mind órócke | 10. Meg ualtot kulde az Ur Isten az ú nepenek meg hag'a az mind órócke az ú paran-

czolatiat | 11. = B. pag. 172. Az te | 12. = B. pag. 175. Te veled |
 13. = B. pag. 174. Ez napon | 14. Teged az att'a Isten Ur Jesus
 Christus minden alla[toknak el]otte, az ú Istensegenek allatt'abol
 szule | 15. = B. pag. 174. Hidg'etek | 16. = B. pag. 173. Bekeseg-
 nek | 17. = B. pag. 175. Valtságot | 18. Diczoseg magassagban Is-
 tennek es ez földön bekesege es io akarata embereknek | 19. Aldot
 urunk Jesus Christus mi kozinkben iuuen az u diczo szent neue
 be tölte szeles ez vilagot | 20. = B. pag. 175. Az att'a | 21. Órok
 mindenható att'a Istennek ueghetetlen bolczesege, im istaloban
 helheztetek ki ez vilagot biria es iaszolban fekúek ki men'országban
 uralkodik | 22. Az atta Isten ualtsagot kulde minden hiueinek u
 szent fiat Jesus Christust iduossegunkre ada alla | 23. Az att'a
 Uristen monda az u szent fianak te uag' az en szerelmes fiam
 ez mai napon szultelek en tegedet | 24. = B. pag. 177. Bölczek |
 25. Szol' minekunk Ur Isten mert meghalgatt'ak az te szolgálid |
 26. Oh czudalatos egg'esules emberi nemnek teremtoie az Szuztul
 lelkes testet ueuen akara szuletetni és emberre leuen ferfiui mag
 nélkül reszesse ten minket Istensegeben | 27. Minden teremtet alla-
 toknak előtte szuletetuen urunk Jesus Christus ez napon ielenik
 meg földi embereknek | 28. = B. pag. 177. Harom | 29. = B. pag.
 200. Szwz. Marianak | 30. = B. pag. 179. Ell | 31. = B. u. o.
 Vig'azzatok | 32. = B. pag. 184. Ments | 33. = B. 180. Aldot | 34.
 = B. p. 183. Meg osztak | 35. = B. u. o. Nag' sok | 36. = B. p.
 184. Sidoknak | 37. = B. p. 184. Meg feszituen | 38. Az aszon'
 allatok ülven az koporso mellett sirnak uala siratuan Jesus urun-
 kat | 39. = B. p. 182. Az te hiveidnek | 40. Urunk Jesus halalanak
 ideien meg indula az föld es az erős kősziklak meg repedezenek |
 41. = B. pag. 182. Hatra | 42. = B. u. o. En Istenem | 43. = B.
 p. 183. Elő alanak | 44. = B. pag. 185. Nag' bekesege | 45—47.
 = B. pag. 185—6. Husuet. Az Isten. Az Ur | 48. Az keg'elmes
 Jesus Christus kón'órúle emberen, hatalmat uen ordogon mi
 ellensegunkon alla | 49. = B. p. 186. Fell tamaduan | 50. = B. p.
 188. Holual reguel | 51. Az ang'altul ualo feltekben megrettenenek
 az aszoniok, es oll'anna lonek mint eg' meg holt alla | 52. Az
 ang'alnak tekinteti uala, mint az uillamas az ú ruhaia penig
 fenesseg mint az hoo alla | 53. = B. p. 188. Az mi Urunk | 54.
 Giozodelmes Christus irgalmaz nekunk bunosoknak alla | 55. Az ido
 be teluen kőzinkben iuue az Christus es szenuede minden
 buneinkert es föl tamada idvossegunkert ezt monduan bekesege ti-
 nektek semmit ne fell'ettek mert en uagyok ueletek mindórőcke
 alla | 56. Mondnak uala az aszoni allatok eg' masnak ki veszi föl

mi nekunk az kóuet az koporso szaiarol alleluia alleluia | 57. = B. p. 190. Fel menuen | 58. = B. p. 189. Christus Urunk | 59. Ekeppen iu el mikeppen lattatok utet menn'egben fol menuen alla | 60. = B. p. 189. Galileabeli | 61—62. = B. p. 191. Kezeit. Szemek lattara | 63. B. p. 190. Fel meg'ek | 64. Vig' föl minket Ur Isten minn'aian orszagodban hog' diczeriunk teged nag' uigasaggal | 65. = B. p. 192. Mikoron | 66. = B. p. 194. Szolnak vala | 67. = B. pag. 194. Monda Christus | 68. B. p. 194. Ur Istennek | 69. Az Sz: lelek Ur Isten be tölte mind ez uilagot uig órómmal | 70. Ime az Ur Istennek sz: lelke az magos men'orszagbol le szalla az ú nag' hatalma be tölte szeles ez vilagot | 71. = B. pag. 192. Ióuel | 72—73. = B. p. 196. Diczóseg leg'en. Diczeret | 74. = B. p. 195. Teged | 75. = B. p. 197. Nag' diczeretes | 76. Harman vannak, kik men'ben bizonsagot tesznek: att'a, ige, es Sz: lelek, s mind az három cz'ak eg' allat | 77. = B. pag. 201. Eg' hatalmu—78. = B. p. 200. Segits | 79. Az Ur Istennel az irgalmassag es csak ú az mi hatalmas meg ualtonk | 80. Cz'ak az Ur Isten nekunk minden oltalmunk es buneinkbol igaz megszabaditonk | 81. B. pag. 200. Szwz Marianak (v. ö. 29.) | 82. Az te hatalmad ala mi fol'amunk Ur Istennek Sz: fia az mi kón'orgesunket meg halgassad az mi szuksegunkben es minden veszedelemtul meg szabadicz minket mi Urunk Jesus Christus | 83. = B. pag. 178. Minden időben | 84. = B. p. 199. Te paranczolah | 85. Diczeriuk az Ur Istent az mi életunkben | 86. Magasztall'uk minn'aian az Ur Istent uallast teuen sok io tetemen'erol. | 87. Minden hú kereszt'en cz'ak Christusban bizik mert tudg'a hog' Christus neki órók oltalma | 88. Adg' bekeseget Ur Isten az mi idonkben ez foldon mert ninczen tób senki bai uiuonk es hadakozonk, hanem cz'ak te Ur Isten mind órócke | 89. = B. p. 180. Kón'órwl' | 90. = B. u. o. Ha embereknek | 91. = B. p. 199. Ha te meg nem tartaz | 92. Ur Isten az mi kón'örgesunket halgasd meg kerunk tegedet | 93. Mennek földnek nemes teremtoie hiueknek órók uilaga ki az mi buneinkert igazan haraguszol leg' keg'elmes te hozzad kialtoknak Uram Isten irgalmaz nekunk ez uilagnak teremtoie kón'órul raitunk es az te egg'etlen eg' fiadnak Jesus Christusnak esedezeseiert: ag' nekünk testi és lelki bekeseget, hog' ósmerhessunk meg mert csak te uag' fölseges Ur Isten mind orocke | 94. = B. pag. 203. Mutasd | 95. = B. p. 202. Aldot leg'en | 96. B. p. 195. Aldg' meg | 97. = B. pag. 201. Istennek | 98. B. p. 202. Diczerietek | 99. Minden haborusag szenvedésre keszek leg'unk, es az Ur Istent segitsegul hijuk | 100. =

B. p. 197. Meg tart'a | 101. = B. pag. 200. Valaki igaz | 102. = B. p. 202. Enekell'wnk kereszt'enek.

28. Responsoria.

Jesus Christus elő Istennek szent fia: Irgalmaz minekunk
Ki úlsz att'a Istennek iobiara. Irgalmaz

Diczóseg att'anak es fiunak es sz: lelek Istennek etc.

(Ki mi hozzank iuttel bűnösökhöz | Ki ez mai napon Szűz Mariatul születel | Ki mi értünk ez uilagra születell | Ki ez napon az bölczeknek meg ielenel | Ki mi értünk az keresztfan szenuedel | Ki halottaiból harmad napon föl tama: | Ki ez mai napon men'országban föl me: | Ki ez mai napon az sz: lelket el boczatad)

29. Sequuntur versiculi in ordinem.

a) Vers. quotidiani; összesen 8 pár: 1. Minden titkos bűneinkből: Tiszticz meg minket — Es boczasd meg minekünk: Minden uetkeinket | 2. = B. pag. 163. Tóróld el Ur Isten | 3. Algiuk az Attiat es az Fiut: Sz: lelek Istennel egetemben — Es mindeneknek fölötte magasztalliuk ótt: mind óróckul órócke | 4. = B. p. 163. Halgasd meg Ur Isten | 5. B. n. o. Fogadasod zerent | 6. = B. u. o. Kón'órwl' mi raitunc | 7. = B. u. o. Ur Isten az mi bwneinc zerent | 8. B. u. o. Mi segitsegwnek vag' te Ur Isten.

[30. Responsoria (v. ö. 28., Batth. 162. l.) Giogicz meg minket Ur Isten: Mert uetkeztünk ellened. Kerünk teged Ur Isten irgalmaz minekunk. Diczo'seg att'anak es fiunak es Sz: lelek Istennek. — Algiuk mindniaian az Ur Istenth Minden údőben. Mindenkoron az ú diczereti maradg'on mi bennünk. Minden. Diczóseg att'anak es fiunak es szent lelek Istennek. Algiuk mindniaian etc. — Tell'es szíuel te hozzád kiáltunk Halgas meg minket Ur Isten Es keressük az te igassagodat. Halgas: Diczosseg att'anak es fiunak es szent lelek Istennek. Tellies etc.]

b) Juxta seriem festorum sequuntur uersiculi. 1. *In aduentu*: Boczasd el Ur Isten: az te hatalmatat — Es szabadicz meg minket: minden n'omorusaginkból | Aldot az ki iú: Urnak neueben — Bizoni ember es bizoni Isten: meg szabadítani minket (V. ö. B. p. 163.) | Minden ellenseginktol: szabadicz meg minket Xtus — Es tekincz keg'elmessen: minden niomorusaginkra | Jóuel szabadicz meg minket: hatalmas Ur Isten — Es mutasd meg az te színedet: es mi iduózúlunk | Boczasd el Ur Isten az te fiadat: ez uilagnak meg ualtoiat — Az te sz: eg'hazadnak: meg maradasára || 2. *In die natiuitatis*: Giermek születek nekunk: es fiu adatek minekünk

— Es az mi buneinknek: valtsagara adatek | Születek az Ur Jesus Christus: az szép szűznek mehebol — Hog' minket megszabaditana: minden ellensegtol | Az Istennek igeie: erettunk emberre lón — Es lakozek: mikózóttunk (V. ö. Batth. p. 164.) || 3. *In feriis epiphaniarum*. Az Persiabeli három bolczek megaiandekozak az Nazaretbeli Jesust — Arannial, temiennel, es kenettel: Tisztelek ötöt (V. ö. Batth. p. 164.) || 4. *In maioribus heb*: Az te hazadnak szerelme: meg emeszte engemet — Es az te karomloidnak karomlasi: esenek en ream | Tamag' fól Ur Jesus Christus: es segits meg minket — Es az te szent neuedert: szabadijs meg minket || 5. *In quadrages*: Christusnak igassaga — Azert semmit. Batth. p. 164. || 6. *In die paschatis*: Halalra adatot uala . . . prophetaltatot uala (4 sor. Bath. p. 165.) || 7. *In die ascensionis*: Fól mene — Fogua uiue . . . Batth. p. 165. || 8. *In die pentecostes*: Az szent leleknek — Ki mi bennünk . . . gerieszszzen. Batth. p. 165. || 9, *Grates nunc omnes*: Halat adg'unk . . . Ennek illik . . . Batth. pag. 157. (utóbbiban „loco invocationis dicendae pro nativitatís“.)

31. Benedictiones. Batth. 166—167. (1. Örök mindenható. 2. Fól magasztallíuk. 3. Igasság szerető att'a. 4. Az teremő att'a Isten. 5. Orüllíunk mi aldottak. 6. Jesus Christus kit az att'a.) *In adventu*: Ióí el hozzánk iduóztó Jesus Christus sz: att'adul . . . Kiert neked halat adg'unk . . . fólseges Istennek (Batth. pag. 167.) | Emlekezzunk keresztiének az Istennek io uoltarol ki mi ertünk ú sz: fiat ez vilagra boczata Att'a fiu es sz: lelek tellies szent haromság eg' Isten || *In nativitate*: 1. Adgiunk halat keresztiének — Eg'etemben magasztallíuk . . . erdemes aldozatt'a. 2. Jesus Christus ki erettunk az szép szűznek sz: meheból — Att'a fiu es sz: Lelek . . . órócke. (Batth. pag. 167—8.) || *In epiphania*: Batth. p. 168. || *In maio*: heb:

Jesus Christus ki minékünk ez mai nap szent vaczorat
szerzel: hog' meg emlekeznénk az te sz: halalodrol
Kerünk teged eltes minket sz: lelkednek ereiebol
sz: testednek es uerednek bizonyos ieg'eiból

Jesus Christus ki ez napon az keresztfan kent szenvedel
hog' bűnünkbol sz: neveddel minket meg mosogatnal
Ezert neked mi minniaian nag' örömmel halat adunk
es diczeriuk sz: neuedet min óróckón órócke

In die paschatis, ascensionis, pentecostes, peractâ coenâ: Batth.,
168. és kk. II.

32. Psalmi Davidis: a *1., *2., 67., 51., 52., 119., 3., 15., 6., 111. zsolt.; a Canticum Mariae; a 110. zsolt.; a Cant. Simeonis; a 43., 54., *31., 103., 96., 19., 132., *47., 22., 69. zsolt.

33. *Prózák*. 1. *Prosa poenitentiae* (töredék. „... bűneinket. Nag' szep szoual hij minket“, végig. Batth. pag. 378—381 || 2. *De coena Domini*: Szent az att'a Isten stb., töredék, mely a Batth. 383—84. 1. levő szöveg végéhez ezt a pár szót kapcsolja: barannia Jesus Chrus mi iduóssegunk. 3. *In adventu Domini*: töredék, eleje hijával „... es el tórie igiekezeteket órdógoknak niakokat... Kit mi most tisztelünk, adgon lakodalmat mennieknek orszagaban.“ Batth. 348—351. 1. | *Más*: Christus szuletek (töredék, a végéről hiányzanak eme szavak: „hogy soha le nem mennek az én nyugodalmamban“ és a szokásos doxologia (Dicsőség legyen az Atyának és Fiúnak stb.). Batth. pag. 352—356.

34. Passio Christi. Eleje s vége hiányzik. Máté 26, 5—75, 27, 1—62.

II. A Csáti kódex.

1. Antiphonae in feriis Nativitatis. Szolla ennekem az en Szent attiam. Batth. pag. 173. | Hidgietek mert im el iót. Batth. p. 173—4. | Az Attia Isten ez vilagra boczata. Batth. p. 175—6. | Ez napon Christus Szwletek, ez napon wdwózitónk meg. Batth. p. 174.

2. Psalmus 2., 147. (= héb. 148. **), 118.**, 132.*, 33.; Canticum Zachariae. (Batth.)

3. Hymni quadragesimales.

a) Töredék: a „Mennynek földnek teremőjét“ kezdetű éneknek három végső vers-szaka (Batth. pag. 52—53.).

b) Alius hymnus ad vespas: *Jesus Christus mi megvaltonk* (Christe qui lux es et dies):

1. Jesus Christus mi meg valtonk,
bwn setetseget fedezd el,
mert te vag' az világossagh,
es minket ne hagi el vesznónk.

* A *-gal jelzett darabok szövege nem közös eredetű a B. megfelelő helyeivel.

** A **-gal jelzett zsoltárok a B.-ban nem fordulnak elő; a *-gal jeltek szövege a B. megfelelő szövegével nem közös eredetű; a jeltelenek a Batth. illető zsoltáiraival közös szövegűek.

2. Kerónk teged edes Attiank,
otalmaz minket ez eiel,
hog' mi niughassonk te benned,
es agi nekónk nyugodalmath.

3. Bwnnek soksaga mi raitonk,
Kerónk teged Attia Isten,
hog' roncz meg ellensegónket,
kik minket maidan el vesztnék.¹

Versiculus ad Completorium: Eóriz megh minket vristen: mikeppen Szemed feniet — Az te szarniaidnak arnieka alat: otalmaz meg minket (Későbbi kézzel:) Bekesseggel el niugoszom es el aluszom: azt monda az Christus. — Mert csak te magad batorital megh engemett: En wduózító Istenem.

c) Alius Hymnus quadragesimalis. *Halgas meg minket vristen* (Audi benigne conditor). L. Patay-k. 12. sz. a. (1, 4: Pat. eszedben; Cs. elődben | 3, 2: P: Kerunk; P: de kerónk | 6, 1: P: Engedg'ed ezt; Cs: Engedg'ed | 6, 2: P: allatban; Cs: állapotban.

Versiculus quadregesimalis: Christusnak ígassaga: Kórníekez minket p̃äysul. — Azert semmit ne fellíónk: Az eieli hitetlen rettegeseiktől. | (Újabb írással:) Oh aldót Jesus Christus egi igassagh: legi otalmunk minekónk — Hogi megh ne rettenniónk: Eórdóghi czalardsagtul.

4. Antiphonae quadragesimales: Nem csak az testi kenierrel ell az ember de az Istennek ígeievel. | Az en hazam kón'örgesnek hazanak hivattatik azt mong'a az vristen. | Az Evangeliomnak hirdetesevel el ióttének minekónk az poenitentianak napiai. | Aldot vristen. Batth. pag. 180—181. | Urísten az mi kón'örgesónket halgasd meg kerónk tegedet. | Ha embereknek. Batth. pag. 180. | Az Urístennek geóniórwsages legien az diczeret. | Mencz megh minket Vristen minden ellensegónktól, kiknek czelekedetek hamisagh. Batth. p. 184. | Meg osztak. Batth: p. 183—184. | Nag' sok hamis tanuk. Batth. p. 183.

5. Psalmus 119. (Lamed).*

6. Antiphona ad Completorium. Kóniórwlly raitunk Vristen: Es halgasd megh az mi imadsaginkat. Psalmus 4. sequitur.

7. Psalmus 4. *Puer*: Halgas meg engemet en wduózító Istenem: *Chorus*: Es mikoron hilak segitsegwl vigazd megh az en szivemet stb. | Canticum Simeonis** | Ps. 112., 119. (Kaf, Lamed), 70., 52., 7.

¹ A többi 5 vszakot l. Patay-kód. (11. alatt).

Mert az Vrsten rduoziti az hr kerestieneket : **E**s
megh eprlnek az kerestieneknek varosi.

Es az kerestienek oth lakoznak : **E**s öröksegrl
keresik az földet.

Es az Vrsten szolgainak nemzetsegi biriak az varost:
Es kik szeretik az eo nevet lakoznak o benne.

Psalmus 22. Dicsosegh.

En Istenem en Istenem oh miért ha-
gial el engemet : **A**z en megh szaba-
ditasomtul es kialtasomtul miért
allal ily mészse.

En Istenem mind eges nap estigh kialtok te hozzad es
nem felelsz megh : **M**egh ecsakais az kialtasol nem
niugosom.

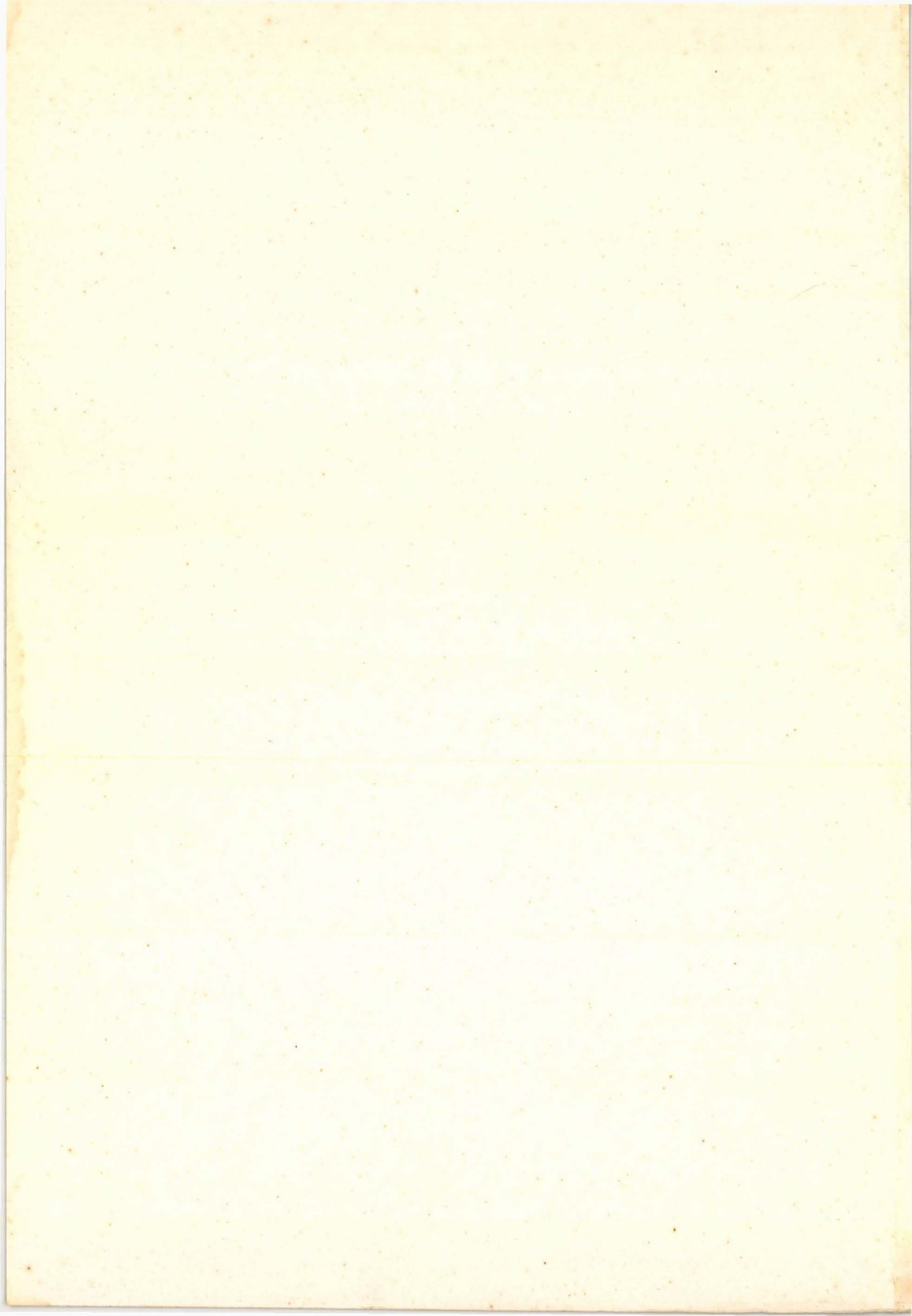
Mert te szent Isten vagi : **I** Israel diczereti kösöt lakol.

Az mi Attiaink remenlettenek te benned : **R**emenlettenek
es megh szabadítottad őket.

En pedig fercgh vagiok es nem ember : **E**mbereknek
szidalma es nepeknek utalatosaga.

Minniaian kik latnak vala engemet csufolnak vala:

Az ed szaiokat fel nytuán es feieket czoalván est
mondgiak wala.

8. Hymnus in die Palmarum. *O keg'elmes Jesus Christus.* Batth. p. 58—61. — 6, 2: B: Ki vag' mi eg' igassagunk; Cs: ki kegiesen minket intesz.

9. Psalm. 145* (vulgátás számozással; héb. 146.).

10. Antiphonae in die parasceves. Sidoknak Judas. Batth. p. 184 | Megh feszituen. Batth. pag. 184. | Vrunk Jesus halalanak ideien, megh indula az feöld, es az erős kősziklak megh repedezenek. | Az te hiveidnek szerelme. Batth. p. 182. | En Istenem szabadicz ki. Batth. p. 182.

11. Psalm. 69., 22.*

12. Regina coeli (V. ö. Patay-k. 20.). Töredék: Mert teged illet — az igaz hitben. — P: az sidoktul *szenuettel* lenni; Cs: az Sydoktul *szenvetnek* lenni.

13. Wersiculi in die Paschatis. | Halalra adatot — Fel tamadot | Fel tamadot az Christus — Mint meg Prophetaltatot | Fel tamadott az Vr Jesus Chr. — Ki mi erettónk az Kereztfan fwg-go'tt. Alleluia.) Batth. pag. 165.

14. Benedicamus. Emlekezzónk kereztienek — Halat adgionk. Batth. pag. 168—9. *Habes aliam in folio primo ad hoc tempus, statim ab initio.*

15. Antiphonae Paschales: Husvet napian haynaban. Batth. p. 185. | Az Istennek Angiala monda. Batth. u. o. | Az Istennek Angiala leszalla. Batth. u. o. | Az keg'elmes Jesus. Batth. p. 187. | Fel tamaduan az Christus. Batth. pag. 186—7. | (Más írással:) Hamar mennietek el mongiatok megh az Tanitvanioknak; mert fel tamadot az Ur Jesus, Alleluia.

16. Psalm, 144. (vulg. számozással), 119. (Zain), 97.

17. Hymnus in festo Ascensionis. *Mostani ekes innep nap* (Festum nunc celebre). Batth. p. 79—82. — 1, 2: B: inditt'ak elmenket, ieles eneklesekre; Cs. indiczak elmenket diczeretet mondani | 2, 3: B: Serege hirdeti io uoltat, ang'ali karok eneklik az eghben; Cs: seregi hirdetik dwczówltnek, eneklik az eghben az Angiali karok.

18. Alius de eodem. (A fenti hymnusnak más fordítása):

1. Mostani nag' innep nap, es ieles órómonk, keszeritik az mi lelkónkót Isteni diczeretre, mikoron az Christus fel mene meny'országban egeknek kegies biraia.

2. Nagi diczósseggel meny'országban fel mene szenteknek sokasaghi tiszteli vronkat az Angiali seregh enekli egetemben, kiraliunknak geózedelmett.

3. Ki menyben fel menven az mi fogsagunkat meg geóze,

oda földi embereknek nag' sok aiandekokat, jóvendó iteletre kemény iteleő biro ki most keg'esen fel mene.

4. Kóniórgónk teneked mi nemes teremő Istenónk, tekencz meg szolgálót es otalmazd ókót, hog' az órdógnek iregj czarladsaga, minket pokolra ne vonnion.

5. Hogi mikor megh terendesz az fenies kódben itelni, ki nyilatkoztatvan embereknek titkait, az mi bwneinkert ne ves az órók twzre, de vig' be az te orszagodban.

6. Enged meg ezeket felseges Attia Vrsten, oh te Istennek fia es szent lelek Isten, dwczó szent haromsagh ki vralkodol mind órókkón óróke. Vgi legien.

19. Alius. *Jesus Christus mi valtsagunk* (Jesu nostra redemptio). Batth. p. 83—84. — 5, 4: B: aiandekat; Cs: aiandekot. — Utólag 2-ik versszakúl a lap aljára van írva:

Mely nagy kegiessegh tegedet
megh geőze szent felsegedet
hogi bwneinket el vened,
kegietlen halalt meg giőzven,

s 4-ikül:

Te kegies voltod indiczon,
mi bwneinkból megh mentsen
es az jora minket vigjen,
teged latvan elegiczen.

20. Versiculus puerorum. Fel mene az Christus Menyországban: Diczósseggell. Fogva vwve az mi ellenseginkett: Halat adgionk azért eő neki.

21. Benedicamus. Ijarjunk mi most kereztiének. Batth. pag. 169.

22. Antiphonae in die Ascensionis: Fel menven. Batth. p. 190. | Ekkeppen jeó el mikeppen lattiatok eótet meniegben fel menni alleluia | Eó lattokra menyben fel emeltetek. Batth. p. 190. | Szemek lattara. Batth. p. 192.

23. Psalm. 47., 3.

24. Hymni in die Pentecostes.

a) Veni Creator Spiritus. *Jeóvel vigasztalo Szent Lelek Isten.* Batth. 85—87. 1. — 2, 4: Batth. ken'erwnk; Cs: kenetónk. | 5, 4: B: bwnóket; Cs: gonoszt | 6, 2: B: Szent malasztodnak; Cs. keduednek.

b) Alius ad eandem. *Jeóvel Szent lelek Vrsten.* Batth. p.

87—8. — 4, 1—2: B: Diczeret neked . . . es te fiadnak; Cs: Diczeret legien Attianak . . . es ó fianak.

c) Alius. *Jeóvel szent lelek vristen.* Batth. p. 88—90. — 1, 3: B: teg' mi uelwnk minden iokat; Cs: tegi mi velónk keg'el-mesen.

d) Alius. *Ieóvel szent lelek Vristen.* Batth. 90—91. 1. — 4, 1: B: minket *mind*; Cs: minket *is*.

25. Versiculus puerorum: Az szent leleknek aiandekat . . . Bölczesegednek iegiett. Batth. pag. 165.

26. Benedicamus: Eórwlliónk mi kereztiének . . . azok veszik szent leleknek aiandekat óróke. Batth. pag. 169.

27. Antiphonae in die Pentecostis. (Utólag írva be:) Igas-sagnak tanitoia hamissagnak el rontoia, oh szent lelek legi mi velónk mind órókkón órókke.

28. Psalm. 55. (eleje hiányzik), 19. (címe), 45. (eleje híján).

29. Hymnus in festo sanctae Trinitatis. *Oh diczósseges szent haromsag* (O lux beata trinitas). Batth. 91—2. 1.

30. *Oh teremtó Att'a Isten.* Batth. 92—3. 1.

31. Alius. *Idvóz leg' irgalmas Isten.* Batth. 140—143. 1. — 10, 4: B: es mint; Cs: es.

32. Alius. Salve Rex misericors et Clemens. *Iduóz leg' órók Attia Isten.* Batth. 93—4.

33. Versiculus puerorum: Algiuk az Attiat es az fiut: sz: lelekel egietemben. Es mindenek felette magasztalliuk ótet. Mind órókkón óróke.

34. Benedicamus: Az teremtó Attia Isten . . . diczeriwk igaz hitból mind órókkón órókke. Batth. pag. 167.

35. Antiphona in die Sanctae Trinitatis: En előttem nem volt Isten, utannam is nem leszen, nekem mindenek terdet haitnak es en rolam vallast tesznek.

36. Symbolum Athanasij Episcopi etc. (Közbül egy levél híja).

37. Hymni de creatione (Batth. pag. 103—114): a 2—7. nap himnusza. — II. 2, 3: B. wresseget; Cs: óróksegett | 3, 2: B: borulnac; Cs: boritanak. — III. 3, 2: B. uizektől; Cs: egektől | 3, 3: B: uadak; Cs: vadnak | 6, 2: B: tekents; Cs: eredetileg: *tekenz*, de az író kitörölte és föléje írta: *tizticz*. — V. 4, 3: B: ósven'eknek; Cs: Eórvenieknek. — VI. 2, 3: B: es czuzo; Cs: az czuszo | 6, 2: B: sz: malasztodat; Cs: eredetileg: szent malasztodat; de az író rögtön, még a köv. szó leírása előtt kitörölte a „malasztodat“-ot s a „szent“ elé odaszúrta: „*te*“, a „malasztodat“ fölé: „*lelke*“, s a kitörölt szó után rendben: „*det kózóllied*“

stb. — VII. 1, 4: B: es vag'; Cs: te vagj | 5, 1: B: Immar; Cs: Immaron.

38. Hymni quotidiani ad Matutinas preces.

a) *Immaron az nap fel íóven* (Jam lucis orto sidere). Batth. 115—116. l.

b) *Alius. Immar mostan* (Nunc sancte nobis Spiritus). Batth. 116—7. l.

c) *Alius. Igaz biró* (Rector potens). Batth. 117—118. l.

d) *Rerum Deus. Allatoknak meg tartoia*. Batth. 118. l.

e) *Alius. Latod Isten sziveinket*. Batth. 119—120. l. — 3, 4: B: diczösegeuel; Cs: diczóssegere | 4, 3: B: szivwnkben; Cs: lelkónkben.

f) *Alius ad eandem. O felseges aldot kiral'*. Batth. pag. 122—124.

g) *Alius. Felseges Attia Uristen*. Batth. 126—128. — 1, 4: B: szeretetben; Cs: remensegben.

h) *Alius. O Mennyei mt szent Attiank*. Batth. 124—126. l. 6, 2: B: mi ellensegwnknek; Cs: ellensegónknek | 7, 4: B: veszed el; Cs: veszessed | 8, 2: B: halalaert; Cs: halalara.

i) *Alius. Kóniórógiónk az Istennek*. Batth. 128—129. — 8, 3: B: mostan; Cs: megh most.

k) *Alius. Attia Istennek egi fia*. Batth. 130—132: — 2, 3: B: iduessege; Cs: edessege | 3, 3: B: ertwnc uól; Cs: vól erettónk | 3, 4: B: mentenel meg; Cs: meg mentenel | 4, 4: B: zeretéből; Cs: szerelmedből | 7, 4: B: ne uesszwnk el; Cs: el ne veszónk.

l) *Alius. Mindenkör teged Vristen*. Batth. p. 120—122. — 4, 4: B: bouseges; Cs: bekesseges (!) | 8, 3: B: eletwnk; Cs: erdemo'nk.

m) *Alius ad primam. Az eczakai setetsegh* (Nox et tenebrae). Batth. 132—134. l.

o) *Commendatio amoris Dei erga nos etc.* Phil. et Jacobi. Batth. 144—147. — 3, 6: B: hirtelen ualo; Cs: hertelen | 6, 6: B: elegkeppen; Cs: voltakeppen | 7, 6: B: Iesusnac; Cs: Vrunknak | 10, 5: B: es menn'ei; Cs: az Mennyei.

p) *Sok niavaliankban Attiankhoz kialczunk*. Batth. 148—149. l. — 2, 1: B: Tegedet azert; Cs: Teged azert mi | A B.-ből hiányzik a következő (5-ik) vszak:

Ha bwneinket szamlalod Vristen,
senki kozzwlónk nem mehet elődben,
mert mi fetrengónk szantalan sok bwnben,
undok életben. |

6, 1: B: Azert kón'örgwnc; Cs: Azertan kerónk | (a 7, 2-től kezdve a Cs.-ban hézag van).

39. Antiphonák. Töredék... es órvendeezetek eó neki ret-tegesben. Batth. pag. 199. („Szolgall'atok“) | Segicz megh minket. Batth. 200. | Te paranczolah. Batth. 199. | Nem minden ki mondgia nekem. Batth. 205. | Istennek szent fia. Batth. 201. | Szwz Maria-nak diczeretivel. Batth. 200. | Valaki igaz hitből. Batth. 200. | Ural-kodo Vristen Batth. 202—3. | Mutasd mi hozzank. Batth. 203—4. | Ne emlekezzel. Batth. 204. | Valaki engemet. Batth. 204—5. | Megh aldotta mi bennónk az mi fiainkat. | Hog' ha te vristen megh nem tartasz. Batth. 199—200: Ha te meg nem tartaz Uram Isten. | Ur-isten neveld. Batth. 199. | (Minden titkos bwneinkből: Tiszticz meg minket Vristen. Es boczasd meg nekónk: Minden vetkeinket. V. ö, Batth. pag. 162., a Responsoriumok között) | Enekelliónk kereztiének. Batth. 202. | Kóniórwlj raitonk nag' Vristen, kóniór-wly mi raitonk, mert igen niomorottunk ez Vilagban. Batth. 202. | Nem hivot minket az Vristen tiztatalansagra hanem szent eletre. | Kerónk teged Attya Isten mennek földnek teremtoie szent fiadnak halalaert leg' irgalmas minekónk. | Jesus Christus Uristen-nek kedues fia, engeszteld meg szent Attyadnak haragjat. | Eórók Isten ne tekenczed mi szantalan sok bwneinket; de vigasztald mi szivónkót szent lelek aiandekanak altala.

40. Invocatio in die Ascensionis. Algiuk minniaian az Ur-istent. | Jesus Christus ki menyorszagban. Es wle Attia Ur Isten-nek jobjara, Batth. pag. 158.

41. Antiph. Ascensionis. Christus Urunk Jesus. Batth. p. 189. | Galileabeli ferfiak. Batth. 189.

42. Antiph. quotid. Ha embereknek es Angialoknak nyelveken szolnek, de szeretetem nem volna, ollian volnek mint az zengó ercz, es az pengó cimbalom. Magnificat.

43. (Invocatio paschalis). Algiuk minniaian. Halat adgiunk. Batth. pag. 157.

44. Psalm. 119.** (Tellies szivemből kiáltak Vram), Psalm. 12. (vulgátás számozással), 14. (vulg. sz.) 46. (vulg. sz.), 33. (vulg. sz.), 113., 53. (vulg. sz.), 103., 43., 130., 119.** (Az fejedelmek bwntelen haborgatnak minkett), 8., 36; Dominicis diebus ad preces Vespertinas Psalmi: 110.; Antiphona et Psalmus 111., 144., 147., 114., 43. (vulg. sz.), 80., 97., 70.,* 40.** (vulg. sz.), 116.** (tdképp a Vulg. 115-ik zsoltárja, mivel a héberben e zsoltár a 116-iknak 10—19. versét alkotja), 127.* (vége hiányzik).

45. Tempore S. Coenae distributionis Canenda. Osalutarishostia.

1. Oh wduósseges aldozat,
Ki meg nyitad menyország kapuiat,
el veved Istennek haragiat,
az órók halálnak hatalmat.
2. Urunk Jesus kerezt fan meg hala,
draga szent vére ott ki omla,
león wduóssegónknak arra,
mi bwneinkből megh tisztíta.
3. Czak ebben fwgh azért az mi hitónk,
hog' Christus megh holt mi erettwnk,
iduósseget¹
mert kedueiert keduesse lóttwnk
4. Bizon . . .² erról teszónk,
szent testenek jegiet ha eszwnk,
es sz: verenek iegiet iszuk,
szent halalarol emlekezónk.³
5. Halat adunk teneked Vristen stb.

46. Prosa Tempore . . . lón engedelmes Attianak stb. (l. Batth. 388—390 l.)

47. Te Deum laudamus. Batth. p. 95—101.

48. Litanía major. (Kevés eltéréssel: Batth. 33—46.)

49. Az mi életónknak közepette halaltul kórniwl vitetónk kit mi keressónk segedelmwł, ki minket vigasztallion? csak teged Vram, ki mi bwneinkert igazan most mi reánk megh haraguttal: Szent aldót Vristen: Szent erős Vr Isten: Szent idwóztó irgalmas Vrunk, oh órók Isten, de ne hagi minket bwneinkert gonoszul el. vesznónk, de mi halalunknak ideien leg' minekónk nag' segedelmónk, Irg: nekónk.

50. Prosa in festo Pentecost. Batth. 367—71.

51. Salve. (a Salve Regina után): *Idwóz legi irgalmassdgnak kirallia.* Jesus Christus Eletónk, wdwóssegónk es remen-ségónk wduózz legj. Te hozzád kialtunk Evanak szankivetet fiai. Te hozzád fohazkodunk ohaytuan es sirvan ez siralomnak vól-gieből. No azért nekónk szoszolunk az te irgalmassagos szemeidet

¹ (nyert mi nekünk.) Öreg Grad.

² (ságot, vallást.) Öreg Grad.

³ a margóra jegyezve: „hic. 4 desunt versus.“ E vers-szakok az Öregben, sőt részben a B.-ban is megvannak. Az 5-ik vsz. két első sora:

Hitünkkel kell Kr. testét ennünk,

Mert mennybe vitetett mi tőlünk. (A többbit l. Batth. pag. 385.)

mi reánk bűnösökre kerünk fordiczad, es az te szent Attiának orczaia ez szankivetesnek utanna nekünk megh mutassad. Oh kegielmes. Oh irgalmas. Oh edes Jesus szwz Marianak fia. (V. ö. e szöveggel: Irodört. Közl. III, 124.)

52. Prosa Poenitentiae. Batth. p. 376—381.

53. Prosa de Ascensione D. Jesu Chr. Batth. 362—366.

54. Sanctus Angelicus. Szentnek Angyalok meniorszagban isten teged diczernek. Szentnek földön minden nemzetsegek tegedet mondnak. Szentnek föld es men' mindenkoron teged Ur Isten diczer mert minden alatoknak vag' Ura es Istene. Tellies meniorszag es az szeles föld az te diczósseggel kerünk teged hatalmas Attia Isten leg' keg'elmes niomorodot kereztienekek, Aldot leg' Christus kegies szoszolunk ki Attianak kebeleből le szállal szwz Marianak meheben es meg váltal szent verednek kedwes araval.

55. (Prosa in adventu). Boczata az szwzhöz . . . aiandekozson megh, es bennünk lakozzek Batth. pag. 347—351.

56. Kyrie puerorum *Puer*: Irgalmaz nekünk vrsten. *Chorus*: Christus irgalmaz minekünk. *Puer*: Ursten irgalmaz minekünk. *Chorus*: Christus Vrunk engedelmes lón erettünk mind halaliglan. *Repetatur Kyrie*. Ki ióvendőkeppen meg mondad lezek te halalod oh halal. *R. K.* Ki el terieztuen az kereztfan kezedet mind ez vilagot te hozdad foglalad. *R. K.* Az elet az kereztfan meg hala az pokol pediglen ottan meg romla. *R. K.*

57. Hymnum dicamus Domino. V. ö. P., 17. sz. a. Eltérések a P. szövegétől: 2, 1: P: veczernienek ideien; Cs: Az estuenek ideien. | 4—5. vszak: Judas az gonoz hamis kalmar, bekesege kere Vrunkatt, Christus artatlan mint baran, nem tagada bekeseget Judastol. — Akkor valo harmincz penzen, Christus Sydoknak el arultatek, artatlan vetetlen az Christus, kit Judas Sydoknak el arula. | 7, 2: P: az tolvait; Cs: az latrot. | 7, 3: P: hamissan uadolliak; Cs: vadolliak erőssen. | 9, 1—2: Diczóssegh Vrunk teneked, diczóssegh; Cs: Diczeret neked Ur Isten, diczeret.¹

58. Lamentationes ex Threni Capite primo 2. 3. 4. etc. Batth. pag. 439—450. + -tik vala. Nagiob león Jerusalemnek vetke Sodomanak bwneinel, ki el vesze eg' szempillantásban minden ez vilagi erőnekwl. Jerusalem, miért hog' még sem. *Zaiiin*. Az eó feiedelmi feirbek valanak az honal, es feirbek feir teynel, es

¹ A hymnus végén egykorú bejegyzés: Actum in locu ubi scripserunt 14. Die Martii Anno 1602.

az eó orczaioik mint az holt szen, es nem esmertetenek megh az uczakon, es az ó bórók czontiokhöz ragaduan megh szarat mint az szaraz aszu fa. Jobban león dolgok azoknak kik fegiver miat megh emesztetenek hog' nem mint kik ehsegh miat megh fogiatkozuan megh halanak. Jerusaleml, Jerusaleml, miert hog' megh sem tersz megh az te Vradhoz Istenedhez.

59. Oratio Jeremiae prophetae. Jeremias Prophetanak imad-saga. Emlekezzel megh Vram . . . Az mí testónk mint az mesz kemencze []. V. ö. P. i9. sz. a. — P: Emlekezzel . . . es tekincz meg az mi niomorusaginkat; Cs: es lasd megh az mi szidalmasaginkath. | P: Az mí óróksegunket idegenek biriak es az mi hazunkban; Cs: Az mí o'ro'ksegw'nkel idegenek birnak, es hazunkban. | P: Aruakka marattunk attia nelkul, mí Aniaink; Cs: Arvakka marattunk Anianekwl mij Attiaink. | P: Aegiptombelieknek . . . es Assyriabelieknek czak hog'; Cs: Aegiptombelieknek . . . es az Siriabelieknek, hog'.

60. (Passio Christi. Máté 26, 8—60 · 27, 13—57.). Töredék. Szövege a B.-val közös eredetre vall, de számos eltéréssel.

K. MOLY.

A PARLAMENTI JOG KÖRÉBŐL.*

A többes szavazat.

Az osztály- vagy érdekképviselő sokkal mélyebben sérti az egyenlőség érzetét, sokkal inkább magán viseli a rendi- vagy plutokratikus uralom vonásait, semhogy abban valamely nemzet zömét képező, számbelileg túlnyomó többségét alkotó alsó osztályok képesek volnának állandóan megnyugodni. Sokkal helyesebb és az egyenlőség elvének viszonylag még a lehető legkevesebb sérelmével járó javítása az általános szavazatjog hátrányainak az úgynevezett *többes (halmozott, kumulált) szavazati rendszer*, különösen ha ez a kötelező szavazás és a kisebbségek arányos képviselőtének rendszerével van összekötve.

* Mutatvány dr. Ferenczy Árpádnak „A politika rendszere“ c. legújabbán megjelent munkájából.

A többes szavazati rendszer abban áll, hogy minden állampolgár résztvesz az államélet általános irányításában, az aktív választói jogban, de azon polgárok, a kik az állam szempontjából értékesebbek, nem egy, hanem két, három, esetleg több szavazatot gyakorolnak, korántsem oly mérvben azonban, hogy a halmozott szavazatok segítségével a magasabb osztálybeliek az alsóbb osztályokat az államélet irányításából kizárhatnák s az államszervezetet arisztokratikus vagy plutokratikus jellegűvé alakíthatnák át. Ezen rendszer értelmében ugyanis fokozott mérvben részesednek a politikai jogokban a korosabb, a családós, a magasabb iskolákat végzett, a nagyobb vagyonú polgárok, mint a kik, ha számbelileg kevesebben vannak is, értelmes, higgadt, megfontolt létükre az államnak, a fönnálló rendnek aránylag nagyobb támaszául szolgálnak, mint a fiatalabb, család nélküli, kevésbé művelt és vagyontalan alkatemek. Az egyenlőséget e rendszer, ha bárkinek módjában áll életkora előrehaladásával, családalapítással, tanulás vagy taníttatással, vagyonszerzéssel magát vagy gyermekeit azon kellékek birtokába juttatni, melyek a többes szavazatra jogosítanak, teljességgel nem sérti és az alsó osztályok féltékenységét és ellenszenvét maga ellen teljességgel nem hívja ki.

A többes szavazat rendszere parlamenti választásokra csak *Belgiumban* áll fenn, de egyéb, különösen községi választásoknál fennáll *Angliában*, hol az egy személy által gyakorolható szavazatok maximuma 6 és *Svédországban*, a hol azonban egy személy 25 szavazatot is gyakorolhat. *Finnországban* a városi rend képviselői választásánál a vagyonosság mérve szerint egyetlen személy szintén nagy mennyiségű szavazatokat adhat le.

Ami a *belga többes szavazati rendszert* illeti, ennek módozatait az 1893-iki törvény a következőkben állapítja meg: 1. Minden állampolgár, aki huszonötödik életévét betöltötte s legalább egy év óta a községben lakik, gyakorol *legalább egy szavazatot*. 2. *További egy* szavazattal, tehát *összesen két* szavazattal bír mindenki, aki *a)* harmincöt éves elmúlt, nő, illetve özvegy, törvényes gyermek atyja s legalább 5 frank személyes államadót fizet; *b)* aki huszonöt évét betöltötte, 2000 frank értékű s legalább évi 48 frank kataszteri tiszta hozadékkal bíró teleknek vagy évi 100 frank járadékot hozó belgiumi állampapíroknak vagy takarékpénztári betéteknek tulajdonosa. Ezen két, *a)* és *b)* osztály szavazatai egymással szintén halmozhatók, azaz, ha valaki mindkét pont feltételeit egysíti magában, *három szavazatot gyakorolhat*. A férj adójához, telkéhez vagy járadékához hozzászámítják a vele együtt élő feleség s

21 éven aluli gyermekek minősítését. 3. *További két*, tehát összesen *három szavazatot gyakorol* minden oly állampolgár, *a)* aki főiskolai oklevél vagy magasabb középiskola elvégzését igazoló bizonyítvány birtokában van; *b)* aki magasabb képzettségét igénylő köz- vagy magánhivatalt tölt, vagy töltött be, az esetben is, ha megfelelő oklevelet vagy bizonyítványt felmutatni nem képes. Háromnál több szavazatot senki sem gyakorolhat.

A belga többes szavazati rendszer már csak azért sem tekinthető egyenlőtlenségre s esetleg plutokratikus uralomra vezető intézménynek, mert mint látható, a szavazatok csak mérsékeltén halmozhatók s háromnál több szavazatot sem vagyonság, sem magasabb szellemi képzettség címén senki sem gyakorolhat. Az alsó osztálybeliek által gyakorolt szavazatok a belga rendszer értelmében körülbelül egyensúlyban vannak a magasabb osztályokhoz tartozó polgárok szavazatainak összességével, mint kitűnik ez az 1898-iki belga választások eredményéből, amidőn 1.400,000 választó közül 900,000 választó gyakorolt egy-egy, 300,000 választó két-két (összesen tehát 600,000) s 200,000 választó három-három (összesen tehát szintén 600,000) szavazatot. Tekintve, hogy azon két szavazatot gyakorló polgárok, kik életkoruk s családos voltuk címén élvezik a halmozott szavazás jogát, nagy részt az alsó osztályhoz tartoznak, megállapítható, hogy számbelileg az alsó és a magasabb osztályok körülbelül egyenlő mennyiségű szavazatokat összesítenek, ami lehetlenné teszi úgy az államnak arisztokratikus vagy plutokratikus uralommá való elfajulását, mint az alsó osztályoknak esetleg a magasabb osztálybeliek elnyomására irányuló törekvését, az ochlokráciát.

Nem tekinthető korrektívum értelmében vett többes szavazatnak az olyan intézmény, mely osztályképviseleti rendszer esetén ugyanazon személyeknek különböző osztályokban biztosít újabb szavazati jogot. Ausztriában például a nagybirtokosok, a városi polgárok és a községi választók amellet, hogy saját kúriájukban szavazatot gyakorolnak, az ötödik, úgynevezett általános választói osztályban is jogosítva vannak szavazni. Az ily rendszer teljességgel nem javítása az általános szavazatjog esetleges hátrányainak, mivel nem forog fenn semmi érdek, melynek védelme az ily módon való többes szavazatot indokolná. Minthogy Ausztriában az osztályok érdekeit úgyis valósággal az elzárkózottságig védi az érdekképviselet rendszere, e méltányossággal a legnagyobb mérvben ellenkezik, hogy a többi kúriákból kiszorított alsó osztály kénytelen legyen anélkül is szűk körre szorított szavazatjogát egyéb osztálybeliekkel megosztani.

A kötelező szavazás.

Az állami élet uralmi kapcsolat lévén az államszervezet mint hatalom és alkatelemei között, minden belőle folyó jogviszony kettős természetű: egyidejűleg jog és kötelesség. Lényegesen különbözik ez a magánjogi viszonytól, amely a jogalanyra nézve a viszony egyik oldalán *csak* jogot, másik oldalán *csak* kötelességet tartalmaz, úgy, hogy valamely alanyi jog nem jelenti a jog gyakorlásának kötelességét is. A tulajdonjoggal élni senkinek nem kötelessége, épp oly kevésbé köteles valaki a kötelemből folyó jogát érvényesíteni, például a mástól neki járó tartozást visszakövetelni. A családjog már átmenetet képez a magánjogból a közjogi viszony természetéhez, mert vannak alanyi családjogok, amelyek gyakorlása nemcsak jog, de kötelesség is, mint például az apai hatalom, még pedig azért, mert az nemcsak a jogot gyakorlónak, vagyis a szülőknek érdekében, hanem aki felett a hatalmat gyakorolják, vagyis a gyermek érdekében is létezik. A közjogból folyó *összes alanyi jogokat*, illessék meg ezek akár az államhatalmat, akár az alattvalót, legfeljebb az úgynevezett előjogok kivételével, az jellemzi, hogy azok nem csupán a jogosítottnak, hanem az összességnek érdekében is gyakoroltatnak, tehát ugyanaz a jogviszony egyidejűleg jog és kötelesség. Így az adó- vagy újoncszedés az államhatalomnak joga és kötelessége egyszerre; nem teheti, mint a magánjogi viszonyban történik, hogy a jog gyakorlásáról lemondjon, mert ezzel sértené az összesség érdekeit. A hivatalnoknak személyéhez kötött joga a reá bízott hivatalos funkciók végzése, de erre nyilvánulón köteles is; a polgárnak alanyi joga, hogy mint esküdt, ha kisorsoltatott s vissza nem vettetett, az állam ítélő hatalmát gyakorolja, de erről önszántából le nem mondhat, mert az esküdti jog, mint minden a közjogból folyó jogosítvány, a gyakorlásnak kötelességét is reá hárítja.

A szavazatjog természete semmi tekintetben sem különbözik más a közjogból folyó alanyi jogosítványok természetétől. Nem annak egyéni érdekét van kifejezésre juttatni, a kit e jog megillet, hanem az összességnek, az államnak érdekeit, úgy, hogy a jó és hü alattvaló, miként szükség esetén életét is habozás nélkül feláldozza hazájáért, szavazatával sem a saját érdeke érvényesítésére törekszik, hanem azt esetleg világosan saját vagy hozzátartozói érdeke ellenére is képes gyakorolni, ha szerinte az államnak érdeke ezt úgy kívánja. Nem habozott például egyetlen jóra való francia polgár sem

az 1871-iki nemzeti csapás után szavazatával hozzájárulni az elképezelhető legsúlyosabb véderő törvényhez, mely öt éves sorhadi fegyveres szolgálatot írt a fiatalság elé, bármennyire ellenkezett is ez az egyének és családok érdekeivel. A szavazás e szerint nem egyszerű joga a szavazónak, hanem elsősorban az összesség érdekében gyakorolandó erkölcsi kötelesség, melyet az állam, ha szükségét látja, méltán alakíthat át jogi, vagy kényszerkötelességgé! Ezt az elvet juttatta kifejezésre már az ókorban *Solon* törvényhozása, mely büntetéssel fenyegette azokat, a kik az állami élettől magukat visszavonják s egy párthoz sem csatlakoznak.

Legtöbb állam azonban nem tarja szükségesnek jogi kényszerítés alá vonni a szavazat gyakorlását, mert abban a meggyőződésben van, hogy enélkül is elegendő számú szavazó fog jelentkezni az államélet irányításában való részvételre s azt a vélelmet állítja fel, hogy a kik a szavazástól tartózkodnak, nem az államélet iránti közönyből viselkednek így, hanem, mert már eleve hozzájárulnak a többi polgárok szavazatával kialakuló többség irányához. Nem lévén tehát jogi kényszere a szavazásnak, a gyakorlat legtöbb államban azt mutatja, hogy a választóknak egy nagy hányada, sokszor a szavazásra jogosítottaknak több mint fele, egyáltalán nem vesz részt a választásokban. Büntetés terhe melletti kötelező szavazás áll fenn azonban a másodfokú választókra minden oly államban, melyek a közvetett választás rendszerét alkalmazzák, ami nem is kerülhető ki, mivel az elektorok már formális megbízást nyernek az ösválasztásoktól egy funkció gyakorlására, melynek teljesítése már magánjogi analogia folytán is jogkövetkezményekkel sújtandó.

Az általános és közvetlen szavazatjog rendszere esetén azonban, amennyiben a választási mozgalomtól s a szavazástól állandóan nagyon sok polgár szokott tartózkodni, éppen az általános szavazatjog hátrányai javításának céljából, tehát korrektívumképp célszerű a szavazás jogi kötelezettségét kimondani s a választási rendszert a kötelező szavazás intézményével egészíteni ki. Azért képezi ezen intézmény az általános szavazatjog korrektívumát, mert az általános tapasztalat szerint a szavazástól éppen művelt, politikailag érett alkatelemek szoktak tartózkodni, a kik a választási küzdelem kinövéseitől, izléstelenségeitől visszariadnak s éppen ezek miatt az egész választási mozgalom iránt közönyösökké válnak. Amennyiben az ilyen allampolgárokat a kötelező szavazás intézménye kényszeríti a választásban való részvételre, a műveltebb és higgadtabb osztályok pártaránya fog kedvezőbben alakulni a szám-

belileg különben is erősebb alsóbb osztályok pártarányával szemben.

A kötelező szavazás nem jelentheti azonban a választónak minden áron való kényszerítését, hogy a pártok, illetve felállított jelöltek valamelyikéhez még saját meggyőződése ellenére is okvetlenül csatlakozzon. Az állam csak azt kívánhatja meg joggal, hogy a választó kényelmeskedésből vagy közönyösségből otthon ne maradjon, mikor mások polgári kötelességüket teljesítik, de nincs kizárva, hogy valaki a küzdelemben levő pártok vagy jelöltek mind-egyikéről úgy van meggyőződve, hogy a törvényhozásban egyikük sem helyes államérdeket fog képviselni. Ha valaki a választói urnánál már megjelent, bizonyára csak alapos ok fogja őt visszatartani a tényleges szavazástól, esetleg, ha a szavazás nyilvánosan történik, az a komoly aggodalom, hogy szavazatáért üldözni fogják, vagy pedig, hogy mint szabad értelmiségi vagy üzletember, megrendelőit, ügyfeleit fogja elveszíteni, tehát saját anyagi érdekeiben, anélkül, hogy ezt fontos államérdek tényleg kívánná, érzékenyen fog károsodni. Még az ilyen okok is, melyek különben titkos szavazásnál már nem jöhetnek tekintetbe, méltánylást érdemelnek, azért meg kell engedni, hogy nyílt szavazás esetén a választó kijelenthesse, hogy a létező jelöltek egyikére sem óhajt szavazni, titkos szavazás esetén pedig, hogy szavazólap helyett üres lapot nyújtasson be.

Kötelező szavazás létezik ez idő szerint *Belgiumban* s egyes *svájci kantonállamokban*. A belga törvények értelmében, ha valaki valamely választáson meg nem jelenik, első alkalommal 1—3, második alkalommal 3—25 frank bírságot fizet. Harmadik alkalommal a bírság ismétlődik s a választó nevét egy hónapra a község-háza kapujára függesztik. Ha a mulasztás tizenöt éven belül negyedszer is ismétlődik, a polgárt tíz évi időre törlik a választók lajstromából s ezen idő alatt semmiféle köztisztviselgre sem nem választható, sem ki nem nevezhető, sem pedig, amennyiben már közhivatalt viselne, előre nem léptethető. Csekély pénzbírság (1—10 frank) van megállapítva három svájci kantonban is (Schaffhausen, St. Gallen, Appenzell) annak a megbüntetésére, aki igazolt ok nélkül marad távol a szavazástól.

Amennyiben a szavazástól való tartózkodást valamely állam jogi következményekkel sújtja s a személyes szabadság vagy a politikai jogok sérelme, felfüggesztése nélküli rendszabályt, pénzbüntetést állapít meg, ez okvetlenül célját téveszti, ha mindenkire egyenlő és csekély mérvben van megállapítva, mert éppen a vagyó-

nosobb elemeket, a kiknek a szavazásnál való megjelenése pedig óhajtható, hagyja érintetlenül, miért is célszerűbb lenne ilyen esetre progresszív pénzbüntetést állapítani meg. A belga törvény ezt ugyan nem teszi, a politikai jogok felfüggesztése azonban oly erős rendszabály, hogy még azokat is meggondolásra készíti, a kik vagyónuknál fogva a pénzbüntetést meg sem éreznék. Ennek tulajdonítandó, hogy míg Belgiumban a kötelező szavazás behozatala (1894) előtt a választóknak több mint egyhatoda állandóan távol maradt a szavazásoktól, a szavazási köteleesség rendszere óta ezen arány a választók egyhuszadára csökkent s ha ezen arányból a betegség és halaszthatatlan távollét címén megfelelő mennyiségű választót levonunk, alig becsülhető az összes választóknak egy negyed százalékára azoknak a száma, akik a szavazástól szándékosan, kényelmességből vagy közönyből, tartózkodnak.

A kisebbségek arányos képvisellete.

Hogy a népképviselő valóban a nemzetet tükrözze vissza s hogy mint mondani szokták, a parlament kicsinyben a nemzet legyen, elsősorban is elkerülhetetlenül szükséges, hogy abban a többség igazán a nemzet többségének legyen a képvisellete. Ez a legelső és legfontosabb kellék, mert ha ez nem így van, úgy a nemzet közvéleménye és az alaki többség felfogása éles ellentétbe juthatnak egymással, ami csak az állami életműködések sikerességének rovására történhetik.

Okvetlenül szükséges tehát, hogy amennyiben a polgárok választókerületenként vannak csoportosítva, ezen kerületek körülbelül egyenlő számú lakosságot tartalmazzanak, a mely rendszabály a választópolgároknak körülbelül kerületenkinti egyenlő számával jár. Nem lehet abszolút, minden államra helyes mérvet felállítani, hány lakosra számíttassék egy kerület és egy képviselő, nem pedig különösen azért, mert túlságos nagy számú képviselőtestület tanácskozása nehézkessé válik, miért is tanácsosabb inkább a képviselők számához arányosan állapítani meg a kerületek lélekszámát, mint megfordítva. Végtelenségig a képviselők számát fokozni nem lehet; elképzelhetetlen például egy néhány ezer tagból álló testület helyes tanácskozása. Mondhatni, ötszáz tagnál nagyobb testület már nehézkösen mozog, ezért tanácsos az összes képviselők számát ezen alúl állapítani meg s az összes lakosság számát a kép-

viselők számával osztva, határozni meg a kerületek lélekszám szerinti nagyságát.*

Ha a választókerületek valamely államban aránytalanok, semmi sem könnyebb, mint mesterséges többséget idézni elő a parlamentben; ez a lehetőség azonban még egyenlő lélekszámú kerületek rendszere esetén is előfordulhat. Tegyük fel ugyanis, hogy valamely állam száz választókerületre oszlik, melyeknek mindegyike egy képviselőt választ, s melyeknek mindegyikében a választók száma 1000. Ha ötvenegy kerületben a felénél alig nagyobb többséggel, ezer szavazat közül mondjuk 510-zel győzött az egyik párt, a többi 49-ben pedig egyhangúlag a másik párt, úgy a parlamentben a többséget egy oly párt fogja képezni, amely az összes száz-ezer szavazat közül csak 26,000-et, tehát az egésznek alig egy negyedét nyerte el, míg a 74,000 szavazatot nyert háromnegyednyi valódi többség, mint kisebbség fog szerepelni. Sőt ha három pártot veszünk fel, még az az eshetőség sincs kizárva, hogy a valódi többség sehol sem jut győzelemhez s a többségnek a parlamentben egyáltalán nem lesz képviselte. Tegyük fel ugyanis, hogy ugyanazon államban három párt küzd, melyek közül az elsőnek minden kerületben van 490 szavazata, míg a többi 510 szavazat a kerületben a másik két párt között oszlanak meg. Pótválasztásra kerülven a sor az első és a két másik párt valamelyike között, ha ezek vele szemben összetartanak, fenforog az eshetőség, hogy az a párt, amelyik 49,000 szavazattal, tehát hatalmas viszonylagos többséggel rendelkezik, teljesen kibukik s a nála tetemesen gyengébb két párt kerül a parlamentbe.

Mindez természetesen csak elméletben áll ily élesen, az élet-

* A magyar képviselőház aránylag a legnagyobb minden parlament között; nálunk ugyanis, hozzá egyenlőtlen választókerületek mellett, átlag 40,000 lélekre esik egy képviselő, összesen 453; hasonlóképp *Belgiumban* is minden 40,000 lélek után választanak egy képviselőt, úgy, hogy a képviselők összes száma 166. *Spanyolországban* 431 képviselő után minden 50,000 lélekre, *Ausztriában* 425 képviselő után átlag minden 60,000 lélekre, *Poroszországban* 433 képviselő után minden 73,000 lélekre, a *német* birodalomban 397 képviselő után minden 130,000 lélekre, *Japánban* 369 képviselő után minden 120,000 lélekre és az *amerikai egyesült államokban* 386 képviselő után minden 190,000 lélekre jut egy-egy képviselő. Csak absolute nagyobbak, de a lakosság arányát tekintve, szintén kisebbek a magyar képviselőháznál az *olasz* parlament, ahol 508 képviselő után minden 65,000 lélekre, a *francia* kamara, ahol 584 képviselő után átlag szintén minden 65,000 lélekre s az *angol* alsóház, ahol 670 képviselő után átlag minden 60,000 lélekre esik egy-egy képviselő.

ben ily végletek soha sem érvényesülnek, azok a gyakorlatban rendesen akképp egyenlítődven ki, hogy amely hátrányt valamely párt egyik kerületben kénytelen volt szenvedni, ugyanannak megfelelő előnyhöz jut egy más kerületben, úgy, hogy tényleg csak a legnagyobb véletlenség idézheti elő, hogy a parlamenti alaki többség valóban ne a nemzet többségének képviselője legyen. Arra azonban, hogy a választókerületek szerinti szavazás iránt aggályt támasszon, már ez az elméleti lehetőség is fölötte alkalmas.

Sokkal komolyabb és nem csupán elméleti az az ellenvetés az egy-egy képviselőt küldő választókerületi rendszer ellen, hogy szétforgácsolja, sőt teljesen megsemmisítheti a kisebbségeket, így még a leghatalmasabb kisebbséget is, úgy, hogy a parlamentbe bekerülő és ott domináló többség sokkal nagyobb arányát tükrözi vissza a nemzetnek, mint a mekkora arányát a nemzetnek az valóban képviseli. Elméletileg a szélsőségig vive, tegyük fel, hogy száz kerületben az egyik párt mindenütt 510, a másik párt pedig mindenütt 490 szavazatot nyer, mely esetben mind a száz képviselő az első párt híve lesz s a nemzetnek másik csak alig valamivel kisebb fele teljesen képviselet nélkül marad.*

Még jobban előfordúlhat a kisebbségek elforgácsolódása s arányos képviselet nélkül maradása az úgynevezett *lajstromos szavazás* (*scrutin de liste*) rendszere esetén, a mikor nagy választókerületek alakíttatnak, melyek nem egy, hanem több képviselőt küldenek s minden egyes választó annyi képviselőre szavaz, a hány képviselőt küld a kerület a parlamentbe. Tegyük fel, hogy kisebb választókerületek helyett a megye képezné a választási rendszer

* S valóban, a választások történetében volt is arra egy alkalommal eset, hogy egy tekintélyes egyharmadnyi kisebbség, amely emellett az összes pártok fölött relativ többségben volt, teljesen képviselet nélkül maradt. Ez történt 1890-ben *Baden* nagyhercegségben, ahol a jelzett évben lefolyt választások alkalmával a relativ többséget, a beadott 250,000 szavazat egyharmadát, összesen 82,000 szavazatot a nemzeti liberális párt jelöltjei nyertek el, oly szerencsétlen eloszlással azonban, hogy a nála kisebb, 80,000 szavazatot nyert centrum-párt vitte el az összes mandátumoknak majdnem kétharmadát, a többi mandátumok pedig a kisebb pártok között oszlottak meg, maga a relativ többségben volt pártnak pedig egyetlen jelöltje sem tudott bejutni a törvényhozásba, holott előzőleg e párt a többiek fölött kétharmadnyi többségben volt. Megtörtént 1884-ben *Belgiumban*, hogy 60,000 beadott szavazat közül 37,000 szavazattal a klerikális párt 67 mandátumot nyert el s 23,000 szavazattal a liberális párt csak két mandátumhoz jutott. A *német birodalmi* választásoknál 1898-ban a relativ többséget képező szociáldemokrata-párt két millió szavazattal csak 56 képviselőt tudott megválasztani, midőn ugyanakkor a csak feleannyi szavazatot egyesítő centrum-párt 102 kerületet hódított.

alapját s egy megye (mint nálunk állana) 2—15 átlagban 7 képviselőt küldene, mint volt ez több ízben Franciaországban, ahol azonban jelenleg mint nálunk, szintén az egy-egy képviselőt küldő választókerületi, úgynevezett *egyképviselési (uninominalis)* rendszer áll fenn. Lajstromos szavazás esetén, minden választó 2—15 átlagban 7 jelöltre adván le szavaztatát, világos, hogy az a párt, amely az összes szavazatok felénél eggyel több lajstromot képes elnyerni, például tíz képviselő után tizezer választóból csak ötezret és még egyet, úgy a többi, egy híján ötezres szavazat, teljesen kárba vész, a tekintélyes s talán csak esetleges kisebbség minden képviselet nélkül marad, holott kisebb választókerületek esetén feltétlenül sikerült volna, ha csak néhány jelöltjét is, diadalra juttatnia; mert mondjuk, ha a megye felső része tulnyomóan a kormány híve, alsó része pedig tulnyomóan ellenzéki, világos, hogy az egyképviselési rendszer esetén egyes kerületek pártfelfogásukat képesek lennének kifejezésre juttatni, míg a megyei és lajstromos szavazás a megyeileg csak némileg gyöngébb pártot teljesen érvényesülés nélkül hagyja.

Ha tökéletlenül is, de némileg legalább enyhíti a lajstromos szavazással járó aránytalanságot a *Marshall-féle rendszer*, a *szavazatok halmozásának* megengedése, mely abban áll, hogy a választó valamennyi szavazatát egyetlen jelöltre is adhatja, ami lehetővé teszi, hogy a kisebbségben levő párt, legalább egy-két jelöltjét a parlamentbe juttathassa, mint ez némely az Unióhoz tartozó amerikai államban (Illinois, Michigan) s az angol iskolaügyi választásoknál létezik.

A kisebbségek arányos képviseletének igazságossága igazolásra tehát nem szorúl, ha egyszer elfogadjuk a parlamentről azt az elvet, hogy a nemzet kicsinyben való visszatűkröződésének kell lennie. Épen ezért úgy az elméletet, mint a gyakorlati politikusokat egyaránt foglalkoztatja az a kérdés, minő eljárások volnának hivatva a választókerületi szavazási rendszer visszasságát megszüntetni s a kisebbségek arányos érvényesülését biztosítani. A nevezetesebb elméletek ezen kérdés körül a következők:

1. A legradikálisabb, de formailag feltétlenül a legigazságosabb s az arányosságot a lehető legmesszebbi pontig biztosító javaslat a *Considérant-féle eljárási módszer*, mely azt javasolja, hogy mielőtt a tulajdonképeni választás megtörténne, az iránt kell az ország összes választóit megszavaztatni, ki melyik pártnak a híve. A pártokra, de nem jelöltekre leadott szavazatokat központilag összeszámolják, ezen számból megállapítják az egyes pártok arányát

s ezen arány szerint vetik ki az egyes pártok által a parlamentben képviselendő kontingenst. Így p. o., ha az egész országból beadott összesen százezer szavazat közül ötvenötezer a kormányt támogató liberális, harmincezer az ellenzéki szociáldemokrata s tizenötezer a szintén ellenzéki klerikális pártra esik, úgy egy száz képviselőből álló parlamentben ötvenöt képviselő jutna a liberális, harminc képviselő a szociáldemokrata és tizenöt képviselő a klerikális pártra, ami valóban teljesen korrektül tükrözné vissza kicsinyben a pártok országos arányát, illetve magát a nemzetet. Miután a pártok arányát megállapították, következnek csak, *Considérant* szerint a jelöltek kiválasztása az egyes pártok által s azokra az ugyancsak központilag összeszámítandó szavazás.

Bármily logikus és igazságos is elméletileg ezen rendszer, méltán lehet ellene vetni a kivitel óriási technikai nehézségét s a választással járó izgalmak mesterséges megkétszerezését, az egyszer a pártok, másodízben pedig az egyes jelöltek körül folyó agitációt.

2. Egyszerűbb valamivel az előbbinél, bár vele sok tekintetben rokon, az angol *Hare Tamás* javaslata, melyet tudományosan, nem kisebb férfiú, mint *Stuart Mill* igazolt és tett teljesen magáévá. *Hare* és *Stuart Mill* azt javasolják, hogy az egész ország egy választókerületnek tekintessék, mindenki szavazhasson annyi jelöltre, a hányra akar, de első sorban az első helyen beadott szavazatok számíttassanak s azon a ponton, mikor már egy jelölt a megválasztáshoz szükséges szavazatok minimumát elnyerte, a többi reá adott szavazatok ne vétessenek figyelembe; ily módon a legkisebb párt is, amelynek sikerül az országból a szavazatoknak legalább egy minimális mennyiségét megszerezni, képviselőhez jut a törvényhozásban. Százezer választó és száz választandó képviselő mellett ezer szavazat volna például elégséges valakinek megválasztásához; így azután, ha például a liberális jelöltek egyenként legalább ezer-ezer, összesen ötvenezer, a szociáldemokrata párt hívei hasonló módon harmincezer, a klerikális párti jelöltek tízezer, a nagybirtokosok pártjának tagjai ötezer szavazatot nyernének az ország különböző részeiből, a többi ötezer szavazaton pedig a még apróbb, például nemzetiségi pártok osztozkodnának, úgy a parlament képe ekkép alakúlna: lenne benne ötven liberális, harminc szociáldemokrata, tíz klerikális, öt nagybirtokos párti és egy-két nemzeti-ségi vagy akár anarchista képviselő, híven visszatükrözvén a törvényhozás minden oly pártárnyalatot, melynek az országban legalább ezer híve találkozott.

A *Hare* javaslata annyiban előnyösebb ugyan a *Considérant*-

félénél, hogy kettős választás izgalmainak nem teszi ki az országot, de egyéb hátrányai folytán ezt a javaslatot sem tarthatni célszerűnek és megvalósíthatónak. Először is a technikai keresztülvitel szinte leküzdhetetlen nehézségei legalább is külön statisztikai hivatal felállítását s hónapokig tartó szakmunkálatot tennének mindkét rendszernél szükségessé; ép oly nagy hátrányuk az is, hogy arra a hibás feltevésre vannak alapítva, hogy minden választó egyszersmind szavaz is, holott egy tekintélyes részük állandóan tartózkodni fog a szavazástól. Ha elegendő mennyiségű szavazat nem jön be, elkerülhetetlen a pótválasztás, melynél az egész választóközönséget újra szavazásra kellene bocsátani, már pedig ismét aránytalanságot idézne elő, ha ugyanazok kétszer szavazhatnának. Segíteni e visszásságon csak a kötelező szavazás és a pótképviselők intézményeivel lehetne, mely utóbbi az esetleg hiányzó rendes képviselők, valamint a később megürülendő helyeket töltené be, mert képtelenség volna később is, minden egyes üresedés alkalmával az egész nemzetet megszavaztatni.

A *Considérant* és *Hare*-féle javaslatoknak azonban sokkal súlyosabb további közös hátrányuk, hogy túlságosan elapróznák, szélsőségi töredékekre bontanák a parlamentet. Annak semmi értelme sincs ugyanis, hogy valamely szélső felfogás, ha az ország különböző részeiből sikerül is minimális számú hívekre, mondjuk ezer pártolóra tenni szert, már kifejezésre jusson a törvényhozáspan. A gyakorlatban ugyanis minden valószínűség szerint az apró pártok jutnának túlsúlyra a parlamentben, semmi sem levén könnyebb, mint akárminő excentrikus felfogásnak ezer oly hívet toborozni össze, a kik egyébként otthon, környezetükben, talán csak eredetiséget és feltűnést hajhászó nézeteikkel, hóbortjaikkal teljesen elszigetelve állanak. Valamely politikai nézet alapjául nem is szolgálható rögeszmének, hóbortnak, sőt gonoszságnak is lehetne minimális számú helyeslőjét találni valamely nagyobb területen, így juthatna azután bármely személyes nézet a parlamentbe, léphetne oda be egy-egy képviselője például a kormányozható léghajó, a nőemancipáció, a himlőoltás elleni tiltakozás, az antiszemitizmus vagy akár az anarchizmus eszméjének is. A parlament és a pártok az államélet általános irányítására, nem pedig elszigetelve álló nézetek tolmácsolására vannak hivatva, miért is teljesen felesleges, sőt zavaró hatású lenne a törvényhozásra, ha oda számos apró, csupa egy-két tagból álló pártokat bocsátanának.

Azt is fel szokták hozni a *Hare*-féle javaslattal szemben, hogy a polgár és képviselője közt semmi kapcsolatot nem létesítene s

az ország központját túlságos befolyáshoz juttatná a pártélet irányításában. A választó ugyanis magától nem fogja tudni, kire szavazzon, el fogja tehát fogadni a központból, a pártirodából küldött lajstromot, esetleg személyesen jelentkező pártügynökök, vagy a hírlapok rábeszélésének hatása alatt fog szavazni olyan személyekre, a kiket személyesen vagy talán hírből sem ismer. Ez az ellenvetés nem jogos, mert már alapjában helytelen a választó és a képviselő közti összeköttetést személyes kapcsolatként fogni fel, mert ezt a kapcsolatot nem a személyes ismeretség, hanem az elvek közössége van hivatva létesíteni. A választókerületek rendszere mellett is a legtöbb választó többnyire ha csak látásból ismeri kerülete képviselőjét s bizonyára egy szilárd meggyőződésű polgár sem fog habozni ellentétes pártállású személyes ismerőse, esetleg benső barátja és egy előtte teljesen ismeretlen, de vele azonos elvet valló jelölt közül nem a személyesen ismert jelöltre, de ez utóbbira adni le szavazatát.

Nem ezen ok, de a túlságos bonyolultság, a technikai nehézségek s a pártok szükségtelen elaprózása fognak okúl szolgálni, hogy a *Hare*-féle tervezet, melynek gyakorlati megvalósításával némely államban komolyan foglalkoznak, ha valahol meg is fogják kísértetni, nem lesz életképes, legfőlebb egészen kis területű országokban (mint történt ez tényleg Costa-Ricában és Tasmaniában) lesz gyakorlatilag keresztülvihető.

3. A kisebbségek arányos képviseletének biztosítására legcélszerűbb a *Russel*-féle rendszer, mely középuton áll az egyképviseleti és a *Hare*-féle központi választási rendszer két véglete között s e mellett keresztülvitele technikai akadályokba sem ütközik. Ez a rendszer az egy-egy képviselőt választó kerületek helyett több ily kerületet egyesít, esetleg a közigazgatás közvetítésére hivatott megyét vagy tartományt, szóval egy a kerületnél nagyobb, de az országnál kisebb területet tesz a választási eljárás alapegységévé, oly módon, hogy ezen nagyobb kerület nem egy, hanem annyi képviselőt választ, a mennyi őt lakosságának arányszáma szerint megilleti. Minthogy pedig a közönséges lajstromos szavazásnak, a melynek alkalmazását itt sem lehet elkerülni, épen az a hátránya, hogy a kisebbségeket megsemmisíti, e rendszer olyképp segít ezen hátrányon, hogy a választó nem adhat be annyi szavazatot, hanem kevesebbet, mint a mennyi képviselő összesen választandó. Ha például valamely kerület három képviselő küldésére van jogosítva, az egyes választó csak egy, legfőlebb két jelöltre szavazhat, ami azt az eredményt idézi elő, hogy az összes választóknak már egy har-

mada s ha a kerület nagyobb s még több képviselőt küld, az összes választóknak még kisebb aránya, egy negyede, egy ötöde, esetleg egy tizede is képes a maga jelöltjét diadalra juttatni. Vegyük ugyanis, hogy egy kerület, mely tíz képviselő küldésére van jogosítva, tízezer választóból áll; ha a megyében leggyengébb párt, mely előbb a régi tíz kerületben ezer-ezer szavazat közül mindenütt csak százat tudott összehozni s így teljesen szétforgácsolódott, ezen új rendszer mellett tudatosan összetart s mindegyik párttag ugyanazon jelölt nevét, más jelöltét pedig esetleg egyáltalán nem is írja a lajstromba, az előbb szétforgácsolt párt irányát képviselő jelölt megválasztása biztosítva van.

E rendszer ellen azt szokták felhozni, hogy az egészséges párttusákat, az eleven pártmozgalmat megbénítja, a pártok közti előzetes megállapodásokra, erkölcstelen kompromisszumokra vezet, mert sok párt bizonyára inkább fog örülni annak, hogy minden küzdelem nélkül jut biztos mandátumok birtokába, semhogy küzdelemmel azon eshetőségnek tegye ki magát, hogy a meglevőt is elveszítse. Ez az aggodalom eléggé indokolt, de ha egyrészt figyelembe vesszük, hogy pártok közti sokszor frivol egyezkedések más rendszerek mellett is előfordulhatnak, másrészt pedig ha tekintjük általán a kisebbség arányos képviseletével igazságosságát s az ebből folyó előnyöket, e kifogás nem szolgálhat az egész rendszer helytelenítésére, más, még tökéletlenebb eljárási módok javára.

E rendszer, melyet *Andrae*-féle rendszernek is szokás nevezni, ezen nevű dán miniszter után, aki azt Dániában már 1855-ben gyakorlatilag törvény útján keresztül vitte, nem egyéb, mint a *Hare*-féle rendszer kicsinyben, annak hátrányai nélkül s ennek tulajdonítandó, hogy azt lényegtelen eltérésekkel több állam gyakorlatilag keresztül is vitte. Magában Angliában, bár csak részlegesen (összesen 13 kerületben), 1867—1885 között nyert a kisebbségi képviselet elve némi gyakorlati alkalmazást, amennyiben a jelzett időközben a három képviselőt küldő városokban minden polgár *csak két*, a londoni city-ben pedig, mely négy képviselőt küldött, minden polgár *csak három* jelöltre szavazhatott, mely rendszabály a választók egy harmadát, illetve egy negyedét kisebbségük dacára érvényre jutnak.

Az arányos képviselet *Russel*-féle elve érvényesül napjainkban, Dánián kívül, némely svájci kantonban (Genf, Zug, Tessin, Solothurn), az északamerikai unio egyes államaiban, Spanyolországban, Portugálban, Braziliában s csak a legutóbbi időtől, 1899-től, *Belgiumban*, mely állam e rendszert a legjellemzőbb alakjában honosította meg.

A belga kisebbségi képviselőlet.

Az 1899-iki belga törvény a régi járásokból, melyek előbb egy-egy képviselő küldésére voltak jogosítva, különböző nagyságú választókerületeket alakított, melyeknek legkisebbike 3, legnagyobbika 18 képviselőt van jogosítva választani. A választás előtt két héttel legalább 100 választó aláírásával a pártok benyújtják a hatósághoz a jelöltek neveit feltüntető lajstromot, mely a beadott lajstromokat kinyomatja, hogy a választás napján szavazólapul szolgálgjanak. A választónak, midőn szavazás céljából a hatóság előtt megjelenik, átnyújtják az összes egyesített lajstromok annyi (1—2—3) példányát, ahány szavazat gyakorlására a polgár a törvény értelmében jogosult, hogy titkosan megjelölve rajtuk pártállását, azokkal szavazzon. Ha a lajstromon több név van is (a pártoknak joguk van az összes mandátumokra jelölni), a választó szavazata csak egy jelölt javára tekintetik beadottnak, arra, aki a párt lajstromán első helyen áll, vagy pedig, ha a választó a lajstromon álló valamelyik más jelöltet kíván előnyben részesíteni, arra, a kinek neve mellé jelet tesz (a név mellé nyomtatott fehér karikát írónnal elsötétíti). Csak esetleg másod- és további sorban, ha a másik pártra beadott lajstromok száma a szavazatok megfelelő hányadát el nem éri, számíthatók kiegészítésként az erősebb párt lajstromain álló második és további nevek is. Nagyon elmés összevetése ez az eljárás az úgynevezett *kötött és szabad lajstromrendszernek*, mely előbbi azt jelenti, hogy a választó, aki csak pártlajstrommal szavazhat, azon semmi változtatást sem eszközölhet, az utóbbi pedig, hogy önmaga által szerkesztett egyéni szavazólapot nyújthat be.

Gyakorlatilag a belga választási rendszer képe a következőképp alakul. Ha valamely kerületben, mely három képviselőt küldhet, van 3000 választó, hogy valamely párt csak egy mandátumot is elnyerhessen, legalább ezer szavazatot kell összehoznia. A beadott lajstromokat a hatóság először is pártok szerint külön-külön csoportosítja s ha egy párt beadott lajstromainak száma az ezeret sem haladja meg, úgy jelöltjei egyáltalán nem jönnek tekintetbe, ha azonban a párt javára beadott szavazólajstromok száma ezernél többnek bizonyul, úgy összeszámolják, hány szavazat esett a párt egyes jelöltjeire, akár mert nevük az érintetlen lajstromon első helyen áll, akár mert a választó valamely alantabb álló nevet emel ki első helyre. Amely jelöltje a pártnak a párt saját lajstromain többséget nyert, minthogy neve, ha nem is kiemelve, a többi lapokon szintén rajta van, ezek mint kiegészítő szavazatok kiegészítik a

reá első sorban esett szavazatokat. Ilyenképen legalább ezer szavazólajstrom szükséges, hogy *egy*, legalább ezerötszázegy szavazólajstrom, hogy *két* és kétezernél több szavazólajstrom, hogy *három* mandátumot nyerjen el valamely párt, a második és harmadik mandátum a párt lajstromain feltüntetett további jelölteket illetvén.

Hasonló az eljárás Belgiumban a szenátorok azon tulnyomó részének választásánál, a kik nép általi közvetlen választásnak köszönik méltóságukat, azzal a különbséggel, hogy az ily szenátorok száma felét sem tevéen ki a képviselők számának, előfordúl, hogy oly kerületek, melyek kevés képviselő küldésére vannak jogosítva, más kerülettel együttesen, közös eljárással választanak annyi szenátort, a hány összesen megilleti az e célra egyesített két kerületet.

A kisebbségek arányos képviseletének az a rendszere, mely Belgiumban áll fenn, az igazságosságon és gyakorlati keresztülvihetőségen kívül *még két oly előnnyel* rendelkezik, a melyek folytán e rendszer gyakorlatiasabbá, az egész választási küzdelem pedig izléseesebbé s méltóságosabbá válik a mai közönséges rendszereknél. Egyik előnye abban áll, hogy *pótvalasztások*, melyeknek szüksége az *egy* képviselőt küldő kerületi rendszernél az esetben szokott felmerülni, ha kettőnél több jelölt közül az általános többséget egyik sem nyerte el, a kisebbségi képviselet rendszerénél nem fordulnak elő, mivel nem a szavazatok általános többsége, hanem azoknak csupán egy bizonyos hányada szükséges a mandátum elnyeréséhez. A pótvalasztások hátránya abban áll, hogy megismétlik, sőt fokozzák a már egyszer lefolyt küzdelem izgalmaít, kiéle-sítik az ellentéteket, politikailag erkölcstelen eljárásokra vezetnek s ami legföbbs, az eredeti pártviszonyokat meghamisítják, mert sokszor egymással homlokegyenest ellenkező irányú pártokat hoznak össze egy táborba (például egyesítik a szociáldemokrata és klerikális pártokat a liberális párttal szemben), melyhez hasonló visszásságok a belga kisebbségi képviseleti rendszer szerint alig fordulhatnak elő.

Másik kétségbevonhatatlan előnye a belga rendszernek abban áll, hogy a *valasztási küzdelmet előkelöbbé, izléseesebbé teszi*, mint a minők általán az egyképviseleti (uninominalis) választások; e rendszer mellett ugyanis a küzdelem párt és párt közt s nem a jelöltek személye körül, tehát sokkal izléseesebb mederben folyik, mint a mikor a jelöltek személyének, jellemének becsmérőlése, sokszor egyéni és családi titkainak kikutatása és a nyilvánosság elé hurcolása szolgálnak leghálásabb eszközökül párthívek toborzására s elhódítására.

DR. FERENCZY ÁRPÁD.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

RUGONFALVI KISS ISTVÁN: RADVÁNSZKY GYÖRGY HÁZASSÁGI PÖRE.

(Budapest, 1904.)

A magyar protestantismus múltjával foglalkozó irodalmi munkásság újabban minden aggodalmaskodás és panaszkodás ellenére tagadhatatlanul fejlődésnek indult. Fejlődésnek a mennyiség tekintetében is, de fejlődésnek kivált a minőség szempontjából. Az írói képesség, történelmi érzék és kellő tanultság hiányát nagy igyekvésökkel leplezgető Csúthy Zsigmondok és F. Lászlók, a localis elfogultság és irányzatos balítélet kötelékeiből szabadulni nem bíró R. Károlyok kora immár lejárófélben van. A hivatottságnélküli műkedvelők helyébe egyre nagyobb számmal lépnek igazi szakemberek, kik valóban képesek és illetékesek tudásunk gyarapítására. Nem azokat értjük, akik egyháztörténelmi tartalmú tárcacikkeken és a mások kutatásainak népszerűsítő kivonatolásán kívül egyébbel nem adták jelét történetíró-voltuknak és sem kútfőbúvárló, sem oknyomozó képességeket nem mutatták még meg; hanem azokat, akik a tudományt akár ismeretlen adatok feldolgozásával, akár kétes vagy homályos kérdések tisztázásával előbbre mozdítják.

Az elmúlt év irodalma egyik irányban sem volt meddő s részünkről ép ezért az ügy érdekében állónak tartjuk, hogy a kritika az illető szerzőknek javunkra kifejtett munkásságát kellő méltánylásban részesítse és erre méltó dolgozataikról időnként érdemük szerint megemlékezzék.

Az ide tartozó önálló munkák közül ez alkalommal egy új íróét tesszük vizsgálódásunk tárgyává. Címe: „Radvánszky György házassági pöre (1724—25)“. Irtá és adattárral ellátta: Rugonfalvi Kiss István. Maga a munka 111 lapra, az adattár 124-re terjed s a bírálat alá eső monografia tizenkét fejezetre osztott, részletes elbeszélése a fölvetett történeti mozzanatnak, mely a magyarországi protestantismus III. Károly korabeli állapotának jellemzéséhez fölötte hasznavehető adalékul szolgál.

Az eset, melynek elbeszélése a munkában tájékoztató bevezetéssel és a tanulságot kivonó befejezéssel is el van látva, a következő. Radvánszky György egy megelőző hasonló fajta sikertelen próbálkozás után eljegyezte negyedízi oldalági rokonát, a protestánsból pár éve katolikussá lett Révay Mihály báró protestáns vallású leányát. A nagyszombati érseki vikárius, Spáczai Pál a rokonsági fokot a maga felekezeti álláspontján akadálnak találta és a jegyeseket eltiltotta e házasságtól. Meggyőződtek róla, hogy csak mindkettőjüknek vagy legalább is egyiküknek áttéréssel lehet dispensatiót szerezniök, így egybekelésökre az udvari kancellária útján a királytól szereztek engedélyt. Az esküvőt 1724. dec. meg is tartották, ám a vikárius megtámadta az egybekelés törvényességét s szentszéke elé idézte az ifjú házасokat. A pernek többrendbeli halasztás után végre is az lett a befejezése, hogy betiltotta a király, mire a nagyszombati szentszék 1725. szept. kénytelen volt elállani az ügy további bolygatásától.

Mindezt Kiss István hiteles és eredeti források nyomán, legnagyobb részben a Radvánszkyak levéltárában végzett kutatások alapján érdekesen és tüzetesen tárgyalja, bár azért itt-ott még mindig hagy egy-egy parányi hézagot, ha nem is olyat, mely az egész munkából szerezhető benyomást s magáról az esetről az olvasóban keletkező általános képet rontaná. Ebben a tekintetben igazán nem is tudunk kifogást tenni a munka ellen. Forrásait híven tolmácsolja, az eseményeket a magok benső összefüggésében csoportosítva beszéli el, elfogulatlanságot mutat minden irányban, a szereplők jellemét tetteikből ítéli meg; egyszóval történetírói készségnek és képességnek adja kétségtelen tanújeleit mindaddig, míg a Radvánszky György esetéről szól. Azonban más a vélekedésünk róla, ha arra a kérdésre kell adnunk feleletet, hogy miképpen illeszti belé ezt az eseményt a történelem egészébe. Itt már gyakori a tévedése, ami abból foly, hogy monografiája tárgyának a beható tanulmányozása természetesen nem ruházta fel a szerzőt egyúttal az egész egyháztörténelem terén is alapos ismeretekkel.

Kiss azt állítja, hogy a 16. században „a protestantismus negligálva 1000 éves történeti fejlődését, az apostoli kor egyszerű, szervezetlen állapotára igyekezett visszatérni“ (3. l.). Nem is szólva róla, hogy a protestantismusnak még most sincs 1000 éves történeti fejlődése, nemhogy akkor lett volna, a valósággal homlok-egyenest ellenkezik az az állítás, hogy *szervezetlen* állapotra igyekezett volna visszatérni. Nem, sőt inkább annyira ragaszkodott addigi szervezett állapotához, hogy miként Kiss pár sorral hátrább

maga cáfolja meg magát, „reformálni akarta az egyházat anélkül, hogy külön akart volna válni.“ A könyv hozzáteszi még, hogy „nálunk a különválás gondolata a 16. században csak szórványos, annyira, hogy ép' az egy akol gondolata miatt megtűrik a katolikus püspökök jurisdictióját és papfelszentelési jogát“, — de ez szintén határozott tévedés. Kiss a 16. századbeli magyarországi és erdélyi superintendentiák közül, mint egyik jegyzetéből (4. l.) látszik, csupán az erdélyi szász lutheránus superintendentiáról tud és ebből a hiányos ismeretből ered téves állítása. Ám aki ismeri a 16. század magyar protestantismusának conservatív jellegű, de alkalomadtával mindig megnyilatkozó törekvését az önálló szervezkedésre: a szerzővel ellentétben azt tartja történelmi ténynek, hogy ahol megmaradt a protestánsokkal szemben a katolikus püspökök jurisdictiója (a Habsburgok országrészében), ott csakis a kényszerűség állotta útját ama bizonyos idő múltával szakadatlanul mutatkozó tervök megvalósításának, hogy a magok feletti jurisdictiót a catholicismustól teljesen és végképen függetlenül szervezzék, a kath. püspököknek papfelszentelési jogát pedig egyáltalában nem respectálták. Az Oláh- és Telegdi-féle üldözések legnagyobb részben éppen ebben az irányban törtek a protestantismusra. Nemhogy szó lett volna tehát nálok holmi egy-akol-féle gondolatról; ellenkezőleg, határozottan önálló szervezkedést óhajtottak s végre is hajtották sok helyen: mindenütt, ahol lehetővé vált, s mihelyt lehetett. Ekkép az 1608-iki koronázás előtti törvény sem új dolgot, hanem nagyrészen már meglevő gyakorlatot szentesített, mikor superintendenseket engedélyezett valamennyi felekezet részére. Mutatja az eredmény is. Vajon hol szerveznek a törvény hatása alatt superintendentiákat? A zsolnai és szepesváraljai lutheránus zsinatokon, a felvidéki tótok és németek részére; aztán felújították a felsődunamelléki magyar lutheránusokét, mely megszünt volt mintegy két évtizede. Ellenben a reformátusok, a dunántúli lutheránusok mindenütt már előbb kialakult helyzetet tartanak érvényben.

Hogy Thurzó György a zsolnai zsinatot már mint nádor hívta volna össze, holott hiteles adat bizonyosága szerint 1609-ben is, még nádorrá választása előtt küldött szét meghívót ilyen, a szervezkedést végrehajtó zsinatra, kisebb jelentőségű botlás; — ellenben a III. Károly vallásügyi politikája, illetőleg viselkedése felől alkotott vélemény nézetünk szerint méltán kihívja maga ellen a bírálatot. Kiss szerint „a király és környezete sokszor kimutatta, hogy szabadelvű, a protestánsoknak nem ellensége,

úgy, hogy mindazon elnyomásért, amely a protestánsokat III. Károly alatt érte, nem lehet mást, csak a nemzet nagy többségét vádolni“ (22. l.). Ugyanezt jóval terjedelmesebben máshol is (47—8. l.) előadja, de lényegében az utóbbi fejtegetés sem tér el ettől az állítástól, mely teljességgel ellenkezik a történelemből elvonható tanulságokkal. Nem is szaporítjuk a szót annak a cáfolatával, ami itt egyébiránt talán nem is eléggé megfontoltan van odavetve, hogy tudniillik a nemzet nagy többsége már akkor katolikus lett volna. Ez távolról sem volt úgy, a protestánsok III. Károly idejében még legalább is annyian voltak Magyarországon, mint a katolikusok. Hanem igenis foglalkozni kívánunk a III. Károly és környezete szabadelvűségével és kérjük: lehetett-e szabadelvű s a protestánsoknak nem volt-e ellensége udvarostúl az a király, aki erőszakkal elfoglalt egy csomó templomot, csak Magyarországon és csak az 1715—21 közti hatévi időközben nem kevesebbet 140-nél; — aki a gyulafehérvári és eperjesi kollégiumot elvétette jogos tulajdonosaitól; — aki el akarta ragadtatni Bethlen Kata gyermekeit, megnyomorgatta Héczei Sámuel, Krman Dániel, Gyöngyösi Pált, a Komáromi-bibliák és más protestáns könyvek elkobzását elősegítette vagy elrendelte és a protestáns egyházat a Carolina Resolúcióban és rajta kívül is, meg a helytartó-tanács útján minden létfeltételétől meg próbálta fosztani? Mondható-e joggal ez a király és környezete szabadelvűnek? hihető-e, hogy ne voltak volna ellenségei a protestantismusnak? Elég-e mindezzel szemben olyan szórványos eseteket, mint a pataki kollégium helybenmaradhatása, az 1728-iki országgyűlés protestáns követének a decretalis (nem „katolikus“, mint szerző a 48. lapon mondja) eskü letétele alól való fölmentése, vagy a Radvánszky György házassági ügyének kedvező elintézése és egy pár végre nem hajtott rendelet: döntő bizonyítékul fogadni el az ellenkező mellett?

Bizony nagy ellensége volt III. Károly is, udvara is a protestantismusnak. Az 1687—88-iki XXI. tc. és az 1715-iki XXX. tc. által neki adott jognál fogva még igazán bebizonyítható magán jóindulata esetén is egyedül a királyt vonhatná felelősségre a történelem azért a rengeteg szenvedésért és zaklatásért, melyen a magyar protestantismusnak az ő idejében keresztül kellett mennie. Téved különben a szerző abban is, hogy III. Károly lett volna „első királyunk, akitői minden vallás korlátozás nélkül függ“, mert a katolikus sem tőle, sem a másiktól nem függött, viszont a protestáns már két elődjétől is csakugyan korlátozás nélkül függött az 1687—88-iki XXI. tc. következtében. Hogy pedig egy-egy pa-

rányi sikert néhanapján, egyik vagy másik ügyben, még ilyen körülmények között is el lehetett érni, annak is megvan a maga oka. Hej! sok pénzek elúszott a magyar protestánsoknak abban az időben a király „környezete“ között és sok hegyaljai aszút megittak némelyek ott az udvar tájékán egy-egy kis pártfogás vagy utánjárás fejében, mint ahogy Kiss maga is rámutat erre a bécsi korrupcióra a Radvánszky János számvetése alapján, mikor ekkép nyilatkozik: „Sokba került ám a sok utazás és a jóakarát megvásárlása“ (104. l.). Bizony sokba, de Radvánszky legalább nem költött hiába, mint annyian abban a szomorú időben.

Ezek mellett néhány jelentéktlenebb, bár mégis megszívlelésre méltó botlásban sincsen hiány. Kiss „legtökéletesebb“ lutheránus zsinatnak mondja (6. l.) a semptei zsinatot. Hogy minő alapon? — nem tudható, de ép azért a felvilágosítás fejében, cserekép elfogadhatja azt az észrevételt, hogy e zsinat végzéseiben a rektorokkal együtt említett presbytereken (9. l.) a lelkészeket kell érteni. Másutt — a bécsi békekötésről szóló részletben (11. l.) — „józan“-nak van declarálva Bocskay hiveinek a bécsi udvar ígéreteiben hívő többsége, míg pár sorral hátrább az olvasható, hogy „hibát követtek el, hogy ígérettel megelégedtek“ (12. l.); sőt, hogy „így a legklasszikusabb, legradikálisabb irányú magyar forradalom a győzelem után e téren is tökéletes kudarcot vallott.“ No lám! mégsem volt hát olyan elismerésre méltó az az állítólagos „jó-zanság.“

A szerző két helyen is beszél 1685-iki törvényről, pedig ilyen egyáltalában nem volt s nyilván látható, hogy az 1681. évi XXV. tcikket forgatja elméjében. A 18. lapon mintha különbség volna téve az azonos „montanae civitates“ és „bányavárosok“ között; viszont a 20. lapon meg az állítatik, hogy a zsolnai zsinat két napig tartott (holott nem két, hanem három nap volt a tartama) s aztán, hogy „a pietismus szakadással fenyegetett“ (noha ez ismét egészen téves vélekedés).

Vége ellenmondást látunk a szerző részéről abban, hogy egy helyen (14. l.) „a 18. század elején megindult ultrakatholikus irányról“ beszél, máshol pedig (19. l.), sokkal helyesebben, a 17. század második felétől datálja a katolikus főpapok hatalmaskodásának a protestáns jogi életre való ránehezését.

Mindezek után meg kell még említenünk, hogy igen sok szó férne stylusához is. Magyartalan szórend, magyartalan szóvonzat és egyéb efféle hiba fölötte gyakran fordul elő aránylag rövid munkájában. Ma már az ilyenekkel nem igen szokás törődni, de

részünkről ebben az irányban is több figyelemre sarkalnók a szerzőt. Ez azonban az elősorolt kifogásokkal együtt sem módosítja azt a nézetünket, hogy új egyház-historicusunk nagy elismerésre méltó munkát végzett és további működésétől sokat várhat történet-irodalmunk.

HISTORICUS.

TACITUS ÉLETE ÉS MŰVEI.

(Irta : Dr. Incze Béni ev. ref. főgimn. tanár. Kolozsvár, 1905. Lepage Lajos könyvkereskedése.)

Általános a panasz klasszika-filológiai irodalmunk szegénysége miatt és teljesen jogos is. A német, francia és angol tudományos világ jóformán ezt az egész mezőt letarolta előttünk s mi minden téren az ő munkásságuk eredményeire vagyunk utalva, legfőleg egy-egy pár ottmaradt kalászt gyűjtögethetnek csak össze filologusaink legkiválóbbjai is.

Annál nagyobb, igazabb örömet kell tehát éreznünk mindenkor, ha filológiai irodalmunk gazdagodását, csak egy szemernyivel való gazdagodását láthatjuk is. Ilyen őszinte örömmel vettük kezünk közé a fenti címen megjelent terjedelmes (281 l.) Tacitus-életrajzt is abban a reményben, hogy benne és általa egy a mai tudományos kutatás színvonalán álló, a filológus és történetbúvár minden igényét kielégítő monográfiát nyert irodalmunk. S várakozásunknak a fenti művel szemben annál jogosabbnak, biztatóbbnak kellett lennie, mert szerzője már legalább is egy évtized óta foglalkozik szemeink láttára a legnagyobb kedvvel és szeretettel a rómaiak nagy történetírójával. A még 1896-ban megjelent jeles értekezése „A Dialogus de oratoribus szerzőjéről“ (Egyet. Phil. Közlöny 1896.), valamint azóta kiadott e tárgyra vonatkozó könyvismertetései és bírálatai a szerzőnek mind Tacitus iránti kiváló előszeretetének bizonyosságai s egyre nagyobb reményt támasztottak bennünk a most előttünk fekvő, összefoglaló monográfia iránt.

Várakozásunk nem csökkent akkor sem, midőn szerzőnknek könyve előszavában tett ama kijelentését olvastuk, amelyben célját így körvonalozza: „célom nem az, hogy valami új és meglepő dolgot mondjak, hanem hogy a jobbára még részleteiben is ismeretes anyagot magyarul adjam az olvasó kezébe“. Hiszen a mi

szegény filológiai irodalmunkban éppen olyan munkákra van szükség, amelyek a tudományos vizsgálódásoknak már megállapított, kész eredményeit foglalják össze s tárják föl, mintegy vezérlőül, útmutatóul azok számára, akik a művelt nyugati nyelvekben nem járatosak eléggé, nem annyira, hogy az eredeti forrásokból merit-hessenek. Speciális helyzetünk, filológiai irodalmunknak már érintett szegénysége szinte megköveteli, hogy többre becsüljük a tudomány mai színvonalán álló s a kész eredményeket összefoglaló munkákat, mint azt a mindenáron való eredetiséghajhászatot, amely a legképtelenebb ötleteket, konjekturákat hozta felszínre már eddig-elé is és termi bizonyára még nagyobb mértékben a jövőben, midőn mindjobban felderítve áll majd minden kérdés a kutató előtt s mind nehezebb lesz újat, eredetit találniok azoknak, akik mindenáron erre törekeshnek.

Várákozásunkat azonban — ki kell előre is jelentenünk — a kezeink közt fekvő munka nem egészen elégti ki. Nem főként azért, mert sok olyan részlet van benne, amelyek bizvást elmaradhattak volna, anélkül, hogy a munka értéke kisebbedett volna s viszont kimaradt belőle több olyan dolog, amelyek nélkül nem felelhet meg teljesen a filológus és történetbúvár igényeinek.

Igy, hogy az előbbieken kezdjük, jó részben feleslegesnek tartjuk a mű negyedik fejezetét, amely Tacitus korának irodalmát tárgyalja, de úgy, hogy a császárság korának általános jellemzésén kívül kiterjeszkedik benne a szerző az összes irodalmi műfajokra, a görög és római irodalom fejlődésének egész menetére s egész hosszasan foglalkozik Velleius Paterculus-szal és Valerius Maximus-szal, holott ezeknek egy Tacitus-monografia keretében alig lehet helyök, hiszen Tacitus nagysága mellett e két kortársa annyira eltörpül, hogy mellette szót is alig érdemelnek. Szerző e hosszas kitérésének értjük az okát, t. i. Tacitust a saját korába akarja minél inkább beleállítani, hogy így annál biztosabb alapot nyerjen az ő helyes megítéléséhez; ám ez a korrajz igen is széles, szertefolyó s éppen ezért jórészt felesleges is.

Felesleges pedig annyival is inkább, mert a szerző még egyszer visszatér e korra, midőn a nyolcadik fejezetben Tacitus korának erkölcsi képét rajzolja meg. Ez a korrajz kétségkívül ügyes, logikai rendben, lendületesen van megírva; de szintén egészen elmaradhatott volna, nemcsak azért, mert Friedländer (Bozóky) nyomán nálunk is eléggé ismeretes, hanem különösen azért, mert az e fajta monográfiáknak, amint a szerző is igen helyesen jegyzi meg, nem az a céljuk, hogy fölöslegessé tegyék az eredeti mű

olvasását, hanem éppen az, hogy felhívják rá az olvasó figyelmét, felköltsek érdeklődését; már pedig aki Tacitus műveit elolvassa, annak a lelkében ilyenfajta útmutatók nélkül is kialakul az ő korának erkölcsi képe.

Viszont nem tartjuk eléggé kimerítőnek a Tacitus egyéniségéről szóló fejezetet; mert szerzőnk nem ismerteti meg eléggé különösen Tacitus nyelvét, stílusát. Valószínű, hogy a műveltebb közönség előtt nem akart stilisztikai fejtegetésekbe, példák felsorolásába bocsátkozni; ámde mivel munkáját nemcsak a nagy közönség, hanem a filológusok és történetbúvárok számára is szánta, ezek igényeire is tekintettel kellett volna lennie.

Szintígy vagyunk azokkal a részletekkel is, amelyek az Agriкола (47. l.), illetőleg a Germania (33 kk. l.) céljáról, műfajáról szólanak, ahol egy tudományos monográfiától joggal követelhetők meg, hogy ne csak felsorolja az egyes véleményeket, hanem azoknak a képviselőit is, vagy legalább közülök a legfőbbeket említse fel s utaljon azokra a munkákra is, amelyek a további kutatásban irányadóul szolgálhatnak.

Ezek a műnek ama részletei, amelyek ellen szerintünk leginkább emelhetni kifogásokat. S e fogyatkozások magyarázatául, úgy látszik, egyfelől az a körülmény szolgál, hogy szerzőnk a művelt közönség előtt is élvezhetőt akarván nyújtani, kerülni akart mindenféle tudományos részletezést, másfelől meg az, hogy mindazt, ami a Tacitus műveinek tanulmányozása közben lelkében lecsűrődött, el akarta mondani, akár tartozott szorosan hozzá a mű keretéhez, akár nem.

A részletekben is találunk egy s más kifogásolni valót. Így alig mondható egyébként elméskedő, de alapjában semmitmondó frázishalmaznál az, amit szerzőnk Tacitus születési idejének és Nero zsarnoki uralmának véletlen egybeeséséről mond: „Születésének éve — úgymond — körülbelül Krisztus után 54-re, a szomorú emlékezetű, zsarnok és kegyetlen Nero császár uralkodásának kezdetére esik. Az elnyomatás csendjében, midőn csupán a szolgaság láncának csörgése s az árulkodók szava hallszik, midőn mindenki reszket a zsarnok előtt s kegyét megnyerni vagy haragját magára vonni egyformán veszélyes: születik a történetíró, a népek boszújával szívében. A hagyomány s a nép élénk fantáziája nagy események között szívesen keres és talál összeköttetést. Mert bizonyára csak véletlen a Sándor születésének összeesése a Diana templom égésével; de csodajelnek, ritka jövődő előjelének tekintették az égen mutatkozó tűzfényt, mely az újszülött pályafutásá-

nak nagyságát és dicsőségét hirdetni küldetett az égből. Itt is meglepő a két szélsőség találkozása s önkénytelen megragadja figyelmünket, hogy éppen a Nero zsarnoksága kezdetén, vele együtt ébred fel az emberiség lelkiismerete, támad a szigorú ítélő bíró, aki arra van hivatva, hogy a történelem ítélőszéke elé állítsa őt és utódait. Valyon ha Tacitus lesz a császár s Nero a történetíró, nem éppen úgy történik-e minden, ahogy történt? Mindenesetre különös volna látni Tacitust Ahasverként menedéket keresve az általa ártatlanul üldözött keresztyének katakombáiban s dicsőíteni Nerót, a történetírót! (4. l.).

Méltó párja ennek az a különös találgatás, amellyel szerzőnk Tacitus arcvonásait akarja összeállítani s amelynek egyáltalán semmi pozitív alapja nincs. (65. l.).

A ludi saeculares-ről természetesen csak mellékesen tesz említést a szerző (31. l.), de ez a megjegyzése nagyon sok tévedést rejt magában. „Az évszázados játékokat — úgymond szerzőnk — a névnek megfelelően kezdetben száz évenként tartották. Azonban Augustus a szokástól eltérőleg Krisztus előtt 17-ben s utána Claudius Krisztus után 46-ban tartotta. Domitianus nem ettől, hanem az Augustusétól számította a száz évet s így történik, hogy a Tacitus említette játékok s egyúttal az ő praetorsága is Kr. u. 88-ra esik.“ E játékok neve egyáltalán nem mutatja, hogy száz évenként tartották volna, mert a saeculum az etruszkusoktól jött át a rómaiakhoz s ott mivel a leghosszabb életű ember életkorát jelentette, Varro bizonyossága szerint igen ingadozó tartamú volt, 100—123 év között váltakozott. (Censorinus 17., 5.). Igaz, hogy Varro szerint a rómaiak a saeculum terjedelmét 100 évben állapították meg (sed nostri maiores, quod natura saeculum quantum esset, exploratum non habebant, civile ad certum modulum annorum C statuerunt), de hogy e megjegyzés alapja mily ingatag, eléggé bizonyítja a saeculum szónak ugyancsak Varro készítette etymológiája (de lingua latina VI. 11.): „seculum spatium annorum C vocarunt dictum a sene, quod longissimum spatium senescendorum hominum id putarunt“. Ezt az etymológiát újabban teljesen el is vetették s a Bücheler magyarázatához csatlakoztak, mely szerint a saeculum szó a sero ige sa-tövéből származik s a nővényvilágról való átvitel útján nyerte a nemzedék, emberöltő nevét. Ha a saeculum-on az Augustus korában már fixirozott évszázadot értettek volna, legalább is különös lenne, hogy Augustus jog- és régiségtudósainak a véleménye alapján a saeculumot 110 esztendőben állapította meg. Annyi tény, hogy az ú. n. 3-dik (Róma

építésének 505. éve) és 4-dik (605.) saecularis ünnep között tényleg 100 év telt el, de már az 5-diket, az Augustusét 737-ben tartották meg s így ez ünnepek chronológiája teljesen összezavarodott. E zavart aztán még tetézte az a körülmény, hogy Claudius a város alapításának évszázados fordulójával kombinálta ez ünnepet (Mommsen *Römische Chronologie* ² 192. l.) s a későbbi császárok, hol az Augustus, hol a Claudius számítását követték. Valóban sajnálnunk kell, hogy Tacitusnak erre az ünnepre, illetőleg a számításuk módjára vonatkozó ama felvilágosítása, amelyet Ann. XI. 11-ben említ, nem maradt reánk s hogy a múlt század kilencvenes éveiben napfényre került, az Augustus és Domitianus saecularis ünnepeiről szóló hivatalos tudósítások is annyira töredékesen jutottak reánk, hogy a saecularis ünnepek eredetéről és számítási módjáról már a rómaiak előtt is általán uralkodó homály (Val. Max. II. 4., 5.) mind e mai napig nem oszolhatott el.

A Tacitus műveinek iratási, illetőleg megjelenési idejét illetőleg elegendő indokolás nélkül eltér szerzőnk a legújabb íróknál általában elfogadott datumoktól. Így az Agricola megjelenését 97-re teszi, holott úgy Schanz, (*Gesch. der röm. Lit.* ² II. 222. l.), mint Schwabe (*Pauly-Wissowa: Realencycl.* IV. 1572. l.) és Nipperdey (*P. Corn. Tacitus* ¹⁰ 12. l.) egyértelműen 98-ra teszik és pedig a lehető legelfogadhatóbb következtetések alapján. Ép így a *Historiae* publikálását is 98—99-re datálja szerzőnk, holott Schanz (i. h. 234. l.), Schwabe (i. h. 1575. l.) és Nipperdey (i. h. 14. l.) 104—112-re. Szerzőnk eljárását csak akkor érthetnők, ha az ezek-től a datumoktól való eltérését kellőleg motiválná.

Az egyes nevek helyesírásában is nagyobb pontosságot várnánk egy filológiai munkától; a feltűnőbb elnézések a következők: Postumus (96. l.) Posthumus 99. l.); Augusztus (99. l.) Augustus (100. l.); Egyptom (105. l.), Aegyptom (94. l.); questor (156. l.), prator (176. l.), aerarum (176. l.) stb.

E fogyatkozások leszámításával az Incze Béni Tacitus monográfiáját szorgalmas, gondos tanulmányon alapuló s egészében ügyesen megírt s a tudomány mai színvonalán álló munkának tartjuk, mely filológiai irodalmunknak határozott nyeresége s előmozdítja a rómaiak nagy történetírójának megértését és helyes megítélését.

DOMBY LÁSZLÓ.

ADATTÁR.

I.

A KÖZÖS KERESZTYÉN HITVALLÁSOK.

(Folytatás.)

3. Az efezusi zsinat hitvallása

Εἰ τις οὐχ ὁμολογῇ θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν τὸν Ἐμμανουήλ, καὶ διὰ τοῦτο θεοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον· γεγέννηκε γὰρ σαρκικῶς σώμα γεγονότα τὸν ἐκ θεοῦ λόγον· ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις οὐχ ὁμολογῇ σαρκὶ καὶ ὑπόστασιν ἠνωθῆαι τὸν ἐκ θεοῦ πατρὸς λόγον ἕνα τε εἶναι Χριστὸν μετὰ τῆς ἰδίας σαρκός, τὸν αὐτὸν δηλονότι θεὸν ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπον· ἀνάθεμα ἔστω.

Εἰ τις ἐπὶ ἐνὸς Χριστοῦ θιαριεῖ τὰς ὑποστάσεις μετὰ τὴν ἔνωσιν, μόνῃ συνάπτων αὐτὰς συναφείᾳ τῇ κατὰ τὴν ἀξίαν ἡγουν ἀθεντία ἢ δυναστεία καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον συνάφῃ τῇ καὶ ἔνωσιν φθισκῇ. ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις προσώποις δυσὶν ἡγουν ὑποστάσεις τὰς τε ἐν τοῖς εὐαγγελικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς συγγράμμασι διανέμει φωνας, ἢ ἐπὶ Χριστῷ παρὰ τῶν ἁγίων λειτουργίας ἢ παρ' αὐτοῦ περὶ ἑαυτοῦ, καὶ τὰς μεν ὡς ἀνθρώπου παρὰ τὸν ἐκ θεοῦ λόγον ἰδικῶς νομίνῃ προσάπτει, τὰς δὲ ὡς θεοπρεπεῖς μόνῃ τῷ ἐκ θεοῦ πατρὸς λόγῳ· ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις τολμᾷ λέγειν θεοφόρον ἄνθρωπον τὸν Χριστόν, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν, ὡς τὸν ἕνα καὶ φέδει καθὼ γέγονε σὰρξ ὁ λόγος καὶ κεκοινωνήκε παραπληρώσις ἡμῖν αἵματος καὶ σαρκός· ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις τολμᾷ λέγειν θεόν ἢ δεσπότην εἶναι τοῦ Χριστοῦ τὸν ἐκ θεοῦ πατρὸς λόγον, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον τὸν αὐτὸν ὁμολογῇ θεὸν ὁμοῦ τε καὶ ἄνθρωπον, ὡς γεγονότος σαρκὸς τοῦ λόγου κατὰ τὰς γραφάς· ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις φησιν, ὡς ἄνθρωπον ἱεργῆσθαι παρὰ τοῦ θεοῦ λόγου τὸν Ἰησοῦν, καὶ τὴν τοῦ μονογενοῦς εὐδοξίαν περιῆσθαι, ὡς ἔτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχοντα, ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις τολμᾷ λέγειν τὸν ἀναληφθέντα ἄνθρωπον συμπροσκυνεῖσθαι δεῖν, τῷ θεῷ λόγῳ καὶ συνδοξάζεσθαι καὶ συγχρηματίζειν θεόν, ὡς ἔτερον ἐν ἑτέρῳ (τὸ γὰρ „σὺν“ αἰεὶ προστιθέμενον τοῦτο νοεῖν ἀναγκάζει), καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον μιᾷ προσκυνῆσει τιμᾷ τὸν Ἐμμανουήλ, καὶ μίαν αὐτῷ τὴν δοξολογίαν ἀναπέμπει, καθὼ γέγονε σὰρξ ὁ λόγος· ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις φησὶ τὸν ἕνα κυρίον Ἰησοῦν Χριστόν δεδοξάσθαι παρὰ τοῦ πνεύματος ὡς ἄλλοτρίᾳ δυνάμει τῇ δὲ αὐτοῦ χρώμενον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαβόντα τὸ ἐνεργεῖν δύνασθαι κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων καὶ τὸ πληροῦν εἰς ἀνθρώπους τὰς θέσε-
μεις, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ἴδιον αὐτοῦ τὸ πνεῦμά φησι, δὲ οὐ καὶ ἐνέργηκε τὰς θεοσημείας, ἀνάθεμα ἔστω.

Ἀρχιερεῖς καὶ ἀπόστολοι τῆς ὁμολογίας ἡμῶν γεννηθῆσθαι Χριστὸν ἢ θεὸν λέγει γραφῇ, προσδεκτικένοι τε ὑπὲρ ἡμῶν ἑαυτὸν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας τῷ θεῷ καὶ πατρὶ εἰ τις τοῖνυν ἀρχιερεῖς καὶ ἀπόστολοι ἡγῶν γεγενῆσθαι φησιν οὐκ αὐτὸν τὸν ἐκ θεοῦ λόγον, ὅτε γέγονε σὰρξ καὶ κατ' ἡμᾶς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς ἔτερον παρ' αὐτὸν ἰδικῶς ἄνθρωπον ἐκ γυναικός· ἢ εἰ τις λέγῃ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσ-
ενεργεῖν αὐτὸν τὴν προσφορὰν, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ὑπὲρ μόνων ἡμῶν· οὐ γὰρ ἂν εἰδῆθη προσφορὰς ὁ μὴ εἰδώς ἁμαρτίαν· ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὴν τοῦ κυρίου σάρκα ζωοποιὸν εἶναι καὶ ἰδίαν αὐτοῦ ἐκ θεοῦ πατρὸς λόγον, ἀλλ' ὡς ἑτέρον τινὸς παρ' αὐτόν, συννημένον μὲν αὐτῷ κατὰ τὴν ἀξίαν, ἥρουν ὡς μόνην θείαν ἐνοίκησεν ἐσχηκότες· καὶ οὐχὶ δ' ἄλλων ζωοποιόν, ὡς ἔφημεν, ὅτι γέγονεν ἰδία τοῦ λόγου τοῦ τὰ πάντα ζωογονεῖν ἐσχύοντος, ἀνάθεμα ἔστω.

Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον παθόντα σαρκί, καὶ ἐσταυρωμένον σαρκί, καὶ θανάτου γενόμενον σαρκί, γεγονότα τε πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν, καθὼς ζωὴ τέ ἐστι καὶ ζωοποιός ὡς θεός, ἀνάθεμα ἔστω.

Τούτων τινων ἀναγνωσθέντων ὤρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, ἑτέραν πίδειν μηδεὶ ἐξείναι προσφέρειν, ἥρουν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι παρὰ τὴν ὁρισθεῖσαν παρὰ τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων ἁγίων πατέρων· τοὺς δὲ τυλμῶντας ἢ συντιθέναι πίδειν ἑτέραν, ἥρουν προκομίζειν, ἢ προσφίρειν τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωση τῆς ἀληθείας, ἢ ἐκ Ἑλληνισμῶν, ἢ ἐκ Ἰουδαϊσμῶν, ἢ ἐξ αἰρέσεως οἰασθησιν· τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι.

Κατὰ τὸν ἴσον δὲ τρόπον, εἰ φωραθεῖεν τινες, εἴτε ἐπίσκοποι, εἴτε κληρικοὶ, φρονοῦντες ἢ διδάσκοντες τὰ ἐν τῇ προκομιθεῖσῃ ἐκθέσει παρὰ Χριστοῦν περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥρουν τὰ μικρὰ καὶ διεστραμμένα Νεστορίου δόγματα, ἃ καὶ ὑποτετακται, ὑποκείσθωσαν τῇ ἀπαφάσει τῆς ἁγίας ταύτης καὶ οἰκουμένης συνόδου· ὥστε δηλονότι τὸν μὲν ἐπίσκοπον ἀλλοτριῶσθαι τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ εἶναι καθηρημένον· τὸν δὲ κληρικὸν ὁμοίως ἐκπίπτειν τοῦ κλήρου. εἰ δὲ λαϊκὸς τις εἴη, καὶ οὗτοι ἀναθεματίζεσθωσαν, καθὼς προείρηται.

Ha valaki nem hiszi, hogy Jézus igazán Isten és így a szent szűz istenszülő, mert testileg szülé az Istennek testté lett igéjét: átkozott legyen.

Ha valaki nem hiszi, hogy lényege szerint az Atyaistennek egyetlen igéje és a Krisztus, a test sajátsága szerint, a testben egy, t. i. Isten és egyúttal ember: átkozott legyen.

Ha valaki az egy Krisztusban megosztja a lényegeket az egység alapján, az azokat összekötő egyetlen összefüggés által, amely méltóság, vagy tekintély s hatalom szerint jött létre, s nem inkább az által az egyesülés által, amely természetes egység útján történt: átkozott legyen.

Ha valaki azokat a szavakat, amelyek az evangéliumi és apostoli iratokban vannak, vagy amelyeket a szentek mondtak Krisztusról, vagy maga (Krisztus) mondott magáról: két személyre vagy állagra vonatkoztatja s némelyeket mintegy az emberre alkalmaz, aki az Isten igéje ellenére különösen értetik, másokat pedig, mint Istenhez méltókat, az Atya Isten egyetlen igéjére vonatkoztat: átkozott legyen.

Ha valaki azt merészli mondani, hogy Krisztus ihletett ember és nem inkább azt, hogy valóban Isten, aki természet szerint egyetlen fiú, mert az íge testté lett és csaknem úgy egyesült a testtel és vérrel, mint mi: átkozott legyen.

Ha valaki azt merészli mondani, hogy az Atya Isten igéje Istene vagy Ura a Krisztusnak és nem hiszi inkább azt, hogy a Krisztus maga Isten is és ember is, mert az írások szerint az íge csakugyan testté lett: átkozott legyen.

Ha valaki azt mondja, hogy Jézus mint ember, az Isten igéje által mun-

kálkodik s az egyszülöttnek dicsőségét a másikkal (az Isten ígéjének), mint rajta kívül lévőnek tulajdonítja: átkozott legyen.

Ha valaki azt merészli mondani, hogy az emberré lett együtt imádandó az Isten ígéjével és együtt dicsőítendő és együtt nevezendő Istennek, vagyis mint egyik a másikkal (mert a *val- vel*-rag mindig azt érezteti) és nem inkább azt, hogy Jézust egyetlen imádat illeti s egyetlen dicsőség száll rá, mert az ige testté lett: átkozott legyen.

Ha valaki azt mondja, hogy az Úr Jézus Krisztust dicsőíti a Szentlélek, mintha a Szent lelket Jézus Krisztus más természetű erővel ruházta volna fel és a Szentlélek Krisztustól nyert volna képességet a tisztátalan lelkek ellen működni s így tudhat az emberek között isteni jeleket támasztani és nem inkább azt mondja, hogy a lélek az övé, aki által az isteni jelek beteljesednek: átkozott legyen.

A szentírás azt mondja, hogy Krisztus lett a mi hitünknek főpapjává és apostolává, — önmagát adván áldozatul érttünk Istennek és az Atyának gyönyörűsége illatozásra. Ha tehát valaki azt mondja, hogy főpapunkká és apostolunkká nem maga az Isten ígéje lett, amikor testté lett, még pedig hozzánk hasonló emberré, hanem mintegy valaki más rajta kívül, valami különös ember az asszonytól, — vagy ha valaki azt mondja, hogy önmagáért áldozta fel magát áldozatul és nem inkább egyedül miértünk, mert nem volt szüksége önfeláldozásra annak, aki bünt egyáltalán nem ismert: átkozott legyen.

Ha valaki nem hiszi, hogy az Úrnak teste elevenit és magának az Atya Isten ígéjének tulajdona, hanem azon kívül, mintegy mással van összekötve s annak a másnak a méltósága vagy mintha istenséget birtoklónak hatalma által volna és nem inkább azt hiszi, a mit mondtunk, t. i. hogy elevenítő, mert a mindeneket eleveníteni képes ígéne a tulajdona lett: átkozott legyen.

Ha valaki nem hiszi, hogy az Istennek ígéje szenvedett testben és keresztre feszített testben és a halált megkóstolta testben és első zsenge lőn a holtak közül s így épen olyan élet és éltető, mint Isten: átkozott legyen.

Ezeket így elismervén, elhatározta a szent zsinat, hogy más hitvallást senki sem hirdethet, sem nem írhat, sem nem szerkeszthet azon kívül, a melyet a Niceában összegyűlt szent atyák határoztak el. Azok pedig, akik merészkednek más hitvallást szerkeszteni, vagy közrebocsátani, vagy hirdetni, félre akarván vezetni az igazság megismerésére törekvőket akár a pogányok, akár a zsidók közül, vagy bármely más felfogás köréből: legyenek bár püspökök vagy papok, a püspökök a püspökségtől, a papok a papságtól fosztatnak meg; ha pedig világiak cselekszik ezeket: átkozottak legyenek.

Hasonlóképen azok is, akik rajtakapatnak, legyenek akár püspökök, akár papok, hogy a Charisios* presbiter által közétett nyilatkozatban foglaltakat hiszik vagy tanítják az Isten egyszülött fiának emberré létéről, — vagyis a Nestorius istentelen és zavaros nézeteit, amelyeket meg is vet és el is utasít e szent és közönséges zsinat nyilatkozata. Ennél fogva természetes, hogy a püspök megfosztatik a püspökségtől és letétetik; a pap pedig hasonlóképen megfosztatik papságától; ha világi lenne: ezek is átkozottak legyenek, amint előbb volt mondva.

(Vége köv.)

DR. TÜDŐS ISTVÁN

* Philadelphiai presbiter, akit az antióchiaiak exkommunikáltak, s ezért az efezusi zsinatra aztán, igazhitűségét bizonyítandó, egy nyilatkozatot, vagy hitvallást adott be.

II.

ENYEDI GYÖRGY EGYHÁZI BESZÉDEIBŐL.

III. Triac. Conc. XCIV.

Luc. Cap. 12, 32. Ne fely Kiczin nyai, mert teczet az tii Atiatoknak hogy orszagot adgion tünektek etc.

306 p.

Ha az Vilagban ualo sok szamtalan akadaliokat es haborusagokat megh gondolliuk, bizoniara mindenkor szukeölkeödik az Ember batoritas es uigasztalasnelkül, hogy enny sok niaualiakban ketségbe ne essek es el ne fogiatkozzek. De főkeppen azoknak sokasodik megh niaualiaiok, es niomorusagok, az kik Isten es az eo Parancziolattia szerent akarnak elni; mert igaz Christus Urunknak amaz mondasa: Ez uilagh az mi eöue szereti, az kik penigh nem ez uilaghiak azokat giüleoli, üldözi es kergeti. Főkeppen annak ok: ezeket kel erősíteni es tamogatni, hogi az sok kesertetekben ez uilaghnak düheössegeben tisztekreöl el ne feletkezzenek, es megh ne tantorodgianak. Mikor azert Chrs U. megh halalanak előtte, el akara egiczter, s, mind bocziatani az cö tanituanyt az Euangeliomnak hirdetesere, az teöb sok intes es tanitto szok közül monda ezeket, mellickeben az reaiok iöuendö sok niaualiak es haborusagok ellen batorittia es biztattia eöket az eö mennyei sz. Attianak reaiok ualo gondviseleserül. Ket resze uagion penigh ez nehani Igeknék: Az Elseöben biztatas uagion. Az Masikban az bisztatatsnak oka, auagi az uigasztalas. De hogi mi ezeket iobban megh erthessük, szüksegh az Igeket szorgalmatossan megh uisgálnunk. Ne fely, ugimond, kiczin nyai. Ez Igekben ket belieget es Jegiet mutogattia Chrs U. az Isten seregenek es giülekezetének: Elseoben, hogi felelmes kereszt alat uagion. Masodszor, hogi kiczin és keues szamu. Eleiteol fogua mindenkor felelmes es uezedelmes uolt az Igassagnak uallasa, mint az sz. Patriarchaknak es Prophetaknak eleteknék historiaiok és Peldaiok megh mutattia. Azonkeppen az Uy Testamentumnak ideiennis, ám Nicodemus nem mer uala Chrs Urunkhoz nappal menni; sokan hisznek uala eö benne, azt mondgia sz. Janos, de az Phariseusoktol ualo feltekben nem ielentik uala. Chrs U. fel tamadasa utannis az Apostolok egi hazban rekeszkeztek uala az Sidoktol ualo feltekben, azt mondgia az Euangelista. Ez penigh az dologh nem karokra, hanem iauokra uagion az hiueknék; mert termeszet szerent ollianok uagiunk hogi mikor semmi felelmünk ninczen, restekke, gondviseletlenekke, feledekenekke leszünk. Tudode mit monda Salamon: Uram gazdagsagot ne agi nekem, mert ne talam fel fualkodnam el feledkezuen rollad. Hogi azert az hiuek mindenkor jozanok, uigiazok es szorgalmatosok legienek, ezert engedi hogi felelemben es rettegesben legienek. Tudode hogi akki fél még alunni sem mér, hanem szorgalmatos gondgia uagion magara es megh maradasara. Más ok hogi azt akaria az Ur Isten, hogi az eö fia i cziak eö teölle fügienek, uarianak, es ez uilaghi külseö otalomhoz ne ragaszkodgianak, ha mi bantasok erik, ne tudgianak egiebbez, hanem cziak eö hozzá foliamodni. Uegi peldat az eszes Atiakrol, ezek nem mindent bocziatnak magzattioknak kezekben, nem minden Jauokat adgiak nekik, hanem hogi az eö meltosagok es becziuletek megh maradgion, megh engedik hogi szükölkeodgienekis, hogi niaualiaiokban hozzaiok fussanak, es tudgiak kiteol kel uárniok es függeniek; es igi az giepleot kezekben tartiak. De az mely goromba Atiak, Aniak,

307.

mindeneket mindgiarast magzattioknak kezekben eresztenek, aszt nierik uele hogi az fiak ragazkoduan es bizuan az marhahoz és Jozzaghoz, szüleiekreol el feletkeznek, semmiben teölleök nem fügnek és ekkeppen semmi böcziületben tisztessegeben azokat nem tartiak. Azert ha az hiueknekis mindenek keduek szerent uolnanak, es az Isten minden iouait egyczer, s, mind eö reaiok öntene, sokszor el feletkeznenek az eö Attiokrol, ragaszkodnanak az külseo jokhoz. De hogi ez ne legien az Ur Isten azt akaria hogi felelemben ellienek, es az eö segítsegenelkül mindenkor szükeolkeödgienek. Harmadszor, azertis io felelemben lenniük, mert ^{308.}ez mint egi Probakeö, mely által megh valasztatnak az iok az gonoszoktol, az teökelletesek az kepmutatoktol. Az io szerenczenek idein minden szereti es követi az Igassagot, es senki akkor nem ismeri az alhatast az alhatatlantol megh. De mikor felelmes allapat uagion, akkor valik megh ki allia megh az sárt uegigh. Ez okert az hiueknek sorsok: de miuel hogi az ember giarlo, es az felelem az Igassagot giakran az Emberel megh tagadtattia, az mikeppen sz. Peter peldaia megh mutattia, nem cziak egi leanzo előtt az Igassagot = Chrs Urunkat megh tagada; hanem megh Chrs U. menyben menetele utannis, az mint iria sz. Pal Gal. 2. hogi az megh Jeruzsalembeol nem iöitek uala az Atiafiak, az Poganokkal eszik uala, de mikor azok oda iutottak uolna, küleon szakada: Feluen, ugimond, azoktol az kik körniül metelkedesbeöl ualanak. Holot, mondok, az felelem miatt az Igassagot ember megtagadgia, szüksegh hogi uigasztaloik es batorittoik legien, az mikeppen igi szol Chrs U. Ne fely, ugimond, azaz, noha felelmes üdeoben, sok ellensegek keozeot uattok, de azert batørsagban legietek. Nem ellenkezik penig ez egimassal, hogi az Ember felelmes hellien, felelmes üdőben legien, meghis ne fellien, hanem tellies bizodalommal batørsagban legien szíueben. Seöt egi beölcz azt mondgia, hogi az mely ember az felelmes hellien nem felelmes, hanem bator, hituan ember az. Az Ur Isten azt akaria hogi az eouei felelmes allapotban legienek, de azt keuannia hogi batørsaggal legienek. Azert innét tanuliuik megh, hogi senki azert az Igassagnak uallasatol ne irtozzek, hogi mindenkor felelemben kel lenni, mert egi az hogi ez eö neki Jauara leszen: ^{309.}más az hogi az mely Isten akarta hogi az eö hiuei felelmes allapatban legienek; Azon Isten ismet megh uigasztallia es oly batørsagot ad szíuekben, hogi minden ez uilaghi haborusagot zur zauart semminek tartnak es szíueökben czendessegük uagion, megh emlekezuen arról, hogi igen erős giamolok, es nagi biztatoik uagion, ki ez uilagnak minden düheössege és feniegetese ellen azt mongia es kialtia nekik: Ne fely. Az mint monda Abrahamnakis Gen. 15. Ne fely Abraham etc. Teis Ne fely, ugimond, kiczin Niaj. Ha uilagh teremteseteol fogua el kezdgiük, es mind ez mostani ideoigh ualo Historiakat megh oluasunk, nylyuan meg tapasztalhattiuk hogi mindenkor keuesebben uoltanak az Isten fiai az Belial fiainal, az lok, az gonoszoknál, az lamborok az latrokna. Ez uilagnak szinten az kezdeten negi ember uala, azok közül cziak edgik uala artatlan, Abel, Cain gonosz uala, Adam es Eua az Istennek paranczolattiát meg szegtek vala. Az utan ez egesz uilagon egiczer teöb nem talaltatik Noenal. Az uiz eözeon utan ez szeles feoldeon cziak Abraham mondatik igaznak. Sodomaban teob nem talaltatek Lothnal. Es hogi az O Testamentomban teobbet ne szamlalliak ele, Chrs U. ideieben kik ualanak Isten fiai, es igaz Isten feleo emberek keönnien meg szamlalhattiuk, az Euangelistak irasibol. Ihol ittis neuzei az eö hiueit kiczin Nyainak. Mit diczekednek tehát az papasok ezzel az Titulussal hogi az eö Ecclesiaiok Catholica = mind ez

szeles uilagon ki teriet és közéonseges? Bezzegh Illies ideiebennis az Baál papiai eötöd fél százan ualanak 3. Reg. 18—22. Illies az Isten prophetaia cziak egi uala. Az hamis prophetak, kik hazugságot ieöuendölnek vala Achabnak Ibidem. Cap. 22. negi százan ualanak. Az igaz mondo propheta Micheas egiedül uala. Nem áll tehát az sokasagon az igaz uallas, sem az keues számó az hamissagnak uallasa, seöt ezt uisza kell magiarazni; Mert azt monda az Angial Esdrasnak: Eszt az uilagot az Isten teremptette sokakert, az jeöuen-deot keuesekert. Sokan teremtettenek, de keuesen üdveözülnek. Ezenkeppen szolla Chrs Urunk is Luc. 13, 24 mikor azt kerdenek teölle, ha keuesen üdveözülneke? Felele: Lgiekezzetek be menni az szoros kapun; Mert Matt. 7 szeles az a kapu, es tagas az út, az meli uiszen az uestedelemre, es sokan mennek azon be. Szoros penigh az kapu es keskeni az út az meli az eletre uiszen es keuesen talalliak azt meg. Masodczor, ugian itt uegiük eszünkben, hogi noha az Istennek serege keves az hamissagnak taborahoz kepest, de azert nem mindenkor ollian keves, es kiczin az mint az emberek itilik; Mert az ember cziak azt tudgia az mit kulseo erzekensegeuel megh foghat: De az Isten az szüueknek megh uizsgaloia es latoia. Ezert monda az Apostol: Tudgia az Ur kik az Eouei. Seöt nem cziak az hütetlenek de giakorta az Igazak is nem tudgiak kiczodak, es nem ismerik megh az Igaz tudomaniu embereket. Pelda erről Illies propheta, ki azt toda, seot ugian aztis monda, hogi ninczen eö nalanal teob Isten feleo az eö ideieben 3. Reg. 19. De azt mondá az Ur neki: Hattam en Israelben hét ezer ferfiakat, kiknek terdek nem hailot megh az baluani eleot, es kiknek szaiok nem imattak eöket, hogi kezeket megh cziokoltak uolna. Honnat tanulluk megh, hogi meltatlan es hamis azoknak patuarkodasok, az kik abbol akariak megh mutani hogi, az mi uallasunk az egi Isten feleol nem igaz hogi cziak egi nehanian uagiunk, az kik ezt az hüteo tartiuk; Azert nem lehet igaz. Ez eö patuaroak szinten ollian, mint hogi azt hirdetik hogi, cziak ez minap keölt uy hüt. Vy hüt, ha az Biblia uy keönyuü. Mind ez szeles vilagyon sincz penig regieb keönyuü az Biblialan, ott uagion megh irua az mi uallasunk; De az Eöuek cziak ez minapi, mert cziak Chrs U. születete utan keölt. Meg mutathattiuk az eönneön könyuekbeöl, mikor keölteottek, czinaltak az Conciliumokban az Haromsagot: mikor keölt az apro gyermekek keresztelese: Az Báluanioknak Templomokban ualo beuitele, es egieb eppen ili Istentelen babonasagok. De az mi uallasunk eleb uolt Chrs U. születesenel ket annyualis, az menyi ideie hogi eö az uilagra születet. Miczioda orczauul merik hát Uy Tudomannak mondani az mely ez Vilaggal kezdetet; Uy az Eouek, cziak tegnapi ehez kepest, mert az Romai pápak faragtak agiokbol nem regen. Nos, az minemü igaz es erős ez, szinten ollian azis hogi igen keuesen uagiunk ezen az uallason. Megh enget-tük hogi eö hezzaiok kepest keuesen uagiunk; mert ugianis, sok az gaz, az por, az feöueny, de keues az arany benne. Azert akki okos, nem sokasagban, hanem az keuesben, nem az beö dologban, hanem az ritkaban helyhezteti az beöcziületet. Sok az kovacz keö, de keues az giemant. De mindazon altal, nem oly keuesen uagiunk az mint eok itilik es mondgiak. Ez mi orszagunk egi kis szegelet feöld, diczirtessek az Ur Istennek neue, itt is nem csak huszon eoteon uagiunk, hanem megh huszon eötnelis többen cziak tanitto rendenn is; Es Egi, az egesz giülekezet elö, kinek szaua megh hihető, es mindeneknel tisztessges hire uagion, azt monda hogi, uadnak egi reszeczkeieben orszagunknak, kik itt iden nem uoltak mostan 62 praedikatorok, kik az egi eleö Isten-

310.

311.

312.

nek, es az eő sz. fianak uallasaban mindenben uelünk edgieznek es uelünk azon egi Istent ualliak és praedikalliak, kik hogi itt nem uoltak az üdőnek uezsedelmes uolta, es az messze ualo hely nem engette. Hát, hol uadnak az sok Nicodemusok, kik közzül egi nehaniat tudunk, sokakat nem ismerünk, kik az Istennek igassagát keotue fogua tartiak? kik csak alkolmatossagot uarnak, es az Úrnak megh latogatasanak napiat uáriak. Nem ollian keuesen uagiunk tehát, az mint az mi ellenkeőzeőink hirdetik; De ha szinten keuesen uolnankis, nem eleg h ok hozzá, hogi, hamis uallasunk: Mert ittis azt mondá Chrs U. Ne fely kiczin Niay. Honnet tanulliuk megh hogi, noha az uilagh azt itili, hogi az Isten házának nincz feie, es az eő Juhainak ninczen pasztora: De mindazo: uagion io gonduisseleő Istenünk. Azt mondgia Dauuid: Nem aluszik, sem nem szunniadoz, akki legelteti Israelt. Az igaz israelitak penig kik legienek, megh mondgia sz. Pal: Nem az kik test szerent szarmaztak Jacobtol, hanem az kik igaz hüt által leottek fiaiuá. Chrs U. azt mondgia, hogi, eő az io Pasztor, nem ollian mint az Beres, akki mikor lattia az farkast el fút előtte. Uagion azert az kis Niaiaczkanakis pasztora, nem csak az sokasagu, számtalan szamu Catholica Ecclesia diczekedhetik ezzel, hogi harom rend Coronaiu papia uagyon Romaban, hanem miys meltan mondhattiuk hogi, az mi kiczin giülekezetünknek, az sok uilaghi feiedelmek, lelki Caiaphasok küüillis, uagion pasztora, ki legeitett minket, es szorgalmatosan reank uigiaz. Ez az megh hallot Igeknék elseő resze, kibeol megh tanulok, hogi, az Isten giülekezetinek ket tulaidonsaga uagion: Egi az hogi felelem ala uettetet; más, hogi, kiczin; De azert ugian nem illik rettegni, hanem nagi batorsaggal lenni, kinek okát megh mondgia az masadik reszeben mikor igi szol: *Mert teczet az tü Atiatoknak hogi orszagot adgion.* Noha sok rendbeli biztatasokat es uigasztalasokat adhat ember az niomorusagban eset ember eleiben; minthogi hamar el mulik; keues ideigh tart; uagi; hogi segetseget igir neki, hogi másnak annalis nagiob niaualiaia uagion, es egieb efeleket. De mind azok keőzeot ninczen hathatob, mint mikor azt mondgiak hogi, ennek az faratsagnak nagi haszna, es giőniörüseses jutalma leszen. Chrs U. masuttis igy uigaztala, es ugian peldatis hoza az Apostolok eleiben: Az Aszszony allat, ugi mond, mikor szül, keserüsege uagion, mert el ieot az eő oraia, de mikor immar giermeket szült, nem emlekezik meg niaualiaiarol eorőmeben, hogi ember születet ez uilagra. Ittis, azokaert, ezenkeppen batorittia eőket, hogi az eo felelmes allapattioknak es niomorusagoknak beoseges iutalma, es megh fizetese leszen, kire nezue minden faradalmokat el feleithetik: seot uezsedelmekben eörüendezhetnek, az mint masut mondá Matt. 5. Bodogok lesztek mikor atkoznak es üldöznek tütteket az en Neuemert etc. Itt is azt mondgia: Teczet az tü Atiatoknak. Auagi: Ezis kedue es akarattia; Mert azt iedzi az Geöreogh Ighe: *εὐδοκίαν* mindenik Igheben uagion egi egi tanusagh; Mikor azt mondgia: Teczet; Azt ielenti hogi az örök elet, es az lambor tselekedetnek iutalma uagion tsak az Istennek is keduebeöl; Mert, Elseoben, miczioda iot tudnank mi czelekedni kik rakuak uagiunk gonossaggal, es minden bünre hailandok uagiunk, es soha semmit oly igen iol nem czelekedhetünk az kiben ualami fogiatkozás nem volna elegiedue; mert uagi nem io keduel tselekedgiük, uagi düczekedünk benne, uagi egieb gonosz gondolatokkal megh maculalliuk; Az illienekert érdemleneőke tehát az fogiatkozás nélkül ualo düczőseget? Masodczor, miczioda io czelekedetnelkül szükeolkeodik az Isten, az kiert nekünk tartoznek iutalmat adni? Tudde mit mond Dauid által Psal.

313.

49,* 10: Enymek az Erdőnek minden Vadai, es az Hegieken az Barmok es Eokreok. Ezert monda sz. David: Ha keuantad uolna aldozatot teottem uolna teneked, de nem giőniörködeol az Egheő aldozatokban. Chrs U. azt mondá: Mikor mindeneket megh czelekesztek, azt mondgiatok: Haszontalan szolgak uagiunk, azt miuelük az miuel tartoztunk. Harmadszor, ha uilagh kezdetiteol fogua, mind az itiletrapigh elhetne ualamely ember, es mind addig io czelekedetben foglalna magatis, megh sem erdemlene az örök bodogsagot, mert az Jutalomnak egienlőnek kel lenni az munkauat: De az ueghetetlen az megh határozot dologgal nem lehet egienlő; Ez Vilagnak penigh es az Emberi czelekedetnek bizonios hatara es vege uagion: De az eorok bodogsagnak soha ueghe ninczen: Tehat ez nem lehet annak Jutalma es beri. Honnat megh tanulhad az papasoknak hamis itileteket, kik az eő szenteknek: Ferencznek, sz. Damokosnak es az teőbbinek, io tetemenyuel es erdemeuel kereskednek; Es azt mondgiak hagi anny iot czelekettének, hagi eő magoknak nem hagi eleg h nem uolna az örök eletnek megh nieresere, de megh másnakis osztogathatnak benne, hagi mostis örök eletet nierhessen utannok. Nem ugi szol az Iras, sem nem igi beszél Chrs U. itt, hanem azt mondgia hagi, cziak io keduebeol es akarattiatol, nem az Apostolok erdemebeol, az Atia ad nekik orszagot. Aszt hiszem penigh hagi, nem oli szentelenek hagi az eő szenteit nagio szenteknek, erdemesbeknek mernek mondani az Apostoloknak: Auagi ha azt mondgiakis, ne hidgiük, mert senkinek nagio Jutalmat nem igirt Chrs U. mint ezeknek.

Az masodik lghebeol, az hol azt mongia: *Az tū Atiatoknak teczet*, eszt ued eszedben: Ezzel ielenti Chrs U. az eő hiueihez az Istennek is keduet, szeretetit, az mikeppen monda az Ur Isten az prophetanal: Ha lehetséges hagi az Ania el feletkezzek az eo magzattiarol, en megh sem feletkezem el tū rollatok. Chrs Urunkis azt monda: Ha tū tuttok io aiandekot adni az tū fiaitoknak, holot gonoszok uattok; menyuel inkab az tū mennyei Atiatok ad io lelket azoknak, az kik kernek eő teőlle. Azert nem czak illik az Istenteol mint Urunktol felntünk, hanem szeretnünk mint Atiankat, es minden szükseünkben mint kegies gonduiselőnkhez foliamodgiunk.

Innet asztis megh tanulhad hagi mikor az Istennek tulaidonittatik az Atiai Neuezet, semmit egiebet nem ielent, hanem szeretetet es gonduisselet. Es az kik az Istennek valami természet szerent ualo szülest tulaidonitnak, nem cziak az iras ellen szolnak, hanem az elő Istennek meltosagatis megh bántiak, undokittiak. Vgi uagion hagi, neha az Iras ugi szol mint ha affele természet szerent ualo szülest ielentene, de köniü az igaz ertelmet megh ismerni az ki tudgia hagi az Iras giakran az Isten feleol emberi mod szerent szol. Vagion egi mondas sz. Daidnal ps. 109: Az en Mehembeol, ugimond, az hainal czillagh eleot szültelek teged etc. Kit az Chrsra magiaraznak es innet akariak bizonittani, hagi az Chrs az Atianak természet szerent ualo fia, nem ugi mint az Iras masut egieb embereketis mond hagi az Istenteol születettének. Lá, ugimond, azt mondgia hagi az eő mehebeöl szülte: Tehat ez külömb attol mikor azt mondgia sz. Janos, hagi az hiuek az Istenteol születtenek; mert cziak az Chrs feleol uagion monduan hagi az Isten mehebeol születet. De ez eő okoskodasok es ellen uetesek szinten mint az teobbi igen erőtlen; mert, Elseoben, az a mondas beőtű szerent Daidrol szol. Más az

* A Vulg. szerint.

314.

315.

316. hofi, hamissan fordítottak ugi, az mint eok ele hozzak; mert az mikeppen meg lathattia akarkijs, igi uagion giakrabban irua: Az Aniad meheteöl hajnalban uolt harmattia azte lffiusagodnak etc. mely lgeknék magiarazattiarol most nem szollok, cziak akarom azt mutatni hofi, az Vulgata uersio, hamis. De ha szinte mind ugi volnais az mint eok mondgiak, ugian nem bizonithatnak es nem hozhatnak azt ki belölle az mit eők akarnak; Mert bator ugi legien, hofi az Chrsrol monta legien az lras hofi az lstennek meheből születet, igen köz dologh ez es egiebek feleollis szol igi az iras. Esa. 46: Halliatok megh Jacobnak haza, es az Israël hazanak maradekia, kik hordoztattok az en Mehemteöl, es hordoztattok az en hasamban, mind uensegtekich ueletek uagiokh, es eosz haiaatokigh en hordozlak; en czinaltalak es en hordozlak, tartlak, idueözitlek. Ha azert az Chrst örökke ualo es természet szerent ualo fianak kel mondani az elő lstennek, hofi lsten mehebeöl születetnek mondatik lenni; Hát ollianok lesznek az Israël fiaijs, mert azok felölis igi szol az lras. De te tanuld megh, hofi az Atiai neuü es az szülesnek lgeie, ualamikor az lstennek tulajdonittatik, szeretetet, gonduisselest, es io akaratot iegiez; kiuel az ielentetik hofi, ualaminemü szeretettel vagion az Atia Ania az eö magzattiahoz, szinten ollianal vagion az lsten az eö hiueihez. Ittis azert azt mondgia Chrs U. hofi, ne fellienek az Apostolok, mert kegies gonduisselöiek uagion menyben, ki az eö faratsagok es niomorusagok utan, orszagot ad nekiek. Eszt uilagosban megh magiarazza masut Matt. 19. Luc. 22: Enis orszagot rendelek nektek, mikeppen nekem rendelt az en Atiam, hofi egietek es igiatok az en asztalomon, es az en orszagomban es üfuen az szekekben itillietek Israelek 12 nemzetsegit. Ha azert az hiuek az Chrssal egitit uralkodnak, es az Chrs orszaglasanak, az mint az Angial mondgia, uege nem leszen: Tehat az hiuek urasagais ueghetetlen leszen. Ezert monda sz. Pal Rom. 7. Itilem hofi ez uilaghi niomorusagok nem hasonlithatandok az ieöuendö dicsiöseghez ki megh ielenik mi nekünk. Dan. 12: Az Tudosok fenlenek mint az Menneknek tündöklese es az kik az lgassagra tanitnak sokakat, mint az czillagok, mind örökkön örökke. Matt. 13. Akkoron az lgazak fenlenek az en Atiamnak orszagaban mikeppen az nap. 1. Cor. 2. Esa 64. Az szem nem latta, fül nem hallotta, az Ember szüue megh sem gondolta, az miket keszittet az eötet szereteoknek. Mely igiretekre ha mikor nez az ember, ha tellies hüttel az mint illik azokhoz ragazkodik, nem lehet ez uilagban oli nagi saniarusagh kiben magat megh nem uigaztalthattia. Summa azert az, hofi, ne nezzük se erőtlenségünket, se keues uoltunkat; mert noha nem laczik, de teobben uadnak mi uelünk az mi keppen megh mutata Eliseus az eö szolgálainak 4. Reg. 6. Es azt mondgia Daud hofi, Tabort iarnak az lstennek Angiali az hiuek körniül. De ha szinten ez Uilaghi niaualiak meg körniekezzenek, es niomorusagok megh niomnanakis, eleg uigaztaliasunk uagion, hofi az mi Mennyei sz. Atiánk el uegezte, hofi io kedueböl minekünk ez hituan eletnek el mulasa utan olliat ád, kinek bodogsaganak es örömenek soha uege nem leszen; kiben hogy reszesek lehessünk, engedgie megh az mi Mennyei sz. Atiánk. Amen.*

Közli H. C.

* A spataki kvárnak 1638—9-ben irt, de nagyon hiányos és megviselt Enyedi-kódexét, melyből ez a beszéd közölve van, Kanyaró Ferenc ismertette a Ker. Magvető 33-ik kötetének 23—29. és 77—86. lapjain (1898). V. ö. Enyedi életr. Ker. Magv. 25. évf. (1890.)

317.

III.

*Bánatban esett Magyar Népnek keserves versei, az mellyek íratattanak
amaz Néhai Sáros Pataki ez ideig Gönczre bé szállott Collegiumnak
kiűztetésének alkalmatosságakor, ugyan azon fellyebb meg nevezett
Néhai Anya oskolának edjik méltatlan és legkissebbik Tagja által
MDCXCV. Esztendőben.*

Bánat s keserűség emésztí Lelkemet
 Gond bú, sok fáradtság aggasztja elmémet
 Tsak egyedül tőled várok segedelmet
 Jövel Uram Jesus Segíts meg engemet
 Aldassál óh Isten örökké Mennyégben
 Kinek ez munkához kezdettem nevében
 Kérem erőssítsen meg engem lelkemben
 Segítsen meg mostan meg romlott elmémben
 Lásson ő igazat imé e nemzetben
 A kit vetett mostan ellenség kezében
 'S meg haboríttatni engedett lelkében
 'S Juttatott keserves üldöztetésekben
 Maradj meg mivelünk ha tettzik tenéked
 És te szent színedet tőlünk el ne rejtse
 Sőt minden helyeken ate Segedelmed
 Legyen, ne vehessen erőt ellenséged.
 Az Isten immáron imé e Nemzetet
 Jaj mire juttatta kit tőle elvetett
 Leg közelebb amaz veteményes kertet
 Üldözni engedte az keresztyénséget
 Sok nyomorúságnak töriben ejtette
 Üldöztetéseknek alája vetette
 Jaj nintsen immáron ennek segedelme
 Több aki felkelne mellette hanem te.
 Isten ne engedjed tovább ate Néped
 Szintén elpusztítani te keresztyénséged
 Ne kellyen is ellen dühös ellenséged
 Fel 's ne fogyassa már választott sereged
 Plutónak serege imé mi ellenünk
 Felkele 's nintsen már maradandó helyünk
 Sokkal alább való helyben sem lehetünk
 Mert mindjárt történik üldöztetésünk
 Eretnkségeknek neveznek ők minket
 Mindenütt fagyattyák az mi életünket
 Jó szabadságtól is megfosztják lelkünket
 Jaj! minden helyekből ki űznek bennünket
 Tarts meg Uram nekünk ami Lelkeinket
 'S meg ne haborítsad éles elméinket
 Verd a földig dühös ellenségeinket
 Ejtsed törben immár ki kergetőinket

Egész keresztyénség keseregheztz immár
 Szemeidet bizony ki Sírhatod te már
 Oda van oda van Veteményes kert már
 Göntzi Collegium melly bizonyára kár
 Rendes Collegium jaj mint elpusztúla
 Kinek áll immáron tsak tsupa kőfala
 Melly ez előtt szép és igen ékes vala
 Jaj! Isten melly hamar imé ez megromla
 Méltó hogy sírjanak mindenek szemei
 'S szemekből folyonak sűrűn ki könnyvei
 Meg szomorodjanak mindenek szívei
 Ezen, 's érkezenek nagy keserűségi
 Oh Isten ez előtt vagy nyóltz esztendővel
 Jöttünk ki Patakrúl nagy keserűséggel
 És így edjeztünk meg mi a Göntziekkal
 Hogy lennénk közöttök veteményes kertel.
 De imé az időnk melly hamar kitelék
 Mert mihelyt Városunk ő kezekhez esék
 Mindjárt Templomunkat mi tőlünk el vették
 És ott lakásunkat nekünk nem engedék
 Ennek penig oka igaz szolgáltatás
 Hogy míg benn lakhattunk köztünk volt vigyázás
 Egykor midőn történt mi közöttünk lopás
 Meg fogván a tolvajt meg tsipe a Darás
 Itild meg igazán ate Néped között
 Hogy mi történt légyen, im minket ki üzőt
 Mérgecs Antichristus mi rajtunk erőt vett
 Iaj az Domitius pallossal üldözött
 Ne botsássad tovább mi üldözőinket
 Isten tsillapítsad le kergetőinket
 Ez Hazában levő rút gyűlölőinket
 Ne terjeszszed reánk fenekedőinket
 Oh Ur Isten nekünk adj már győzedelmet
 Hogy mi győzhessük meg a nagy ellenséget
 Amelly mi ellenünk fel fegyverkeztetett
 'S tudomány helyérül imé ki kergetett
 Igazán szollott vólt egyszer egy poeta
 Aki e két verset ilyen formán írta
 Ezt bezzeg igazán 's mindenekre szabta
 Mert Senki e Törvényt által meg nem hagta
Nulli fata locum certa statione dederunt
Cogimurin varios ire redire locos
 Mászszor is illy formán szollott egy vers szerző
 Hogy a kegyes lélek mindenkor veszedő
 Mert ő ellensége Soha meg nem szűnő
 Bátor ő légyen is halállal küszködő
Nunquam bella piis nunquam certamina desunt
Sed quocum certet mens pia semper habet.

Már az ékes virág imá el hervada
A Napnak fennyétül igen meg fonnyada
S keserűség Napja imé fel virada
Mert az Antichristus világ fel támada
Azért méltó mostan hogy mi el bútsúzzunk
Mindeneknek kiknek illik valét mondjunk
Im ez mái napon mindnyájan meg holtunk
De hiszünk Istenben hogy még fel támadunk
Légyen Isten hozzád immár Tsétsi János
Aki mi közöttünk valál igen hasznos
Semmi dolgaiban nem valál hijános
Jóllehet hogy vóltál egyedül s magános
Isten Házas Társod tartsa meg s Anyádat
Nevellye Leányod s kedves egy Fiadat
Tartson meg sokáig kívánom magadat
Sokakkal közölhesd szép Tudományodat
Kívánom hogy Isten ugyanezen helyben
Alittson bé téged elebbeni Tisztben
Lehess mindeneknél jó emlékezetben
Felső s alá való rendnél betsülletben
Hű Prédikátorunk jó Németi Gergely
Imé hol a Levél azért te is nyergelly
Majdan ki kísérünk téged szép sereggel
Vegyed ezt végtére Mi tölünk jó névvel
Aldjon meg kívánom tégedet az Isten
S minden dolgaiban gyámolítód légyen
Számos esztendőig tégedet éltesen
A hol helyed lészen fogjanak szívesen
Édes seniorunk Szederkényi István
Istennek áldása légyen reád szálván
És az ő jóvólta rajtad virágozván
Hasznos edény lehess Istened szolgálván
Isten Praeceptorok légyen ti hozzátok
A kik jó dolgokra minket oktattatok
Szép Tudományokból nekünk részt adtatok
Az Isten visellye tinéktek gondotok
Isten légyen hozzád immár Anya Schola
Ki valál ez előtt olyan mint Pálmafa
A melly még Levelét ősszel el húllatta
De már vagy szint olyan mint télben Diófa
Ha Magyar országon vólt vagy egy Pálmafa
Ez vólt bizonyára tudom a másikja
De im ágaitúl ez már megfosztata
Mellyért ennek Tagját keserűség bántya
Göntz felett egy Tsillag melly igen ragyogot
De imé homallyal már bé boríttatott
Es a föld színére im szinte le szállott
Göntzi Collegium jaj! már szellyel oszlott

Isten légyen veled immár Göntz várasa
 A ki míg itt laktunk ennek ő Tutora
 Vóltál, én kívánom, Lelketek láthassa
 Mennyeeknek országát, Istenét áldhassa.
 Irtam hamarjában ezt nagy bánatomban
 Ez elmúlt Siralmas idő folyásában
 A kilencven ötben és ezerhatszázban
 Martius havának huszonhat napjában
 Ez néhány verseket akr olvashattya
 A versek fejében nevét találhattya
 Ki írta, s miről írt azt minden tudhattya
 Jaj! mint lőn a Göntzi Schola állapattya

Ezt a versezetet, mint a „Versek fejéből“ kitűnik, *Almási Péter* írta. (Az eredeti példány a tiszáninneni ref. egyházkerület és sárospataki ref. kolleg. levéltárában. A. II. 315.)

Közli ZSOLDOS BENŐ

IV.

CSÉCSI JÁNOS ÉLETÉHEZ.

I.

Kedves Jó akaró Patay Uram! Vévén Kegyelmed Levelét tsudálkozással értem, hogy Tsétsy János Pataki Professor mostis az ő Felsége Kegyelmes Dispositiójának engedetlenkedik. Kire nevést, ime' az iránt Felséges Urunk új Decretumát accludalom Kegyelmednek, nem Különben in Casum ulterioris renitentiae, a. N. Zemplén Vármegyének fine praebendae assistentiae szólló ő-Felsége Kegyelmes Parantsolattyát, 's annak copiaját, hogy annak contextusát láthassa Kegyelmed; melly ő Felsége Kegyelmes Parantsolattya vala, mint egyedül olly esetre expédiáltatott; hogy ha reménység kívül továbbis engedetlen léssen azon Professor; ugy commendalomis Kegyelmednek, minden módon igyekezzen azon, hogy inkább tsendességgel és placidioribus amoveáltassék azon Mester, hogy sem valamelly violenta assistentia által, kít valóban Felséges Urunk is nagyobb Kegyelmességgel vészen, remélem is ennek effectusát Kegyelmed dexteritásából, melly esetben ezen ő Felsége Kegyelmes Parantsolattyát vissza várom Kegyelmedtül. Ezzel iterateis recommendálván Kegyelmednek ezen dolognak tsendességgel való elintézését, és kívánván Isten Kegyelmedet sokkáig éltesse szerentsesen maradok. Kegyelmednek Bécs 23-ma Juny 1732. Kész Szolgája 's Jó akarója Groff Bottyáni Lajos.

II.

Tekentetes Jó Uram. Éppen ez órában vészem Kegyelmed Levelét régi kötelességgel, levélbe is tsak azt írhatom Kegyelmednek, amit szóval mondtam, nekem semmim sints azon egynéhány könyveknél egyébb, qui ita sunt mihi cari ut vita mea, annak jó helyről, és tűztől nem félhetőrül kell

valahol gondolkodnom, talám pénzemért találok egyéb receptaculomokat is, melybe kárnélkül tétessen, provideálni kellenék magamnak, mint hogy nyomorult özvegy vagyok, és tellyes boldogtalansággal, melyre nézve az oppositiokban vagy egyebekben, melyekkel láttatom Kegyelmed Levelében vádoltatni semmi részem nintsen. In reliquo tartsa és éltesse Isten Kegyelmedet, Jó egészségben sokkáig kívánom és maradok. Tekentetes Jó Uramnak. Kegyelmednek S. Patakon. ad. XII. July 1734. alázasat kész szolgálja Tseetsi János.

III.

Nos infra scripti, Recognoscimus Praesentium per vigorem Fide Christiana attestamur, quod ubi, Spectabilis Dnus Samuel Patay de Báý tam etsi reiteratis vicibus tam personaliter solus, quam et medio Perillustrum ac Generosorum Dnorum diversorum Collegii Benefactorum imo et Ecclesiasticorum Proborum Viro- rum ita etiam Civium Collegialium Virtute Benigni Caesareo Regii Decreti, Praetitulato Dno Samueli Patay intuitu exauctorationis et ex Collegio Sáros-patakiensi exmissionis Clar. Dni. Johannis Tsétsy, eidem Dno Samueli Patay sonantis, et Clementissime directi, repetito Dno Johanni Tsétsy, intimasset, intimarique fecisset, admonuisset, et admoneri curasset; Vt idem tenoribus Benigni Suae Majestatis Sacratissimae Decreti, semet subjiat, et tam e Collegiali Musaeo, quam et Domo Collegiali recedat, resque Suas exportari curet, et faciat, idemtamen Saepe repetitus Clarissimus Dnus Johannes Tsétsy, tantum abest ut praemissis intimatis, et admonitionibus satis fecisset, quin potius rebus suis sub custodia, et dispositione Stephani Kazinczy, in domo eadem Collegiali relictis, et recommendatis eundem modo fatum Kazinczy pro custodia domus et Musaei reliquisset. Qui pariter plurimis vicibus, tam personaliter rogatus, quam et medio nostri et aliorum nunc severioribus, nunc svavioribus verbis (ut domum et Musaeum, a rebus bonisque mobilibus Dni Johannis Tsétsy evacuaret, et collegio resignaret) admonitus exstitit, Licetquidem in praesentia praementionati Dni Samuelis Patay, et non nullor. Dnor. Benefactor, sese iussis obsecuturum, et immediate commissa executurum coram tota Collegiali Universitate obtulisset, Studentesque e numero Togatorum pro effectuatione et sublevamine effectuatorum publice petiisset, ac etiam obtinisset nihilominus, quam primum saepe repetitus Dominus Curator, Dominique Benefactores, Patakino recessissent, nullatenus iussis eorum Dominorum et appromissioni suae satisfecit, verum post iteratum Titulati, Domini Samuelis Patay — adventum, eidemque Stephano Kazinczy repetitis vicibus denuntiatam admonitionem ubi Primarii Collegii Cives, reportassent, et ad obediendum, Benignoque Decreto Regio obsequendum, eundem admonuissent, nullatenus recedere velle, nisi pedibus extrahatur resolvit, et pernunciavit, pro uti etiam nobis praesentibus, et bene perspicientibus Portas clausit, et obseravit, seque una cum alio Stude- nte Váradi nominato, Titulato Domino Samueli Patay, et nobis Domum Collegialem recipere volentibus manifeste et obstinate se se opponere veritus non fuerit, usque quo idem Stephanus Kazinczy, ex mandato Domini Curatoris captus non fuisset; Ex quo autem res, et bona Mobilia idem Kazinczy exportare recusasset, in praesentia tamen eiusdem praementionatus Dominus Samuel Patay, nobis Collegii praeattacti Seniori, & Juratis Primariis hanc subsequen- tem oraliter dedit Commissionem: Omnibus ibidem habitis, & reperibilibus Domini Johannis Csétsy, rebus & bonis, tam bene & Fideliter adtenderemus, ut ne vel minima res, ex iis periclitaretur, & omnia ego Paulus Kökényesdi, qua

Collegii Senior, cum adiuncto Primario, e domo exportari facere, & aliis aequè Juratis Primariis, ad Cellarium ibidem habitum resignare, reponere, subque conservationem, & Curam meam recipere, taliterque clauso, & obserato Cellario conservare, ac tandem Domino Johanni Csétsy, ea omnia suo tempore resignare, una cum Dominis iisdem Primariis velim ac debeam; Juxta cuius commissionis tenorem, etiam cuncta ea illico executus sum, & usque quo Dominus Johannes Csétsy rediisset, domumque eandem Collegii propria autoritate, & via facti re occupasset, damno absque omni, sub cura mea Seniorali conservavi, hoc per expressum declarato Quod in Domo illa praeter cistam obseratam, vix aliquid valentia bona reperta, & inventa fuerint, cista autem ex dispositione Stephani Kazinczy Clarissimo Domino Samueli Váradi, Oppidi Sáros Patak Praedicanti, intacta assignata est; Non absimiliter e Musæo Collegiali, omnes & Singuli eiusdem Clarissimi Domini Johannis Csétsy libri, a' primo ad ultimum numerati, ita res paucissimae quaequae ibi haberi & reperiri poterant, vel absque minimo damno, per nos Seniores & Primarios, medio ad id Deputatorum Studiosorum Collegialium deportati, & deportatae, inque locum securum depositi, & depositae, cuncta ea, sub cura, & conservatione mei videlicet Senioris, pro ut commissa et recommendata fuerant, damno sine omni exstiterunt. De quibus omnibus praemissis damus hasce nostras Literas Recognitionales, & Testimoniales, bona & Christiana fide emanatas futuræque pro cautela, Spectabili ac Generoso Domino Samueli Patay de Báý, necessarias, subscriptionibusque ac Sigillis nostris munitas, & roboratas. Datum Sáros Patakini. die. 18-va Januarij. Anno 1735. De his omnibus taliter actis, testimonium perhibet, qui tunc praesens erat, Stephanus Mihalyi Ven. Tractus Zemplen. Notarius. Paulus Kökényesdi Ill. Colleg. Senior. Andreas Téglási. Gaspar Göbölý. Stephanus Fejérvári. Stephanus Miklós Alatskai. Michaël Tállyai. Andreas Losonzi.

IV.

Érdemem felet való. Nagy Jó Kegyelmes Uram! Fölséges Urunk Kegyelmes Decretumai, s úgy Excellentiád Kegyes Parantsolatihoz kívánván magamat, mély alázatos engedelmisséggel alkalmaztatnom; VI-ma praesentis tsendesség szerető, és minden statushoz magát alkalmaztatni tudó Tiszteletes Szathmári Mihály nevű Professort, Csétsy János régi Professor helyett a S Pataki Oskolában, érdemes Benefactorok jelen létekben, bévittem; és az egész Universitással, valamint hivatalt adtak vala, úgy illendőképén acceptáltattam is; de hogy nagyobb békesség következzen, 's előtők például is megmaradjon, az Confusiónak rendetlenségeknek nagyobb okait, ugyan velem consideált, belső és külső Benefactorokkal ki kerestem, 's némellyek deliberative az egész Societas közzül, tsengetéssel való ki küldésre 's proscriptiora némellyek gradusokból való letételre, némellyek az egész Universitas előtt tejendő deprecatoria ítéltetvén, minek utánna az Auditóriumban mindenek előtt declaraltatott volna; azonnal minden tsendességgel, és külső assistentia nélkül effectuáltatott, 's azonnal az Excessivusok tsengetések alatt, kiis küldettek, általam tsendesenis hagyattak. Igaz dolog Kegyelmes Uram, munkám és bajoskodásom, elég terhes bizonyára alkalmas időktől fogva, — míg moderatióval, és ratioval superálnom lehetett; 's az is oka, hogy eddig effectusban vitele erant Excellentiádnak alázatosan ezekrül udvarolnom nem lehetett. Várakozván azért még kevés ideig magok alkalmaztatásokrúl; azonnal mind

Felséges Urunknak ő Fölségének homágialis alázatossággal tejendő Relatiommal, 's mind az Assistentia eránt, még nállam lévő ő Felsége Kegyelmes Parantsolattyának, Fölséges Cancellariara való vissza küldéssel, alázatosan udvarolni fogok Nagy Jó Kegyelmes Uramnak Excellentiádnak; de addig is alázatos szolgálai kötelességemnek ismértem letsendesítéseket, 's már Rector és Professor alatt való lételeket, engedelmesen repraesentálnom. Informáltattam Kegyelmes Uram arról is, hogy sokszor említett Csétsy János nyughatatlanságát ezzel is kívánta volna bizonyítani, hogy a Felséges Cancelláriara tsekély személyemet sértő olly instantiát nyújtott volna, mintha én valamelly magános passióból tselekedtem volna ki tételét, és hogy se nem citáltam, se meg nem halgattam, 's annyivalis inkább nem convincáltam, mégis Tisziből ki tettem; meg valloam Kegyelmes Uram, inkább tsudálkozom azon, hogy mér illy igazságtalanságot fel tenni, mint sem reája neheztelnék; mert ugyanis méltóztatik Excellentiád emlékezni Kegyesen 19. Xbris Anni 1733, Excellentiád Kegyes Parantsolattyának vétele után először az egész societásnak írot levelemben kértem és intettem a tsendességre; de azt contemnálta; azután Felséges Urunk Kegyelmes Decretuma mellett, mentem közikben, nem magam, de egy néhány érdemes emberekkel considealtam, közinkben hívtam, 's szép móddal orvoslását kívántam; de nem hogy minket; de ő Felsége Kegyelmes Decretumatis nem respectálta, hogy ollyat két forintal is könnyű hozatni, 's Parantsolatott, Parantsolattal eludálni, előttünk mondani nem átalotta; sőt annak utánna, hogy tsak költött Decretum, 's nem is tudna semmit is Felséges Urunk benne, illetlenül hirdette, 's több indulatosságbul származott rendeletlenségeket is követett el, mellyekkel valamint ennek előtte Nagy Jó Kegyelmes Uramat Excellenciádat terhelnem, sem szükségesnek, sem illendőnek nem ítéltam, úgy mostan is ezeknél is többel terhes munkáit Excellentiádnak nem szaporítom, elégségesnek itélem, hogy érdemes emberek jól tudják, mind hogy citáltatott, mind hogy meghalgattatott sőt hogy felellyen ugyan kényszerítetett is, mind azt hogy convicáltatott, 's annak kimondásán jelen is volt, 's rendeletlenül szóllott, a honnan Instantiájának expositioja, igazsággal ellenkezőnek lenni meg bizonyosodik; melly alázatos declaratiom, hogy fundamentalis lehessen, mitsoda tsendesen viselte magát, ugyan Patakon lakó Szolgabíró, és Eskütt Uramék, recognitiojának, genuina copiját alázatossággal ezen levelemben repraesentálom Excellentiádnak, másként is minemű confusiókat, dissensiókat, szerzett eleitől fogva, bőven meg mutattyák a Commissio által Felséges Cancelláriara repraesentált Actak; bizonyára tsuda, hogy veszedelem nem lett miatta, sőt ha Excellentiád kegyesen és böltsen provideálni, és iránta parantsolni nem méltóztatott volna, nem is lett volna confusio nélkül a Publicum sertődésével. Ennékem láttya Isten semmi privata passiom nem volt, 's mais nintsen Kegyelmes Uram iránta, egyedül hogy nyughatatlanságát, confusiok tsinálását, improbáltam mindenkor, 's azoknak gyakorlásatul intettem. Alázatosan is kérem nagy Jó Kegyelmes Uramat Excellentiádat, méltóztassék Excellentiád Felséges Urunk Kegyelmes Decretumi manutentiójával Agense által is meg intetni; lakását másuvá vigye, és magát tsendességbe tartsa; Patakon a' melly házban lakott az Oskolájé, azon kívül egy taxas fundushoz van successioja, mellyet eleiének lenni téssen Instantiájában. Ami praerogativáját illeti, Professori hivatalán kívül bizonyos, hogy ollyat nem praetendálhat, nyilván van ki Jurisdictioja alá való volna, és így sem a' Törvénynek, sem praerogativának sérelmével nintsen másuvá való me-

netele. Melly alázatos repraesentatiómmal, magamat is Excellentiád Kegyelmes-ségében engedelmesen ajánlom, 's életem fottáig maradok Nagy Jó Kegyelmes Uramnak Excellentiádnak Báý 23-ia Septembris 17:34. alázatos örökös hiv szolgája. Báji Patay Samuel.

V.

Infra scripti recognoscimus, & sub fide Christiana attestamur, praesentium per vigorem: Quod ubi nobis innotuisset Clarissimum Dominum Johannem Csétsy, ante hac Professorem Scholae Saros Patakiensis, proxime praeterita die 22-da jam nocte intrasse, Domumque praescitae Scholae, in qua nimirum praementionatus Dominus Johannes Csétsy, tempore Professoratus sui mansionem fecerat, verum ex eadem ob confusiones, dissensionesque inter Scholasticam Societatem retro actis Annis fere, incessanter maiori ex parte per eundem repetitum Dominum Johannem Csétsy, motas & causatas virtute Benigni Csesareo Regii decreti, medio supremi Collegii eiusdem Curatoris, & Convocatorum quorundam Benefactorum Dominorum, expositus exstisset via facti, propriaque autoritate, ista nocte non solum occupasse, sed & sera eandem nocte, per suas in scholam denuntiationes, praetextuoso tali rumore disperso, quod nimirum repositorium Benignum Suae Maiestatis Sacratissimae Mandatum secum attulisset, perpetuitatemque inibi officii Professoratus, ab alte fata sua Maiestate sacratissima, in audientia personali, obtinuisset, adeoque per praemissa & alia Spargimenta, novas confusiones, & Scissiones incitare incepisset, eotum ut nocivae huic intentioni praeveniri possét, nos quoque publice quieti consulere volentes. Die 26-ta 7bris Oppidum Sáros Patak intravimus, temporeque illo Perillustrem Dominum Samuelem Patay de Báj, in extingvenda novae dissensionis materia desudantem, qua Scholae eiusdem Curatorem, ibidem reperimus. Qui moderatis plurimis mediis repetitum D. Johannem Csétsy, vel uti antecedenter, ita etiam Diebus 26-ta & 27-ma 7bris reiteratis vicibus modo medio Domini Adami Horváth de Palótz, modo medio mei Ladislai Marjásy, de Markusfalva, modo vero medio mei Georgii Király de Szathmár, semper tamen adlatus adhibitis certis quibusdam Dominis Benefactoribus, ac honestae conditionis hominibus, talibus uti sequeretur denuntiationibus requisivit: Et quidem 1-mo Summe mirari eundem dominum Curatorem, qualinam ausu, cuiusve ex indultu Domum Collegialem, iam perprius Scholasticae Juventuti per eundem Dominum Curatorem resignatam, sera nocte invadere, eandemque propria autoritate occupare, ac Dominio suo subijcere ausus fuerit? 2-do Cur vigiles studiosos ad custodiendam praescitam Domum Collegialem ordinatos, ac ibidem constitutos, non solum e Domo ista turbare, verum eosdem Lurcones, Praedones, Patibulandos, Gentilibus item inferiores, ac aliis his similibus Scommatibus afficere attentaverit? 3-tio Quare Scholasticam Juventutem, tempore adventus sui, de nocte facta, ad sese vocare, taliterque fascinare, quasi vero certum Repositorium á Sua Majestate Sacratissima obtentum pro se Benignum mandatum, secum attulisset, seducere, ac per hoc tumultum inter eandem excitare, causareque veritus non fuerit? Posito tamen quod si haberet. 4-to Amice hortaretur titulus Dominus Curator eundem Dominum Tsétsy. Monstraret idem Benignum suae Majestatis Sacratissimae (uti spargeret) pro se obtentum repositorium Mandatum? Aut si hoc facere nollet, ut cum omni moderatione, quiete se

gereret, Tumultum & Factiones, inter scholasticam Juventutem instituere non attentaret; utque praestolaretur ab eventu ac executione eiusdem Benigni mandati Regii (cui in illo casu humilimum morem gerere, ac eidem Semet accomodare Saepe fatus etiam Dominus Curator non intermitteret) Serio admoneret; Secus in casu contrario Solemniter protestaretur, Se seque tenoribus priorum benignorum Mandatorum Regionum, per omnia inhaesurum declararet; Vigore quor. 5-to Admoneret eundem D. Csétsy, praerepetitam Domum Collegialem, per ipsum via facti occupatam, ut eandem Scholasticae Juventuti resignet, ex eadem cum Familia, & substantiis suis penitus migret, alias siquid non putaram evenire contingeret, sibimet & non aliis imputaret. Ad quae omnia praemissa idem D. Csétsy, rationibus minus subsumptis, taliter respondit; Se non Domum Collegialem, verum ut propriam, ac suis sumptibus potiori ex parte aedificatam, (tam et si fundus idem Collegii esset,) occupasse ac apprehendisse; et nisi praetensiones ipsius, in parato aere ad 391 Florenos. ung. exsurgentes. Ex quibus flnis, 200. in reparationem praescitae Domus, flnos. 28. in correctionem Musaei expendisse; 163. flnos. itemin restantia habere, ac cubulos Tritici 100. eidem adhuc obvenire debere dixisset, in instanti complanentur. Secus ex eadem Domo minime recedere velle. Mirari etiam eundem & velle scire, quinam in absentia sui, ac ex cuius mandato Domum ipsius invadere, res & substantias suas ab inde turbare praesumserint? Eosdem super inde reddituros rationem, sique Dominus Judilium domi suae esset, damna sibi illata oculari curare, non intermitteret. Repositorium Mandatum Suae Majestatis etiam praemanibus suis habere, at publicari curare haud posse, quam adhuc nunc sollicitare, verum brevi super venire asserere, ac taliter hallucinari, Scholasticamque Juventutem fascinare non erubuit. Ad cuiusmodi declarationem praerepetitus D. Curator medio supra scriptae Ablegationis alternatim expeditae nunciavit; Quod si benevole e Domo Collegii migrare nolle, nisi monstret Repositorium Suae Majestatis Sacratissimae benignum Mandatum, alias tenoribus priorum, benignorum Mandatorum, obnociyas quoque, ne fors in futurum emergibiles consequentias, ultro etiam se inhaerere, ac eundem Dominum Csétsy ab inde turbari necessitari. Obstaretur in simul, tanquam honori ipsius consulere studens, ne ab eventu rei, cum disgusto futuro praestolaretur, sed ut sua sponte, pedes abinde moveret, sincere svaderet, simul & intimaret; Tantum tamen abfuit, ut Amicis saepe reiteratis adhortationibus, & admonitionibus obtemperasset, placideque e Domo migrasset. Quin potius praetitulatis Dominis Ablegatis, alternatim invicem permutantibus, semper priora sua responsa recensuit, eademque pro recapitulatis habuit, ac taliter non solum dispositionibus Dominorum Curatoris ac Benefactorum, sed & Benignissimae Majestatis Saeratissimae Mandatis Regiis, ad praetitulatum Dominum Curatorem iteratis vicibus directis, contra venire minime veritus fuit. Verum tandem ubi mutuo, ex consensu nostri, ac reliquorum ibidem praesentium Dominorum Convocatorum, medio ad id denominatae Scholasticae Juventutis, Dominum Csétsy, e domo Collegiali in mediate turbandum iri, eidem Domino Csétsy, saepe titulus Dominus Curator, rursus medio ablegationis, per Dominum Georgium Király de Szathmár, adjunctum item Seniore, ac Thecarium Collegii institutae intimasset, audita simili denunciatione, praerepetitus Dominus Csétsy, sponte abinde pedes movit, seque ad alias aedes contulit. Ultimo volumus etiam bona fide declarare, & attestari, Quod si eundem Dominum Csétsy, ultro etiam

Professuram in eodem Collegio agere contingeret, nunquam altam pacem & tranquillitatem Scholasticae Juventutis sperandam venire, verum ad priores confusiones, factiones & contentiones, (quarum auctor, & fomentator fuisse, idem dominus Csétsy per nos compertus est) prona fronte relabi. Super quibus praesentes nostras propriis Syngraphis, ac sigillorum appressionibus munitas extradandas esse duximus Literas Testimoniales. Datum in oppido Sáros Patak Die 27. Septembris 1734: Gabriel Nagy, Ladislaus Marjasy.

VI.

Perillustris ac Generose Domine mihi Colendissime. Salutis voto prae-misso, obligatissimam servitiorum meorum promptitudinem. Fide-digne Dominis nostrarum partium benefactoribus innovuisse, Publica Domini Curatoroi, imo benigna quoque Regia auctoritate damnata, Domini Johannis Csétsy, Professoris olim Patakiensis causam, praetitulatae Dominationis Vestrae Patrocinio, apud Excelsam Cancellariam promoveri. Quibus fatigiis compensandis, cum facile praevidere esset, Cassam Publicam obnoxiiari, ne proprio Dominorum Benefactorum aere, in eosdem abutendi occasio cuiuspiam supersit, requirendam simul & rogandam duximus praelibatam Dominationem Vestram manum de promovenda ulterius hacce Causa tollere indignum non reputet, secus enim, certiore Dominationem vestram Perillustrem fieri Domini Benefactores volunt, quod esto exsolvendis, Dominationis Vestrae Perillustris restantiis, amissio Ecclesiae possessionis, strasa multos obices posuisset, eosdem tamen, digna ulterioris crediti conservatio iam superasset, animosque, ad sui contentationem Dominatio vestra Perillustris nunc sat pronos habeat. Si tamen ulterius etiam hac similibusque rebus contra bonum Publicum promovendis, Dominatio Vestra, semet immiserit, an mosque Dominorum Benefactorum alienaverit, ac vetustam non nullorum de se opinionem similibus confirmare placuerit, damnum ex neglecta sui contentatione facile emergibile, sibi nec alteri imputandum habeat: Quod dum nomine D. Benefactorum praetitulatae Dominationi Vestrae insinuandum habui, pro veterana insuper amicitia, officiosoque erga Dominationem Vestram, Amore, ipse quoque Dominationem Vestram Perillustrem humanissime requirendam esse duxi; Simulque ne ignorantia rerum Domini Johannis Csétsy errare, Dominationem Vestram contingat, informare. Quod postea quam penes Benignum Suae Majestatis Sacratissimae Decretum, Publica Domini Curatoris ac Complurium Dominorum Benefactorum auctoritate, ambo Domini Professores Patakienses amoti, diu extra functiones suas exstitissent, eorum, in itinere constituto, iam ex Transylvania, novo altero Professore, toties repetitus Dominus Csétsy, nescitur cuius svasu, vel moram duntaxat nectendi studio, tantum abest, ut ad indictos sibi iteratis vicibus semet alio transferendi dies, Personalemque Domini Spectabilis Curatoris adhortationem, rogata, & monitiones, Domo Collegiali cessisset, semetque pacifice alio transtulisset, quin potius Benigni & iam Decreti Regii continentiis, de eodem amplius ibi non tollerando, cum eodem communicatis, nil curatis, semet Viennam receperit, cuius tardiori adventu oneroso, introducendisque novis Professoribus magno impedimento existente, ut tandem aliquando rebus his finis statui, perque novorum moderatorum introductionem, alma pax, & tranquillitas restabilirí valeant, necesse habuit Dominus Spectabilis Curator, res ac utensilia Domus, librosque eiusdem Do-

mini Csétsy, medio constitutorum eum in finem Scholasticorum Juvenum, satis, accurate alio translocare, aedibusque depuratis, in meliori statu conservandis vigiles constituere. Qui per aliquot dies ibidem constituti; nilque adversi secum reputantes, ecce nocte intempesta Dominum Johannem Csétsy adesse, sibique, & Dominis Benefactoribus, Latronum, & Praedonum nominibus dira imprecantem conspicantur, se Benignum Repositorium Mandatum adtulisse, ac adlatus habere audiunt, rumor opinione celerius in Scholam pervolat, fiunt mussitationes, iniuriosa verba, aggratulationes, & ad contentionem ferme plena omnia, tamdiu, quoad videlicet pium Domini Neo Professoris moderamen, animos Scholasticae Juventutis, ad patientiam & obsequium revocasset. Quibus taliter ad Dominum Spectabilem Curatorem perlatis, posteaquam die 26-ta praesentis, Convocatis & praesentibus Domino Spectabili Adamo Horváth, Abrahamo Vay, Gabriele Nagy, Ladislao Márjássy, Andrea Csoma Johanne Nagy, Francisco Ragályi, & aliis in unum convenissemus, ac iteratis vicibus, plus quam superflua humanitate, Dominus Spectabilis Curator, Benigni Mandati Repositorii Continentias secum communicari expetiisset, Dominus quoque Csétsy, se quidem Mandatum adtulisse, verum illud debito duntaxat tempore exhibere velle semel, alias vero, cum Benignum Mandatum, ad plures sit directum, se uni exhibere non posse, ultimario tandem confiteri necesse habuit, se quidem Mandatum de restitutione sui nec dum habere, verum instantiam nomine suo iam esse introporrectam. His taliter ad quasi nauseam, per Dominum Curatorem, cum omni moderamine, atque modestia die quoque 27. praesentis continuatis, neque eodem, quamvis saepius invitato, ad personale Colloquium venire volente, quin potius indigna saepius renunciante, tandem communi omnium ibi praesentium D. Benefactorum nomine, Scholasticaeque Juventutis consensu, violenter quoque removendum decrevimus, quod ubi plus quam sexies nunciatum accepisset, non prius quam ultimario, iam Dominis in itinere simul, cum assumpta Scholasticae Juventutis assistentia constitutis, domo sua excessit, resque suas alio translocandas ipse iussit, quae ubi Dominationi Vestrae tanquam oculatus refero persevero Perillustri ac Generosae Dominationis Vestrae Sáros Patak die 28. 7bris 1734. Servus Obligatissimus Georgius Király de Szathmár.

VII.

Tiszteletes Püspök Atyánk Urúknak! Ajánlyuk mindenkori köteleességgel való kész szolgálatunkat Kegyelmednek. Fájdalmasan halván, és értvén miis Nehai Tiszteletes Tudós Professor Szathmári Mihály Uramnak, Isten eő Szent Felsége bölts tettzése, és végezése szerént, a mult napokban Sáros Patakon lett meg halálózását, ellenben azt is által látván és tudván, hogy ottan lévő Veteményes Kertye az Úr Istennek, sokkáig hasonló moderátor nélkül nem lehet: azhoz képest tettzett minékünk edgyező akarattal nevezett, 's az Urban boldogul ki mult Tiszteletes Atya halálával, Tiszteletes Tudós Csétsy János Uramról meg emlékezni, és Votumunkat eő Kegyelme aránt változhatatlanúl úgy meg határozni, hogy azon Nemes Collegiumban, első és Theologiae Professornak, nem más hanem eő Kegyelme állittassek bé. Mellyet is Tiszteletes Püspök Urunknak Kegyelmednek, amidőn Kegyelmed által több Uri rendeknek is jelentenénk, kérjük, hogy nevezett Tiszteletes Tudós Atyának dőlgát mindeneknél tudva lévő Tudományát, nemtsak, hanem ha jól

emlékezzük, kilentz 's több esztendőtől fogvást való Számkivetését, de azon idők alatt, sok nyomorúságai szivbéli bánattjai 's próbái között, az Úr Istenhez és Szent Vallásunkhoz meg bizonyított hűségét, 's keresztyéni életét, mindenek felett pedig ezen boldogtalan időkben, az Úr Istennek ügyét és azon Árva de Nemes Collegiumnak, mint egy tövissek között való létét, és státusát Szívére vévén, az említet Tiszteletes Atyát, ott az hol illik projectálni, promoteálni, consolálni, 's ezzel minket is, mind azon Nemes Collegiumnak, mind pedig in particulari maga szolgálattára továbbis buzgókká, és készekké tenni méltóztassék. Mellyetis Kegyelmed buzgó kegyességében, magunkat pedig jó akarattjában ajálván, vagyunk és maradunk alázatosan Losonczon, die 12. Mensis Julii 1744. Tiszteletes Atyánk Püspök Urunknak. Kegyelmednek Mindenkori Igaz köteles kész szolgálai. N. Losonczy és Szent Ecclesia Papi, Uri és közrenden lévő Tagjai közönségesen.

VIII.

Bizodalmas Kedves Öcsém Uram! Akar irnék kegyelmednek az Sáros Pataki Collegiumba szüreti elintézés szerént, pro 9-na Januarii estvére lejendő bémenetel aránt, akarne? Kegyelmed a végét jól tudja, 's az Ur sogar Consiliarius Patay Sámuel Uram is íterálta; de nem álhatom meg, hogy ne jelentsem. Hogy Tsétsi Uramnak mint az Isten közöttünk való Házának nyughatatlankodtatására, 's Effraimnak Manasséra támasztására termet Tudós embernek levelét olvastam Miskolczon, mellyben láttatik bizni most Januáriusban lejendő bé 's vissza tétettetéséhez, hihető biztattatik is némellyektől, noha nem tudom consideratis circumstantiis miképen lehetne biztatni, consummatus maturus Judiciósus embertől. Irja, hogy nem annyira magáért kívánnya restitutioját eő Kegyelme, mint a Publicumért, hogy az jobban ne prostituálnék, hogy (az eő Kegyelme Phantasiája szerént) az mostani Professorok tudatlanok, és ha tsak eő Kegyelmét nem restituáljak, nemis találhatnak olyan Tudós embert, aki Patakon alkalmasan taníthasson. Bóldog Isten mitsoda ambitio ez, mintha minden Tudomány, és böltesség eő Kegyelmében lakozna, 's másut sohol sem vólna, hátha eő Kegyelme meghal, akkor eő Kegyelmével minden Tudomány el temettetik? 's Istentől 's az ő Felsége beszédéből az ilyen ambitio nem vészen eredetett. Recognosci potest & debet: Quod multa sciat? an solide? Eruditores Dii Deos iudicent, sed hoc & ego capio, quod tanta nescit, quanta de se supponit, & nec supra omnes sapit, de ut sit, akárki vólt legyen ma is eő Kegyelme, non fuit Christi Discipulus, quia extollebat se supra omnes & fuit Filius Dissensionis. Bizonyos az, hogy akkor örökké veszekedtenek a Collegiumban, most tsendesség van, talám azt sajnállyuk, hogy mostan a Collegiumban nem veszekednek 's nem verekednek, meg lehet pedig azt candide vallani, hogy az Istennek nagy kegyelmét tsudálhatni, hogy az midőn mint az kondások a' korcsmán botra kelnek, akképen ami Deákaink is botra keltének, és az akkori Ditsősségesen uralkodó Felséges Néhai CAROLUS. VI-tus Urunk nem tollalta, sőt nem is restringálta sem reájok, sem reánk nézve Collegiumunkat; hanem per Commissionem kívánta őket rendben hozatni. Vere Deus regit omnium hominum sed evidentius regnantium cor; de bizony Isten után megérdemli, Néhai boldog emlékezetű Urunk Kegyelmessége, hogy nállunk legyen háladatos örök emlékezetben, hogy mind parantsolt, mind modokat engedet, azon magában támadott tűz 's

egyetlenség miat éppen utolsó romlásra hanyatlot Collegiumunknak helyre hozására. De vessük össze bár Tsétsi Uram kitétetésekor statusát Collegiumunknak, akar Classisok, akar Felsőbb Tudományok aránt, a' kinek tsak constal a' Collegium statusa, ha tsak szánt szándékkal az igazság 's a' dolognak valóságos léte ellen nem akar itélni, meg kell azt akárkinek vallani, hogy mind az Classisokban az gyermekeknek, mind pedig Felsőbb Tudományokban az Ifjúságnak sokkal nagyobb épülését lehet mostan tapasztalni, mint sem Tsétsy Uram idejében, mi bajunk van hát, miért akarunk szánt szándékkal szerezni magunknak, mint az melly Tengeri hajós a' Tenger tsekéllységében annyira meg akadna észre nem vevésébül, hogy onnan kiszabadulásárul épen desperálna, mind az által ugyan tsak nagy munkával, nem is egészen romlása 's gyengülése nélkül hajójának, bóldogul onnan ki menekedne, 's annak utánna viszont szánszándékkal, 's immár jól tudva, minden igaz oknélkül praecipitálná magát azon tsekélly helyre, veszedelemre, ha másszor jobban el mehet-e ottan? vagy épen nem, holot elég helye volna másut, cum summa securitate evezni. Miis hogy Csétsy Urammal elsőben hajoskodtunk, mindenek 's a Posteritas előtt is rész szerént mentséget, rész szerént (az annyi ideig Publicumnak kárával, dolgok orvasoltatásával haladásra nézve értem) Praetextust talál: Quod non noveramus hominem, de már most midőn nagy ügygyel bajjal nyakunkról leráztuk, ha restituálnók: (mellyet Isten soha se adjon) Patakra, 's eő Kegyelmevel együtt az felejtteni kezdett nyughatatlan-kodtatásinkat, bajajinkat, Collégiumbéli veszekedésekben, 's verekedésekben, Quis nos justo iudicio a nota temeritatis & imprudentiae absolvere posset? Nem oknélkül excurráltam ennyire, bizonyitom Istennel mindezeket, nem egyébbe exprimálta belőlem, hanem a' köz jónak egyenes szeretete; de most is némellyeknek, kik bizonyára tsak persvádeáltattanak, de mostani statusát Collegiumunknak nem tudják; azt hallom, hogy a' praesumptio forog elmejekben, hogy Groff. Teleki Miklós Ur irt mellette, Horváth Ádámmal együtt, — Losonczy Level is forog emlékezetben; nem is tsudállom, mert mind Miklós, mind Ádám Urak elmés Urak lévén, Losonczy Ecclesiat pedig méltán (Sine assentatione mondom) olly celebritásnak kelletvén akárkinek is tartani, akinek voxatúl sine justa causa recedálni temerarium 's rendeletlen volna, nem ok nélkül tehettenek sokakban impressiot. Azon leveleket tudják; de hogy Groff. Teleki Miklós Ur, amennyire én előttem tudva van, attúl praescindált Losonczy Szent Ecclesia pedig, hogy Tsétsy Uram restitutiojával azon szegény Collegium recidivában essen 's netalám a recidiva mellett, vagyis miatta el is veszzen, külső és belső statusbeli érdemes Rendek collidálodjanak éppen nem akarja, azt nem tudják, mellyre nézve igen hasznosnak tartanám, ha a' Losonczy Szent Ecclesia érdemes Tagját küldené oda, pro 19-na Januarii, és ott oskolánnak javulását (melly előttem éppen bizonyos) tapasztalván, mind az oskolánnak jobb rendben lehető hozásárul, velünk együtt munkálkodna, mind pedig ezen minden igaz ok nélkül egy néhány embereknek, mind primum moveenseknek (ámbar egyebekben eő Kegyelme előtt, méltó betsületben legyenek) pruritusokból újjolag támadni kezdett, Collisio el oltásának módjáról gondolkodna. Közöséges Instantiánk circumstantiájiról, ha mit értett volna Kegyelmed, kedvesen 's obligatioval venném tudósítását, Otsém Szathmári György Ur már fen van Ágens Szilágyi Ur is, úgy itélem eddig fel érkezett, úgy értettem, hogy az Ur Gyúrki Ur, nem resolválván magát Kegyelmed nem gondolván feles dolgaival, fel fog menni, Deus benedicat & benedicet, ezzel

ezen szent Innepeknek, és esztendőnek hátra levő részeit, sok következendőkkel, Isten eő Szent Felsége Kegyelmednek 's Uri Házának, mind testi 's mind lelki képen álgya és szentelje meg, szívesen óhajtom és maradok Bizodalmas Kedves Otsem Urannak. Kegyelmednek. Solcza d. 25. Xbris. 1744. Igaz köteles szolgája Vay Ábrahám.¹

IX.

Anno 1745to die 21ma Mensis Januarii, occasione videlicet Publici Examinis, in Oppido S. Patak I. Comitatus Zempléniensi adjacente, continuatae celebrati praesentibus Illustris Scholae Praefatae S. Patakiniae, utriusque Ecclesiastici videlicet et Secularis Status dominis Benefactoribus et quidem etc. etc. fine etiam eo isthuc concurrentibus, ut tranquillitas eiusdem Scholae, Deo propitio, ut ut, stabilita, ulterius quoque roborari et ordines quípiam salutem omnino perennem adferentes statui possint et elaborari.

Primum itaque relecta sunt omnia acta et Mandata Regia in facto expositionis Dnorum Ioannis Csétsi et Gregorii condam Nagy-Mihályi² praerepetitae Scholae Saros Patakiniae Offici defunctorum Professorum interventa et emanata, quibus relectis et exacte ulterius perpensis, ad eundem Dnum Joannem Csétsi deputati sunt, et quidem e Statu Ecclesiastico, admodum Reverendi ac Clarissimi Dni: Franciscus Jósvey et Andreas Görgey; e Statu vero Seculari Spectabiles ac Generosi Dni Sigismundus Ragályi de Kis Csoltó, Stephanus Máriássy de Markus-falva et Stephanus Moktsay Sequentia denunciaturi: Quandoquidem tot jam Mandatis Regiis et tot publicis determinationibus eatenus interventis, necessitate etiam Scholae ipsius S. Patakiniae idipsum minus requirente, in facto suae Dominationis, ad primaevum istius Professoratus statum *repositionis*, nullus plane modus et possibilitas ulla adesset; ideo in futurum omuem quem et pollicitationem suam eatenus tollere velit, pacatamque vitam ducturus, simul etiam ab informatione *Juventutis ad eundem excurrentis* desistat. Inclytus nihilominus Patronatus, misericordia Christiana erga eundem Dnum Csétsy motus, citra praejudicium et detrimentum Boni publici, necessitates ejusdem se sublevaturum offert, dummodo via et modalitas, finem istum Christianum effectuari, per suam Dnationem adinveniat et proiectetur. Hoc per expressum declarato: ut suprascriptis Mandatis Regiis, Publicis item Determinationibus, a parte ipsius interventis, idem Dnus Csétsy semet per omnia accommodet.

Domini Deputati reversi retulerunt Dnum Csétsy se Mandatis Regiis accomodaturum, Elemosyna vero Dnorum Benefactorum minus indigere declarasse; quin potius reflexione habita damnorum per decursum undecim annorum perpessorum, ut Inclytus Patronatus eundem in integrum restituat, efflagitasse: ab informatione vero Iuventutis, ad eundem etiam ex post excurrentis, si quidem institutio proprii filii aemulationem praeremitteret, desistere nullatenus velle.

Post moram item Dnus Csétsy medio filii sui institit super eo: Ut Consideratis, uti jam superius attactum est, tot annorum curriculis perpensis ipsius

1 Az itt közölt levelek közül az I. és II. Patay Sámuel kolleg. gondnokhoz, a IV. Battyány Lajos gr. kancellárhoz, a VI. Kuncz Jakabhoz, a bécsi ágenshez, Csécsi jóakarójához, a VII. Szentgyörgyi Sámuel püspökhöz, a VIII. Szathmári Király Györgyhöz volt intézve.

2 Még 1742-ben meghalt.

damnis, aut de condigno eiusdem Subsistentiae loco, aut discretione aliqua competente, Inclytus Patronatus eidem providere dignetur. Ad quam ipsius humilem Instantiam superius oblata munificentia Suae Dominationi ultronee denunciata exstitit, huiusmodi denunciatione facta rursus idem Dnus Csétsy, medio Reverendorum Dnorum Stephani Nánai et alterius Stephani Kovács, praemissam Instantiam suam reiteravit, et sic locus accomodationis futurus, medio quorundam Dnorum Benefactorum, ut apud Civitatem Debreczinensem in Schola eiusdem obtinendus, requisitionaliter efflagitetur, admissum est.

— — — — —
Lectae sunt demum Litterae Ecclesiae Losontziensis, permansionem et confirmationem Actualium Dnorum Professorum, Dni vero Joannis Csétsy in Scholam Maros-Vasarheliensem in Inclyto Regno Transsylvaniae sitam, fiendam commendationem; in casu vero decessus, aut mutationis alterutrius Dni Professoris, ut desuper quatuor Dni Superintendentes, et quatuor pariter Domini Seculares Curatores, adhibitis hoc in Passu etiam Scholae Patakinae pro tempore constitutis Seculari et Ecclesiastico Curatoribus, veluti totum Reformatum Statum repraesentantes, ad invicem concertent, et taliter ex mutuo consensu destinandum Professore, non habita etiam cum aliis Dnis Benefactoribus communicatione, introducendi habeant facultatem, etc. Cuius negotii ruminatio et eatenus fienda quaequam determinatio in aliud tempus reiecta exstitit. Per Ladislaum Máriássy de Markusfalva pro hoc casu surrogatum Notarium.

Közlí R.

(A spataki kvár kézírataiból.)

X.

Tiszteletes és bizodalmas jó uram! In specie kegyelmed sokat ír amaz új könyvről, melyet Gusztinyi János nevű ex Lutherano Apostata, azelőtt girincsi plebánus, már nagy úr, Tabulae Regiae Praelatus, jam per viginti et amplius annos notissimus mihi: mare verborum, gutta rerum. Nyelves, bátorr ut omnes illi per coaxantes ranas Apoc. XVI. expressi. Kinek könyvét talán én láttam legelőször, és öt óra alatt által forgattam, minthogy nem magamé volt. Adscripsi illud: „magnus liber, magnum malum.“

Tiszt. Helmeczi István uram — jól írja kegyelmed — omne tulit punctum; csak az a kár, hogy a nevét nem tette fel, a mint magának is megírtam. Melianus Gnateret, melyet már sokaknak ex barbarorum Gente explicáltam, — nagy confidentiát adott nekik. Nudo capite opus pugnare cum illis, et aperto Marte; quod dixit Hieronymus: „In caussa Dei, neminem oportet esse timidum.“ Mornaues, in libro de Sacra coena, három ezer Auctort citált, mind pápistát a reformáció előtt, kik kata-panta mind velünk értettek e dologban; és Henricus IV. és az egész Franciaország előtt megdisputált Perronius apostata Cardinálissal.

Azért mit dissimuláljuk e dolgot. Én, ki legelőször írni akartam azon predikáló barátok ellen, minthogy újabban is Kassán megújították a tüzet, Kaprinai híres jezsuita, és hozzám küldötték mind a kassaiak, mind az ittvalók, ut ego respondeam, non Melianus, sem az „egy alázatos szolga“: erubui — fateor — ita provocatus non scribere, s vagy nyolcz árkusra ma-

gyarul írtam valamit, idest: „Quare per nongentos annos defendunt illi hanc Helenam.“ De se Debreczenben, se Erdélyben nem merték kinyomtattatni. Már most Helvétziába küldöm, Basileába, ut sciat haec Gens illorum mysteria. Van is Typographus, qui edet, — corrector is leszen, gróf úrfi Erdélyből. Hadd lássák, hogy vannak még kovácsok Izraelben, et qui audent loqui, ut fiam victima pro toto populo.

Nevettem, hogy a méltóságos Pázmánt citálja benne, kiről itt Patakon Rákóczi I. Ferenc és sok urak előtt, examenben Pósa-házi János professor uram mondotta Sámbar jezsuitának: „*Czigány czigánynyal bizonyít.*“

Incredibili tenebatur desiderio, Vir felicitis recordationis, Stephanus Helmetzi, edi, se vivo, refutationem sui operis; s hallván valamit Gusztinyi káoszolódásáról, mód nélkül megörült neki, nihil mediocre ab illo expectans, s annál fogva — quasi jam ad portas Hannibal esset — készült a nemes lélek a harczra. De mielőtt Gusztinyi sua expediret, nam viginti annis huic scripto indormierat, a szent férriu kegyes halállal kiragadtatott a földi dolgok közül. Patakini die 28-a Aprilis 1761. Tseétsi János. m. pr.

(E levelet Csécsi János a dunamelléki egyházkerület akkori főjegyzője, Losonczy H. János pataji predikátorhoz írta, aki a levél alá ezt jegyezte:

Sic Gusztinyi librum, ex tempore lusit Rev. Dnus Gr. Turgonyi, Minister madocsaensis:

Majd husz esztendőre, másnap mannával,
Imhol jó Gusztinyi tompa gusztorával.
E paizst hogy sértse, ha lehet, ónnýával,
Fa guba mit árthat? ha lész is tonnával.)

Közli FÖLDVÁRY LÁSZLÓ.

V.

SZOMBATHI JÁNOS: ORATIO DE INCOMMODOIS TOGAE ITA DICTAE, USUQUE EIUSDEM ABROGANDO.

S. Patak. Ao 1783. die 12 Julii.*

Q. F. F. S.

Nicolaus Klimius, vel qui sub isto nomine latere voluit, *Ludovicus Holbergius* narrat in suo *Itinere subterraneo*, se, dum in Urbe Regia Potuano-rum ageret, adtonitum aliquando vidisse' in medio fori, noxium quemdam collo in laqueum inserto stantem, ingentique hominum corona, quae speciem Senatus praebebat, circumdatum; ac dum quaereret: quid rei esset; quamque ob noxam, miser ille, suspendium meruisset? responsum fuisse: Esse Novatorem, qui abrogationem veteris cuiusdam consuetudinis suaserat. Circumstantes esse jureconsultos et senatores, qui novum commentum examinarent, ita, ut si bene digestum, ac Reipublicae salutare deprehensum foret, reus non modo absolvendus, sed et remunerandus esset, magnificoque comitatu, adhibitis tibiis et tympanis, corona e floribus contexta redimitus, per urbem duceretur; si vero damnosum publico videretur, gula novatoris mox laqueo frangeretur. Eandem prope, ego, *Audd.* hodie aleam jacere decrevi; atque

* NB, Projectum hoc effectum caruit. (Szombathj jegyz.)

hoc est, cur in medio Vestri constiterim, cur ipso vultu singulare quid jam praeferam. Nimirum *Novator* sum, aut si mavultis *Projectista*, qui Legis cuiusdam et consuetudinis antiquae abrogationem suadere audeo; non ausurus, nisi res adeo aequa esset et liquida, ut de successu dubitari nequeat. Dicam quod res est: *Togae, Togae* inquam, aut potius talaris hujus laquei collo appensi usum, a longo licet tempore inveteratum, improbo, novam eam tollendi legem rogo, novumque genus vestimenti, et hucdum Scholasticis strictioris observantiae inusitatum, civitate Scholastica donandum esse contendo. Adeste igitur Audd. omnium ordinum aestumatissimi, et dum brevibus defungor, favete; sarta interim coronasque nectite, aut si fors aliqui haec denegetis, collo saltem parcite.

Tria nobis in omni vestitu spectanda esse, decorum scilicet seu honestatem, utilitatem, ac sumtuum moderationem, nemo Vestrum est Audd. qui ambigat. Quantopere vero haec omnia in Toga ita dicta desiderentur, quarelae vestrae probant, et si ratio fortassis quosdam fugiat; ut adeo paucis explicare operae fuerit pretium.

(Ratio I.) Ac primum, ut de eo dicam, nihil est certius, nihil exploratius, quam concinnum corporis gestum et amictum, multum ad honestam morum decenciam, multum ad conciliandum aliorum favorem, et gratiam facere. Audite et arrectis quaeso auribus audite, quid *Gellertus*, homo virtuti similimus, et seculi nostri Socrates, in Tractu suo morali de Urbanitate et Honestate moneat. Saepe, inquit aditus fortunae nobis praecluduntur, quin etiam sanctissimis propositis via obstruitur, si fors gestu cultuque corporis deficiamus. Contra, eo recipimur lubentius, placemus magis, aestimamur amplius, quo minus ingrati, minus inconcinni, in externo corporis gestu fuerimus. Saepe Religionis sanctissimae Minister, dum cor, animumque viri cunjuspiam potentis ucri facere satagit, habuisset omnia plana, omnia facilia, nisi indecentia, nisi linurbanus sui gestus despiciatui eundem exposuisset, malaque continuo opinione virum magnum imbuisset. — Lectio vasta, eruditio magna, projecta bona; at simul indecentia rustica, gestus pedantici, sermo trux, haec inquam in Societate efficiunt nihil.¹ Hactenus ille.

Quid vero Toga? quid vestis haec urbanitati tantopere inimica? scilicet elegantiam et decorum omne extinguit. Nonne etenim Insolentiam sapit? magnam vero illam, et quae aliis nauseam ciet. Non enim ea ullae utuntur societates; non Seminaria Romano-Catholicorum, non Scholae Fratrum Augustanae Confessioni addictorum. Hinc fit, ut peregrini hospites, qui nos nonnunquam invisunt, Cynicos nos esse putent, qui ad instar Diogenis illius, neglecta omni cultura, voluptate Togae pannosae capiamur, eamque pro pallio quodam philosophico veneremur. Et hoc tamen tolerari poterat, si politiores saltem adolescentes et decori studiosos (quales non desumus) intaminatos reliqueret: at quia politurae capax non est, aequaliter inficit omnes. Tunica, petasus, calcei, aliaque id genus vestimenta, poliri possunt, ut niteant, ut placeant: at Toga haec flavis vulpium exuviis mactata, quantumvis poliatur, semper Toga est, nec nisi

Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.

Adsis ergo o Divine Gellerte! adsis! inspicere hanc Togam horridam, squalidam, luridam; inspicere ac doce nos urbanitatem. Sed video te vultum

¹ Praelect. Moral. praelect. XIII. pag. m. 318.

avertere, ne scilicet conspectu oculi laedantur: audio tamen sententiam in haec verba, atque una mecum, quotquot adestis, Gellertum dicentem audite: Vestis, qua nostrum tegitur corpus, non equidem valorem et meritum facit corporis; interim nihil certius, quam amictum priscum et exoletum, in publica hominum societate, offendere; nec nisi insolentiae aut certe socordiae Cynicae characterem prodere. Sordida viri tunica, qui cultiorem gestare poterat, ipsissima est in Societatem injuria: esto licet eruditus, eruditisque eruditior, *nunquam* tamen *eruditio Literas salvi conductus Indecentiae commodabit*. Modi vestitus, modi inquam recepti, et vulgo aestimati, sunt in se re nihili: si tamen fuerint innocentes, eosdem observare cuilibet incumbit. Suffecerit viro honesto, nec primum in iis esse, nec ultimum; suffecerit, nec prisco nimium, nec plane novo; nec vili, nec pretioso nimis vestitu incedere.¹ Haec Gellertus, urbanitatis custos rigidusque statelles, urbanitatis inquam, quam Patroni utriusque Ordinis aestumatissimi, tantopere proh dolor! in nobis desiderant, dum decentem sui gestum Humanissimis Togatis deesse conqueruntur. Quid dico? Patroni conqueruntur. Pudet, et dicam: ipsi exteri, ipsi Bohemi, Moravique, qui nunc alliciendi forent, conqueruntur. At vero Audd. urbanitas morum non ex Dictionariis, verum conversatione cum Viris honestioribus discitur; quam vero ob abludentem a recepta consuetudine vestitus rationem consequi non jicet. Memini me aliquando esse in aula viri non ultimi subsellii; cui tamen, nulla alia ratione, quam quod antea Togatum viderit, ita sordebam, ut alloquio non dignaretur. Sentitis ergo Togam, unice Togam in culpa esse.

(Ratio II-da.) Sed propero Audd. ad alia; plura enim supersunt. Atque nunc quaerere ex vobis liceat: Cur nos amplissima hac Musarum sede moramur? Cur beneficio vestro alimur? Nimirum, ut studiis exculti humanioribus, utiles olim Patriae, utiles Ecclesiae evadamus. Vos ergo iam nunc Judices compello, nonne curandum praecipue fuerit, ut quaevis studiorum impedimenta diligentissime removeantur? tum enim Togam quam maxime removendam, ultro patebit. Nonne enim Toga, Toga haec Musis inimica, vires ingenii obtundit? nonne languidum aestu vehementiore corpus studiis reddit ineptum? Id vero plus quam satis esse sentiunt illi, qui discendi tempore prae languore oscitant, dormitant. Quodsi aestate fervida, Auditorium hocce nostrum intrare cuipiam libuerit; videre est alios quidem oculis nictitantibus deorsum nutare, alios prorsus dejecto vultu dormire; et quod dicere pudet, eo hoc malum quandoque procedit, ut in extremis subselliis multi supini sternantur: nec dubito Audd. quin etiam in praesentia plures ex Togatis postremi subsellii, altum dormiant, me vero loquentem nec audiant, nec intueantur: adeo Toga fidelis Morphei famula, et oculos et aures obturat. Accedit malum aliud, Togam scilicet, quo minus instrumenta studiorum habeamus, obstare quam maxime. Intelligo libros Audd. sine quibus quid nisi milites sumus sine armis. At Toga haec, Toga Musis iratis nata, sumtus libris melioribus impendendos, surripit. Hinc Bibliothecae nostrae calamitas, quae vix, quam antiquos de progenie Buzinkai Duo Libros, Comenios item, Amesios, et Maccovios habet, qui utilius relegarentur —

Ad piper, et quidquid chartis amicitur ineptis.

At nobis sunt in pretio: quia bene, idest asse uno et altero emuntur, seriemque librorum commode explent. — Vos jam nunc Clarissimi Professo-

¹ Loco cit. pag. m. 319. 320.

res compellare liceat: Cur nobis toties librorum melioris notae defectum obii-
citis? atqui Togam emturis libros emere non licet. Cur iidem, nos pallentes,
sudantes, quin etiam mutos tremendae illius censurae anniversariae tempore
reprehenditis? atqui Toga pallet, Toga sudat, Toga muta est: nisi quod ling-
vam etiam nostram obtundat, ut adeo proverbio dici possit: *Togam habet
in lingua*. Cur igitur Toga non plectitur? Nos non negligentiae, sed inscitiae
convicti severe reprehendimur, nos degradamur, denique etiam eliminamur.
Cur non Toga reprehenditur? cur non degradatur? denique cur non eliminatur?
Atqui Toga in culpa est. Ac credite mihi Patroni, omnium ordinum aestuma-
tissimi, qui hodie profectum nostrum Examine publico experturi adestis, quodsi
plures nostrum spem vestram luserint, si haesitaverint, si quaerentibus vobis
tacuerint, Togae id omne imputandum esse. Cur igitur nos, qui noctesque
diesque studiis vacamus, in jus vocamur? cur sola Toga impune peccat? Ah
Toga, Toga, quantopere te odi!

Toga malum quo non aliud fatalius ullum!

(III-tia). Sed vires me prope deficient, aegre spiritum duco, ipsa, ut
medici loquuntur, horripilatio me tenet. Nempe paroxysmum morbi Scholastici
nunc quoque stato tempore recurrentis sentio. Utinam quis adesset Hippocra-
tes aut Galenus! Sed scilicet fontem morbi obturasse, est eidem mederi: in
causam ergo et fomitem mali inquirendum est. Didici ex Medicorum filiis,
vestitus rationem multum ad sanitatem conferre. Atque iis uno ore confiten-
tibus, vestis hirsuta, pilis horridis aspera, transpirationem impedit, sudorem
provocat, provocatum in cute figit. Hinc ulcera, scabies, vasorum sangvifero-
rum obturatio, humorum condensatio; hinc morbi, quos numerare non est.
Notarunt Audd. Physici, qui in Historias morborum inquisiverunt, speciem
leprae, quae Graeca dicitur, ante sex septemve secula in Europa, et quam
maxime in carissima nostra Patria longe lateque grassatam fuisse; idque eo,
quia homines uterentur vestibus fere laneis, villosis animalium pellibus, et
similibus, lineis autem et sericeis omnino carerent, quod etiam de Getis
Sarmatisque suis Ovidius memoriae prodidit:

Pellibus et sutis arcent mala frigora braccis,
Oraque de toto corpore sola patent.

Equidem vestes pellibus fultas hyeme aspera non abnuo: ipsa id
tempestatis ratio postulat. At vero vestem, quae brumae convenit, aestas
omnino respuit: nisi cui omnes anni tempestates confundere, ipsique adeo
naturae contumacius illudere, volupe sit. Quis Audd. non rideret, quis non
sanitatis suae prodigum diceret hominem, qui Decembrem, qui Ianuarium a
Julio et Augusto non distingveret; sed eadem endromide, quam nos scite
Decembrem appellamus, fervente etiam aestate, dum Sirius ardens aestuat, et
flammis sitientes enecat agros, sese involveret. Atqui nos Studiosi Humanissimi
id facimus, atque id facere lege tenemur. Et cur non quaeso pari ratione
cubacula nostra aestate etiam calefacere jubemur, ocllusisque sollicitae fenestris,
aestu suffocari? Certe qui Togam gestat, fornacem secum circumfert. Sic nos,
sic in alembica viva transformamur; sic vivi putrescere jubemur.

(IVa) Transeundum nunc mihi ad alia, acceptique et expensi rationes
diligentius supputandae. Favete Oeconomi, favete Calculatores! Quam curta
sit nostra domi supellex, quam angusta res familiaris, vulgo notum est; ut
adeo, si cujus, nostrae certe societatis conditio parsimoniam in Impensis

quam maxime postulet. Quid vero fit? Sub decursu vitae hujus Scholasticae, ducentis minimum florenis, Toga nostra, Toga haec omnibus modis noxia, nos emungit; quos juvabat impendisse in chartam, in libros, quibus prohi dolor! etiam manualibus non pauci nostrum destituuntur. Sic nos, sic male prodigos esse oportet. Ne vero quod dixi incredibile cuiquam vestrum videatur, scitote unam eandemque Togam, mediocri saltem apparatu procuratam, absorbere triginta minimum florenos. Ipse ego, credite, dum Togam, quam humeris sustineo, adquisivissem, triginta solidos nummos argenteos, omnemque adeo vitam, et profectum impendere debueram. At tales in vita Scholastica diuturniore deteruntur minimum tres; cumque iis centum praeter propter propter floreni, alias in crumena nostra figendi, vel certe melius collocandi, veluti spiritus quidam volatiles dissipantur. Sed nondum omnia. Toga ipsa sibi non sufficit; adjicienda ergo chlamys brevior, tunica, cingulum, penula atque alia id genus, quanti haec constant? At his omnibus facile caret, qui pro genio seculi vestitus est; carent certe, id quidem commode, Studiosi tenuioris sortis, in aliis Scholis omnibus. Haec igitur necessaria non sunt; at, quod necessarium non est, nobis asse carum est.

(Va) Hactenus dixi Audd. de Togatis majoribus. Sunt etiam minores: famuli alias dicuntur. Hi quidem Togam non induunt; bajulant tamen clitellam hanc; eoque in asinos fere, sed non in aureos illos Apuleji, transfigurantur. Dum scilicet jussi, Patronos et Maecenates nostros Alumni Togati adimus, Toga sarcina gravissima, dorso famulorum, aetate ut plurimum viribusque tenerorum, imponitur. Liceat mihi tunc eos conferre cum equis, quibus crociferi ita dicti merces suas imponunt, easque vicatim deambulando venditant. Id vero quantopere sit abominandum, cogitate. Adolescens petulantior, qui rura paterna bubus exercet suis, his visis acerbissime illudit; pueri subsistunt, stupent; matres, ubi per pagos itur, factum detestantur, injuriam fieri clamant, filiolos, quos forte curae nostrae commendare jamjam volebant, in Scholas mittere detrectant; quin etiam infantes in cunis vagientes hocce mormolisceio territant. Videtis, quantorum sit Toga causa malorum.

(Obj. I.) At erunt sine dubio, qui mihi sic disserenti obiiciant, Togam venerandae antiquitatis esse monumentum. Nescio vero, an non potius barbariei. Illud quidem certum est, antiquitatem nunquam literas salvi conductus Indecentiae commodaturam. Nonne Audd. bardocucullus ita dictus, venerandam antiquitatem, avitamque simplicitatem refert? nonne collum nudum eodem sese nomine commendat? Nonne etiam penula illa viridis, pileusque pelliceus, quem Fratres Debrecinenses nomine peculiari *Sinkó* nuncuparunt, culturam priscam redolebat? Attamen haec majores nostri prudenti consilio sustulerunt; et quis sit ita ineptus, ut hodie eadem expetat, aut postliminio revocanda velit? Atqui Togae, bardocuculli, colli nudi, penulae viridis, et similium, una eademque est ratio.

Dixerit quispiam, ipsos olim Romanos, viros amplissimos, cultissimos, optime moratos, Togam inter praecipua corporis sui ornamenta numerasse: ut adeo injuriam ipsi inferat, qui Togae quidpiam detrahat. Id vero de Toga Romana non abnuo: at injuriam certe senatui Populoque Romano infert, qui albam, candidam, praetextam, pictam auro et purpura, palmatamque Togam, cum sordida et squalida nostra contulerit, quae apud eos non nisi reorum erat. Accedit potentes eosdem fuisse opibusque valentes, unde Virgilius dixit

Romanos, rerum Dominos, gentemque togatam.

Anne vero etiam inter nos Luculli, Crassi, Iulii Caesares? nisi quod rationem supputandi per sestertia docti simus, interim teruncium non habeamus.

(Obj. II.) Sed quia Projectistam agere statui, quaerent ex me plures: Quam igitur vestem studiosis convenire putem? Quidve Togae surrogari svadeam? Hic vero, an, quid sentiam, eloquar, dubito. Eloquar tamen: nam Projectistam tacere non decet. Iuvaret, opinor, surrogare liberum usum Tunicae Germanicae (Capotium vulgo dicitur) de cuius laudibus jam tacebo; verbo dixisse sufficiat, illius usu et honestati, et utilitati, et expensis consultum iri.

At dixerit quis: Vestem eam esse Germanicam! Esto. Nonne vero jam pridem Civitate Hungarica donata est, atque adeo merito suo Indigenatum obtinuit. Alioquin et ipsis Philosophiae sanioris elementis novimus, inter praejudicia vana referendum esse discrimen vestium, diversitati gentis innixum. Vestibus enim utendum, non quia nationi cuiquam propriae sunt; sed quia commodae. Sic Audd. petasum, sic indusium, quod hodie in usu est, a Germanis accepimus, cum Patres nostri fere pendulis uterentur; et qui externos visitaverunt studiosi Academici, omnino more Germanico vestiuntur, habituque illo omnibus placent. Atque in genere, antiquas Hungarorum vestes, imprimis eorum, qui nobiliori de stemmate nati sunt, ita usus immutavit, ut parum absit, quin Germani videantur. Id vero aliae etiam gentes pariter facitiant, vestitumque ab aliis mutuari non erubescunt; atque id tanto magis, quanto sunt politiones, vel certe poliri incipiunt. Quod mihi momentum rei facere videtur. Sic olim Russos, gentem scilicet rudem et ignobilem, veste peculiari, laxa illa, indecente et incommoda incedere, videre licuit: nunc politi, nunc artibus et scientiis toti fere Europae palmam dubiam redentes, Germanice, si plebem infimam excipias, ut plurimum vestiuntur. Quin refertur, Petrum Tertium Imperatorem, Decreto publico, vestem antiquam Moscovitis propriam, in Germanicam mutandam statuisse. At Turcae, omnis nempe politiae expertes, artium humaniorum rudes, antiquae consuetudinis sunt tenacissimi, quasi ab ea salus pendeat Reipublicae; ac hodiedum seculum Decimum aerae vulgaris vivere non dubitant. Ah Patres optimi! nolite nos in obscura illa tempora retrudere; sinite saltem propioribus passibus sequi seculum.

(Obj. III.) Sed moratur fortassis propositum apud nonnullos id quoque, quod hac ratione nostri non sint habituri, quo induti e suggestu sermones sacros ad populum recitent. Atqui vero, forma vestitus, qua concionaturi utuntur, est arbitraria. Ipse sanctissimus Apostolus arbitrio olim Corinthiorum, haec et similia comisit, iussit tantum omnia decenter et ordine fieri; unde sequitur a prudentia Moderatorum Ecclesiae eadem dependere. Nec vero prudentia suaserit tenere Traditiones, quas alii eiusdem sortis Cives aut non tenuerunt, aut pridem antiquaverunt. Imitemur ergo Fratres Augustanae Confessioni addictos; aut utamur chlamyde aliena concionaturi; aut denique habeamus tunicam longam eamque nigram, qua suggestum sacrum conscendamus; quam jam plures omnino nostrum habent, et quam non deprecamur.

Nil igitur obstat Audd. quominus Juventus haec scholastica, abiecto tandem gravi hoc onere, quod tamdiu eidem incubuit, in libertatem vindicetur. Neque vero id procrastinandum existimus; quam maxime potius convenire

arbitror, ut hoc imprimis tempore, quo omnia, ac scholae singulariter, reformantur, etiam Toga cum barbarie antiqua, ex cuius est reliquiis, etiam Toga inquam exuatur, relegetur, eliminetur: nisi forte exspectandum putetis, dum Mandato Regio, quemadmodum jam nonnullae hujus commatis vestes, proscribatur.

Agite igitur Patres Amplissimi! votis nostris, votis, nisi omnia fallant, justissimis annuite; vindicate nos a labe barbariei, date nobis vestem urbanam, hanc vero Togam flava vulpe praetextam, vestem hanc Cynicam, vel potius Satyricam eliminate, nec nisi tholo sublimi inter rariores antiquitatis reliquias suspendite. Videbitis nos reflorescere, videbitis nos senectam, Martios velut angues, cum pelle hac squalida exñere. Quod plus est, experiemini, nos ad studia alacriores, moribus cultiores, Reipublicae huic Scholasticae ornamento, vobis vero gloriæ futuros. Hoc est quod promittimus, hoc est, quod summum, in tesseram grati animi vobis offerimus.

Ego vero Novator vel Projectista, arbitrium vestrum Patres Amplissimi! jam taciturnus opperior; sed spei plenus opperior: neque enim ad proprium, sed ad publicum commodum hac legis antiquatione collineavi. Atque jam audire mihi omnino videor, laetabilem illam sententiam: Iusta petentibus non est denegandus assensus. Quod superest, de proemio mihi impertiendo sollicitos vos esse nolo: abunde remuneratus sum, si me primum, Togam hanc squalidam, luridam, putridam, horridam, torridam, sordidam, si inquam me primum, Togam hanc non *deponere* (id enim apud nos male sonat) sed cum elegantissima illa, quam supra laudavi, Tunica Germanica commutare jubeatis. Quod si feceritis, ego quidem revixi — Dixi.

Közli Sz.

(A spataki kvár kézírataiból.)

VI.

DECSY SÁMUEL LEVELE SZENTGYÖRGYI ISTVÁN PATAKI TANÁRHOZ.

Tellyes bizodalommal való Tiszt. Professor Ur. Nagy érdemű régi Fautor Uram. Reményem régi tanítványi kötelességemnek határát által hágni nem fogom, ha Tiszt. Professor Uramnak mostanában ki jött Theologia Naturalissa arant,¹ melyet két hetekig tartó súlyos nyavalyám között is nagy kívánsággal kívántam látni, és a' mint erőtelenségem engedte, imitt amott meg is olvastam, kegyes engedelmeiből csekély Reflexioimat communicálni bátorodom.

Elsőben is, a' mint eszre vettem, plura dignata est Clarissima V. Dnao in hoc opere praestare, quam titulus operis pollicebatur; én úgy tartom hogy a Theologia naturalisban az Istennek essentielle és accidentale attributumai szoktak arictissime pertractaltatni, ezen munkában pedig, nem csak Cosmologica es Psychologica Veritasok talaltatnak, hanem még olykakis a' melyek ad Philosophiam Practicam Universalem tartoznak, cujusmodi est *Part. IIIae Cap. 11. de Virtute et Vitio in genere*. De én ezeket mind el mellőzven mostanság, egyedül két dolgocskáról fogok emlékezni.

Első a Léleknek Immaterialitasáról való tudomány. Az elől hozott

¹ Theologia Naturalis in usum auditorum suorum edita. Posenii et Cassoviae, 1784.

Argumentumok, a tizediken kívül mind regiek, és a' mai Revelatio ellenségeinek a vastagabb Naturalistáknak meg győzésére elégtelenek. Igen nagy kár mind az, hogy Tiszt. Professor Uram ezen materiának pertractatiojában non fuit usus methodo scientifico-strictae demonstrativa, mind pedig hogy ezen Materiáról, sem a' hires Mendelsohnnak, Meyernek és Müllernek igen szép tractatusait, sem Eberhardnak azon munkáját cui titulus est *Neue Apologie des Socrates* meg nem olvashatta, és ezen munkájában magaévá nem tehette.

A mint fellyebb említettem p. 20. §. 23. elől hozott argumentuma lattzik újnak lenni, de az sem jelent meg azon szép köntöseben, melyben *Mendelsohn* fel ruhazta; nec est argumentum omni exceptione majus; mert erre hogy egyebeket el halgassak *Voltaire* azt feleli rövidesen, hogy az a Valóság a' ki az immaterialis Leleknek (mellynek természetit miben allyon, tsak hibezünk habozunk és nem tudjuk) a gondolkozásnak tehetséget adhatta, miért nem adhatta volna a materialis Leleknek-is, mert ambar a materialis Leleknek sok particulából kellett-is componáltatni, még is a compositiót ingredientió particuláknak egymástól való külömbbsége, a Cogitatioiban semmi külömbbséget nem tett volna valaminthogy az emberi testnek machinájában, bátor külömböző és sok részre osztatott particulak legyenek-is, de mind azok ad effectum communium functionum producendum megegyeznek.

Az is nagy kár, hogy Lemmerinek, a' ki vólt a Borussiai Királynak, uralkodásának elein Archiatere, és nagy Philosophus, azon munkáját, melynek titulusa *L'homme machine* h. e. Homo machina Tiszt. Professor Uram nem láthatta, ezen munkában olly sok és fontos dubiumok találtatnak contra Immaterialitatem Animae, melyeken a leg-méllyebben gondolkozó Philosophus-is izadással rágodhatik.

Igen nehéz dolog-is Tiszt. Professor Uram, Medicus Philosophusnak, a' ki a testnek minden titkos organisatióit jól érti, a Léleknek immaterialitását concoquálni, mert ha igaz az, a' mint igaz is, quod qualis sit Causa, talis etiam effectus, igaz az is, hogy valaminthogy a Materianak physice in Ens immateriale influere sit impossibile, ita nec Enti immateriali in materiam influere erit impossibile. Hijjában hozzúk itten azt elő, quod ab obiectis externis in nobis oriantur Sensationes internae; mind azért hogy ezzel csak szaporíttyük a circulusoknak számát, mind pedig azért quod internae nostrae sensationes ab obiectis externis non immediate excitentur et sic adficiantur, sed mediate ope externarum sensationum. Továbbá közönségessen a' Philosophusok sok disputációk után abban egyeztek meg quod sedes animae humanae sit *Commune illud sensorium* ex quo omnes fere nervi corporis humani originem suam accipiunt, qui nervi, exceptis olfactoriis et acusticis, omnes per foramen magnum occipitis e cranio humano prodeuntes, se se instar retis alicujus per universum corpus humanum diffunduntur, et sunt omnis sensibilitatis et irritabilitatis corporis humani primum principium. Ezen nervusok, uti subtilissimis microscopiis Philosophorum detectum est, tele vagynak azon subtile fluidum nerveummal, mely a vernek az Cerebrumnak medullaiban el készült vérnek quinta essentiája, és a' melynek mutuus contactusa és ezen contactusnak a Commune Sensoriumban való terminatioja által a testnek minden története, mintegy villám által a Lelekkel communicáltatnak. Már ha a' lelek immaterialis valóság:

(.) Miképen occupat materialis situst, et quomodo spatio Sensorii Communis materiali complecti possit.

(λ .) Qualis nexus esse potest inter materiale fluidum nerveum, et Ens immateriale, h. e. Animam in Communi Sensorio residentem, concipi non potest. Ha Tiszt. Professor Uram ezen materiában engemet bővebben informálni, et immaterialitatem Animae cum evidentia mathematica demonstrálni fogja, engemet maga szolgálattára különösen fog kötelezni.

Lehet úgy is gondolkozni, hogy azon Philosophusok, a' kik a Leleknek Immaterialitásáról leg elsőbbenis gondolkoztak, nem értették illam simpliciter absolutam Immaterialitatem, quae soli Enti perfectissimo competit, sed limitatam illam immaterialitatem et sic illam materialitatem, quae respectu particularum Animam constituentium adeo exigua est, ut respectu reliquarum materialium sit punctum mathematicum. De félvén az okoskodni nem tudo nem Philosophusoknak Anathemájától erről nem hogy írni de beszelleni is nem merek, et sic rationem captivo.

Második a'mi Tiszt. Professor Uram ki adott munkájában futó szemeim eleibe ötlött az, hogy azon szép és szamtalan igasságokkal gazdag defintiót, melyet már ma minden Philosophusok örömmel bé vettek, rejciállyá és annak p. 133. §. sokkal tántorgóbb és erőtelenebb defintiót substituálni méltoztatik. Bár akármely pogány nemzetségeknek historiaját, és akármely pogány Philosophusnak munkáját olvassuk is meg, úgy tapasztallyuk, quod cum Existencia Summarum suorum Numinum conceptum Entis perfectissimi semper combinauerint, és mind azok felett, a' mit csak vagy láthattak, vagy halhattak a' magok fő Istenet fellyebb való Valóságnak és így leg tökéletesebb Valóságnak lenni állítottak. Én is mások után úgy tartom, quod nisi Deo competat Notio Entis perfectissimi, et per Consequens, nisi illa definitio sit suo definito adaequatissima, Deus nec absolute Necissarium Ens erit, nec immutabile, reliqua adtributa non commemoro.

α .) Non prius, possibilis enim tum aliqua erit relitas quae Deo nondum competit, hinc Oppositum Entis contingentis non erit possibile, tanto minus actuale, quae est pulcherrima Entis necessarii definitio; hinc oppositum Dei semper erit adhuc possibile, idest, eiusmodi Ens, quod tot et tantas in se habeat perfectiones, quot et quanta sunt possibiles, hinc quod et intensive et extensive (Sed non mathematice extensive) sit perfectissimum.

β .) Non posterius, quodsi enim non sit Ens perfectissimum, illi deerit aliqua perfectio, hinc non existencia Entis necessarii Contradictionem non involvet, sed possibile erit Ens illud nondum perfectissimum, aliquando summum, qui possibilis est, perfectionum gradum adquisiturum esse, et sic mutandum fore.

γ) Quodsi contradictionem neutiquam involvat compossibilem esse omnem possibilem perfectionem, h. e. quodsi in vno eodemque subiecto omnes possibiles perfectiones, sine mutua eversione subsistere possint cogitari non potest, quare memorata superius definitio Dei, non sit suo definito adaequatissima, et per Consequens, optima.

δ .) Éppen ez az a' valóságos szép definitio, a melyből Existencia Dei a priori demonstrari potest, et in quo casu, a possibilitate ad actualitatem merito concludi potest.

Utollyára, visgallyuk meg Tiszt. Professor Uram p. 134. adott defintióját is.

(a.) Reménylem meg engedi Tiszt. Professor Uram, minthogy Philosophus, és philosophice is gondolkodik: quod: Omnem veram definitionem oporteat suo definito esse adaequatam; talis autem fieri nequit, nisi defini-

tionem duntaxat definiti essentia essentialia et attributa ingredientur ; et per Consequens, nisi omnia accidentalia definiti exulent. Essentiale id dicitur esse Philosophis, quo posito ipsum Ens ponitur, sublato tollitur, hinc, sine quo Ens id quod est, esse non potest. Iam si Notio sequens Cl. DVrae definitionem ingrediens, quod scilicet sit *Causa universi efficiens*, sit ejusmodi attributum Dei essentiale, tum sequentia quoque admittenda sunt absurda :

1. Deum, non prius existere potuisse, quam fuerit Causa universi efficiens ; hinc

2. Universum illud, cujus erat Causa efficiens, eodem momento cum Causa sua efficiente existere coepisse ; Ergo

3. Quia Causa universi efficiens erat ab aeterno ; effectus quoque cujus erat Causa efficiens, debuit esse ab aeterno. Per consequens.

4. Universum hoc, cujus Deus erat Causa efficiens, non erit diversum ab eo, cujus erat Causa efficiens, sine quo existere ipsa Causa efficiens non poterat.

Obs. Ha csak ugyan tettet volna Tiszt. Professor Uramnak azon terminust a Definitióban bé tenni, az efficiens el kellett volna hagyni, quoniam nulla Causa efficiens esse potest nisi ipse quoque effectus ponatur ; Causa vero simpliciter sumta cita Conceptum existentiae effectus concipi potest.

Többeknek irására mostan sem időm, sem elegendő tehetségem nincsen, félvén a recidivatól ; de ha fogom tapasztalni, hogy Tiszt. Professor Uram, ezen barátságos reflexioimat jó nevin vészi, ezen Munkájának el olvasása után, non ostentationis sed veritatis indagandae et confirmandae causa, többekre-is fogom magamat kötelezni. Ki is továbbá Tiszt. Professorné Asszonyom szives tiszteleti mellett, tapasztalt favoriban ajánlottan allandóan maradok Tellyes bizodalommal való Professor Uramnak RSzombatban 28a Aug. 1784. mindenkori alázatos szolgálja Decsy Sámuel Phil. et Med. Doctor.

APRÓSÁGOK.

Helyreigazításúl. Múlt füzetünkben a 4-ik l. 4—6. sorában az olvasható, hogy „Cs. jul. 22-én akarta megülni lakodalmát. Julius 22-ike hétfőre esett“ stb. Ez a hely téves. Csécsi jul. 22-én, Mária Magdolna napján, csupán eljegyezte az akkor mindössze tizenhetedfél esztendő Ubrisi Máriát (szül. 1698. márc. 6.) és csak szeptember 3-án vitte haza. Ezeket az adatokat részben Mihályi Kováts István halottas beszédében (Mennyei Kívánatos Öröm, mellyben e sok nyomorúságokkal tellyes Világból bé érkezett ama bődög emlékezetű, szelid erkölcsű néhai nemzetes Ubrisi Mária asszony, 1730.), részben Pápai M. Mihálynak azzal együtt megjelent búcsúztató versezetében találjuk. A búcsúztató versezet — egyebek között — ily szókat ad az 1730. okt. 25-én meghalt asszony számára :

Kitől (t. i. Csécsitől) eljegyztettem Isten Fatumának
Végzéséből (mellyet tarthatni csudának),
Ezerhét száztizennégyben hogy irnának,
Huszonkettő napján Szent Jakab Havának

Akinek azelőtt esmeretségében
 Nem voltam, s csak akkor estem bé kedvében,
 Harmad nap Szent Mihály Havának, kezében
 Vett haza, s azólta tartott kebelében.
 Mikor Isten veled egybe — szerkeztetett,
 Lakásra alkalmas Házunk sem lehetett,
 Nem kevés akadályt ez is szerezhetett,
 Így négy esztendőig bajlódunk kellett.
 Rosz nyelvek ellenem mindjárt fel készültek,
 Kik emberszólásnak s nem másnak örültek,
 Gonosz hirt s költeményt rám sokat töröltek;
 De végre ezek is mind megszégyenültek.

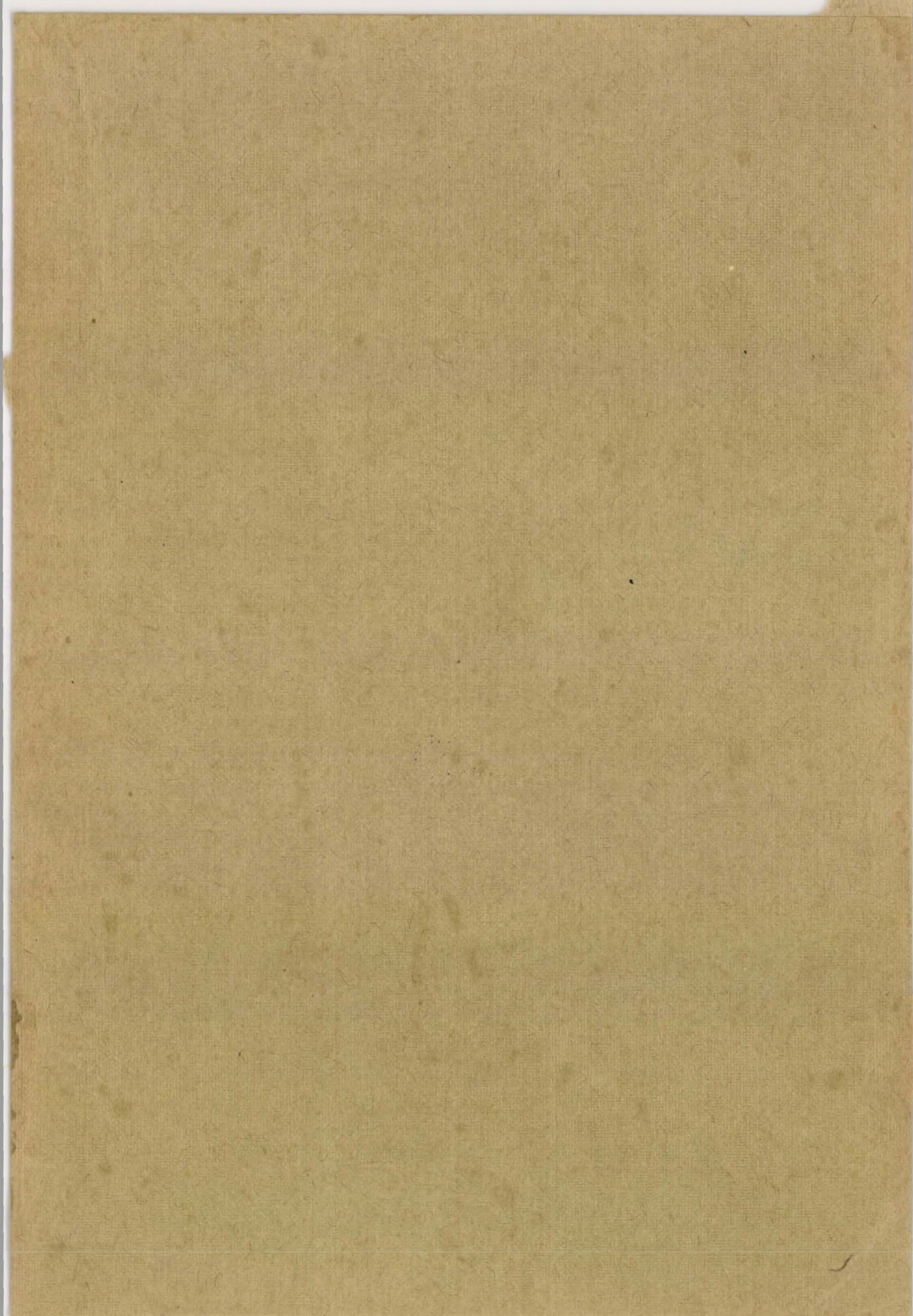
H C.

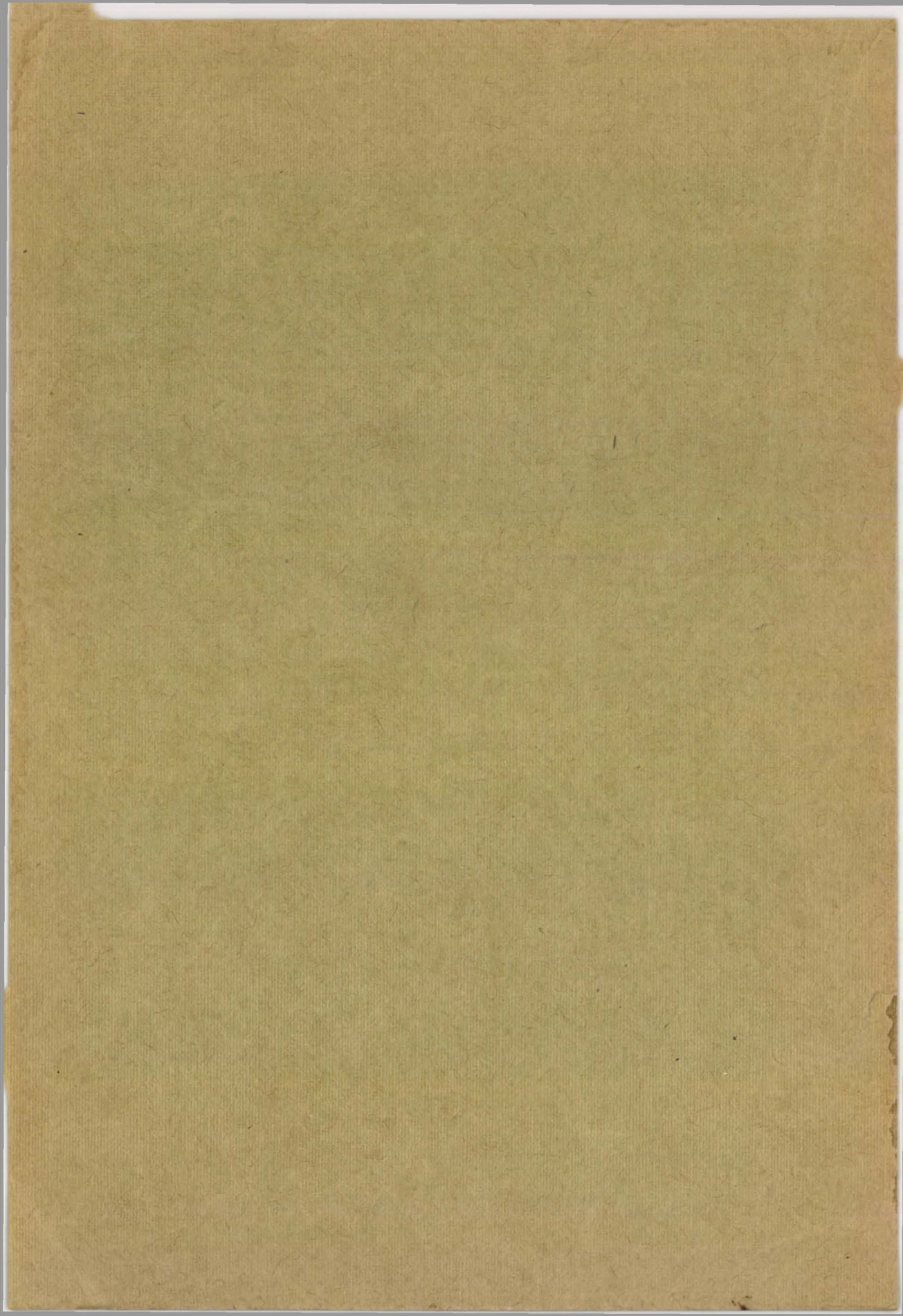
A Péter búdosó kecskéje. Bornemisza Péter írja: „Szántalanok vadnak, kik . . . nagyra vágyódván . . . így . . . szoktak szólani: Ha én király volnék, ha ily jó deák volnék, ha én egészséges volnék, jobban tudnám magam forgatni mint más, azonban *csak az Péter búdosó kecskéjét* is nem tudná jó módon megőrizni“. Predikatioc egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliombol. Detrekoe, 1584., fol. CCCCXVI.

R.

A Sárospataki Füzetek jelen számához két kisebbített hasonmás van mellékelve. Az egyik, mely a „Gonosz kegyetlen Heródes“ kezdetű himnuszt tartalmazza, a Patay-graduálnak mai 6-ik (régebben 15.), a másik a Csáti-nak mai 19-ik levelét ábrázolja.

Dt II 1482/6.

SÁROSPATAKI FÜZETEK

A SÁROSPATAKI IRODALMI KÖR TUDOMÁNYOS KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HORVÁTH CYRILL

Dr. RÁCZ LAJOS
HAGYATÉKA

II. ÉVFOLYAM ═══════ IV. FÜZET

MEGJELEN MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER VÉGÉN.

• SÁROSPATAK, 1905.

NYOMTATTA RADIL KÁROLY A SÁROSPATAKI EV. REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.

TARTALOM.

HORVÁTH CYRILL: A Speculum Perfectionis keletkezése (193—203 l.) — GÁLOS REZSŐ: Michael de Ungaria (203—213 l.) — DR. ZSINDELY ISTVÁN: A „Nándori Kir. Tábla” jegyzőkönyve (214—224 l.) — Irodalom és művészet: BÁLINT PÉTER: B. Vesselényi Miklós élete és munkái (225—236 l.) — Adattár: DR. TÜDŐS ISTVÁN: Közös ker. hitvallások (237—238 l.) — Csécsi János életéhez. (238—250 l.)

A SZERKESZTŐ POSTÁJA.

Minthogy a múlt tanév végén a sárospataki akadémián viselt tanári hivatalomról lemondva, egyszersmind Sárospataktól is megváltam: a jelen számmal a Sárospataki Füzetek szerkesztését szintén visszateszem kiadóm, a Sárospataki Irodalmi Kör kezébe. Egyidejűleg nem mulaszthatom el, hogy szívből fakadó hálámat ne nyilvánítsam a nemes egyesület iránt, mely úgy is, mint szerkesztőt, úgy is, mint másodelnökét bizalmával, támogatásával mindvégig kitüntetett, és köszönetet ne mondjak t. munkatársaimnak, kik e szerény folyóiratot b. közleményeikkel megtisztelték. Kérem, tartsanak meg továbbra is barátságukban, jó emlékezetökben!

Budapest, 1905. november 15.

DR. HORVÁTH CYRILL.

A SPECULUM PERFECTIONIS KELETKEZÉSE.

I.

Az Ehrenfeld-kódex szövegeinek forrásait nagyrészt már Ehrenfeld dr. megállapította. Ez a kimutatás tudvalevőleg azért nem volt teljes, mivel a 87-ik lapon levő részlet: „Arról ky zegyenlyuala alamyznaert mentett“ és a 153—4. lapon olvasható „fezewletnek: ymadkozasról“ még mindig megfelelő deák szöveg nélkül maradt. A hiányt idő folytával Katona Lajosnak Sabatier Pál editióinak felhasználásával (Collection de Documents pour l' Histoire religieuse et littéraire du Moyen âge: Tome I. Speculum Perfectionis. Paris 1898. II. Actus B. Francisci et Sociorum ejus. Paris 1902.) részben sikerült pótolnia, amennyiben rájött, hogy a legendának 1—78. lapja az Actus 1—9., 31—33., 38., 40., 42. és 43. fejezetét tükrözi, a 78—123. lapon lévő szövegek pedig a Speculum Perfectionis-ból tartalmazznak szemelvényeket. Világossá lett, hogy az említett 87. lapbeli részlet nem egyéb, mint a „Speculum Perfectionis“ 15. fejezete (De illo, qui vercundebatur ire pro elemosina), holott a következő 127—153. lap megint Actus-szöveg, míg a 153—4. lapon lévő darab forrása tovább is ösmeretlen. (Irodrtört. Közl. 1903.)

Sabatier, kinek működéséről a magyar történeti irodalom időnkint szintén tudomást vett (v. ö. Századok, 1894., 1898.), és a nevével szoros kapcsolatban álló „Speculum Perfectionis“ ekkép egy csapásra összefüggésbe jut kódex-irodalmunk történetével; mi több, Sabatiernek a „Speculum Perfectionis“ koráról és fontosságáról vallott nézetei a magyar tudományosság terén szintén bizonyos hiteltre találnak. Ám részünkről elejétől fogva túlzást láttunk Sabatier e kísérleteiben; bizonyos elégtételt érezünk tehát, midőn legújabbán Heidelbergből Henry Thode (Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance in Italien, Berlin, 1904. pag. 575—609.) a mérséklet alaposságával nyúlt a kérdéshez és a

Speculum Perfectionis eredetének vizsgálatát biztosabb mederbe terelte.¹

II.

Assisi Ferencről a XIII. századból mindösze három nagyobb életrajz maradt az utókorra. Az első és legrégebbet, az ú. n. Vita I.-át IX. Gergely pápa parancsára Celanói Tamás írta, ki „sok dolgot még magának Ferencnek szájából hallott“, egyebekről pedig „szavahihető tanúk“ által értesült, s a munka 1228—1230. között készült el, mivel a szentnek 1228-ban történt kanonizálását még ismeri, holott testének az új Ferenc-egyházba lett átviteléről mitsem tud.

Aztán 1244-ben indult tevékenység egy újabb legenda készítése céljából, mikor Crescentius minister generalis a genuai főkapitanon felszólította Sz. Ferenc tanítványait, hogy mesterök életrajzához újabb adatokat gyűjtsenek. Ennek a felszólításnak lett eredménye a Caleno-féle vita II., mely befejező részének tanúsága szerint is egy ember írása ugyan, egészben véve azonban mégis többekkel áll kapcsolatban (*Supplicamus etiam toto cordis affectu, benignissime pater, pro illo filio tuo, qui nunc et olim devotus ua scripsit praeconia. Hoc ipse opusculum etsi non digne pro meritis, pie tamen pro viribus colligens, una nobiscum tibi offert et dedicat.*)

Vége az 1260-iki narbonnei capitulum generale kértére Bonaventura szerkesztett 1261-ben egy új „Vita“-t, mely aztán számtalanszor megjelent.

Kérdés, minő viszonyban állanak egymással ezek az életrajzok?

Thode szerint a három legenda alakulása egészen természetes módon történt. Maga az anyag úgy hozta magával, hogy már az első szöveg csupán Ferencnek Rómából való visszatéréseig alkot összefüggő elbeszélést, mely után egyszerűen a hős jellemvonásai kerülnek sorra, akként, hogy az egyes események a belőlük elvont általános szempontok szerint vannak csoportosítva. Ám a stigmatizálással újra fölvetetik az elbeszélés fonala: lépésről-lépésre haladunk, föl, egészen a szentnek kanonizálásáig, melynek előadása után a mű posthumus csodák felsorolásával zárul.

¹ Thode „Anhang“-jának ez az ismertetése még 1904-ben készült; mivel tüzetesebben nálunk tudunkra senki sem foglalkozott a dologgal, közlése megokoltnak látszik. Sz.

Összevetve a Vita II.-át a Vita I.-val, első pillanatra szembe-
szökik kapcsolatuk: szerzőjüknek az a szándéka, hogy II.- a I.-hoz
pótlékkül, kiegészítésül szolgáljon. Tamás szorgosan vigyáz, hogy
semmit, amit a vita I.-ban már elmondott, ne ismételjen; csupa
új dolgot beszél, különösen a II. és III. részben csupa apró tör-
ténetet, amelyek a hős nagyságának és erényeinek méltatására
valók, s végül munkáját a maga és társai nevében imádsággal
rekeszti be, amelyből kitűnik, hogy a vita I. szintén az ő kezéből
származott (*Supplicamus etiam . . . pro illo filio tuo, qui nunc et
olim devotus tua scripsit praeconia.*)

Aztán jön Bonaventura. Különösen frater Illuminatus útján ő
is hozzáférközött egyhez-máshoz, általán azonban a két előző
Vitát használja. Mindenekelőtt elbeszéli Ferenc életét a Rómából
való visszatérés, a S. Maria degli Angeli mellett való letelepedés
idejéig; aztán, mint a Vita I. és II., általános szempontok szerint
szól szigorú életmódjáról, alázatosságáról, engedelmességéről,
szegénységéről, a természet, az emberek, az Isten iránt való szeretetéről
... a stigmatizálásról, majd végül haláláról, szentté avatásáról
s átviteléről, s mint a Vita I., befejezésül a halála után esett
csodákat ismerteti.

E három munkán kívül azonban már kezdetben egy negye-
dik is magára vonta a kutatók érdeklődését. Maga Thode nagy
művének első kiadásában (1885.) négy XIII. századi Ferenc-legen-
dáról emlékezik, s a sorozatba belévonja a „*Legenda Trium Soci-
orum*” című dolgozatot, mely később annyi zavarnak és fejtörésnek
vált okozójává.

A *Leg. Trium Sociorum* szintén annak a felszólításnak ered-
ményeül látszott, amely a Celano-féle Vita II.-át létrehozta. Szerző-
jeül Szent Ferencnek három tanítványa, fr. Leo, Rufinus és Angelus
szerepelt, s a mű, mint hitték, nyomon követte Tamás második
legendáját, melynek egyes részletei szintén hatással voltak szöve-
gére. A kritika rámutatott, hogy azok a Ferenc megtérésére vonat-
kozó történetké, melyek a Vita II.-ban olvashatók, a *Leg. Trium
Sociorum*-ban szintén kivétel nélkül, sőt részben szóról-szóra elő-
fordulnak, holott Tamás a Vita II. előszavában egyenesen kiemeli,
hogy azokat ő előtte senki sem foglalta legendába (*Continet in
primis hoc opusculum — t. i. a Vita II. — quaedam conversionis
facta mirifica, quae in legendis dudum, de ipso — t. i. Ferencről
— confectis non fuerunt apposita*); s másrészt utaltak arra a
rokonságra, mely a L. Tr. SS. és Bonaventura egyes szövegrészletei
között kétségtelenül kimutatható: a tudósok tehát gyanakodás

nélkül sorolták a „három társat“ a XIII. század legkiválóbb Ferenc-legendái közé harmadiknak, s elismeréssel fejtegették érdemeit: hogy az anyagot új adatokkal gyarapítja, új szempontból tárgyalja és a sulyt nem annyira a csodák tömeges elősorolására, mint a megtérés benső momentumainak pragmatikus előadására helyezi (*Non contenti narrare solum miracula, quae sanctitatem non faciunt sed ostendunt, sed etiam secretae conversationis ejus insignia*).

Mindez benne volt Thode munkája 1885-ben megjelent első kiadásában is. Azonban azóta nagyot haladt a világ. A Ferenc-legenda forrásai körül nagy terjedelmű irodalom keletkezett, amelynek sikerült a dolgokat rettenetesen összezavarnia. (l. Michele Faloci Pulignani: *Gli storici di S. Francesco*. Foligno, 1899. — Walter Goetz: *Franz von Assisi. Neue Jahrbücher für das klass. Altertum, Geschichte u. deutsche Litteratur*. 1900. V. Band. — Salvatore Minocchi: *La quistione Franciscana*. Turin, 1902.) A lökést a mozgalomhoz Sabatier adta meg azzal az észrevétellel, hogy a *Tres Socii* prologusa nem áll összhangban a *Tres Socii* legendájának adataival. Az előszó ugyanis elmondva, mit akarnak a szerzők leírni, hozzáteszi: „*Quae tamen per modum legendae non scribimus, cum dudum de vita sua et miraculis, quae per eum Dominus operatus est, sint confertae legendae. Sed velut de amoeno prato quosdam flores, qui arbitrio nostro sunt pulchriores, excerpimus, continuantem historiam non sequentes, sed multa seriose re inquentes, quae in praedictis legendis sunt posita tam veridico quam luculento sermone; quibus haec pauca, quae scribimus, poteritis facere inseri . . . Credimus enim, quod si venerabilibus viris, qui praefatas confecerunt legendas, haec nota fuissent, ea minime praeterissent, nisi saltem pro parte ipsa suo decorassent eloquio, et posteris ad memoriam reliquissent.*“

Látnivaló, a három szerző új, egymással össze nem függő apró történetkéket (quosdam flores) ígér. A prologushoz csatolt legenda pedig a *Vita I.*-hoz csatlakozva, mint emez, összefüggő históriát alkot. Az ellenmondás világos: és Sabatier kész a következőkkel, hogy a *Legenda Trium Sociorum*, úgy, amint van, töredék, s a hiányzó részt hihetőleg a „*Speculum vitae sancti Francisci et sociorum ejus*“ c. dolgozatban (Első kiadása: Velence, 1504.) szemléljük.

Sabatier ugyanis a *Speculumot* két részre, egy újabbra és egy régiebb keletűre osztja, melyek közül az utóbbi (118 fejezet) azonos azzal a munkával, melyet régi kéziratok „*Speculum Perfectionis*“-nak neveznek. A *Sp. Perfectionis*-nak szerzője pedig nem kevésbé

hitelre méltó személy, mint Sz. Ferencnek bizalmas, kedves tanítványa, frater Leo, ahogy ez — Sabatier szerint — a következő 3 okból világos: 1. Ubertino da Casale az ő *Arbor vitae Crucifixae* c. munkájában (1305.) többször említi Leónak Sz. Ferencről szóló feljegyzéseit. 2. A *Speculum* 1. és 11. fejezetéből az tűnik ki, hogy szerzőjük Ferencsel együtt volt egy hegyen, mikor emez a regulát írta; Ferencnek pedig akkor Leó és egy másik testvér volt a kísérője. 3. Leónak némely hátrahagyott iratai szellemükben a *Speculum*mal egyezők. (L. Sabatier, *Speculum perfectionis*. Paris, 1898.)

A *Speculum perfectionis* tehát Fr. Leónak korábbi munkája, mely 1246-ban a *Legenda Trium Sociorum*ba beékelve immár másodszor látott napvilágot. És íme, a hipotézist egy fölfedezés csak még jobban megerősítette. Az embereknek eszébe jutott, hogy P. Stanislaw Melchiori 1856-ban valami, időfolytával elkallódott XVI. századbeli kódex alapján egy *Tres Socii*-t bocsátott közre, amelynek 62 fejezetből álló appendix-e volt. Marcellino da Civezza és Teofilo Domenichelli atya megvizsgálták ezt az editiót, s rájöttek, hogy az appendix apró elbeszélései megegyeznek a *Sdeculum Perfectionis* megfelelő darabjaival. Ezzel bizonyossá lett minden: a *Leg. Trium Sociorum* eredetileg a *Speculum Perfectionis* is magában foglalta; azáltal, hogy most ismét helyére került, a Prologus és a *Legenda* ellenmondása elenyészett. S Marcellino da Civezza és Teofilo Domenichelli közrebocsátották a Tr. SS. „teljes“ legendájának első kiadását (Róma, 1899.).

A kérdés illetően fejlődésének nagy fontosságát könnyű megítélni. Ha Sabatieréknek igazuk van, ez a tény egy csapásra felbontja azt a viszonyt, melyben a főforrásokat a korábbi felfogás szemlélte; Celanói Tamás elveszti elsőbbségét, hogy Fr. Leo, illetve a „három társ“ után kerüljön; a Vita I. helyett a *Spec. Perfectionis* lesz a legrégebb és leghitelesebb szöveg, ennek nyomába lép a Vita I., majd a L. *Trium Sociorum*, melyből a Vita II. merített...

Ám a régi iskola sem adja meg magát, és tulajdonképpen itt kezdődik Thode kritikai szerepe. A német író mindenekelőtt megvizsgálja azokat az adatokat, melyek a régiségből a Ferenc-legenda-írókról fenmaradtak: Bernardo da Stellának, Bonaventura titkárjának „*Liber de laudibus*“-át (1275. k.), Angelo Clareno-nak Cronaca delle Tribolazioni-ját (1333. k.), az ezzel egykorú Anonimo Capponiano-t, a XIV. század végéről való „*Conformitates*“-t és arra az eredményre jut, hogy a XIII. század végéig csupán Calenói

Tamás, Giovanni („quasi stella“) és Bonaventura legendáiról van emlékezet; hogy Leo művéről (valószínűleg a *Speculum Perfectionis*) először a XIV. század kezdetén, Clareonónál van szó, míg a *Tres Socii*-ről még később, a XIV. század végén kezdenek szólni.

Ez a fölfedezés magában véve ugyan nem sokat bizonyít, de arra fölöttébb alkalmas, hogy a *Speculum Perf.* ősrégisége iránt gyanút támasszon. Thode siet is átvizsgálni korábbi észleleteit, s arra a conclusióra jut, hogy amit a *Leg. Trium Soc.* és Bonaventura viszonyáról állított, hogy t. i. Bonaventura a *Leg. Tr. SS*-ot használta: elhamarkodott következtetés: Bonaventura semmiben sem egyezik a *L. Tr. SS.* szövegével, amiben Celanói Tamással is meg nem egyeznék, s nem írt semmit, amit a *L. Tr. SS*-ból kellene eredtetni. Bonaventura tehát nem használta fel a *Speculum Perfectionis* „új“ adatait, holott lehetetlen föltenni, hogy olyan fontos aktát, mint hőse bizalmas tanítványának irata, tudva mellőzött volna. Nem, Bonaventura nem ismerte sem Leo *Speculum*-át, sem a *L. Tr. SS*-ot; s ha ő, a szerzet generálisa, Szent Ferencnek dicsőítője s a mester életrajzának végső megállapítója nem ismerte őket: akkor, mondja Thode, azok az iratok ő előtte, ő idétte nem is léteztek: Sz. Ferencnek, Bonaventura előtt, Celanói Tamás volt az egyedüli autentikus életírója. A szent tanítványainak, s tevékenysége szemtanúinak összes hitelre méltó közléseit ő gyűjtötte össze és dolgozta fel. Ám a *Vita II.* egyszersmind a „sociusoknak“, a kortársaknak is munkája, melyet Tamás írt meg, csakhogy a testvérektől nyert anyagból, úgyhogy ezt a művet joggal lehetne „*Legenda Sociorum*“-nak mondani.

III.

Kérdés: mit gondoljunk már most a Sabatier „*Speculum Perfectionis*“-áról? a „*L. Tr. Sociorum*“-ról?

Thode mindenekelőtt egy tévedést vesz boncolás alá. Tudvalevőleg a *Speculum Perfectionis* túlnyomó része a *Vita II.*-ban tartalmilag, sőt jórészen szószerint is előfordúl, s ebből Sabatier és társai azt következtetik, hogy C. Tamás a *Speculum*-ot forrásul használta. A *Speculum* előadása, mondják, egyszerű, természetes és olyan közvetlen, aminő csak a kortársaké lehet; holott Tamás elvont és mesterkélt szólásokkal él, s ezzel elárulja kölcsönző voltát. Ez az érvelés azonban, írja Thode, nem épül elfogadható alapon. A *Speculum* elbeszélése általában részletezőbb, hosszabb a Tamásénál, s hosszabb beszédeket ad a hős szájára, holott a

Vita II. többnyire pár röpke szóval megelégszik. És ez az, ami a Speculumot későbbi eredetűnek bizonyítja. Szem- és fültanúk rendszerint jellemző szavakkal fejezik ki a dolgokat és távol állanak az anyag művészi felfogásától, az eseményeknek ama költői kiszínezésétől, mely a Speculumban jelentkezik s a XIII. század Vitái és a Fioretti között mintegy középhelyet jelöl ki számára.

Mindezekhez még egy fontos körülmény csatlakozik. A Sabatier-féle „Speculum“ mintegy 30 fejezetet tartalmaz, melyeknek foglalata Celanói Tamásnál merőben ismeretlen. Vajjon miért kellett Tamásnak ezeket a jobbára spiritualis színezetű részleteket mellőznie, holott a Vita II. irányánál fogva inkább kedvez a zelansoknak, mint ellenfeleiknek, s maga Tamás éppen nem volt az az író, aki a rendelkezésére álló legcsekélyebb adatot számon kívül hagyta.

Szóval, a Speculum Perfectionis, a L. Tr. SS., okoskodik Thode, soha sem volt a Vita II. forrása; ellenkezőleg, a Speculumnak még címe is a Vita II. 2-ik részének bevezető sorai után (*Existimo autem beatum Franciscum speculum quoddam sanctissimum dominicae sanctitatis, et imaginem perfectionis . . .*) öltött alakot.

Az ellentábor hivatkozik a Speculumban gyakran olvasható szavakra: „nos qui fuimus cum eo;“ de az előzmények után ennek a „fuimus cum eo“-nak emlegetése is csupán gyanút ébreszt, hogy nem is régi, hanem új munkával állunk szemben, valami szent csalással, mely a régi apokrifák szokása szerint a régiség hazug leplébe burkolódik, hogy hitelre találjon és eszméit az avatlanok között zavartalanul terjeszthesse.

Valóban a Speculum jellemére és jelleméből keletkezésének időpontjára nem nehéz ráismerni. Azok a fejezetek, melyeket a Tamás anyagához ragasztott, világosan megmondják, hogy a spiritualis áramlatnak áll szolgálatában, mely a szigorú observantiát hirdeti; s a Tamástól kölcsönzött részleteken történt változtatások jórészt csupán arra vannak szánva, hogy a zelansok nézeteit a rendalapító szavaival és tetteivel szentesítsék. Szóval a Speculum Perfectionis a spiritualis mozgalmak terméke.

További útbaigazítást szolgáltat ebben a tekintetben a műnek legrégibb kelettel ellátott kézírata, az Ognissanti-kódex, melynek évjelzése (1318) a spiritualis harcoknak leghevesebb napjait juttatja eszünkbe. Ez a küzdelem leginkább Avignonban dühöngött, „és ha a Speculum keletkezését kutatjuk, Avignon az a hely, hová a kutatót az összes nyomok igazítják.“

Thode hangsúlyozza, hogy a Speculum mind az 1318-iki kéziratban, mind a későbbiekben oly gyűjteményeknek a része,

amelyek spiritualis érdekből készültek, s különösen kiemeli a Codex Vaticanus 4354. bevezetését, mely a collectio természetére nézve hasznos kijelentéseket tartalmaz. A gyűjtemény címe: antiqua legenda sanctissimi patris nostri francisci et aliorum beatorum fratrum sui ordinis ; aztán többek között a következő sorok olvashatók:

Quamquam autem praeclara vitae ipsius opera per venerabilem et autenticum virum dominum et magistrum fratrem Bonaventuram stilo venustissimo sint descripta, plura tamen valde notabilia et utilia, zelum caritatis, humilitatis et paupertatis, necnon circa praedictorum et circa regulae totius observationem intentionem et voluntatem ipsius sancti exprimentia tam in legenda veteri, de qua idem frater Bouaventura saepius longas orationes et passus de verbo ad verbum in sua legenda posuit, quam etiam ex dictis veridicis sanctorum sociorum b. Francisci per viros probatos ordinis redactis in scriptis, quorum sociorum vita sancta et miracula, quibus post mortem eos magnificavit Altissimus, ipsorum dicta et testimonia credibilia reddit, in imis cum essem stúdens, in Avinione reperi; quorum aliqua pro mea interdum devotione movenda, seu potius excutienda pigritia collegi et inferius annotavi. — Posui autem primo rara et ardua facta seu miracula patris nostri quae in legenda nova, ut praedicitur, non habentur: quorum quaedam in libro Reverendi patris et domini fratris Friderici archieppi Rigensis . . . totius iustitiae amatoris reperi. Quaedam vero sumpta et reparata sunt de legenda veteri ipsius sancti, quam et generalis minister me praesente et aliquoties legente fecit sibi et fratribus legi ad mensam in Avinione ad ostendendum eam esse veram utilem et autenticam atque bonam. Nonnulla vero sumpta de scriptis sanctorum sancti praedicti sociorum vitam sancti et gesta sociorumque sanctorum ejus exprimentia quorum in ipsis nomina exprimuntur. Demum etiam quaedam de sancto Antonio rara scripsi et de sancto fratre Johanne de Alvernia ac de aliis quorum memoria in benedictione est et nomina scripta sunt in libro vitae. Deprecor autem eos ad quorum usum devotionis haec papirus vel exemplatum ipsius deveniet, quam, non tamquam novum opus vel compilationem faciens, sed ab aliis posita et formata transscribens collegi, suae me devotionis, orationis et meriti facere dignentur participem.

Ezekből a nyilatkozatokból, mondja Thode, mindenekelőtt kiviláglik, hogy a gyűjtemény Bonaventura Vitája, vagyis, amint ő nevezi, a „legenda nova“ hiányait akarja pótolni. Forrásai pedig a szerző első vallomása szerint: a „legenda vetus“, melyből

Bonaventura sok dolgot szóról-szóra általvett: tehát, véli Thode, Tamásnak valamelyik Vitá-ja, — aztán Ferenc társainak „tanusági, melyeket a szerzetnek kiváló férfiai szerkesztettek és írtak össze.“ Ám nem sokkal hátrább (a Sz. Antalra és Jánosra vonatkozó megjegyzést számon kívül hagyva) nem kevesebb, mint 3 forrásról van emlékezet: 1. a rigai érsek könyvéről, 2. a „legenda vetus“-ról, melyet a rendfő Avignonban az asztalnál mint autentikus szöveget olvastatott, és 3. Ferenc társainak följegyzéseiről, melyek részben a rendalapító életét, részben tanítványainak tetteit tárgyalták. Mi volt a rigai érsek könyve, ismeretlen; annyi azonban a gyűjtemény tartalmából világos, hogy a „legenda vetus“ nem lehet egyéb a Speculum Perfectionis-nál, s nem lehet azonos különösen Tamás műveivel, mint amelyekből a kódex szövege semmit sem tartalmaz. („Nun ist aber im Kodex Nichts aus der Vita des Thomas kopirt.“)¹

A „Speculum Perfectionis“ tehát „legenda vetus“, melyet Avignonban a fráterek asztalánál olvastak. A dologban, mondja Thode, nem volt semmi csalafintaság, de az emberek, mint látszik, még sem tudtak egészen belényugodni. „A generalis minister fölolvastatta ezt a legendát az asztalnál, hogy kitessék, hogy igaz, hasznos, autentikus és helyes.“ Ezeknek a szavaknak az értelme olyan világos, hogy világosabbat gondolni sem lehet. Az ember nem szokott bizonyítani olyasmit, amit mindenki bizonyosnak tart: a „legenda vetus“ ebben az avignoni alakban nem talált általános hitelre, voltak, kik hazugnak, károsnak, hamisítványnak és helytelen dolognak ítélték, a régiek szellemétől és hagyományaitól eltérőnek, amiben már meg van jelölve az egésznek ujdonsága.

Azonban valószínűleg a rendfőnök is védte a maga igazát. Hivatkozhatott Ubertino da Casale Arbor vitae crucifixae c. munkájára (1305.), melyben Ubertino azt állítja, hogy Frater Conrado de Offida útján némely adatok jutottak kezéhez, melyeket Conrado egyenesen Frater Leótól szerzett. Aztán ugyanő Leó szó- és írásbeli közlései alapján több, szigorúan spiritalis jellegű nyilatkozatot ad Sz. Ferenc szájára (és épp ezek a Speculumban foglalt

¹ Ez a rész Thode könyvében kissé sántikál. Thode, ime, maga bevallja, hogy a gyűjteményben semmi sincsen Tamás Vitáiból, s főlebb mégis azt vitatja, hogy az első helyen említett „Leg. vetus“-on Tamásnak valamelyik szövegét kell érteni. Részünkről azt hisszük, hogy az avignoni frater mind a két helyen a Speculum Perfectionis-ra gondolt. Ez e föltevés sokkal természetesebb, mint az a konjektúra, mellyel Thode a maga felfogását igazolni iparkodik (pag. 604.), s másfelől semmi sem zárja ki, hogy a szegény frater a Spec. Perfectionis-t valóban ősi régiségnek, Bonaventura forrásának gondolhatta.

azok a részletek, amelyek Tamás Vita II.-jában nem fordulnak elő), melyeket nyilván ugyancsak Konrádnak köszönt, s tudomása van bizonyos Sz. Ferencről szóló rotulákról, melyek a S. Chiarában voltak, de az idétt (1305.) már nem hozzáférhetők, talán elvesztek.

Hat évvel utóbb, 1311-ben, Ubertino Avignonban a laxisták vádjai ellen védekezve megint Leó irataira hivatkozik, egy Leó kezével írt könyvre, mely az assisi testvérek könyvtárában található, és Leó rotulusaira, melyek akkor már az ő, Ubertino, birtokában vannak.

Ubertinónak tehát frater Konrád, Leó tanítványa a tudósítója. Tőle értesül Leó feljegyzéseiről, de van magának is egy Leó-féle rotulusa, melyet azonban „propter vitandum legendi tedium” csodálatosképp nem akar előmutatni. Ám Leo amaz írásait mások is említik, sőt a jelenkor is bírja mind a kettőt (*Intentio regulae; Verba S. Francisci*. Lemmens, Documenta antiqua Franciscana. I. Scripta fratris Leonis. Quaracchi, 1901.) A Speculum-kérdésben azonban nem ez a fő fontosságú, fontos a dologban az, hogy Ubertino csupán ezt a két munkát ismeri, a Speculumról pedig nem tud semmit. Nem tud, mert nem hivatkozik rá; mert lehetetlen, hogy álláspontja védelmében oly döntő adalékokat, minők akár Leónak, akár társainak bizonyágtételei, tudva mellőzhetett volna. És nem tud róla, mivel a Speculum Perfectionis abban az időben, 1311-ben, még nem létezett, úgyhogy az Arbor vitae-nek ama néhány elbeszélése, mely a Speculummal egyezik, nem a Speculumból került az Arbor-ba, hanem a Speculum merítette őket az Arbor-ból és ez a Leó-féle „Intentio regulae”-ból.

Mindezek után, Thode szerint, a Spec. Perf. alakulása ekképen képzelhető: Leónak Ubertinótól közvetített följegyzései megadták az ösztönt egy spiritualis szellemű legenda szerkesztésére. A Leó-féle iratok mellett továbbá föl lehetett használni Sz. Ferenc tanítványainak Konrádtól és Ubertinótól szolgáltatott tudósításait; s föl különösen azt a gazdag anyagot, mellyel a Tamás Vita II.-ájának Bonaventurától mellőzött s feledésbe merült részei kínálkoztak. Az új legendairó összefoglalta ezeket a hagyományokat, részletező, könnyen érthető előadással helyettesítette Tamás szűkszavú stílusát, különösen megragadó beszédekké fejlesztette Ferenc nyilatkozatait és az egészet Tamás után elnevezte Speculum Perfectionis-nak.

Ime, ez volt a „régí legenda,” melyet a miniszter generalis az asztalnál fölolvastatott. Régí volt — tartalmát tekintve és el lehetett mondani, hogy ama „nos qui cum eo fuimus”-ok nem tekintendők pusztá hamisítványoknak; ám, hogy külsőleg is bizonyos

szentesítést nyerjen, mint a C. Ognissanti mutatja, a S. Maria in Portiunculából indult pályájára, arról a helyről, melyet a hagyomány immár különös szentség fényével övezett.

És ezzel egy csapásra világossá válik minden. Megértjük a legenda spiritualis tendenciáját s megértjük a Speculum fölíratát mely már a Codex Ognissantiban található: „Istud opus compilationum est per modum legendae ex quibusdam antiquis quae in diversis locis scripserunt et scribi fecerunt seu retulerunt socii beati Francisci.“ Mert ezek a szavak, mondja Thode, félreérthetetlenül jelzik azt a három forrást, amelyből az egész mű vétetett. Amiket a kortársak maguk *írtak*: azok Leó iratai; amit *íratlak*: az Tamás Vita II.-ája; amit *retulerunt*: az az aránylag kevés adat, mely sem Leótól, sem Tamástól nem származott, s ma még meghatározott forrásra vissza nem vihető.

Ime az Ehrenfeld-kódex egyik forrásának kérdése mai állapotában. A L. Tr. SS. bennünket egyelőre közelebbről alig érdekel, különben is eldöntöttnek tekinthető, hogy nem egyéb XIV. századbeli hamisítványnál, melynek célja, hogy a Speculumhoz életrajz pótlékkul szolgáljon.

HORVÁTH CYRILL.

MICHAEL DE UNGARIA.

Gregorius Gyöngyessinus följegyzései szerint Michael de Ungaria a pálosok laádi monostorának volt tagja, Laád falu birtokosának, Iacobus Chwdar de Laadnak és a rendnek közös költségén Párisban tanult s hazatérte után tudományával nevének nagy hírt szerzett. Egy alkalommal Mátyás király jelenlétében sikerrel vitatkozott egy szerzetessel Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról. Rendtársai hírnevéért irigyelték s mikor — elég fiatalon, de az udvarnál szerzett befolyásában bízva — rendfőnökké akart lenni, különböző vádakkal meghiusították törekvését. Michaelt ez a kudarca annyira elkésérítette, hogy újra Párisba ment és itt halt meg. Magával vitte kolostorának két értékes könyvét is, s ezek sohasem kerültek vissza.

Ugyancsak Gregorius Gyöngyessinusnak egyik kézirata a paulinus írók művei közt Michaelét is felsorolván, — (De immaculata conceptione Beatae Mariae Virginis. — De Spiritu Sancto. — De operibus eremitarum. — Varii sermones, praecipue ad capitula generalia spectantes) — azt mondja prédikátorunkról, hogy 1459. körül élt.

Több, de az eddigiekkel egyben-másban ellenkező adatot nyújt Eggerer „Fragmen panis“-a.¹ E szerint a Michael de Ungariánál elveszett könyvek a B.-Szent-Lőrincben levő kolostoréi voltak. Ebből azt következtethetnők, hogy prédikátorunk ebben a kolostorban élt. Megtudjuk azt is, hogy balsikere után azzal az ürüggyel ment Párisba, hogy a héber nyelv alaposabb tanulmányozásával akar foglalkozni.

Nagyobb zavart okozott, hogy annak a bekezdésnek, amelyben ezt a Fr. P. elmondja, élén az 1444. évszám van. Azonkívül a következő bekezdés így hangzik: „Sequitur annus praesentis saeculi, de quo agimus, quadragesimus quintus“. Mindeddig ezt úgy magyarázták, hogy az 1444. évszám Michaelnek Párisban bekövetkezett halálára vonatkozik. Így fogták ezt föl Békési Emil, Horváth Cyrill és Katona Lajos. S ebből azt következtették, hogy, mivel Gyöngyessinus szerint Michael „floruit 1459“, valószínű, hogy két ilyenévű prédikátorral van dolgunk. Ezt az eredményt, mivel nézetünk szerint téves fölfogáson alapul, nem fogadhatjuk el.

Véleményünk szerint az 1444. évszám nem vonatkozhatik másra, mint arra a vitatkozásra, mely a király jelenlétében Michael és egy másik, talán Domokos-rendű szerzetes közt lefolyt. A „Fragmen panis“ szerzője, Andreas Eggerer ugyanis kronologikus sorrendben haladván, elér az 1444. évhez; itt megjegyzi, hogy „nequaquam praetereundus est nobis Fr. Michael, vir, si doctrina illius spectetur, omni exceptione major; qui specimen ingenii sui, de veritate immaculatae Virginis, editurus, in certamen scholasticum cum quodam alterius instituti religioso, descendit.“ Ezután hosszasan tér rá a vitatkozás ismertetésére s csak utóljára mondja el Michael életét, megemlítvén műveit s dicsérvén nagy esztét. Ha tehát ama vitatkozást a fejezet elején annyira kiemeli, azzal ily bőven foglalkozik, úgy az odajegyzett évszám is csak erre vonatkozhatik s nem a jóformán jegyzetként odavetett életrajz utolsó adatára.

De mellettünk szól egy másik körülmény is. Ugyancsak a „Fragmen panis“ adatai szerint „edidit praedictus Frater plura opuscula, non mediocri eruditione referta etc.“ Eszerint, ha Michael 1444-ben meghalt, műveinek még a század harmincas éveiben, vagy legkésőbb a negyvenes évek elején kellett volna megjelenniök. Ez pedig, minthogy az első nyomtatott mű, a Guttenberg-biblia 1455. v. 1456-ban jelent meg, lehetetlen.

¹ Fragmen panis corvi protoeremitici, seu reliquiae annalium eremicoe-nobiticorum ordinis fratrum eremitarum S. Pauli, primi eremitaе. Viennae 1663.

Jól tudjuk, hogy 1444-re a vitatkozást tennünk szintén bajjal jár. Egyrészt, mert ellenkezik Gyöngyessinus adatával, hogy a vitatkozás Mátyás király jelenlétében folyt le, másrészt pedig, mert a történelemben nehéz ez adatot elhelyeznünk. Az 1444. év a várnai ütközet éve s látszólag hihetetlen, hogy a király ez évben vallási vitákon vett részt. De csak látszólag az. Gyöngyessinusnak Mátyásra vonatkozó adatát, amely szórakozottság eredménye is lehet, elvetvén, a kérdés eldőlt.

I. Ulászló 1444-ben, Hunyadi győzelmes hadjáratai után országgyűlést tart s megesküszik, hogyha a liga segíti, folytatja a háborút a török ellen. A rendek megígérik az adót és Caesarini bíbornok biztatásai igen harciassá teszik a hangulatot. Ekkor érkezik Murad szultán előnyös békeajánlata. Ulászló a nemzet akaratával egyetértőleg elfogadja azt s megkötí a szegedi békét. Ez történik tavasszal. Augusztusban Caesarinét értesítik, hogy a liga hajóhada megindult a török ellen, s így a bíbornok rábírja Ulászlót, hogy inkább azt az esküt tartsa meg, amelyet a kereszténységnek tett. Ulászló tehát megindítja a háborút, amelynek vége a várnai ütközet.

Abba az időközbe, amely a tavasszal kötött békétől augusztusig lefoly, helyezhetjük el a vitatkozást, annál is inkább, mert az országgyűlés épen feloszlóban van s talán a pápai követ, Caesarini jelenléte is hozzájárul a vita megtartásához. Így azután az tényleg a király, az országgyűlésre összegyűlt rendek s a pápai követ jelenlétében folyhatott le. Lehet, hogy Hunyadi is jelen volt. A „Fragmen panis“ ugyan nem említi, de a szerzetes-író a világi urakkal s dolgokkal egyként nem törődik s művében még a várnai csatát sem említi. Elvégre ahhoz a rendnek nem sok köze volt. Pedig reánk nézve fontos volna tudni, hogy jelen volt-e Hunyadi, mert ebből megmagyarázhatnók Michaelnek későbbi befolyását az udvarnál, Mátyás uralkodása alatt.

Meg kell még említenünk, hogy Czvittinger is megemlékezik Michaelről. A „Specimen Hungariae literatae,“ ez a naív, de sok tekintetben helyes adatokat nyújtó mű így ír szerzetesünkről: „Michael de Ungaria, Frater ordinis Minorum de observantia, conventus Pesthensis, edidit Sermones de Sanctis 120., Biga Salutis inscriptos, typis excusos primum Argentorati A. 1494. in fol., tandem Hagenoae, per Henricum Gran, anno 1620. in 8°, cum titulo: Breviarium Concionatorium: seu sermones universales, continentes Concionum Materias pro singulis Dominicis diebus atque festis totius anni.“ — Czvittinger adatai tehát nagyon eltér-

nek az eddigiektől és sok zavart okoznának, ha nem tudnók, hogy a jámbor irodalomtörténész prédikátorunkat Laskói Osváttal, Pelbártnak legkiválóbb tanítványával téveszti össze, aki csakugyan minorita, pesti rendfőnök volt, s műve csakugyan az „üdv szekere“ címet viselte.

Egyéb adatokat csupán a prédikációk kiadásai nyújtanak. E prédikációk ugyanis 1498-ig önálló kötetekbe nyomtatva látnak napvilágot, ettől kezdve azonban más művekkel egybe nyomtatva jelennek meg. Ebből azt következtethetjük, hogy szerzőnk 1498-ig élt, ez évig adja ki ő maga a műveit, halála után pedig mások foglalják őket egyéb művekkel egy kötetbe. — A kiadások közül néhány dominikánus nyomdából került ki. Megemlíthetjük, hogy ebből azt következtették szerzetesünkről, hogy dominikánus volt; nézetünkkel azonban ez nem egyezik, mert hiszen a följegyzések abban mind megegyeznek, hogy Szent Pál rendjéhez tartozott.

A fől sorolt adatokat már most úgy tudnók összeegyeztetni, hogy föltesszük, hogy Michael 1420. körül született Laád környékén. A pálos-rend és Chwdar közös költségén külföldön tanult, s visszatérve, a b.-szent-lőrinci kolostor tagja lett. 1444-ben föltűnt egy vallási vitatkozás alkalmából; tudományáról pedig az egész rend jól ismerte. Valamely módon később Mátyás király kegyeit is megnyerte és tudományára, meg befolyására támaszkodva, rendfőnökké igyekezett lenni. Ellenfelei erre törvénytelenes dolgokért bevádolták, s Michael a rendfőnökségtől elesett. Efeletti elkeseredésében folyamodott, hogy engedjék külföldre, ürügyül használván, hogy a héber nyelvből tanulmányokat akar végezni.

Külföldre jutván, megfordult Párisban, Németország több városában, s prédikációit több ízben kiadva, 1498-ban meghalt. Ennek az életrajzi vázlatnak adataink mindenben megfelelnek, s csak Gyöngyössinusnak egy megjegyzése ellenkezik vele. Ezt pedig a jóval később élt szerzetes tévedésének is tekinthetjük.

E fől soroltakon kívül még ténynek elfogadhatjuk, ami munkáiból kiviláglik: hogy theológiát végzett, a „magister“ címet is elnyerte, nagyeszű, sokat tanult ember volt, akinek műveit, elterjedtségükből ítélve, az akkori művelt Európának talán minden papja ismerte és használta.

Lehet, hogy ez adatokra az angolországi kéziratok bővebb világot vetnek, amint ezt már Horváth Cyrill is reméli.¹ Ezeknek átkutatása azonban mindegyre késik.

*

¹ Horváth Cyrill, Michael de Ungaria. — Irodalomtörténeti közlemények. 1895.

A Szabó-Hellebrant-féle „Régi Magyar Könyvtár“ Michael de Ungaria beszédeinek 29 — kivétel nélkül egységes — kiadását ismeri. E kiadások mind a „*Sermones praedicabiles*“-t tartalmazzák; Michael egyéb, már felsorolt műveiből egy sem maradt meg. A 29 kiadásból összesen 73 példány van meg, közülük 3 Nemzeti Múzeumunk incunabulumai között. Ám meg kell jegyeznünk, hogy nem mind a 29 kiadás viseli a „*Sermones praedicabiles*“ címet. Szám szerint a legtöbb kiadás deminutive Kölnben, Strassburgban, Löwenben és Párisban jelent meg, amiből körülbelül prédikátorunk tartózkodási helyére is következtethetünk. — E kiadások közül a strassburgi 1487-iki, 8° kiadás alapján ismertetjük Michael beszédeit, melynél csak a strassburgi 1482-iki nyomaveszett, s a leydeni, 1484-iki egyetlen példányban külföldön megmaradt kiadás régiebb.

A strassburgi, említett kiadásnak címe: „*Sermones Michaelis de Ungaria praedicabiles per totum annum licet breves.*“ Az idézeteknek alfabétikus jegyzéke után a szokásos „incipiunt,“ majd a 13. beszéd tartalomjegyzékéül a következő két hexameter következik:

Sequitur, humiliat, dominus, filius, voca, servit,
stans, moritur, diligit, venit, ambula, surge, resurge.

A mű célja, mint az előbeszéből kitűnik, az „*informatio praedicatorum libros in copia non habentium.*“ Különböző alkalmazásokra különböző tételeket fejteget, s azokat példákkal és idézetekkel bőven ellátva magyarázza. Horváth Cyrill értekezéseinek egyike elég részletesen ismerteti a prédikációk tartalmát, s a példákkal is foglalkozik folklorisztikus szempontokból, kimutatva azok eredetét. — Ezért, meg mivel a beszédek közül bármelyik sablónja a többinek, megelégedhetünk azzal, ha a prédikációk menetét röviden összefoglaljuk, s csupán egyet tárgyalunk részletesen.

Michael de Ungariának, e kiadás szerint számozva, tizenhárom prédikációja maradt ránk. Ezeket a prédikációkat azonban bátran tizennégynek is tekinthetjük, mert a „*moritur*“-nak két önálló beszéd, — vagy tizenkettőnek, mert, miként a „*mori*“ és „*moritur*,“ úgy a „*surge*“ és „*resurge*“ is egynek felel meg. Ugy látszik, e két, tartalmilag összefüggő beszéd hosszú volt egy-egy alkalomra, s azért mindegyiket két önálló részben, két-két beszédben mondta el a prédikátor.

Az első beszéd (*sequitur*) Isten követéséről szól. Már a zsidók közt akadtak, akik Jézust több okból követték. Voltak, akik

hűségből, szeretetből, szava iránti bizalomból ragaszkodtak hozzá. Jézust három úton lehet követni: 1. *per viam poenitentiae et acerbitationis*, 2. *oboedientiae et humanitatis*, 3. *despectione mundi et paupertate*. Akik ez utak bármelyikén követik őt, örök életet fognak nyerni.

A humiliat kezdetű darabban az alázatosságról van szó. Mindenekelőtt alázatosnak kell lennie a prédikátornak; de mindekinek egyaránt vigyáznia kell arra, hogy az alázatosság kétféle: *humilitas ficta* és *humilitas vera*. A hazudott alázatosság a róka természetével egyező. A hívő kötelessége természetesen az igazi alázatosság, amelyhez három út vezet: *cognitio propriae fragilitatis et miseriae*; *timor divinae potestatis et iustitiae*; et *merces futurae felicitatis et laetitiae*.

Mivel a tizenkét beszéd közül a harmadikat tartjuk a leg-sikerültebbnek, ezt kissé bővebben ismertetjük. Ez a prédikáció a Dominus című, és Istenről, Isten uralkodásáról beszél. Az eleje így hangzik:

„Ezt találok a szentírásban. Mikor az Úr népét körül-sáncolták a filiszteusok, Sámuelhez kiáltott az, hogy ő kérje Istent a nép megszabadításaért. És ő kérte. És az Úr népe megszabadítatott ellenségeinek kezéből. Szintígy mi, akiket az életben körül-sáncoltak ellenségeink, s akik képtelenek vagyunk saját erőnk-ből ellentállni: szükségünkben az isteni hatalmat kérjük, amelynek senki sem tud ellentállni. És azért mondja Thobias VIII. fej.: „Nagy vagy Uram, mert büntetsz és megszabadítasz és nincs, aki elmeneküljön hatalmad alól; s azért kell könyörögnünk.“ Csak akit Isten segít, annak van hatalma elleneinek ellentállni, akik „extra eum“ vannak, — bölcsesége a népet kormányozni, amely „infra eum“ van, — és kegyessége azoknak megbocsátani, akik „contra eum“ vannak. — Akkor hát a mi Urunk Jézus Krisztus legyen a mi igazi urunk. S akkor kikerülhetjük más uraknak vagy zsarnokoknak hatalmát, mert hiszen Krisztus azt mondá: „Si persecuti vos fuerint in una civitate, fugite in aliam.“

Ez a beszéd emelkedett hangú bevezetése. Különösen utolsó mondata igen jellemző vonatkozás lehet szerzetesünk életére, akinek valóban nem egyszer volt alkalma irigyei miatt Krisztus e tanítását követni. — A továbbiakban aztán Isten „legyőzhetetlen nagyságáról, hatalmának határtalanságáról és örök végtelenségéről“ beszél. Istent három okból kell félnünk: 1. mert aki őt féli, nem fog szűkölködni semmi szükségesben, 2. mert ő a mi legbölcsőbb urunk, 3. de leginkább, mert a tisztelet az erény jutalma, s maga

a legfőbb jó Isten. — Tisztelni pedig háromféleképen kell Istent: „corde, ore et opere.“

Azután ezeket külön-külön fejtegeti. Mi azonban ezekben ne kísérjük őt tovább, mert példáinak részletezése és összehasonlító irodalomtörténeti szempontból való fejtegetése nem föladatunk.

A negyedik beszéd a legjellemzőbb arra nézve, hogy mennyire szeret Michael a részletek részleteibe bocsátkozni. A filiatióról beszél, s azt mondja, hogy ez történhetik „per fidem et per gratiam.“ Ehhez meg négyféleképen juthatunk: „in fide firmiter permanentes; temptationi diaboli resistentes; inimicorum amatores; discordantium pacificatores.“ Ezeket külön-külön is részletesen tárgyalja. Azután rátér az emberekre. Ezek lehetnek Isten fiai, aminthogy természetüknél fogva mind azok, — és az ördög fiai, akik bűneiknél fogva lettek azokká.

Hasonló a következő beszéd Isten segítségül hívásáról. Mint említette, hogy Istent háromféleképen kell tisztelni: „ore, corde et opere,“ — úgy három esetben kell segítségül hívni is. „Primo: ad fletum contritionis in corde; secundo: ad planctum confessionis in ore; tertio ad ungulum sacci: id est humiliationis et satisfactionis in opere.“ — A Szentlélek hétféleképen int bennünket: „Primo ingerit peccatori notitiam suae maliciae et iniquitatis, et quasi impellendo ipsum ad penitentiam indicat ei peccata, quae commisit. Secundo ingerit peccatori magnitudinem penarum infernalium, quae non habent finem, quasi impellendo ipsum ad penitentiam, incutit ei timorem supplicii. Tertio monet peccatorem ad contritionem cordis incutiendo sibi dolorem interius, flumen lacrimarum exterius. Quarto monet ad fugam peccatorum et occasionem eorum, vim ad loca suspecta et omnem opportunitatem malam. Quinto monet peccatorem ad spem veniae et misericordiae ostendens, quam benignus et paratus est deus ad remittendum peccata delinquentium. Sexto monet deus peccatorem ad fervorem caritatis, ut scientiam faciat opera virtuosa et deo placita. Septimo mittit in cor humanum dulcorem contemplationis replendo ipsum spiritualiter delectatione ad habendum suavitatem in Domino Jesu et non in alia re temporali; et sic deus istis septem inspirationibus vocat peccatorem ad gratiam habendam.“

A következő beszéd a „servire“ címet viseli s arról szól, hogy miképen kell Istennek szolgálnunk. Elsősorban itt is a prédikátort említi föl, aki egész életét arra szenteli, hogy Istennek szolgáljon, még pedig — a szokott módon — háromféleképen: fideliter, honeste, diligenter: — jámboran, becsületesen, szorgal-

masan. Rátér arra, hogy sok ember sorsa az, hogy halandóknak is kell szolgálniuk. Erre vonatkozólag azt mondja — és ebben a reneszánsz szabadabb eszméi ellen még küzdő egyházpolitikai célzatát is látjuk, — hogy a halandó nagy urak ne szabadítsák föl a szolgát: mert szolgának jó és becsületes, de urnak bűnös és elbizakodott lesz.

A „stare” című beszédben ismét az állhatatosságról prédikál Michael de Ungaria. A jó keresztyénnek három dologban kell állhatatosan megmaradnia, és három dolog ellen állhatatosan küzdenie. „Primum — ugymond — fortiter in fide et veritate, — contra diabolum:” bátran kell megállnia hitében és az igazságban a tagadás szelleme, az ördög ellen. — „Secundo perfecte in iustitia et charitate, — contra mundum; elhatározottan kell a törvényt és kegyelmet gyakorolnia -- a világ szája, a közvélemény ellenére is. „Et tertio prudenter in oratione et honeste, — contra carnem:” bölcs belátással és jámboran kell állhatatosnak lennie az imádkozásban, hogy a testiség, a testi vágyak le ne győzzék.

A halálról szóló beszéd („mori”), mint már említettük, két részre oszlik. Első felében az ember halandóságáról beszél, a másik részben Jézus halálát mondja el. — Nem festi borzalmas színekben a másvilág gyötrelmeit, vagy legalább is nem erre helyezi a fősúlyt. Inkább bizonyos fokozásban a halál nemeiről beszél és negatív bizonyít: azt sorolja el, hogy mitől fosztja meg a halál az embert, — s nem arról beszél, hogy miféle büntetésben lesz része. Ez mindenesetre szépen jellemzi Michael de Ungariát, aki korának megfelelőleg már nem rabja a miszticizmusnak. — A halál szerinte háromféle lehet: először elválasztja a testet a lélektől, amely fölszabadulva elnyeri jutalmát; másodsor, midőn a lélek a földi vétkek miatt bűnhődik, s azért válik el a testtől. És harmadszor, a gyehenna-halál, amely örök szenvedéssel bünteti a testet és elválasztja Istentől. — Különösen háromnak kell félnie a haláltól: a gonosz lelkésznek, a csalónak és a hálátlan gyermeknek.

A beszéd második részében Krisztus halálát beszéli el, amelyet három körülmény jellemez: „fuit enim iniuriosa, quia fuit mortis adiudicatus ex invidia, — dolorosa, quia fuit plena amaritudine et pena. Et preciosa, quia fuit plena humilitate et benevolentia.” E tulajdonságok csak emelték Krisztus halálának értékét, amellyel megváltotta az emberiséget. Ezért Istent nemcsak imádnunk, tisztelnünk, hanem szeretnünk is kell: s erről van szó a következő beszédben, mely tárgy és tartalom tekintetében a leg-

fenköltebb, bár esztetikai sikerültség tekintetében mögötte marad a többinek.

Krisztus eljövételéről szól a következő sermo. Krisztus eljövetele háromféleképen történik: eljött hozzánk a múltban, mikor az emberiséget megváltotta; itt van közöttünk a jelenben, mikor jóságával bőven elhalmoz bennünket; de eljön a jövőben is, s akkor azért, hogy a bűnösöket ítélőszéke elé állítván, méltóképen megbüntesse.

Az „ambulare“ című darab már azt fejtegeti, hogy miképpen kell a földi utakon járnunk, hogy ilyen büntetésre ne kerüljön a sor: először óvatosan, a bűnt kerülve, — másodszor becsületesen, mint emberi voltunkhoz illik, — harmadszor méltósággal, amint ezzel bennünket Isten fölruházott. — Aki azonban vétkezik — s erről beszél a következő prédikáció, — annak arra kell törekednie, hogy vétkéből kiemelkedjék, bűneitől megszabaduljon: gyorsan, igazán és állhatatosan; mert amint a bezárt Szent Pétert két bilincs őrizte s ő mégis megszabadult Jézus kívánságára: úgy a bűnöst is két lánc köti le: a halál és az ördög, de mind a kettőtől megszabadul, ha visszatér Istenhez.

Ez utolsó beszéd második része — s annak tekinti Horváth Cyrill is — Krisztus föltámadásáról szól. Krisztus halála testi halál volt, amelyből gyorsan, valóban és örök életre föltámadott.

Ez a tizenkét, illetőleg tizennégy beszéd tartalma. Amint már kiemeltük, talán legjellemzőbb e beszédekben, hogy a középkor misztikus bölcséletét elhagyva, sokban már a reneszánsz befolyását mutatják. Mutatkozik e befolyás a beszédek művésziességében is, amelynek egyetlen hibája, hogy a befejezésre egyáltalában nem vet ügyet.

Meg lehet állapítani, hogy Michael de Ungaria ismerte az összes ó-keresztyén írókat, s a klasszikusokból mindazt, amit a középkor leginkább olvasott: Vergiliust, Senecát, Aristotelest, Cicero filozófiai iratait stb. Ám stílus tekintetében a prédikációk nincsenek magas színvonalon. Mihálynak csupán egy beszéde van, amelynek emelkedett hangja kiválik a többié közül: az, amely Isten uralkodásáról beszél. — Hiszen e prédikációk már abból a korból valók, mikor a hitszónokok mindinkább arra törekszenek, hogy hallgatóik a tárgyat mennél világosabban lássák s a vallás dogmáit ne csak kövessék, hanem lehetőleg értsék is. Ezért igyekszenek annyi példát beszédeikbe keverni (lehetőleg, természetesen, ó-keresztyén írókból), ami ugyan a beszédeket terjengősekké teszi, ellaposítja, praktikus szempontból azonban értéküket csak növeli.

Hogy Michael de Ungariáról világos képet nyújtsunk, szükségesnek tartjuk még azokat a példákat nagyjában vázolni és ismertetni, melyeket prédikációiban idéz, s e célból egyet-kettőt kiírnunk beszédeiből.

A negyedik prédikáció — például — azt mondja, hogy mikor Jézus születése, az egész világon béke uralkodott. Erre már a rómaiaknak volt egy jóslatuk. Mikor ugyanis a béke templomát fölépítették és abba Romulus szobrát elhelyezték, megkérdezték Apollót, hogy meddig fog a templom fennállni? Apolló felelete ez volt: „quousque virgo pareret filium“. A rómaiak azt hitték, hogy ez lehetetlen, fölírták a templomnak kapujára: „Hoc templum pacis in aeternum“. S íme, azon az éjjelen, mikor Jézus született, a templom rombadőlt.

Érdekes példa ez is: Africában van egy nép, amelyet celtának hívnak. E népnek lába csodálatosan megkeményedett a kigyómarás ellen: annyira, hogy ha megharapja is őket a kigyó, mérge nem árt nekik. „Imo — így folytatja — qui non confidunt in uxoribus suis, volentes probare, an filii sui sint, an non: ponunt eos coram serpentibus. Et si non sunt ex adulterio geniti, statim illis serpentes nocere non possunt.“

Majd másutt egy gólyáról beszél, amely — Ambrosius szerint — előregedett szüleinek ételt hordott s őket minden ellenségtől megvédelmezte, ápolgatta. — „Talis fuit — úgymond — illa puella, quae nutrit matrem suam in carcere propria lacte suo per multos dies. Quod admirans custos carceris videns, quomodo tamdiu viveret mulier illa sine prandio? Quae respondit: Filia lacte suo me pascebat et per tot dies.“

Kissé erős, de megható példák ezek, amelyeknek a hallgatóságra nem kis hatással kellett lenniök. E tekintetben Michael valóban mesterileg választja példáit. Sokszor igen drasztikus példákat mond el, de mindig igen szemléltetőket. Így e másik: Macharius apát egy alkalommal egy halott pogánynak a fejét találta az úton. Kérdezi tőle: micsoda büntetése van az alvilágban? Az elmondja, hogy nagy tűzben ég a lelke menny és föld között. Amire Macharius apát csak annyit jegyez meg, hogy a rossz keresztyénnek még sokkal nagyobb a büntetése, mint a pogánynak.

Az öreg gólyákat tápláló gólya, az úton heverő levágott fej igen alkalmas képek arra, hogy a hallgatóság emlékezetben tartsa őket.

Vannak Michaelnek példái, amelyekben valóságos állatmesékre bukkanunk. S e tekintetben sem érdektelen beszédeit végig olvasni. Példáinak leginkább Orosius, Basilius heptameronja, Nagy Sándor

históriája a forrásai,¹ hasonlatai azonban és analógiái mindig eredetiek.

Általán Michael de Ungaria megmaradt prédikációi vázlatukban kerek beszédek; nem nevezhetők azonban teljesen kidolgozott beszédeknek abban az értelemben, amint ma e szót használjuk. De különben előbeszéde szerint nem is akar mást, mint anyagot adni a „*libros in copia non habentibus praedicatoribus*“, az ünnepekre való prédikációkhoz, mely anyagot az evangéliumokból és episztolákból gyűjtött össze. E megjegyzésen kívül beszédeinek mindegyikében mondja is: „*Pro processu sermonis est breviter advertendum*“ erre vagy arra. E mondatot a beszéd tételének szokás tekinteni, amennyiben rendszeren a bevezetés után mondja ezt, a tárgyra akarván áttérni. A magunk részéről evvel szemben azt hisszük, hogy ez csak utasítás a prédikátornak arra nézve, hogy miről beszéljen: tehát nem „*nobis*“, hanem „*ei est advertendum*“.

Így azután Michael de Ungaria minden beszédét három, állandóan ugyanolyan arányú részre oszthatjuk. A bevezetésben bibliai, vagy nagynéha világi tárgyú analógiát, hasonlatot mond el, melyben már beszédének a tárgyát ismerteti. Ezt a részt mindig igen szépen kidolgozta s céljának megfelelőleg bőségesen ellátta bibliai, legtöbbször ó-testamentomi példákkal. Ezután a fölosztás következik, rendszeren három irányt jelölve meg, amellyel a beszéd tárgya — pl. Isten tisztelése vagy az alázatosság — elérhető. Ezt a három módot tovább részletezi a tulajdonképeni tárgyalásban, olyként azonban, hogy — ismét bőséges bibliai és ó-keresztyén írókból vett idézetekkel — csak pontonként sorolja elő az okokat, amelyek miatt ezt vagy azt cselekednünk kell, illetőleg nem szabad cselekednünk. A kidolgozást, — úgy látszik, — az illető prédikátorra bizza. Majd oda konkludálván, hogy ennél fogva Istent követnünk kell, vagy pl. alázatosaknak kell lennünk és így tovább, ezt a befejezésben még egyszer hangsúlyozza s mindig hozzáteszi, hogy csak így juthatunk el a mennyei üdvösséghez, „*quod deus nobis concedat, amen.*“

Körülbelül ez az a sablón, amely szerint Michael de Ungaria beszédei készültek. Leginkább jellemző bennük a tárgyalásnak már nem is elmélkedő, hanem boncoló volta, mellyel a kitűzött tárgyat nemcsak részekre és apróbb részekre bontja, mindegyiket külön példákkal bővítvén, hanem meg is világítja, hogy hallgatója mennél jobban megértse. Nem mondhatjuk, hogy szörszálhasogató, sem, hogy

¹ L. a források összeállítását Horváth Cyrillnek idézett dolgozatában.

metafizikai régiókba sohasem bocsátkozlk; de a tételeket elfogadja úgy, amint vannak, s nem magyaráz beléjük semmit. Szóval, korához képest mindig reális maradt. E tulajdonságát talán nem is annyira egyéniségének, mint inkább annak a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy számolt hallgatóságának nivójával. Példái, melyekről részletesebben Horváth Cyrill szól említett értekezésében, szintén ilyenek. Nem épen emelkedettek, sőt egyik-másik, így az anyját tápláló leányé, ma esztetikai ízlésünket is zavarja, — noha hasonló tárgy egykor festészeti téma is volt; mindamellett igen világosak s mindenképen megfeleltek a hallgatóság általános műveltségének, fölfogásának. Ha tehát a prédikátor a fennemlített pontoknak száraz előadásán még némiképen változtatott, a nép vallásosságának megfelelő, színes, közvetlen s mégis elég ünnepies beszédet hallgatott végig. Nem lehet tehát csodálkoznunk, hogy e prédikációgyűjtemény, két, mintegy száz évvel későbbi kiadást nem számítva,¹ harmincöt év alatt körülbelül ugyanennyi kiadást ért meg s Német- Angol- és Franciaországban egyaránt elterjedt. Nincsenek adataink rá, hogy nálunk mennyire voltak ismeretesek Michael prédikációi, illetőleg, vajjon használták-e e gyűjteményt egyáltalában papjaink. Erre vonatkozólag tán némi fölvilágosítással szolgálhatnának a Nemzeti Múzeum könyvtárának adatai, hogy honnan került elő az ott levő három inkunábulum-kiadás, e könyvek vándorútjának története rejtven kultúrhistóriánknak egyik nem épen értéktelen adatát.

A XVI. században, a reformáció terjedésével egyszerre megszabad e prédikációk kiadása. A nemzeti nyelvű gyűjtemények feleslegessé teszik a nemrég népszerű latin beszédek és sok más prédikátorral együtt Michael de Ungariát is elfelejtetik. Csak az ellenreformáció harcai vetik munkáit újból fölszínre s a harmincéves háború előtt és alatt ismételten (1611. 1620.) kiadják még őket, hogy azután végleg feledésbe merüljenek. — Nálunk a „Sermones“-nek egy kiadása sem jelent meg, vagy eddig nem ismeretes. De nem is valószínű, hogy a XV. század végén, mikor a könyvnyomtatás Magyarországon egyáltalában szünetelt, e munkák máshol, mint Német- és Franciaországban megjelentek.

Adatok bizonyítják, hogy Michael de Ungaria neve messze földön ismertté tette hazánkat és a külföld jobban ismerte őt Pelbártunknál is. Ma jóformán azt se tudjuk, ki volt és hol élt? . . .

GÁLOS REZSŐ.

¹ Penuarium christianae vitae, etc. Köln. 1611. — Breviarium concionatorum. Hagenau. 1620.

A „NÁNDORI KIRÁLYI TÁBLA“ JEGYZŐKÖNYVE.

A sárospataki kollégium levéltára legújabbán érdekes emlékekkel gazdagodott: Treutler Soma, a nem rég elhunyt nyiregyházi kórházi főorvos, pár hónappal halála előtt, január havában az iskolának adta a múlt század 30-as éveiben Patakon volt „Nándori Királyi Tábla“ jegyzőkönyvét, mely egykor családjának iratai közé került s ott gondosan meg is őriztetett.

E jegyzőkönyvből hű képe tárul fel a „Nándorvármegye“ mellett működött „Nándori Királyi Tábla“ szervezetének s meglátjuk belőle a sárospataki főiskola ifjúságának szellemi és társas életét épen abban az időben, midőn annak vezére a később országos hírvé lett Szemere Bertalan volt, ki mint tanuló az iskolai irodalmi önképző társulat megalakításával is becsületet szerzett nevének.

Ismeretes, hogy a sárospataki kollégiumban a törvénytánuló ifjúság (amint akkor nevezték), hogy az előadásokon szerzett elméleti ismereteit gyakorlatiakkal is kiegészítse, nem sokkal Kövy Sándornak Patakra jövetele után, Páncélvármegye név alatt egy sajátos intézményt hozott létre, amelyben az ország alkotmányos és megyei életét utánozva, nagy érdeklődés mellett látogatott (ország, megyei, tisztújító) gyűléseket tartott, melyekben képzelt jogesetekről ítélkeztek, országos kérdésekről tanácskoztak és határoztak s magukat főképp a vitatkozásban és szónoklatban gyakorolták. E „vármegyének“ részletes statutumai voltak, melyeknek pontos megtartásán az ifjúság szigorúan őrködött; a rendetlenkedőket pénzbírsággal sújtotta, s emellett volt egy szép célja is, amennyiben a tagok gyűléseik alkalmával pénzbeli adományokat tettek, még pedig eleinte a kollégiumnak új épületére, utóbb a „községes Bibliothecára oly tzéllal, hogy azon a' Juristák' számára a Római Classikus Írók szereztessenek be aminthogy tsak edgy esztendei ilyen adományból is némely Juridicus és Politikára tartozó könyveken kívül több mint 80 darab Classicus könyvek szereztettek, melyek is a fényes és drága Editiók megkimélésére szolgálnak.“¹

Érdekes, hogy maga Kövy, aki tárgyát minden oldaláról igyekezett megmagyarázni és kimeríteni s azt kérdező és ism-

¹ Kövy Sándor 1823-iki levele a Páncélvármegye gyűlésében előfordult rendetlenségek ügyében nyomozattal megbízott jan. 28-án tartott particulare Consistorium által kiküldött deputatiohoz. A sárospataki főiskola levéltárában B. XLVI. 1922/55. sz. alatt.

telgető tanmódszerével még a gyengébb felfogású hallgatókkal is megérttette és megkedveltette: nem volt barátja az intézménynek. Nem tartotta szükségesnek, bár eleinte nem volt ellensége sem. „Tsak hamar, hogy ide kerültem,“ írja, „szokásba vették a' Hazai Törvényt Tanuló Ifjak (minekutánna sok előttök elmondott példákat hallottak) magokat a Juridicus Conceptusoknak, Actioknak, Admonitioknak, Testamentumoknak, Fassioknak 's egyéb Con-tractusoknak írásábann gyakorolni, költött s' néha pedig igazánn megesett Casusokról is formalis Processusokat dolgozni, azoknak elítélésére magok közzül Alsó- és Felső bírákat nevezni, a' mint hogy néha olyan Processusokat hoztak hozzám, amelyek mind formájukra, mind meritumokra nézve kevés igazítással akárhol is számot tettek volna. Mint egyéb emberi intézetnek, úgy ennek is eleinte tsak a jobb oldala ötlött szemünkbe, ezt hát sem nem ellenzettem, sem nem promoteáltam; jóllehet abból tsakhamar némellyek tsufolódásra vetek alkalmatosságot.“

E Páncélvármegye mint a sárospataki főiskola ifjúsága szabadságszerető, tanulni vágyó és társas szellemének megnyilatkozása egy évtizednél tovább fennállott. A politikai hatóság, mely abban az időben a legártatlanabb dologban is veszélyes mozgalmat látott és a szabadságnak árnyékától is félt, nem nézte jó szemmel; azonban másrészt az intézmény is eltért eredeti alapelveitől, a tanulást vendégeskedés váltotta föl s az intézmény a különböző visszaélések miatt a tanári kar pártolását is lassanként elveszítette. Maga Kövy az intézménynek határozottan ellene fordult és már 1820-ban, 21-ben, s 22-ben folyton integette az ifjúságot, sőt azzal is megfenyegette, hogy ha a „megyét“ fentartja, ő kénytelen lesz hivatalát is letenni.¹

Az 1822. év végzetes volt Páncélvármegye fennállására nézve. Egy magában véve ártatlan esemény, melynek híre azonban a társadalmi és hivatalos körökhöz kiszínezve, túlozva jutott el, okúl szolgált arra, hogy a kollégium előljárósága 1823-ban Páncélvármegye további fentartását betiltotta.

1822. december 7-én ugyanis „megyei“ gyűlés tartatott, melynek a már két héttel előbb hozott megyei gyűlési határozat értelmében az volt a feladata, hogy a Páncélvármegyére vonatkozó rendszabályokat kiegészítsék; hogy „régí magános erkölcsi

¹ Közönséges helyen kimondottam nekik, hogy semmiféle szín alatt a vármegye majmolását tovább megszenvedni nem lehet, különben előbb utóbb is tsak amiatt is hivatalomtól kénytelen lennék elbúcsúzni. Idézett levél, 2. lap.

magaviseleteket illető Rendszabásaik republicáltassanak,“ s egyéb tárgyakban határozzanak, melyeket a Páncélvármegye mellett fennálló királyi tábla készített elő. Az említett napon, szombaton délután 2 órakor az ifjúság nagy számban gyűlt össze a törvényt tanítói sálába s pataki öreg lakosoktól kért magyar ruhába öltözve fel, az ifjak 6 kocsin vitették oda magukat. A juristák között voltak: Kazinczy József, Szemere Pál stb.; a togátusok közül Szombati János és 'Sarnay Lajos, mint a törvényt tanuló ifjúság királyi táblájának praelatusai, s az ő correpetitortársaik iskolai longájokban jelentek meg és zsebükből kihúzván veres házi sapkájukat, fejükre tették, anélkül azonban, hogy vörös öv lett volna rajtuk, amint a híre el volt terjedve. A gyűlésen beszéltek a praescriptióról, újra kihirdették Páncélvármegye rendszokásait, melyek tiltották az excessusokat, a korcsmázást, káromkodást, kártyázást. Mint a gyűlés végén jelen levő Kálmán János huszár káplár mondta, azt is elvégezték, hogy Páncélvármegyében 50 pálcánál senkire sem lesz szabad többet veretni: amit ő mosolyogva hallgatott. Elhatározták, hogy a juristák a deák nyelvben mentül nagyobb jártasságot szerezzenek, s arról is tanácskoztak, nem volna-e jó a köz-cassájukban levő 400 frtot conventiós pénzben adni a kollégium számára. Szó volt a katonaaállításról, melyről akkor országszerte beszéltek, s elhatározták, hogy katonákat adni kell, de mivel ifjúság most nem nagy számmal van, csak 100 legényeket adnak; végre kijövetel után némelyek tréfából azt is megjegyezték, hogy ezeket 'a rác ifjak közül kellene kiszedni, mert nem a legjobban viselték magukat. Ezek után csendesén szétozlottak. Ezek a dolgok, melyeket a jelenvolt Baksy József pataki polgár a nyomozás alkalmával tréfás mulatságnak, Kálmán János pedig gyermekjátéknak nevezett, az iskola tanári karában és előljárósága előtt veszedelmes izgatásnak tüntettetvén fel, mindkét tényezőt felháborították. Különösen mód felett megharagudott Kövy, aki már az iskolai év elején a legnagyobb aversióval volt Páncélvármegye irányában, s akkor nap peres ügyekben Ujhelyben járván, hazatértekor értesült a történetekről, melyeket nagy túlzásokkal adtak tudtára. Első felhevülésében az volt a szándéka, hogy soha nem jelenik meg többé az ifjúság között, de utóbb meggondolta magát és megelégedett azzal, hogy a fiúkat szigorúan megdorgálta.

A dologban különben, miután a juristák, mint Somossy János, az iskola ez évi rectora írja, — olyan dolgokkal vádoltattak, melyek a patrónusokban kedvetlen sensatiót szereztek, a superintendencia particulare consistoriuma deputatiót küldött ki, mely a

tanúvallomásokból meggyőződött, hogy a gyűlés lefolyása tódítva került a hír szárnyára, holott a „történet magában tsupa ifjú játék volt,“ melyért az ifjak Kövy által eléggé megdorgáltattak, s nem is tartott szükségesnek semmi egyéb büntetést. Jövendőre azonban a vármegyei és minden más efféle gyűlések tartása kemény fenyték terhe alatt megtiltatott.¹

A Páncélvármegye tehát, melyet mind a kormányhatóság, a helytartótanács, mind az iskola előjárósága betiltott, 1823-tól fogva megszűnt. Az ifjuság ugyan nehezen nélkülözte az egyesületet, mindazáltal felélesztésével sokáig nem mert előállani. Nyolc év eltelte után azonban, midőn Szemere Bertalan mint harmadéves jurátus élt Patakon, az ő indítványára elhatározták, hogy az egykori megyei életet újra fel fogják támasztani, s 1831. december 18-án folyamodványt adtak be Fáy Ferenc főiskolai algondnokhoz, ki nekik „feddéseiben oly kedves s mások fölött lelkében oly magasan áll.“ E folyamodványban, — melyet mind a stílus, mind a benne levő igazítások szerint is Szemere szerkesztett, arra kértek engedelmet, hogy „polgári életet adhassanak azon vármegyének, melyet rég könnyelműség és szilajság dúlt széllyel.“ Részletesen kifejtik, hogy a valóság és ideál mint olvad össze e megyében, mely 1. tudományukat nagyítja, (gondolkozni tanulunk, a szolnokságban gyakoroljuk magunkat, emberismereteinket gazdagítjuk), 2. erkölcsiségüket gyámolítja. Igéretet tesznek, hogy mindig a kellő határok közt fognak maradni. „Minthogy pedig“, mondja a folyamodvány, „szabadság kötelezés nélkül nem lehet, ünnepi lelkesülés közt fogadjuk, hogy minden szilajság és féktelenség, mely utálatos bűnné fajul, a közrendet megzavarja, közülünk száműzetendik; ha kívánja a Tekintetes Vicecurator úr, jegyzőkönyvünket minden két hétbe vizsgálat alá botsátandjuk; sőt minden üléseinkbe egy Juratus a Togatus Urak közül felvigyázóul megjelenhetnek. A büntető hatalom leg súlyosabbja száljon ránk, ha megtörjük, a mit jelenleg ígértünk, s mi engedelemmel hajlunk meg előtte.“²

Négy hónap mulva, mivel a kért engedély egyre késett, 1832. április 14-én újra beadtak egy kérvényt az algondnokhoz. Ebben már arra is rámutatnak, hogy amint hallomásból értesültek, a „könyvtár a megye dőltével 100—400 forintot is veszített évenként, s hogy a Pataki Törvényhallgatók, állván a Vármegye praxisban, haladák minden más Iskolabelieket az ügyvédi censurákon, ezt

¹ 1823. január 31., illetve febr. 4. V. ö. Spat. levélt. B. XLVI. 19220—19225. sz. — ² Spat. levélt. B. LIV. 23338 405.

tudták Pesten s egyedül ez intézetnek tulajdoníták.“ „Nem támaszt-e a megye lángot, iparkodást s elmeversenyt? pedig ez mellőzhetetlen feltétele s legtermékenyebb állapotja az ész és szív fejlődésének. A törvény szövevényes theoriájának nem adna a gyakorlás életet?“ Rámutatnak az ifjúság csendes magaviseletére, kiemelik, hogy ez intézvény nemcsak az övék, de a jövő ifjaié: „mi tudjuk, hogy ha ők haladnak, a hon halad, hogy midőn egy ifjúseregnek nemesülni, értelmesülni alkalmat adánk, a nemzet virágát ápolánk díszében. Mi békével ássuk az épület alapzatát s örvendünk, bár kik tegyék fel ormára a koszorút.“¹

Majd 1832. április 27-ére újra beadnak egy rövid kérvényt² az egyházkerületi gyűléshez és azt az argumentumot hozzák fel kérelmük igazolására, hogy a „Pesti Rigorosumban főszempont a praxisban való jártasság“, s szentül fogadják, hogy mindent gondosan kerülni fognak, mi tiszta céljukkal meg nem egyezik.

Ennyi állhatatos kérelemnek valahára meglelt az eredménye. Az 1832. április 26. és 27-én Miskolcon tartott egyházkerületi gyűlés végre megadta az engedélyt, melyről a joghallgató ifjúság „a legmélyebb tisztelet, a legforróbb hála, a legnemesebb öröm érzésitől elmelegült kebellet“ értesült.³ „A régi megbukott Páncél“, mint a Nándori tábla jegyzőkönyvében a Szemerétől származó vezérszó mondja, „csak új, de szebb és szennytelen (1832—3-ik Májusban választott Nándor) név alatt nyerte meg az életet, mely mostani tisztaságában méltó, hogy édesen és pompában virágozzék minden időközön keresztül.“

A királyi tábla 1832. május 5-én alakult meg. „Nem volt hazánkban oly fi“, mondja a jegyzőkönyv, „ki 5-ik Májusba az intézetet alkotó nemes tagok számát jelenlétével ne nevelte volna, a mikor a nagy fényű s hatalommal széles kiterjedésű királyi táblának létel s élet adaték az által, hogy annak előlülői kormányzása a közkedvességű s szeretetű, ritka tulajdonokkal ékes Szemerei Szemere Bertalan eö Nagyságának éljen kiáltások forró óhajta között által adatik.“ Szemere, mint personalis, elfoglalván az elnöki széket, a tábla tagjai (12 praelatus, 2 táblabíró, egy alnádor, egy alországbíró, két ítélőmester, 3 referens ülnök, királyi ügyek igazgatója s 2 táblai esküdt jegyző) megválasztattak. A Nándormegye május 9-én alakult meg, holott is főispáni helytartóvá Szemere táblai elnök ajánlatára vajai gróf Vay Péter eö Nágyságát választ-

¹ ² Sárospataki levélt. B. LIV. 23338/405., B. LIV. 23529/108., B. LIV. 23587/166. sz.

³ A sárospataki főiskola levéltára. B. LV. 23824/403.

tották s hét alaptörvényt hoztak, melyet a vármegye jegyzőkönyvébe iktattak be.

A „Nándori Királyi Tábla“ jegyzőkönyve „három osztályra van különözve.“ Az első osztályba tartoznak: ülések, törvények, határozások, javallatok, iratok hiteles másolatai stb., a mik a Táblán előjövendenek, perkivonatok, ítéletek, történetek stb.; a második osztályba a levéltári jegyzéktábla; a 3. osztályba a beszédek, melyek a Tábla biráitól, különféle tárgyak felett, a nevezetesb alkalmakkor tartatnak. A jegyzőkönyv Szemere Bertalannak vezérszavával kezdődik, melyben kifejti, hogy például a Pesten ragyogó M. Kir. Tábla áll előttük, ezért alaprajzát és szerkezetét most nem dolgozták ki, „inkább akarván nem adni semmit, mint csonka művet“ s e feladatot az utódokra bízva, itt csak néhány szót mondanak az alkotmányadásban. T. i. 1. meg kell határozni a tábla és megye viszonyát; 2. „minthogy a praxison kívül más főcél itt még az erkölcs, a magaviseletben és mindennemű illő mulatozásokban leendő nemes és feddhetetlen mód: a kir. tábla szélesebb hatás és munkakört vegyen magának, mint a Pesti kir. Tábláé; 3. aequilibrium legyen a Tábla és megye hatalma s elsőbbségi jussai közt és a jobb és tanultabb fejek a kettő közt egyenlő számban osztassanak el.“

„Óh ti, kik utánuk fogtok jöni!“ végzi Szemere a szép vezérszót, „érezzétek a cél becsét oly tisztaságban, mint azt mi érezők, s iszonyodjatok ez Intézetet úgy nézni, mint hiúskodásnak és grotesco-comicai játéknak eszközét. A cél itt magasabb, minthogy némelly vak s szédelgő fejű ifjú láthassa s látni akarhatja, de közhasznú, s ha néhány józan eszű s szilárd karakterű ifjú lesz, téveszthetetlen t. i. a törvény s beszédbeli praxis, magaviseletben és cselekedeteinkben levő szép mód. És ez, ha t. i. célunk tisztaságát elismeritek s hozzá illy tisztaságában hűek lesztek, leendő a mi egyetlen jutalmunk és még az, ha többet fogtok tenni, mint mi teheténk s tevénk.“

Az első részben foglalt jegyzőkönyvek 1832-től 1835-ig szólnak és köztük az 1832. évről valók a legrészletesebbek, ami Szemerének köszönhető, ki (miután a tollvivő itélőmester, Kántor Sámuel az írást az exameni napokra be nem fejezhette, — mivelhogy eheu! plurimis privata anteponuntur publicis) júliusban és augusztusban a sorozatot kiegészítette és rendbehozta. E jegyzőkönyvekre már 1832. aug. 20-ikán táblai ülésen elhatározták, hogy gyűjteményöket minden év végén az iskola bibliotékájába kell beadni, s az utánuk következő Nándor népének úgy engednek vég-

hagyomány szerint kiváltási just, ha előbb az Oskola könyvtára Cassájába 1200 Nándor forintokat fizetnek, mely összeget a vármegye utóbb 1500 forintra (azaz 5 ezüst forintra) emelt.

Miután a Megye és Királyi Tábla között nem egyszer támadtak differentiák arra vonatkozólag, vajon megjelenhetnek-e a táblai tagok a megye törvényszékén, — e tekintetben több tiltó határozattal találkozunk. Egyébiránt a Táblánál szabályozva volt az ügyvédi cenzura is. Az ügyvédvizsgáló bizottság elnöke a personalis, ki a vizsgát 4 taggal veszi fel s a prókatori diplomát Ő felsége I. János Nándor népének királya stb. (Gortvay János professor) nevében, a meghatározott szabályok szerint kiállítja, melyért is 50 Nándorforintot (azaz 10 pengő krajcárt) kell fizetni. Az írást aztán a vármegye egyik alispánjának nyújtják be, ki ráírván: „bemutatott — esztendőben — hónapon, napon — városában“, a legközelebbi megyegyűlésen felolvassa. — A perek referálás végett időnként kiosztattak.

Mind a királyi Tábla, mind a Vármegye pecsétjének terve Szemerétől származott s rajzuk a jegyzőkönyv 26. lapján található. Mindkét pecsét kerekded, a körnek s oválnak szelid egybeolvadása; a Táblán a cimerpaizsban mérleg, felette korona, a paizs alatt egyik oldalon borostyán ág, a másikon pálma levél (mint a borsodi vármegyei ház homlokzatán) s alatta e felírás: Igazság a nagy Jelszó. A megye pecsétjén romladozó vár látható, tornya szélén lobogó, alatta kigyózó pántlika s ez alatt ismét felírás: Munka s egyetértés kell; aztán még alább toll és buzogány; míg a vár felett e szavak: „Dölni ne hagyd.“ Készítésére 1200 Nándorfrt. (4 ezüst forint) adatik.

Hogy a táblának fegyelmező hatása volt, mutatják nemcsak határozatai (az utcán való dohányzás, lárma stb. tilalma), hanem az is, hogy mint a 31. lapon olvasható, Ő felsége I. János király hivatván a personalist, tudomására hozta, hogy a tagok minden este rendetlenkedéseket követnek el, mire a personalis összehíván a táblát, a legveszedelmesebb ifjú megbánta szeles tetteit és a baj lecsillapodott.

Érdekes mozzanata az 1832-ik évnek, hogy a Nándorvármegyétől indult ki azon gondolat, hogy ezentúl az exameni búcsúzás magyar nyelven történjék. A tervet a Tábla öröm s vidámság közt fogadta el, mire az ifjúság két szervezete jan. 23-án együttes kérelemmel fordult az iskolai székhez, hogy „az iskolai pályának végét előhozó nagy napon úgy búcsúzhassunk, a mint kell, s azon nyelven szólhassunk, mely édesen simul az érzéshez, nem

azon, mely reánk nézve, kivált e korban, hideg, bár szép nyelvpompa.“¹

A Nándori Királyi Tábla az 1833., 34. és 35. években kevés ülést tartott; a jegyzőkönyvek 1833-ban mindössze 2, 34-ben 5, 35-ben 3 ülésről szólnak. 1836-ban, mint írják, „Nándor rendeit“ a vármegyei tisztválasztás (restauratio) idejétől fogva pártoskodó villongások állandó, sőt nevedő meghasonlásban tarták, emiatt a megalakulás csak június 8-án eshetett meg s így élete az iskolai évben csupán rövid 5. hétre terjedt. A megalakulás tehát június 8-án folyt le; a „rendek“ azonban már előbb, június 5-én persónálissá választották Csicseri Ormós Lászlót (a megye főispánja Tolcsvai Bónis Barnabás volt), s miként az előbbi évben Szemere, úgy most a jegyzőkönyvbe ő írta be utólag az 1833. év eseményeit. E szerint a táblának és megyének viszonya tüzetesen szabályoztatott, az ügyvédi cenzura határnapja pedig megállapítást nyert.

Érdekes a Nándori Királyi Táblának az a gondolata, hogy első persónálisának, Szemere Bertalannak érdemeit egy, e célra készült diszes jegyzőkönyvbe akarta foglaltatni. „Personalis önagsága figyelmezteté a Méltóságos Tábla tagjait Szemerei Szemere Bertalannak, Nándor egykori hasonlíthatatlan lelkességű Personalisának érdemeire; előadá beszédében, mily magas czélokat hordva maga előtt, hozá létre a fenntisztelt Úr, Pánczél romaiból, szelidebb csillogás közt Nándort, mint alkotá férjias tudománnyal, s' politicus lélekkel, mind a megyének mint főjegyző, mind a táblának mint Personalis, utódokhoz átbocsátandó jegyzőkönyveit; megmozdítá egyszersmind ugyancsak Personalis Ormós László azon tervet is, miképpen a Nándori haza nem tenne méltatlan dolgot, ha Szemere Bertalan emlékének Jegyzőkönyveiben egy lapot legalább elszánva, azt hálásan megújítaná, s megbizonyítaná: hogy a multkori érdemek iránt nem érzéketlenek az 1833-iki Rendek sem, s az alapító *Nagynak* személye és tettei iránt előismerő, hódoló tiszteletet mutatni ők sem képtelenek. Melly végből ugyancsak jelenkori Personalis Ormós László, Szemere Bertalan meg-tiszteltetésére következő emlékrajtót terjeszté elő, s adá a Méltóságos Tábla tagjainak ítélesök alá.

„Alkalmas ügyességű kezek által, rajzoltasson az 1833-iki Királyi Táblai jegyzőkönyv legelső levelére egyszerű oszlop-lap, s középen két egymás ellenében felhőből kiemelkedő *kezek* (a hála és tisztelet) tartsanak egy emlényekből (vergissmeinnicht) font

¹ Sárospataki levéltár, B. LIV. 23621/200.

koszorút, s mind ezeknek éppen felettök világoljon egy *csillag* (a barátság.) Alább az oszlopon ez írás legyen szemlélhető:

Szemere Bertalannak
Nándor'
Alapítójának,
Barátság, Hála, Tisztelet
Emlékeül
A Nándori Kis Hazának Rendei
1833.

Az oszlop-lap alá (nem már magára az oszlopra) mint Emlék-rajzok alá szokás, még e tisztelő (encomialis) sorok jöjjenek:

„Szép lelkű Szemerénk, neked ím e kis nefelejtsek
Kis koszorújában Nándor ad áldozatot.
Tiszta barátságnak véd csillaga tündököl erre,
Tisztelet és forró hála kötik neked ezt.
Vedd most ezt melegen, míg fény közepette derül
Homlokodon Pannon' nagy koszorúja virúl.
Majd azt fennhangú lant, s' nagy szív isteni fűzik
Repkényből a *Lant*, s cserlevelekből a *Szív*.
S míg majd ég fele tünsz fényárba lebegve, feletted
Nem múló érdem mennyei napja kelend.“

A tervet nemcsak a Nándori Tábla fogadta el nagy lelkesedéssel, hanem „közkedvességgel fogadta a tekintetes megye is, s szerencsét kívánt kiviteléhez.“ Mindemellett a dolog nem valósult meg, sőt egyelőre lekerült a napirendről s mikor két év múlva (1835. június 25-én) a táblai ítélőmester újra előhozta, mint afféle kései dolog „kevés lelkes pártolókat talált, némely tagok az ő emlékezetét anélkül is fenmaradónak vélvén, mások (mivel az iskolai év vége felé járt) az idő rövidségét vetvén okúl, ily módon félretevődött.“

1834-ben Platthy Györgyöt, 1835-ben Losonczy Abrahámot választották personalissá, de az utóbbi helyett hol a megye főispánja, Kazinczy Gábor, hol más végezte az elnöki nem éppen bokros teendőket.

A jegyzőkönyv második része a levéltári jegyzéket foglalja magában. Itt vannak felsorolva a Kir. Táblának „mindennemű kincsei, javai, oklevelei, röpülő, bizonyító stb. iratai“ s különösen az ügyvédi vizsgálaton megfejtett törvénybeli problémák, melyekből a jegyzék szerint 8 darab volt a Tábla levéltárában.

A harmadik rész a tisztújításkor, beigtatáskor s más hasonló alkalmakra mondott beszédek gyűjteménye kívánt lenni. Szemere

idejében, 1833-ban e beszédek pontosan fel is vannak jegyezve; ő három beszédét lelkiismeretesen beleírta, de az utódok már a következő években elhanyagolták a dolgot s mindössze Orbán Mihálynak, a Tábla 34-iki praelatusának székfoglaló beszéde van beiktatva.

Összesen 1836-ig tartott a Királyi Tábla és Nándorvármegye élete; 1836-ban már nem alakúlhatott meg, mivel, mint ismeretes, a helytartótanács az iskolai egyleteket általában beszüntette. A 60-as években az ifjúság egy-két éven át ismét tartott ugyan gyakorlás céljából hasonló gyűléseket, ezeknek azonban írásbeli emléket egyet sem ismerek.¹

DR. ZSINDELY ISTVÁN.

¹ A Páncél-, majd Nándor-vármegye Patakon nem volt eredeti „talál-mány.” Hasonló intézményekkel másutt is, jóval régebben is találkoztunk. Egerben Huszty száz évvel előbb alakított vármegyét is, k. táblát is jogászaiból s nagy ügyességgel használta fel őket az oktatás és gyakorlás céljaira. Szerk.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS ÉLETE ÉS MUNKÁI.

— DR. KARDOS SAMU KÖNYVE. —

A magyar történettudomány művelői lelkes örömmel hallották néhány év előtt azt a hírt, hogy *Wesselényi Miklós*, *Szilágyvármegye* akkori főispánja, örök letétképen az *Erdélyi Muzeum-Egyletnél* helyezte el családjának megmérhetetlen becsű levéltárát. Minden hozzáértő tisztában volt azzal, hogy most megadatott a nagy *Wesselényi* életrajza megírásának lehetősége. Abban a levéltárban összegyűjtve, készen van a nagy feladat megoldásához szükséges majdnem minden anyag — csupán írni kell már, aki kellő ismeretekkel, megfelelő talentummal s főképen a nagy férfiú minden cselekedetének megértéséhez, minden gondolatának átérzéséhez szükséges temperamentummal fogjon a munkához. Mert nagy emberek s főképen *Wesselényi* életének megírásához nem elegendő az alaposság, a lelkiismeretes bűvárlat. Az tudja csak igazában megítélni tetteit, szenvedélyeit, szenvedéseit, akinek lelke visszhangot ad ama hatalmas egyéniség megnyilatkozásaira; kinek szívét-lelkét hasonló gondolatok töltik meg; aki eszméiért ugyanazzal a mindenről megleledkező lelkesedéssel tud a biztos bukás örvénye felé is rohanni s akinek lelkesedését, tüztét, amikor íróasztalához leül, fékezni, irányítani tudja a fegyelmezett gondolkodás vaskeze. Meggyőződésünk, hogy *Wesselényi Miklósnak* méltó életrajzát kortársaink közül talán legjobban *Szilágyi Dezső* tudta volna megírni. Ő nem írta meg s Isten tudja, mikor lesz *Wesselényi*hez méltó *Wesselényi*-életrajzunk.

Mert azt a munkát, mely *dr. Kardos Samu* tolla alól kikerült, egyáltalán nem lehet a komoly kísérletek közé sorolni, annyira hiányzanak szerzőjében mindama tulajdonságok, melyek a nagy feladat megoldásához szükségesek.

Kardosiban egyáltalán nincs meg a kellő képzettség s a kutató alapossága. Minden, a magyar történelemben csak kissé is jártas olvasó boszankodva dobja félre az olyan könyvet, mely — mint ez a *Wesselényi*-életrajz — két helyen is nagy körülménységgel fejtegeti, hogyan lett nádorrá *Zrinyi Miklóssal* való erős küzdelem után 1665. márciusában *Wesselényi Ferenc*, amikor

minden kézikönyv megmondja, hogy Zrinyi ekkor már hónapok óta — halott. Másutt el van beszélve, hogy II. Ferdinánd Wesselényi Ferencet 1647-ben grófi rangra emelte, s „*Magyarország főtábornagyává*“ nevezte ki — holott II. Ferdinánd immár 1637-ben másvilágra költözött, s Magyarországon ilyen című méltóságról soha senki nem tudott. Erdély, Kardos szerint, azért vált külön Magyarországtól, mivel János Zsigmondnak nem voltak fiutódai; s Széchenyi munkáinak sorában második volt a sokat gyalázott „*Kelet népe*.“ Máig sem tudja, melyik nőköltőnk írt a XIX. század elején *Malvina* álnév alatt, *Wesselényit* pedig megteszi a csak 1869-ben alakult Iovaregylet tagjának. Dehát mindez még nem elég. Az 1830. évi országgyűlés elbeszélésénél — csudálkozva konstatáltatik, hogy „többen a főrendek házában tagsági joggal bíró mágánások közül követi megbízást vállaltak,“ „ami egészen újdonszerű volt,“ és hogy az állítás rögtön agyon is legyen ütve, például felhozatnak többek között gr. Andrássy György meg br. Perényi Gábor, akik már az előbbi országgyűlésen is követek voltak. Különben is mennyire nem volt ez „újszerű“ dolog, bizonyítja az a közismert tény, hogy már 1825-ben az említetteken kívül is még egy csomó főúr vállalt követséget: így gr. Desseffy József Szabolcsból, br. Orczy Lőrinc Hevesből, br. Stojka Imre Máramarosból, br. Perényi Zsigmond Beregből, gr. Csáky Sándor Szepesből stb.

Később az országgyűlés tárgyalásainak ismertetésénél megtanulhatjuk, hogy az újonnan megkoronázott király engedelkeny volt a nemzet kívánságaival szemben és elfogadta, például, azt a proposíciót, hogy az új királynak 6 hónap alatt meg kell magát koronáztatnia — azaz megtanulhatnók, ha nem tudnók, hogy ez a kívánság nem volt új „proposíció,“ hanem csak az 1790. III. tc. megismétlése.

Am Kardos nemcsak köztörténeti dolgokban jeleskedik: ebbeli jártasságával méltán vetekszik a Wesselényi-családra és a két Wesselényi Miklóstra vonatkozó tudománya. Munkájának minden harmadik-negyedik lapján nagy hangon hirdeti, hogy áttanulmányozta a Wesselényiekre vonatkozó egész irodalmat s évekig tartó fáradságos munkával átböngészte összes levéltárainkat, ahol csak valami tárgyára vonatkozó felvilágosítást sejtett; de elég elolvasni könyvéből 8—10 lapot s meggyőződünk, hogy az irodalom s levéltárak áttanulmányozása: pletykaság — semmi egyéb. Ime néhány világos bizonyíték:

Deák Farkas és újabban Karácsonyi János jeles tanulmányok-

ban mutatták ki, hogy a Wesselényi-család ősei nógrádvármegyei magyar nemesek voltak s már a XV. század elején szerepet játszottak a vármegyei életben; és Kardos még mindig a Wesselényiek cseh, lengyel vagy német őseit emlegeti.

Szilágyi Ferenc az idős Wesselényi Miklós életrajzában s Récsey Viktor Wesselényi egy fordított művének előszavában okiratokkal bizonyítják, hogy a Wesselényi Miklós regényes házasságáról szóló történet mese; és Kardos kiszínezve, részletezve, újra előadja e mesét . . S ama művek címei ott szerepelnek a feldolgozott, áttanúlmányozott források között.

Szilágyi Ferenc is, Szikszay Lajos is idézik idős Wesselényi Miklósnak több beszédét — mindketten a családi levéltárból; Közép-Szolnokvármegye közgyűlési jegyzőkönyvei szintén 10 beszédét őriznek szószzerinti szövegben. És most jó Kardos: a nevezett könyveket forrásművei gyanánt említi, azt mondja, hogy a szilágyvármegyei levéltárban is búvárkodott: és csudálatos, az öreg Wesselényinek még sem ismer többet *egyetlen* beszédénél.

Az életrajz forrásai között ott ékeskedik gr. Széchenyi István levelezésének három kötete. Aztán megtudjuk, hogy Széchenyinek össze-vissza 686 levelét adtak ki. Pedig az a 686 levél magában a III. kötetben foglaltatik, ékes bizonyságául, hogy Kardos az egész munkából csupán a III. kötet utolsó levelét nézte meg, így történt, hogy nem vette észre, hogy a számozás minden kötetben újra indul.

Széchenyinek K. különben sem igen barátja, magát is, családját is magyartalannak festi s elmondja, hogy nevelője német volt s ő maga 1825 előtt senkinek nem írt magyar levelet. . . Nem tudja, hogy az a német nevelő magyarul levelezett Széchenyi Istvánnal, 1802-ben Sopronban magyar verses füzetet adott ki; sőt nevét megmagyarosította, nemességet kapott, táblabíró lett s mint ilyen egyike volt Sopronvármegye legderekabb szóvivőinek, Széchenyi Istvánnak 1825 előtti magyar leveleit pedig az „áttanúlmányozott“ nemzeti múzeumi levéltár is őrzi, sőt egynek hasonmását a Zichy Antal-féle életrajz is közölte.

Azt fogják esetleg mondani, hogy mindez nem vonatkozik szorosan Wesselényire és ez igaz, de Kardos nemcsak a Wesselényivel távolabbi vonatkozásban lévő dolgokra, hanem az őt legközelebből érdeklőkre nézve is teljesen megbízhatatlan. Ez a fiskális-biográfus nem ismeri hősének még nyomtatásban megjelent műveit sem — hogyan hihetnők el akkor, hogy tisztában van nehezebben kikutatható adatokkal!

Wesselényi első műve, épúgy mint Széchenyié, a lovakról van írva, 1829-ben, Pesten, a Trattner-Károlyi cégnél jelent meg s címe: „*A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól.*” — Wesselényi, Széchenyi csapásán haladva, nem pusztán a lóért, a mulatságért s a haszonért foglalkozott a lótenyésztés föllendítésével, a lóversenyek rendezésével, hanem mivel szentül hitte, hogy e révén a magyar közügyek felé fordítják mágnásaink figyelmét, csökkentik az absentismust, fölkeltik a szövetkezési kedvet s előmozdítják a közvagyonosodást. E művében is a Wesselényi-ménésben meghonosított új tenyésztési irány igazolása mellett, hasznos tanácsokkal szolgál Magyarország, de különösen Erdély minden tenyésztőjének. Zsibón annakelőtte a „napkeleti vérből származó spanyol” lovakat tenyésztették, Wesselényi most ezek helyett az erdélyi magyar fajtát s az angol félvéreket meg telivéreket kezdte tenyészteni. Döntő befolyással volt ez elhatározására az az út, melyet Angliában tett Széchenyi társaságában. Ha már a mű eredeti kiadását nem látta Kardos — pedig megvan az „átkutatót” zilahi kollégiumi könyvtárban s említi a Szilágyi Ferenc írta „forrásmű” is — elolvashatta volna legalább annak az Erdélyi Gazdasági Egyesület által 1889-ben készítettett szemelvényes második kiadását. Csakhogy az új biografia Wesselényinek nemcsak első munkájáról nem tud semmit, hallgat a negyedikről is, mely szintén a lótenyésztés ügyét tárgyalja, 1847-ben, Kolozsvárt jelent meg és ezt a címet viseli: *Teendők a lótenyésztés körül.* A kortársak érdeklődéssel várták megjelenését, Széchenyi két levelében is szól róla — Kardos azonban megelégszik azzal, hogy a forrásművek között megemlíti-címét, a szövegben vele soha többet ne foglalkozzék. Ez is egyike azon „forrásművek”-nek, melyekből szerző semmit sem merített; nem is meríthetett; nem pedig azon egyszerű okból, mivel, mint a példa mutatja, beléjük sem tekintett.

E két könyvön kívül van még egy munka, mely ha nem teljesen és kizárólag Wesselényié is, mégis szorosan kapcsolatos vele, az ő neve alatt jelent meg, s Kardos mégis egyetlen sort sem ír róla. Ez a visszkapcsolt Részek közviszonyait ideiglenesen rendező szabályzat. Hihető, hogy mindegyik visszkapcsolt vármegye teljes egyforma szabályzatot kapott, csupán a föliratuk különbözött. Az én példányom a Közép-Szolnok számára készült közül való, 7 nyomtatott oldalra terjed s 11 cikkelyből áll. Aláírták Wesselényin kívül Asztalos Pál kir. biztossági ülnök és Bay Ferenc kir. biztossági ülnök és tollvivő. A 11. cikkely rendezi a vármegyei közigazgatás minden részletét s szorosan ragaszkodik az 1848-iki törvényekhez.

Wesselényi Miklós hosszú küzdelmének, melyet a Részek visszakapcsolásáért folytatott, záróköve, méltó befejezése ez a szabályzat. Ha nem teljesen és csupán az ő műve is, azon körülmények, hogy az ő nevével kapcsolatban lát napvilágot s hogy az ő egyik nagy, egész életén át folytatott munkájának eredménye, kötelességévé tették volna életírójának, hogy ha csak nem akar silány, lelkiismeretlen, hiányos munkát adni, róla legalább pár szóval emlékezzék.

Wesselényinek eme teljesen elhallgatott munkáin kívül van még két híres műve — ezekről szól ugyan Kardos, de nem sok köszönet van hozzászólásában. Böven nem akar velük foglalkozni. Lehetetlennek tartja (I. 401.), hogy ez élet- és jellemrajz keretében Wesselényi műveit behatóan taglalja. De hát hol s mikor lehet és kell Wesselényi műveit behatóan taglalni, ha nem akkor, mikor két kötetben szinte 1200 oldalt írnak róla? Igaz ugyan, hogy pár oldal átolvasása után méltányoljuk szerzőnek a méltatástól való húzódozását, mert lépten-nyomon kiderül, hogy ez a taglalás ránézve lehetetlenség, az ő képességét s készségét felülhaladó munka volna, ámde megkövetelnők legalább a munkák megjelenésére való pontos adatokat. S Kardos Samu még ezekkel is adós marad.

Dr. Ballagi Géza s egy névtelen író egy hírlapi polémia során már 1884-ben megállapították, hogy *Wesselényi Balítéletek* című munkájára csupán a censura félrevezetése végett tették nyomtatási helyül a *Bukarest* szót, mivel tulajdonképen Lipcsében készült — s Kardos Samu még ma sem tud e tényről semmit. Százszor elmondták azóta e dolgot, tudja minden valamirevaló antikvárius-inas, csak épen Kardos, a Wesselényi-irodalom fáradhatatlan bűvára előtt titok. — Ilyenformán van Kardos a *Szózat*-tal is. *Ballagi Géza* megírta a millenniumi történet IX. kötetében, hogy ezt szélkében *Croquisnak* hívták, mivel mint tiltott könyvet, csak úgy lehetett terjeszteni, hogy külső, barna borítékán a kiadó több műnek s ezek között legfeltűnőbb helyen a *Croquis aus Ungarn* című munkának hirdetését közölte — ezt is tudja ma már minden historikus, minden gyűjtő, csak épen Kardos Samu nem, holott ez a IX. kötet szintén ott szerepel forrásainak sorában.

A *Szózat*, ha nem keltett is valami nagyon nagy érdeklődést — pedig rászolgált volna — foglalkoztatta lapjaink s publicistáink jó részét. *Kardos* csak *Kossuthnak* a Pesti Hírlapban s egy ismeretlennek külön füzetben kiadott megjegyzéseit említi, pedig írtak e könyvről többen is, tett rá észrevételeket maga *Széchenyi*, *Kállay Ferenc* pedig *A Szózat kritikai bírálatja* címen egy kis röpiratban

nyújtotta bírálatát. Aztán Wesselényinek nemcsak egész szereplését, de a Szózatot is jellemezte *Vay Dániel* Lipcsében, 1844-ben megjelent *Eszmetöredékek a magyar reformról* című füzetében, újabban pedig *Zsilinszky Mihály* írt különösen a Szózatról, *Br. Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés* című tanulmányában. S *Kardos*, a *Wesselényi-irodalom* kérkedő bűvára mind e munkákról mélységesen hallgat.

Hiányzik különben ebből a könyvből sok egyéb is. Hiába keresek benne fölvilágosítást arra nézve, mint viselkedett *Wesselényi* egyháza s a zilahi kollégium irányában — sehol egy fölvilágosító szót nem lelek. Pedig a források között emlegetett Szikszay-féle tanulmány s Kincs Gyulának szintén idézett értekezése: *A nagy Wesselényi és a zilahi kollégium* után sok érdekes dolgot el lehetett volna mondani. Közli *Wesselényinek* a zilahi kollégium javára tett két alapító-levelét, de már magának az alapításnak történetével adós marad, pedig a közép-szolnoki jegyzőkönyvek részletesen megőrizték ennek minden mozzanatát s Szikszay Lajos a *Szilágy* egyik régebbi folyamában — a nyolcvanas évek derekán — szóról-szóra közölte azt a gyönyörű levelet, melyben *Wesselényi* a maga s unokaöccsei nevében a jogtanári szék felállításához szükséges tőke kétharmadát megajánlotta és a megvétől a hiányzó egyharmad elvállalását kérte.

Mi több, ebben a könyvben *Wesselényi* vármegyei szereplésének ismertetését sem találjuk. *Wesselényi* jelen volt szinte minden gyűlésen, irányította a vármegyei közeletet, a politikai természetű gyűlési határozatok majdnem mind az ő tevékenységének eredményei: s *Kardos*nak még ezekről sincsen mondanivalója. Azaz hogy mégis beszél egyet-mást. Az I. kötet 160. lapján például megírja, hogy: „Ugyanezen év (1831) november 24-én Közép-Szolnokvármegye közgyűlésében Zilahon jelenik meg *Wesselényi*, ahol a halálharcot vívó lengyel nemzet érdekében ismét hatalmas beszédet tart, kérve a rendeket, hogy a szorongatott testvér-nemzet érdekében írának fel a törvényes királyhoz, amit a rendek egyhangú határozattal meg is cselekedtek“ — s ebből az egész históriából valóban megtörtént annyi, hogy a mondott időben csakugyan volt gyűlés *Zilahon* s azon *Wesselényi* a kolera veszedelmes következményeiről mondott beszéde elején a szerencsétlenül végződött lengyel fölkelésről is megemlékezett. A gyűlés fölírt ő felségéhez, de nem a lengyelek, hanem az országgyűlés összehívása érdekében. Szükségessé tartották pedig ezt, hogy mentül előbb alkottassanak jó törvények, melyek jövőre lehetetlenné tegyék az elmúlt évben szenvedett s a közszabadságon esett sérelmeket.

A Kardos-féle történetírás műzsájának egyáltalán különös hajlandósága van efféle apró feledékenységre. Azonban elfelejt egyéb dolgokat is, például a Wesselényi jobbágyainak folyamodását uruk szabadonbocsátásáért, pedig e folyamodás immár nyomtatva is megjelent: a *Hazánk* című folyóirat VIII. évfolyamában; „elfelejti” *Közép-Szolnok* közbelépését, sőt magának *Wesselényinek* kérvényeit. Nemcsak nem közli e kérvényeket, hanem több helyen nyomaték-kal állítja, hogy Wesselényi nem kért a királytól semmiféle kegyelmet. Pedig ha átnézte volna csak a minden közkönyvtárban meglévő folyóiratokat, ugyancsak a *Hazánk* című folyóirat IX. kötetében nemcsak Wesselényinek folyamodását, hanem a kapott elutasító választ is megtalálhatta volna. Az első folyamodás a királytól a pörnek kegyelmi úton való elhalasztását kérte s folyamodott Wesselényi a nádor közbenjárásáért is, ámde elutasították. A második már egyenesen a kegyelemért szólt. Igaz, fogalmazványa nincsen aláírva, de Jakab Elek a Wesselényi-iratok közt lelte s az egészen gondolatmenete, észjárása, szavai szerint csak Wesselényinek készülhetett, bár arról, hogy elküldetett-e vagy sem, még nem tudunk biztosat. Ez tehát vitás dolog; csupán az a baj, hogy a Kardos-féle műzsa nemcsak vitás dolgokat mellőz hallgatással. Ime: *Ferenczi Zoltán* a *Századok* 1902. évfolyamában s *Werner Gyula* a *Nemzet* 1889. évfolyamában több levelet közölnek, amelyek mind arról tesznek tanúságot, mennyire szívén viselte Wesselényi ez időben is a köznép sorsát; tudvalevőleg erről szólnak hirlapi cikkei, erről ez idei vármegyei javaslatai, s Kardosra nézve ez az egész ügy mégis egyáltalában nem is létezik.

1848-ban megérte Wesselényi Miklós becsülettel, kitarással szolgált eszméi győzedelmét. Mint királyi biztos ő kapcsolja vissza a Részeket az anyaországhoz, mint főispán ő hirdetteti ki a negyvennyolcas törvényeket. S az ő egész életének, minden küzdelmének méltó befejezéseiül szolgál ezen szerepléséről megint hiába kérünk útbaigazítást Kardos Samutól: amit a visszakapcsolásról mond — mint ki fog derülni — legfeljebb az olvasó félrevezetésére alkalmas.

Ámde nehéz eldönteni: a hiányok megbotránkoztatóbbak-e Kardos munkájában, vagy azok a nagyon is sűrűn előforduló állításai, melyek — félhivatalos stilussal élve — minden alapot nélkülöznek. Mert van ilyen is elég ebben a két szerencsétlen kötetben. Ime néhány a „legjavából”:

Az első kötet a 70. s 71. lapon elbeszéli két megyegyűlésnek a lefolyását. Az elsőt Wesselényi, az idősb, szerinte, keményen

összetűzött gróf Tholdalagi főispánnal s mivel a rendek a főispán pártjára álltak, csak kis fiának hősiessége mentette meg az ablakon való kidobástól. A főispán — folytatja — még ez évben nyugdíjba ment, utóda Wesselényi lett s az ő 1806. áprilisában tartott beiktatásán mondta első beszédét az ifjabb Wesselényi. — Ahány szó, annyi valótlanosság: Közép-Szolnoknak soha sem volt gr. Tholdalagi nevű főispánja (s Kardos föl meri sorolni forrásai között Szilagyvármegye monografiáját!), ez a főispán tehát ott nem elnökölhetett, Wesselényivel össze nem tűzhetett s így nyugdíjba sem mehetett, még abban az esetben sem, ha azidétt kaptak volna nyugdíjat a főispánok. Mi tehát az igazság? Igazság az, hogy Wesselényinek kemény összetűzése volt az akkori főispánnal, a gyűlést föl is kellett e miatt függeszteni s Wesselényi még a gyűlés után is kivont karddal támadt a főispánra; de a kis fiú hősiességéről s az ennek nyomán keletkezett békülékeny hangulatról, a Kardos rajzolta tableauról a közgyűlési jegyzőkönyvek nem tudnak semmit. — Az sem áll, hogy 1806. áprilisában installáció volt Zilahon, még pedig azon egyszerű okból, mivel élt még a főispán. Mi több, Wesselényit a főispán halála után sem installálták soha, mivel az administratoroknak nem járt beiktatási ünnepély.

A II. kötetben nem kevesebb fantáziával van elbeszélve a zilahi főispánság históriája. Megtudjuk, hogy a hivatalos közlöny ápr. 17-ről kelezve közölte István nádornak rendeletét, mellyel Wesselényit Közép-Szolnok vármegye és Zilah város főispánjává nevezte ki. Wesselényi erre külön levélben értesítette a zilahiakat arról a napról, amelyen a főispáni széket el akarja foglalni, s az installáció meg is történt, Kardos még a beiktatáson elhangzott beszédek is ösmeri. — Ám vigyázzunk csak kissé: a hivatalos közlöny az idézett rendeletet már csak azért sem közölhette, mivel a mondott időben még meg sem indult. A Pesti Hirlap közölt egy főispánokat kinevező rendeletet, hanem abban egy szó nem sok, annyi sincs Zilah városáról. Wesselényi írhatott levelet a zilahiaknak, de nem az installációról; nem pedig főképen azért, mert Zilah városának, valamint 900 esztendő óta soha, úgy 1848-ban sem volt külön főispánja. Az igazság pedig az, hogy az a gyűlés, melyet Kardos leír, egészen más ügyben: a városnak Magyarországhoz való visszakapcsolása ügyében tartatott.

Mindössze egyetlen esetet akarunk még Kardos történetírói módszerének jellemzésére megemlíteni. A II. kötet 244. lapján el van mondva, hogy az 1848. július 2-ára hirdetett országgyűlésen Wesselényi mint Közép-Szolnok főispánja a főrendiházban foglalt

helyet, miután a neki Zilah városa részéről felajánlott mandátumról *Deáky Sámuel* javára lemondott. → A főrendiházi tagság igaz, a többit végig Kardos költötte. A zilahiak nem ajánlották fel Wesselényinek a mandátumot; Wesselényi nem mondhatott le *Deáky Sámuel* javára; *Deáky Sámuel* nem is lett ekkor követ, mivel az országgyűlésen a zilahiakat *Sámi László* képviselte volna, ha mandátumát a képviselőház meg nem semmisíti. Aminthogy ez az egész dolog olvasható *Deák Ferenc* beszédeinek Kardostól is emlegetett gyűjteményében (II. 66. I. kiadás.). Wesselényit — a közép-szolnoki állandó választmány június 23-i gyűlésén — ekkép jelentette az elnöklő alispán — megkínálták a mandátummal, de nem Zilahon, hanem a Kardos szülőföldjén, Zsibón, s arra az esetre, ha ő nem vállalhatná, megválasztották helyére nem *Deáky Sámuel*t, hanem *Détsey László*t, a későbbi kormánybiztost.

Elég. Ezek az adatok beszélnek, kiáltanak. Kardos lehet ügyes ügyvéd, lehet szellemes elbeszélő, lehet jó üzletember, lehet minden, csak egy nem: szavahihező, lelkiismeretes történetíró. Csak trivialis kifejezéssel lehet az ő módszerét jellemezni: újjából szopja az eseményeket, a neveket, a dátumokat, és szerencsétlenségére mindig csak az első részét fogadja meg *Arany János* híres, igaz, nem történetírók részére írt tanácsának:

„Költő hazudj, csak rajt ne fogjanak!”

Nem ismerünk történelmi munkát, melynek szerzője az önkényes ferdítésnek, az események költésének eszközeit oly mértékben használná, mint Kardos Samu, még a soros riporterek között sem igen találkozik olyan, ki hasonló vakmerőséggel regélne soha meg nem történt eseményekről, soha nem élt, soha nem szerepelt egyénekről.

A bemutatott példákban nyilvánvaló, hogy a forrásműveknek csúfolt könyvek legnagyobb részét ki sem nyitotta, Wesselényi munkáit, az összemásoltatott leveleket el sem olvasta — mit csinált tehát? Mi jogosítja fel az önérzetnek ama túlságos megnyilatkozásaira, melyekkel műve minden tizedik-huszedik lapján találkozunk. Gyönyörű dolog az önérzet, gyámoltalan fickó, aki nem tudja megkövetelni a munkásságát megillető tiszteletet; ámde arrogáns követelőzéssé fajul, mihelyt alapja nem az érdemes munka és a feladatoknak komoly megoldására nem hivatkozhatik. Mondjon bárki, bármit a Kardos munkájáról, senki sem fogja bebizonyítani, hogy nagy feladatának méltó megoldását megkísérelte, s nem akadhat kritikus, aki ki merné mondani, hogy e munkában a lelkiismeretes

kutatásnak és komoly búvárkodásnak nyomát találja. E könyvben a lelkiismeretesség helyét mindenütt a kapkodó felületesség foglalja el és a tudományos szempontok háttérbe szorúlnak a félreismertetetlen üzleti tendencia szomszédságában.

Wesselényi Miklós neve pompásan hangzik minden magyar ember fülében: rajta tehát, ki kell használni ezt az eddig parlagon heverő tőkét! A családi levéltár hozzáférhetővé tétele nagyban megkönnyítette e munkát, mert az eddig ismeretlen adatok közlésével tudományos szint lehetett kölcsönözni a vásári portékának. Aztán összeszedtek néhány Wesselényivel foglalkozó ismeretesebb munkát; egyikből kiszakítottak 10, a másikkól 20, a harmadikból még több lapot, dobáltak közibük egy csomó már másutt is közölt vagy eddig a családi levéltárban őrzött levelet, nem mellőzték el a régi újságokat és országgyűlési naplókat és ezt a keveréket tökéletesítették egy rakás proklamációval, kiáltvánnyal. Ime egy kis statisztika: Kemény Zsigmond *Két Wesselényi*-jéből ki van írva 18 lap, Petri Mór Szilágyvármegye monographiája című művéből 10. Az országgyűlési naplók közel 100 levéllel szerepelnek, Deák Ferenc beszédeinek Kónyi-féle kiadása 8—10-el, K. Papp Miklósnak könyve 12-vel, Kölcsey híres védírata pedig 50-nel. Aztán újra ki van nyomtatva Széchenyinek Kossuthról s Wesselényiről szóló cikksorozata (25 levél) s huszával, harmincával a már kétszer-háromszor is megjelent levelek. Wesselényi munkáinak jellemzésére nem jut 3 oldal sem, ismertetésük azzal van „megoldva”, hogy az egyikből lenyomattak 20, a másikkól 30 levelet. S ráadásul, mintha a szerzőnek egyetlen célja volna, hogy mentül vastagabbakra hízlalja köteteit: a II. tomus vége felé újra idéz s egy csomó idegen munkán kívül lenyomtatja Beöthynek egész zilahi beszédét, mely a Magyar Könyvtárban egy teljes füzetre rúgott.

Látnivaló, az ollónak eme példátlan forgatása mellett arányosságról, szerkesztésről szó sem lehet. A biográfiának némely részéhez sokat lehetett összevagdalni: arról sok levél szól; másokról eleddig csak keveset írtak: ezeket Kardos sem igen háborgatja. Nem csoda tehát, hogy megesis az a furcsa história, hogy legkörülményesebben a hős életének arról az időszakáról hall az olvasó, melyben a hős már teljességgel „leszerelt”, a 48-as időkről, mikor már épen csak él, de nem cselekszik; kortársaira nem hat, alig tudnak róla.

A mindenünnen összevagdalt, néha becses, néha teljesen értéktelen részletek között szerzőnek munkája volna az összekötő kapocs. Ez a munka: a könyvnek magától a szerzőtől írt levelei: siralmas

és bosszantó olvasmány, szálnalmas vergődés. A közölt levelek, napló-részletek és „idézetek“ közé, a már említett s az említettekhez hasonló nagyszámú valótlanosságok és ferdítések, útszéli frázisok, tartalmatlan általánosságok ékelődnek; a tárgyalt időszak nagyszerű helyzeteinek, gondviselészerű államférfiainak s ezek gigászi küzdelmeinek még csak vázlatos, elnagyolt képe sem tud kibontakozni. Kardos Samutól ilyen nem telik. Ennek a könyvnek minden sora, melyet ő alkotott, az író elméjének logikai fegyelmetlenségéről, történelmi készületlenségéről s ítéletbeli gyengeségéről tanúskodik. Az ő kritikája s az ő jellemzése, ha hősről s Kossuthról van szó, bombasztikus frázisokkal tömött hozsanna. Wesselényi szereplésének kifogásolható, sőt kifogásolandó részeit talán föl sem ismerte: ő csak a fényoldalakat látja s ezeket az előre supponált ítéletek után igazodó kritikátlanságnak szemüvegén át nézi.

Kemény Zsigmond pár levélen plasztikusan rajzolta meg Wesselényi Miklós alakját. Tanúlmánya elolvasása után szinte előtűnik áll a nagy férfiú, kinek ideálja a magyar politikai szabadság, ennek kieszközlésében pedig az uniót, a jobbágyság felszabadítását s a szólás- és sajtószabadságot akarja fundamentumokképen elsősorban megvalósítani. Figyel a külpolitika változásaira, melyeket nemzetiségeink nagy száma miatt reánk nézve döntő jelentőségűeknek tart, itthon lázas tevékenységet fejt ki eszméi szolgálatában, de az események rohamosabban fejlődnek, az idő gyorsabban rohan, semhogy a zsidói remete azokkal lépést tarthatna, s így mikor újra belekerül az események forgatagába, nem hathat, nem szerepelhet ott többé, mert az már nem az ő világa: az ő világa örökre, visszahozhatatlanul letűnt. — Amit Kemény Zsigmond, Szikszay Lajos, Szilágyi Ferenc tanúlmányai alapján tisztán láttunk, azt Kardos könyve mind összezavarná, összegabalyítaná, ha ugyan komolyan vennők e két vastag kötetet. Mert ebből a két kötetből soha senki meg nem ismeri Wesselényi Miklóst. Nem szóvirág, de színigazság, hogy Fadrusz Jánosnak egyetlen jelenetet feltűntető zilahi remeke százszor jobban megmagyarázza nekünk, ki volt Wesselényi Miklós, mint Kardos egész munkája.

... Ha úgy megelevenednék az a méltóságos alak ott a zilahi piacon, hej! de sok keserősége telnék abban, amit látna! Szombati napokon, mikor begyűl köréje a Szilágyság vásáros népe, láthatná, mint szegényedik, koldúsodik az ő szeretett magyar jobbágyságainak fia-unokája. Láthatná, mint teljesedik be az ő szomorú jóslata: hogyan húzza le kedves parasztjairól pálinka és uzsora segítségével az utolsó jó ruhadarabot is idegen országok beözönlő

söpredéke. Láthatná, mint foglalja el emelkedő árként, eddig tiszta magyar vidékek dombját-rónáját a terjedő oláhság. Láthatná, mint vész ki a magyar társadalomból az ő típusa: a hazáért élő-haló, azért mindent feláldozni kész, nemcsak kutyaőr szerint, de a szó igazi értelmében vett nemes ember.

S láthatná végül, hogy nemcsak az ő típusa pusztúl ki, de kivész e típusnak tisztelete is. Nem tudják megbecsülni a nagyoknak még emlékezetét sem, mert lám, mikor nevüket meg akarják örökíteni, teszik ezt ilyen Kardos-féle szégyenletes munkák dicsőtelen keretében. A nemzeti becsület kérdése, hogy történetírásunk e csorbát mennél előbb kiköszörölje s egy új, Wesselényi nagy alakjához méltó életrajz mennél előbb elfeledtesse, hogy a nagy Wesselényi Miklós neve, ha csak ideig-óráig is, össze volt kapcsolva a magyar történeti irodalom egyik legsajnálatosabb bal-lépésével.

BÁLINT PÉTER.

ADATTÁR.

I.

A KÖZÖS KERESZTYÉN HITVALLÁSOK.

(Vége.)

4. A chalcedoni zsinat hitvallása.

Ἐπόμενοι τοῖς ἁγίοις πατράσιν, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν υἱὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συνφώνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, Θεὸν ἀληθῶς, καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον τὸν αὐτὸν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν, χωρὶς ἁμαρτίας· πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου τῆς θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν, υἱὸν, κύριον, μονογενῆ, ἐκ δύο φύσεων ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαίρετως, ἀχωρίστως γνωριζόμενον οὐδαμῶς τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνηρημένης διὰ τὴν ἑνωσιν, σωζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ιδιότητος ἑκατέρας φύσεως, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζούμενον ἢ διαιρούμενον, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν υἱὸν καὶ μονογενῆ, Θεὸν λόγον, κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν· καθάπερ ἄνωθεν οἱ προφηταὶ περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἡμᾶς ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξεπαίδευσε, καὶ τὸ τῶν πατέρων ἡμῖν παραδίδωκε σύμβολον.

Τούτου τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων, ὥρισεν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη ἐκκλησία, ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι πρόφειν, ἢ γοῦν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν ἑτέρας. τοὺς δὲ τοιμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν, ἢ γοῦν προκομίζειν, ἢ διδάσκειν, ἢ παραδιδόναι ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ γοῦν ἐξ αἰρέσεως υἰασθησοῦν, τούτους εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοὶ, ἄλλοτρίους εἶναι τοῖς ἐπισκόποις τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτοὺς.

Követjük azért a szent atyákat és tanítjuk, hogy ugyanabban az egy fiúban, a mi Urunk Jézus Krisztusban mindnyájan egyenlően hiszünk, aki tökéletes ember voltában, valóban Isten és valóban ember, a kinek van okos lelke és van teste; aki egylényegű az Atyával istensége szerint és egylényegű mivelünk ember-volta szerint; aki hasonló hozzánk mindenben, kivéve a bűnt; aki öröktől fogva született az Atyától istensége szerint és az idők teljességében született érettünk és idvességünkért az Istent-szülő szűz Máriától, ember-volta szerint. És ugyanaz az egy Krisztus: fiú, úr, egyszülött: két természetben ismerendő meg: összekegyedés és változás nélkül, megosztatlanul és elválaszthatatlanul; sohasem szűnván meg az egyesülés által a természetek különbözősége, hanem inkább mindkét természet megtartván sajátágait és egy személyben és egy állagban foglalván össze, nem osztatván két személyre, nem is különülván el, hanem ugyanaz az egy fiú és egyszülött, Isten-ige, Úr Jézus Krisztus, úgy, amint régen szóltak róla a próféták és amint maga az Úr Jézus Krisztus tanított bennünket és az atyák hitvallása ránk hagyta.

Ezeket tehát minden tekintetben teljes figyelemmel és megegyezéssel megállapítván: a szent és közönséges zsinat elhatározta, hogy senkinek sem szabad más hitvallást hirdetni, sem írnia, sem szerkeszteni, sem kigondolnia, sem másként tanítania. Azokat pedig, akik más hitvallást szerkeszteni, vagy hirdetni, vagy tanítani merészelnék, vagy akik más hitvallást adnak elő azoknak, akik rá akarnak térni az igazság megismerésére akár a pogányságból, akár a zsidóságból, vagy bármely más irányzatból: azokat, ha püspökök vagy papok, megfosztjuk, ha püspökök, püspökségüktől, ha papok, papságuktól, ha pedig magánosok, vagy világiak: megátkozzuk!

DR. TÜDÖS ISTVÁN.

II.

CSÉCSI JÁNOS ÉLETÉHEZ.

I.

A' Sáros Pataki Collégiumbeli Ifjúság Hites Elöljáróinak Gravaminái.

Mellyeket Tekintetes és Tiszteletes Curátor Úrainknak, úgy az jelen levő Tekintetes Nemzetes és Vitézlő több Pátrónusoknak ezen folyó 1730. esztendő Juliús Havának 12. napján kívántanak publica in sessione bé mutatni, és alázatosan exponálni, egyszersmind az akkor jelen nem lehető más Pátrónus Urainknak így hozván a dolognak terhes volta magával, szivekre tenni.

I. Punctum. Tiszteletes Tsétsi János Profésszorunk Profésszorságának kezdetitül fogva az Ifjúság között állandó békesség, és egymástól a jó rendszerint való dependentia helyre nem állíttathatott külső és belső Jó Úrainknak sok fáradozási után.

Melly nagy Confúsióknak kiváltképpen való okai ezek:

1. Hogy Tisz. Tsétsi János Profésszorunk sem a scholai Törvényekkel, sem a közönséges determinatiókkal nem gondolván, valami magának ő kegyelmének használatos és jónak tette, azt kívánja elkövetni.

2. Ha valaki vagy az Urak közül, vagy a Collégium törvényeire megesküött Primarius Deákok közül azt amit ő kegyelme véghez akarvinni, nem kívánja secundálni, mindenek előtt azt gyalazza és másokat az ollyak ellen sinistra Informatiók által disponálván, az Iffiakat egymás ellen gyűlölségre és veszekedésre indítja eleitülfogva nemcsak beszéddel, hanem Leveleivel is még T. Füleki András Úr idejétfogva szokása szerint ő Kezgyelme T. Collégáit, Seniorit, és Primáriusit, ha kívánságát nem secundálták valamit kitűdött reájok gondolni, mások előtt motskolván, magát úgy kívánta dolgaiban secundálni.

3. Pártját fogván az ő kegyelmének hízkelő tséltap Ifjaknak, minden vádaskodásoknak helyt ad, más Ifjakon fel indítván minden ok nélkül motskollya, előmeneteleket az hol és kik által lehet impédiállya ezeknek, amazoknak minden módon allaborállya.

II. Noha az Oskolai Törvényeknek közönségesen az előtt gyakoroltatni szokott elolvasása esztendőnként ő kegyelmét illeti, maga praetensioja szerint, mind azáltal azt nem tselekszi, úgyhogy noha a Törvény alá írják az Ifjak

neveket, de amit az tilalmaz elmerik mondani ha kötelességek szerint a Primáriusok a rosszról őket intik, hogy mivólra ellene a Collégyiumi Törvényeknek, nem tûggják, azért a Felsőbbek intését bé nem fogaggyák.

III. In Regimine. Az igazgatását a Collégyiúmnak ő kegyelme maga folytatni nem akarja, másoknak is a kiknek illene concredálni meg nem engedi.

1. Az alsóbb személyek a felsőbbekkel competálván, a jóra való intésért, ha az alsóbbak ő kegyelméhez menvén, magokat insinuállyák, maga a Primariusokat az alsóbbak előtt motskos szókkal illeti, okot adván a rosszban való előmenetelre.

2. A' Collégyiúmban Secundum Gradum ac aetatem Scholasticam előtt menetelít az lffjaknak nem múnkálóggya, némellyeknek Tanítványokat nagy sokasággal, másoknak semmitsem ad, innen az lffjúság között egymásra való irigységet, és az lffjak szívének egyik Protessor Urúnkhöz inkább mint a másíkhöz való hajlását okozza ő kegyelme: a Mesterségekkel szinte úgy tselekszik, némellyeket épen nem enged előmenní, hol az idegen Mesterért jövő emberek előtt denigrálván azokat akik ő kegyelmének kedvére nem járnak, hol ha azokat nem lehet sinistre informálni, magát ő kegyelme severe opponállyá, hogy elne vigyék aki ő kegyelmének nem tettzik. Melly dolgokkal hol az Ekklesiákat idegeníti ő kegyelme alkalmatlan nem régi lffjakat obtrudálván, hol pedig az alsóbbakat a Primáriusokra haragra s tivódásra concitállyá úgy itilvén az alsóbbak, hogyha a Primáriusok kötelességeknek megakarnának felelni, nem engednének meg olly Törvény ellen való dolgokat. Mindenképen veszedelmes a dolog: Ha ellene szóllnak T. Tsétsi Professorunknak hogy az lffjúságnak dolgait a' Törvények szerint igazgassa, úgy mingyárt a Júrátusokat motskollyá ő kegyelme, ha elhalgattyák mind a' nagy rendeletlenségek végbe mennek, mind a' sok panaszolkodások az alsóbbaktul irántok, hogy a Senatus Collegialis semmit nem végez egy embernek tettzésén kívül, elkövetnek, s mind hitek szerint magok kötelességeknek meg nem felelhetnek.

3. Ad revisionem plurimarum Inconvenientiarum Collegialium Sessiót fél és egész esztendeig is, eggyyszer alig akar indicalni, ha a kisebb valamelly olly Intervenientiák miatt az Urak intimált parantsolattya szerint a Primariusok egyben gyülni kéntelenítettnek, azokat fenyegeti, motskollyá, illy, és hasonló szókkal: Expectent scelerati ipsi, reddent rationem Conventiculorum.

IV. A maga nagy serénységével ő kegyelme in Iuventute Instituenda mások előtt igen ditsekedik, mitsoda dolgokat tanít, és melly nagy szorgalmatossággal, az ugyan szokása ő kegyelmének, hogy ha eszre veheti, vagy az Uraknak, vagy az lffjúságnak, sok rendeletlensége miatt az iránta való kedvetlenségeket akkor vel in illis Theologicis et Sacris, hol külső és profana Historiátskákat, holmi dictumotskákat bétsavarít, az értetlenebbek elméjeknek el vonattatásokra, et pro sui admiratione változtattya a disciplinákat gyakorta. De itt is meg kívántatnék

1. Hogy bizonyos Authorokat fel vévén tudná az lffjúság mit tanít ő kegyelme. A Theológián kívül semmi Systema nem magyaráztatik, tsak valami tettzik, és a' mi eszére jó mongya a' szegény lffjúság előtt, minden Methodus nélkül, úgy hogy ha mikor revocallya ő kegyelme maga Professióit, noha utánna irták légyen némellyek, még is semmit nem tudván a scripturáikból felelni a' nagy Confusio és Amethodia miatt, publice az lffjakat eke szarvára, és hová nem igazítottya, a' mint maga eő kegyelme reátalál és a' mi eszébe

jut, úgy formálván a Kérdéseket alig tuggy a' szegény Novicietas mit akar ő kegyelme.

2. Esztendőnként a Praesidiumokat nem kívánna fel allítani, hogy ő kegyelme minden mondásit inkább tsudállyá a dolgokban fundamentum nélkül levő Ifjúság.

3. A Disputatiók, melyek által az Ifjak a Serenységre ösztönöztetnének, ő kegyelme által el rontattak, már minden Tudomány külső haszontalan Hystoriákban láttatik itt állani az illy dolgokkal el vonvan a szegény alább való Ifjaknak elméjeket a' szükségesebbektől, akkor veszik sokan észre magokat, mikor ki akarván a Collegiumból menni, jó könyvek valami módon akadnak hozzájuk, hogy végekre nézve haszontalanságot tanultanak. De a maga Tanácsát eő kegyelme mind Realitásnak, a' másét Notionalitásnak, haszontalanságnak beszéli és az Ifjuságnak tanítja.

V. A Collegiumnak sok Leveleit kezéhez vevén eő kegyelme a' Primariusok és Seniorok változván esztendőnként, miképen vannak a' Collegiumnak beneficiumtskai, adosságokat, pia Testamentari Dispositiókból és egyéb fundusokból obvenialható javatskáiért eő kegyelme privatim irván fel szedi. Ha szólnak a Primariusok haláloskepen gyűlöli, fenyegeti, motskollya.

VI. Tiszteletes Collega Társát eő kegyelme nem csak maga de mások által is posthabeáltatta, illy modalításokkal.

1. Hogy ha mi közönséges dolgokban, úgy mint az egész Collegiumnak halotra való ki kérésében, vagy Mesterek vitelében az Emberek eő kegyelméhez mennek, ha a' másik Professorunkhozis el akarnának menni, nem szükségesnek mondván lenni obsistál és nem engedi eő kegyelme.

2. In Auditorium Tanításnak idején az Oeconomus közönséges szolgálta által reá izen, hogy ne beszélne már, hanem jöjjen ki, hogy az ő kegyelme nagy Authoritássát látván az egész Ifjúság, T. Bollega Társát disgustaltassa.

3. Némelly Nemes Ifjatskákat maga Thecajában vagy házához hivatván ott T. Collegája betstelenítésére illy és hasonló kérdéseket teszen. Longe orat itane ille? Ridentne Studiosi illum longe orantem? Nobiles ridentne etiam? Miseria est, alibi uti in Accademiis nec orant professores, Pastoris est orare, non Professoris. Némelly Nemeseket ismét, kiknek Praeceptorai nem igen vannak eő kegyelmének kedvében, in Auditorio publice ac ad faciem ollyaknak kiáltja, mint a Praeceptorai, idest Partialistáknak. Így indítja eő kegyelme a gyűlölséget és veszekedést.

4. Ha látta vagy be mongyák eő kegyelmének, hogy valaki az Ifjak közül T. Collegájához ment, azt suspectusnak itélván, magátúl, vagy mástúl is szorgalmatossan kérdi, miért menne ahoz? Kik közül egy kérdetvén, miért vólt vólna ott? Felelte: Szükséges dolgaim lévén vóltam azért, mert ő kegyelmétis Professoromnak ismérém. Erre T. Tsetsi Uram mongya: Stercus ille, quid ille? nisi Coturnus et Pes.

VII. Innen gradatim fellyebb lépünk. T. Tsetsi Janos Professorunk Törvényünk szerént Authorizáltatott qua Senior Zempliniensis Tractus Inspectorem T. Curator Urunkat annak lenni nem akarja agnoscálni, illy illetlen szókkal az Ifjak előtt despiciálván: Quis ille Curator? et quis illum constituit Curatorem?

2. Az honnan ő kegyelme Judicatus, etiam exmissionem Dni Sepect. Curatoris eő kegyelme meg vetette és azolta mi olta ő kegyelme Causáját, maga tettzése szerént extra iustitiae terminos promovealni nem akarta, sok motskos és meltatlan vadlasokkal sokak előtt denigrálta.

VIII. A Patronus Uri Emberek között, ha ki valamiben nem eomplaceál eő kegyelmének, azok közül némelyeket a suis Majoribus, ac Stirpe, némelyeket ab externa facultate, hogy minden jószágoknál ő kegyelme könyvei többet érnenek, még is kegyelmét betsülni nem akarnák. Némelyeket a qualitate, melly tudatlanok volnának, magános és közönséges helyeken előttünk denigrál. Ugy a belső szent hivatalban lévő ő kegyelmével együtt nem érőket, Tudatlanoknak, hasokat hizlalóknak motskol.

IX. Ezeket merészelve el követni közönséges helyeken eő kegyelme mivel senkitül semmit nem tart, nem tsuda hogy perfidusoknak, ugató ebeknek, Judásoknak kiáltya és hirdeti lenni, az ő Kegyelme Törvénytelenységét nem folytató Primariusokat. Nem mi vagjunk elsőben az ő kegyelme motskai alatt, tudják a' kik már szent szolgálatban vannak, melly méltatlanul káromkodóknak, paráznáknak és nagy tetemes vétkűeknek hirdetvén azokat, mellyet tsak azért mivel, hogy maga Törvénytelen ségi palástoltassanak, tudja azt ő kegyelme, Novitius vagy nem érti az ő kegyelme dolgait, vagy ha értenés semmi módon nem merne ellene szollani eő kegyelme igyekezetinek, azért a Primaria Sedest vádollya prostitualni kívannya, hogy a Collegiomnak tisztaságát és a köz jót ő kegyelme Privatumi 's rendetlen kívánsági ellen munkálódni kívánnják. Azokat pedig igazaknak és mindenekben punctualisoknak tartja és hirdeti, akik Causájában magokat eő kegyelméhez tsatolták.

X. Az Innepekre való ki menetek alkalmatosságával az Ifjútságot felettebb vexálja, kapuit és ajtóit előttök bé zárván, mikor epen már el kellene menni, Leveleket akkor el fogván tartóztattya, ha reá mennek Conceptussokért, rútul tractállya, hunczfuttal káromolván, fához kapván döföli és botozza.

XI. Seniorok Constitutiolyok idején a Collegiumot a' ki ő kegyelmének tettzik, arra disponaltattya. Így tselekedett már ez előtt három Esztendőkkel a D. Marton, a' ki promotio igiretivel, és itallal in partem disponálta az Ifjútságot, hasonló részeges Társaival, úgy hogy pelda beszéddé mene: Eregy Martonhoz, ha ihatnál. Más Gregarius ugjan akkor T. Tsetsi Professorunk szavával járt a Collegiumban, hogy ő kegyelme a kit akarna azt tegyék Seniornak, még a Primariusokat is így disponálni akarván, in publica Sessione elő hozták, T. Tsetsi Professorunknak, hogy szavával miért disponaltatik a Collegium in aliquam Personam. S hivatott a Gregarius a ki onnet disponaltott, hogy olly suplantatiót indítson. Fenyegette ugyan T. Professorunk, de szemébe mondotta, hogy ő kegyelme Felesége által intimálta néki, kit és mitsoda úttal tegyenek Séniornak. A ki pedig eő kegyelmének nem tettzik, azt confirmálni nem akarja, Saffragiumit a' mas személynek Suffragiumival egyben zavarja, az Ifjútságot is publice és fel szóval, mint legközelebb való Seniori Constitutióban, az ollynak fel vettetéséről declarállya.

XII. Mostani Seniorunkra el múlt 1729. eszt. Pünkösdi napok előtt, az ordinatio be vitelinek alkalmatosságával meg haragudván, azólta sok denigratiókat ellene tévén mindenekben prostituáltatását, quantum fieri potest, múnkálógya; Seniornak lenni nem agnoscállya, az alatta valóknak is, hogy Senior nem volna azt intimállya, hogy absque ulla dependentia lévén tülle az Ifjútság eő kegyelme maga kívánsát prosperállya, az Ifjútságot per duo Capita disuiniálhassa.

XIII. A maga Leányának rút Hírét ex passione alia a Juratus Deákokra fogván azokat T. Curator Urunktul bántzoltatni, csapattatni, absque omni dilatione kívánta, holott azt eő kegyelme jól tudja, és a fassiókbúlis világos,

1. Hogy a Szolgálója, mely az ő kegyelme Leányának alsó ingét mosni akarta, másoknak és az után a' Leány Annjánakis mutatván, tanquam Signa Violatae Virginitatis, beszéllette és hiesztette el, arrúl a' mit látott, a' kinek hallattára az Anyja verésére a' Leány Dókos Jánosra vallott, és a' ki előtt Dókos Jánosra az ő kegyelme Leányát Academiai promotiónak igiretivel kötötte az Anyja.

2. Azt is tudja hogy Dókos János beszéllette ő kegyelme Leányának reája való kötését, és mitsoda discursusok vólt közöttük még is a Dókos ellen, féltvén maga Causájának inkább lejendő ki nyilatkozását nem kívánt procedálni, hanem a dolgokat egészben el mellőzvé a' De eo Utrumokat maga ő kegyelme úgy formálta, hogy a factumról semmit kérdőre nem vevén, tsak azon rú hirnek ki terjedéséről legyen inquisitio, de világossan ki jött az hogy Dókos János úgy is Reus lészen mindenek felett, mivel azok kiket T. Tsétsi Janos Professorunk büntettetni kíván, rész szerint maga Szolgálójátúl, rész szerint Dókos Janostúl ertettek, hogy ő kegyelmét le hivatván Professor Tsetsine Asszony a Leányával nem tsak kínálta, hanem azt mint egy ugyan erővelis obtrudalni akarta olly kkal: hogy ezt vagy amazt mivelte volna Leányának el vegye, amaz pedig olly feleletekkel retundálly: Hogy tudva Kurvát venni nem akarna.

3. Azt is jól tudhattya, kik vóltak nevezetesbb és elsőbb hiesztetői, mert ő kegyelme Felesége a Szolgálóra már Patakon más házánál lévén a Szolgálóra rea ment, es motskolván verte is, hogy miért hiesztetné ezen dólgot, amaz pedig akár ki előtt ha kívált hit által kérdettetik magát még többreis igirte, és hogy el nem tagagja a' mit tudna.

4. Azt is tudja, ha tudni akarja, T. Tsétsi Professorunk, hogy Dókos János Uram maga kérte a Primaria Sedes assistentiáját, Miskóltzra nem akarván el vinni Mestersegre, hogy Testimonialist adnának ártatlanságáról, és így maga Dókos Janos vólt ezen Causának az egész dolognak Auctora, promotora. Világos azért innen, hogy T. Tsétsi Janos Prefessorunk ő kegyelme azért nem kívánt a Dókos Janos ellen procedálni.

1. Hogy ex passione alia kívánná ezen Causa által a Jurátusokat prostituálni.

2. Azért, mert nagyobbakra is magát mondandónak obligálta Dókos János, melyek közül némelyeket sokak hallattára ő kegyelme házárúl ki is jelentett, és ha ugyan kéntelen lészen véle, szemébe is ő kegyelmének maga obligálása szerint meg mongya mindazokat, melyeket a Fatensek hallván a D. Dókostul, fáteáltak,¹ bizonyítván még a maga szolgálója által is, hogy ő kegyelme le hivatta volna Tsétsiné Asszony, Leányát akarván obtrudálni. Azt is megjelentettük T. Tsétsi János Proféssorunknak ő kegyelmének, mitsoda rú szókat szóllott publice az egész Primarietas előtt Leányárúl, tisztességgel ki nem lehet tenni. Ha bé vette a hüntzfút, ki veti hó vizen. etc. Méltatlan miért motskol hát minket, és mások által miért motskoltat, hogy Collegyiomunk tisztaságát ex obligatione sacramentali óltalmazni kívánnýuk, tsak hogy snspectusokká tévén a Fatenseket és Jurátusokat, akár mitsoda rú dólgot hallanának ezután ő kegyelme házárúl, senki az ő kegyelméhez obligátusok ellen legitimo etiam modo procedendi procedálni ne mérészelné attentálni, holott minekünk köteleességünk és hitünkben áll, és törvényeinkbül is világos, hogyha mi nota-

¹ L. a köv. okíratot.

bilis fogatkozást látunk T. Professorinkban, vagy házok népében, ami felettünk valóknak bona fide exponállyuk, és hurré tegyük. Ne tale malum latius serperet.

XIV. A' Collegyiumnak nagy kárára Collegyiumunk számadatlan szolgálának Számadását ő kegyelme maga kezéhez vette, in sua et ipsius Causa absolválni munkálódta, contra protestationem saepius iteratam Primariae Sedis, sic etiam Collegii. Magát ő kegyelme Tettes és Tiszteletes Cúrador Urainknak T. Collégájának, és az egész Collegyiumnak minden felsőbb Tiszteinek opponálta, tsak egyedül azokat tartván szóval és írásival, ő kegyelme hirdetvén, és kiket sinistre a dolgokról informálván in partem pertrahálhatott, azok által is hirdettetvén Jó és igaz Lelkű embereknek, akik az ő kegyelme Causáját qua qua via promoveálni akarnák, Akik penig punctualiter a dolgoknak momentumit elvévén rendes úttján folytatni kívánnák a dolgokat, azokat külömb féle sérelmes hireknek reájok való költsékekkel és betsületlen szókkaal illeti s hireszteti.

Ezeket kívántuk Tiszteletes Tektes Curator Uraiméknak úgy a több Tettes Nzetes és Vzlő Convocatus Jó Urainknak és Benefactorainknak alázasosan exponálni, úgy az itt jelen nem lévő más Jó Urainknak Patrónus Urainak a köz Jónak munkálódásáért, és az Isten maga szent Háza s Collégiumunknak már valaha állandó békességének helyre leendő állíthatásáért szivekre tenni, hogy ezeket méltó respectusba vévén módot talállyanak az Urak a következhető nagy gonosz elhárítására. Már a Collégiumbúl s belső hivatalban lévő emberektől, kiket ez előtt ő kegyelme egymásra támasztott írási és sok beszédei által, az Urak köziben akarja ő kegyelme vinni a dissensiót, ut inter partes duas dissidentes ő kegyelme dolgát s igyekezetit prosperálhassa. Eleitül fogva mitsoda nagy Confusiókat okozott ő kegyelme szent hitünknek s vallásunknak elfelejthetetlen gyaláztatására, nem a mostaniakkal izetlenkedvén, akiket ő kegyelme most okainak mond a veszekedésnek, azok a régiek el — — — — — támasztani. Iterato is alázatosan kérjük az Urakat s . . . kat, Gravamináinkat, melyek közönséges helyen vitettek többire véghez méltó respectusban vévén, az Ur Tettes Fő Curator Urunkkal talállyák fel békességének ez árva Collegyiumnak helyre állíttatását. Mi vagyunk Tiszteletes Tekintetes Nemes és Nemzetes Jó Urainknak s Fautorinknak kész engedelemmel való szolgálai Personaliter Gravamina praemissa praesentantes §-riter deputato loco Saros Patak Incltyti Collegii S Patakiensis Jurati Primarii. Saaros Patakon 1730. Die 12. Jul.

II.

Inquisitio Contra D. Joanem Dokus.

Nos infrascripti notum facimus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis et singulis, quod nos penes commissionem et instructionem Perillustris ac Generosi Dni Samuelis Patay, J. Collegii S. Patakiensis suprem Curatoris in negotio Dni Joanis Docus talem — sicuti sequitur — peregrimus inquisitionem.

De eo utrum.

1. Tudgya-e ? hallotta-e Tanu ? hogy elment Senior Dokus János ezelőtt lött Inquisitio után mind kimenetelekor, mind az előtt a Collegiumban és azon kívül minémű rendetlen és törvénytelen dolgokat tselekedett, és motskos beszédeket szóllott mind T. Professor Tsétsi János uram, mind az ő kglme háza ellen ; azokat holott és mikoron tselekedte, beszéllette, nevezetesen : ha én elveszek, ő neki is el kell veszni stb.

2. Kit tud ezekben jó tanúnak lenni?

Primus testis: Stephanus Vátzy, Civis Primarius, cum abscessit ad Rectoratum Tallyensem, talem — qualis sequitur — literis dedit coram Primaria Sede fassionem: Hogy die 15-a Januarii 1730 a D. Dokus kamarámba bejövén s engemet megölelvén, súgta, Baszom az Annyokat, más ötte meg a szalonnát s engem pirongatnak. Másodszor ismét megölelvén, ezt súgta: Hunczfut Tsétsinéje, az urát a superlat alol leste, mit csinált a vak szolgálóval. Melyre midőn visszasúgtam volna: Az Istenért hallgassa el, erre ezt felelte: súgd meg Bekénynek is vagy mond ki világosan. Mellyet hallván, én világosan mondtam ki: Így mondá-e kglđ, mint már fellyebb van? Melyre mondotta: Úgy; mely szókat annakutánna világos szóval is maga proclamált Dokus uram, és Tsétsi Uramat menyküvel üttette ezt mondván: Ördög száncsa meg a lelke Tsétsijét, ha én megesem, jobban megesik ő, mert még ennél nagyobbakat is mondok, esküvéssel petsételvén. És reám senki ne gyanakoggyék azért, hogy a kis leány reám vallott; annak a testimoniumát be nem veszik, nem kereskednek azon, a ki hetenkint ott lakik. Coram sede Primaria haec dixit et reliquit.

Secundus Testis: Stephanus Bekény, Civis Primarius per omnia fassus est sicuti primus Testis. Ad 2-dum Punctum: a D. Pataki Györgyöt és Tállyai Mihályt tudgya jó tanúnak lenni; — ezeket hozzá adván: kétszer is lehvátott Tsétsiné s ezt mondotta: ha tsira van, szira is van. Arra azt felelte: tudva kurvát el nem veszek. A maga inasát is megkérvdén: Ugy van-e te inas ördög szülötte? Az inas erre ezt mondotta: Ugy van Uram.

Tertius Testis: Georgius Pataki, annorum circiter 24 juratus, examinatus, fassus est. Hogy a midőn volt volna Vátzy István uram kamarájában, mint szomszédjok Dokus János Senior uram superveniálván, mihelyt leült, felette igen nagy zokogással kezdett sirni; és a mikor okát kérdezték volna? ezt az okát adta: Hogy megrontottak engemet, e kell bujdósnom. Erre pedig Vátzy uram ezt mondotta: Maga rontotta el magát. Miért? nem mondotta meg, hanem tsakugyan megis mondá, hogy Tsétsiné Asszonyom lehvátta és adurgealta, hogy venné el a leányát; mellyre azt felelte: Az igaz, hogy lehvátott kétszer is, és kénszerített leányának elvételére, ha immár mocskba keverte volna, ha Tsira van, szira is van. Mellyre Dokus János így felelvén: Asszony fogd meg a nyelvedet, mert nekem nem kell, ugyanis hogy vennék tudva kurvát. És akkor sokat szitta Tsétsiné Asszonyomat, és ugyan akkor mondotta: maga is olyan és engemet is akkor bele keverni Tsétsiné. Ugyanakkor kezde súgni Vátzi uramnak és consequenter Bekeny uramnak, melyet elvégezvén, Vátzi uram a súgott dolgot világosságra hozta, hogy azt súgta volna, hogy maga a felesége Tsétsiné asszonyom a superlat alol leste mit csinál a szolgálóval. Melyre Dokus uram annuált hogy ugy vagyon, s ezt mondotta: hogy ha reá kérdenek, nagyobbakat is fogok mondani, a menykü szállja meg a lelkét.

Quartus Testis: Michael Tállyai Ann. circiter 23 juratus, examinatus, fassus est ita, sicut primus et Secundus per omnia cum additis.

Super quibus praevio modo factis fassionibus sub bona fide et puritate Conscientiae damus Literas has nostras Testimoniales, sigillis et subscriptionibus nostris munitas. Datum Saáros Patak Die 3 maij Anno 1730. Basilius Bogáti Ven. I. Tractus Zempléniensis p. t. Inspector (L. S.) Stephanus Mihályi Ven. Ttact. Zempléniensis ordinarius notarius (L. S.).

III.

Tsétsi János felelete a Primaria Sedesnek ellene intézett vádjaira: 1731. január 13-án.

1-mo. Tanítványoknak talám nem illik Attyok és Tanítójok ellen ilyen mocskos és egy Punctumbanis meg nem próbáltatható Gravameneket bé adni, és midőn hajdan itten csak egy süveg le nem vételértis, a Professzorok háttal állván hozzá, kicsapattatott omnium Judiciis az Deák, ezért mit lehetne érdemleni.

Ad Punctum 1um. A Királyi Commissio előtt forgott ezen Gravamen és akkor nem igaznak lenni deprehendáltatott. Professorságátul fogva Tiszt. Prof. . . Uram az hol lakott Azáriban (? R.) s egyebütt én soha se voltam, sem oda semmi Interessentiám nincsen, mégis eő Kglme sehol sem lakhatik mostis és per modum Oneris tartják mindenütt.

Az Törvények vagy Determinatiók ellen mutattassék meg, miben vétkeztem, s úgy az Leveleimetis producállyák, mellyekkel veszekedéseket indítok. A hizelkedő lffjak kik légyenek, nem tudom, s így azokat is, a kiknek promotiójokat impediáltam volna, holott a Scholamesterségek rend szerint mennek, Privatusokat az kiket kérnek az Atyák, azokatis a szerint adom, bizonyságok ex ipsis Primariis az Dnus Miskolczy, Bekény, Kádas.

Ad 2-dum Punctum. Az Törvényeket sokszor már el olvastam, ez idén is már el olvastam volna, de itthon nincsenek az Deákok, mind ennyi erőtelenségemben és szomorúságomban is.

Ad 3-ium. Némelly Praeceptor minthogy alkalmas, sokan kívánják és azért van sok Tanítványa, de az alkalmatlantul, ha oda adomis el veszik. A mesterségek iránt az Vád egész Tökéletlenség, et perpetua praxis contrarium docet, hanem ha némelly Notatusókat az Ecclesiák semmiképpen el nem vinnének. Az el mult Télen az Bényeiekkel egynéhány Óráig veszekettem, de egy Primariust sem vittek általán fogva és behivatván eőket, szembenis meg monták, hogy nem visznek, az mint készek errül Bényei Uraimék Testimonialist adni. Collegialis sessiók, minthogy egész napokat foglalnak el, mikor osztán sok revisióra való dolgok együvé gyűlnek, akkor szoktanak lenni. Accedálván hozzá: az Urak eő kegyelmek olykor be jövőn tettek rendelkezeket.

Ad 4-um. Az én diligentiámnak az mostani Primariusok hogy lehetnének Biráji, holott az mostani Senior esztendő alatt kézzer volt a Professión, az elein és a végin az esztendőnek, a többiek közzül három s négy holnapig sem látok eczer egyet. Azonban kérjenek Testimonialist, csak Magyar Országban az nemesi rendeken kívül 240 Praedikator Tanítványomtul; nem olyakat, mint ők, de Akademikusokat, ott fenn laktomban húsz—21 esztendős koromban tudtam cum Gloria tanítani, és 19 esztendős Professorság után vénségemre 41 esztendős koromra hol vette volna magát az a metamorphosis. Hogy bizonyos Authorok nem tractáltattanak, az nem igaz, mellyek az Theologia meg az Biblia, Antiquitates, Philosophia, az melly írás még régen vagyon, Historiae Compendium, Görög grammatica etc., de némelly Primarius ha reá kérdeznek, a se tudná igazán meg mondani micsoda Facultásokat tanítanak.

A Praesidiumok minden uj esztendőben felállítatnak, de némelly Primarius vagy Praeses el sem kezdi, némellyik elis viszi husvétnál tovább, sok az heverés miatt felsem vállalja. Az Disputatiók hogy el rontattak volna, nem igaz, szinte az Primariusok mind voltak Respondensek. Mikor igen hideg van, nem lehet, hozzá járulván ez is, hogy az elmúlt Tanltásán az Theológiának

az eő javukra semel pro semper minden caput után egy-egy Praedicationét dictáltam, mely sokra terjedvén, az miatt multak el néha az Disputatiók.

Ad 5-um. Egy levélnél több nálam nem volt, azt vissza adtam. A pénzt fizetésemben mikor el vészem, másik Professor, ugymint Tiszt. Nagymihályi Uramis úgy cselekszik.

Ad 6-tum. Száma nélkül magam küldöttem és sokszor oda az embereket, de voltak olyak, a kik rosszúl szóltak, úgy az subscribálandó Deákokat mind oda küldöm, mellynek jele az : Egynek sincs nálam az Commendatoriája. Az mi az Auditoriumban való izenetet illeti, abban nekem elég károm van, mert csak nem három óráig tanít eő kegyelme az én órámon, többire két órakor menvén bé az . . . Órára, arrul bizonyság az egész Collegium; Azonban a sok csengetés közt magamis confundálok az órát, errül a Seniornak kellett volna eő kegyelmét admoneálni.

Hiszen énis reggel elég hosszasan imádkozom. Az a Cothurnus és Pera nyilvánvaló hazugság.

Ad 7-um. Tiszt. Esperest Uramat hogy nem agnoscálnám Curatornak, azt tagadom; Interim ez elmúlt esztendőben el mult Revisiója az én boldogtalan causamnak, igen nagy hátra maradás. Az Iudicatus sem vettettet meg, hanem T. Praedicatorok javallására is relegáltatott ad majoris numeri conferentiam.

Ad 8-um. Egészen hazugság, kevés könyveinknek az ára nem Urak, de valamely idiota emberek Jószágának több lehet. Más országbeli Professoroknak . . . 30000 ezer forintot adták el az könyveit.

Ad 9-um. Bár lett volna, ne tették volna magokat méltókká olyan Titulusokra, irtóztató háladatlanságok, én azt magamis bánom, hogy attak alkalmatosságot azokra, magok az okai.

Ad 10-um. Az előtt hogy difficultas volt az Innepi Conceptusokkal, magok importunitása volt az oka, hogy huszanként is rohantak rám eczersmind, de már az Urak eő kegyelmek corrigáltak azon abusust.

Ad 11-um. Itt publice investigáltatott már két esztendeje az a dolog, és Pocsai hazugnak lenni declaráltatván, kicsapásra et cum mitigatione esztendeig való degradatióra itilletett.

Ad 12-um. Az mostani Senior dolga minden tугya miben van. És akkor tétetett Seniorrá, mikor Dokus dolga iránt most esztendeje T. Curator Uram be jövését mindennap vártuk és ez volt az oka az iránta való idegenségnek. quia erat reus.

Ad 13-um. Várom az T. Urak által meg igirt revisióját ezen dolognak.

Ad 14-um. Tekintetes Dőri András Uramra revocálok magamat ez haszontalan vád iránt. Az Dokus dolgában nemis szóllottam, nem hogy absolváltam volna.

IV.

Dőry András körlevele Patay S. ellen 1730. aug. 1.

Bizodalmas Nagy Jó Uraimnak. Ajánlom kegyelmeteknek igaz köteles szolgálatomat. Fiamnak a Pataki Collegiumbul való ki menetelit és bucsúzását. olly véggel halasztottam vala az aratási examenek idejére, hogy a Patronus urak magok kedves gyermeki elő meneteleknek experiálására alkalmas számmal bé menvén az oskolában azon bucsúzóknak alkalmatosságával némelly

azon Collegiumban suboriant difficultasok, azok között T. Csécsi uram remén-telen szomorúsága, Háza népének méltatlan meg mocskoltatása, consequenter az Ecclesiai Törvények szerint ő neki adatott autoritassának el vétele, exualtatása szükséges orvoslásárúl, evellalásárúl és jó rendben hozásárúl conferralhattunk és minden jót végezhattunk volna. Ezen reménységemben megcsalattam, mivel a Patronus urak közül senki bé nem ment, senkivel a szükséges dolgokrúl nem szólhattam és a belől írt illetlenségeknek fundamen-tális okát meg nem jelenthettem. Elhiszem azért marattanak el egyikért az Urak, hogy sógor Patay Sámuel uram egy néhány nappal bé jövén ez előtt az oskolában úgy disponalt, hogy ne lenne generale Examen, hanem csak a Promotio lenne meg, noha meg lött a Classisoknak Examenje; mi pedig sokan kiknek gyermekeink nagyobb facultasokban gyakoroltattak, szívesen kívántuk az universale examennek meg tartóztatását, hogy experiálhattuk volna azoknak profectusokat, megis vólt ígérve T. Professor uraiméktúl arra való el készítetése az oskolának, mi okon immutálta az édes Patay Uram Professor uraimék ebbeli jó igyekezeteket, nem penetrálhatom, hanem ha minket, akik azt ohajtva vártuk kívánt abban szomorítani, hogy gyermekeink profectusokat ne experiálhassuk, melyben máskint ő kglme curatori hivatalá-val ellenkezik, vagy pedig azt kívánta evitalni, hogy az urak egyben ne jöhes-senek, és ne tугyák meg mi nemű injuriája légyen a Tanításban fáradhatat-lanúl szorgalmatoskodó Professornak T. Csécsi János uramnak, némelly competitoritúl, úgy szintén Tanítványitúl, akik annyira animaltattak, és napon-ként animaltatnak hogy már azoknak csak nem censurájok alá vettetett, ellene gyűllések tartatnak, collegium nevével és pecsétjével a Collegium hire nélkül, irkálnak, firkálnak, helytelen informatiókat tesznek, opiniókat bal informatió-jokra kérnek, szomorúságát azzal nevelik, a Tanítástúl idegenitik és alligis irhatom le minemű injuriákkal terhelik. Ez illetén dolgokban és szomorúságá-ban magának hagyattatott azoknak tetemes károkkal, kiknek tanuló gyermekeik vagynak, késő nekünk várúnk, kiknek Isten gyermekeket adott, hogy a mostani jó Tanítók ellen opiniók szedettessenek és azok aránt gyermekeink szamarúl maragyanak, mert annak messze van a vége hogy más Professzorink legyenek, és lehet-e valami a gyermektelen emberek intentiójábúl a Jó Isten tугya; hogy az idő alatt gyermekeink szenvedjenek, egy jó Lélek sem kívánhatja; könnyű azoknak, kiknek már Professorra nincsen szükségek, mind opiniókat szedni, mind a Professorokat idegeniteni, kedvetleníteni, de nekünk súlyosan esik. Sógor Patay uram felől hallom, sőt némelly leveleiből láttam is ellenem való panaszzát, hogy én ő Kglme Curatori autoritássaban involaltam volna, amidőn az elmúlt esztendőbéli Seniort, Dókos Jánost Miskólczi mesterségre az én recommendatiómra az Ecclesia el vitte, licet non petita excusatio accusationem quandam saperet, mind azon által, ha ezen ellenem való panasza penetrált volna Kglmedhezis, brevibus kívántam arrul informálnom genuine Kglmedet. Minekutánna Dokos János tavally a Seniorságot consequalta volna, subsequalt a Miskólczi mesterségnek változásának ideje, az alatt a mostani Senior és más hasonló factiójábúl valamelly mocskos dolgot költvén Dókosra, és azon mocskos dolog elsőben Patay uram által az Ecclesiának hírével esett, annyira ment a dolog, hogy az Ecclesia követeket expediált a Collegiumban, olly instructióval, hogy ha azon mocskos dolgok Dokos ellen ex inquisitione com-municanda fognak meg bizonyosodni, csak hagyák oda, és más subjectumot hozzanak mesternek, de ha az inquisitióbúl ki nem jön az ellene való vád,

csak elvigyék, azis volt instructiójokban, hogy ha az inquisitio velek nem communicaltatik (supponalvan azt az Ecclesia, hogy ha csak költött dolog, kécség kívül az inquisitionnak communicatioja fog denegaltatni) azon inquisitiót és azon fundált mocskos dolgokat pro nulla reputálván, Dokos Jánost mester-ségre elvigyék. Tudván aztis az Ecclesia hogy Fiaim látogatásokra igyekeztem bé menni Patakra, kért magamotis, hogy követjekkel járnék, és magamis ezen dolgot szorgalmasan investigálván, ami az Ecclesiának becsülteesebb, és épületesebb, a követeknek azt persuadeállyam, én a követekkel együtt bé érkez-vén, minden reménységem sőt csak gondolkozásom ellenis Dokos Jánost a Sénior-ságból ki tétetve találtam. Okát deponáltatásának investigálni kötelessé-gemben lévén, tudakoztam többek között T. Prof. Nagymihályi Gergely uram-tól, ki tétette ki Dókos Jánost? és mi okon a Seniorságból? Nagymihályi uram szorgalmas tudakozódásomra nekem azt feleli: Hogy senki sem tette ki hanem maga excludalta magát; be mehet amikor akar, én Dókosnak Nagy-mihályi uram szavaihoz képest meg üzenem, hogy csak mennyen helyére, próbálta is, de nem admittáltatott, üzenék menten Nagymihályi uramnak nem admittáltatásáról, akkor ő kglme azt feleli: Hogy igenis Curator uraim hírek nélkül nem admittaltathatik, mivel pedig már praevis a Miskólczi Ecclesiának Ecclesiaticus Curator uram azt írta, amit sub litera A in paribus annectalt ő kglme leveléből kitezczik, hogy a judicatus megvetéseért tempore peracte inquisi-tionis és az obedientiáért letétetni a Seniort-committalta volna Patay Sámuel uram, szorgalmasan tudakoztam mind magától Nagymihályi Uramtól, mind másoktól, kik tempore inquisitionis jelen voltak, az inobedienciáról és a Judi-catusnak meg vetéséről, de az nem hogy meg bizonyosodott volna, sőt maguk meg vallották, hogy nem Dókos János, hanem T. Csécsi uram apellált bővebb forumra, és Patronus úrak praesentiajokra. Én azért látván, hogy Patay uram-nak helytelen informatioja lett Dokos ellen és az ő kglme sententiája Dokos ellen exequáltatni committaltatott, rebus ita stantibus, prout informabatur, irok azonnal mind magam, mind pedig a város követei T. Ecclesiasticus Curator uramnak, mivelhogy az executiót ahoz nem értő, sőt nagyobb részire passionatus Deáksággal, nulla habita reflexione in clausulam justificatoriam vitette ő kglme véghez, e dolog pedig mi előttünk sokkal külömben constal, azért ő kglme jőne bé, és látnánk meg, ha helyesen vitték e Patay Uram Commissióját a Deákok végben, akiknek ő kglme, úgy mint: Ecclesiasticus Curator uram az executiót denegalta contra omnem juris ordinem, de ő kglme be nem jött, hanem ebbeli judicatusát delegálta Pataki Predikator T. Váradi Sámuel uram Esperestsége alatt conflualt uraimékkal, Nagymihályi uram magais jelen lévén fogtunk annak investigálásához, hogy az depositionnak oka, amint informaltatott Patay uram, úgy vagyone vagy sem? nem ahoz fogtunk (amint vélekettünk Patay Uram) hogy ha az informátióra helyes-é az ő kglme sententiája? hanem amint írák, helyesé az ő kglmének adatott informatióra, melyben fundáltatik az ő kglmének a senior deponaltatásáról committált sententiája; azon infor-matiót helytelennek találván, a Deákok helytelen executióját, nem Patay uram sententiáját reformáltuk, amint ex annexo sub litera C. instrumento ki teczik, micsoda involatio lett hát Patay uram authoritássában, itillye meg akárki, nemis attunk okot ő kglmének a panasza, hanem ha azt resencialta az édes Patay Uram, hogy nem Tokait, hanem Dokos Jánost, intentioja ellen ő kglmének (melly világos némellyeknek írott ő kglme leveleiből) vitték Miskólczra a mis-kólczi követek, akikis cselekedetekről az Ecclesiának mindenkor számot adhat-

nak, mivel Dokos uram ellen instructiójok szerint formált hirt velem együtt serio investigálni kívánván, először is magam in privato requiráltam s — kértem T. Nagymihályi Uramtúl, Dokos uram ellen peragált inquisitionnak velem és követekkel való communicatióját, de ő kglme én előttem meg tagatta, hogy nem volna ő kglménél, hanem T. Esperest el vitte volna magával, én igaznak ítélvén lenni egy Theologiae Professornak bizony mondással erőssített szavát, irtam említett Esperest urnak, hogy az Inquisitiót hozza be, vagy ha maga el nem jőne, küldené bé hozzám, hadd lássam meg a város követeivel együtt, mit tart azon Inquisitio, Dokos uram ellen való mocskos vádrúl, mert ellenkezőt hallunk mi Nagymihályi uramtúl mind magátúl, s — mind másoktúl, amint informaltatott vala az Ecclesia, hogy az Inquisitióból fundamentaliter informáltassunk, Esperest uram azt agya válaszul, amit fellyebb ira — su litera B. annectalt leveléből constál, hogy az Inquisitio Nagymihályi uramnál van. Nagymihályi uram nem tagathatta tovább, hanem in publico confessus annak commnunicatióját meg ígérte, de az irántis meg csalt ő kglme bennünket, mivel más nap reggel azt izeni nékem hogy azon éczaka érkezett volna Patay uram ő kglmének levele, hogy nekünk az Inquisitiót ne communicallya, mellyet mingyárt nem hihettem, ex duplici ratione, elsőben hogy denegálhatná az Ecclesiátúl Patay uram az Inquisitiót s — annak communicatióját contra omnium etiam gentium jura, 2-do estvéli nyólcz órakor ígérte az Inquisitio communicatióját, virattig hogy lehetett az iránt Patay uram válaszát venni; én azért izenem Nagymihályi urnak, hogy Patay uram inhibitoriai levelét communicallya én vélem, hadd lássam és referálhassam az Ecclesiának, mi okon nem akar az Inquisitio velünk communicaltatni, azt izeni Nagymihályi uram, hogy Váradi uramnak küldötte pro communicatione Patay uram levelét, és azért nékem el nem küldheti. Váradi uramhoz érkezünk mi az alatt, és a válasza Nagymihályi urnak oda jött mi utánnunk. T. Váradi uramnak mondván, hogy mit üzent Nagymihályi uram, azért hadd lássuk a levelet, azon becsülletes ember monda: ebnek küldötte, nem igazán mongya. Ezen izenettel mingyárt küldök Nagymihályi uramhoz s kéretem a levelet, akkor azt izeni, hogy a Primariusoknak attá olvasni. A Primariusokhoz nyomon küldök a levelért, azok hoznak elő egy levelet, melly négy vagy öt nappal adattatott a dolognak tudakozása előtt, de abban emlékezést sem találtunk az inquisitiorúl; illy hazugsággal terhelvén Nagymihályi uram bennünket, az Inquisitiót semmi képen meg nem láthattuk, mellyből concludálván Dokos uram ártatlanságát, sőt ex dispositione lett denigraltatását, Emellett előtünk recognoscálta mind Nagymihályi uram, mind mások, akiknek illett, Dokos uram ártatlanságát, amint ex instrumento sub litera D acclusa kiteczik, a város instructiója szerint a követek invitálták Dokos uramat a Miskólczi mesterségre, én penig tíz óra tájban kocsimra vévén elis hoztam. Minek előtte penig elhozta(m) volna Dokos uramat, az előtt való nap a Collegiumot, Professor uraimékat, T. Váradi uramat és ő kglme Praesidiumja alatt lévő . . . t kínáltam, és a Város követeiis kínálták Dokos uram seniorság béli el készített szám adásával, hogy vennének számot túlle, de ahoz sem egyik, sem másik nem akarván nyúlni, város követei az el készített számadást (mivel más senki kezéhez nem akarta venni) pecsétjek alatt resignálták T. Csécsi János uramnak, adván város részéről olly assecurationalist instructiójuk szerint, hogy revidealtatván számadása annak idejében, ha mi difficultások eruáltatnak, azok az Ecclesiával communicaltassanak és az Ecclesia injungálni fogja mesterének, hogy azokra

felellyen meg, és ha meg nem felelhetne, ex proventibus ludimagistri tészen a város contentumot a Collegiumnak. Én vissza térvén Patakról mentem egyenesen Patay uramhoz Bájra, és ő kegyelmének tettem eszerint relatiót, az annectált instrumentumokat és leveleket közölve ő kglmével, de ő kglme (hihető azért, hogy intentiójában frustráltatott) nagy indulattal nekem azokra egyebet nem felelt, hanem csak ezt: Hogy ha a Collegiumnak el kellis veszni, eo non obstante ezen dologban nagy helyekre fog írni, ezen szavain el álmélkodván, egyebet nem tudék mondani, hanem ezen kértem, hogy agyon hirt amikor ír, hadd énis írjak, azzal másként is el késvén, én ő kglmétől eljöttem. Azolta ő kglme egy néhány felé, amint leveleit láttam, tölt oly informatiókat, hogy én az ő kglme autoritassában involáltam; Bécsi udvarral, királyi consiliummal fenyeget; de én azt nem annyira sajnálom, mint azt, hogy ő kglme én reám neheztelvén a Collegiumban mind a valósággal Tanítókat, mind némelly Tanulókat nem szinte rendesen tractal, a Seniort és Primariusokat Csécsi uram ellen machinalodni meg engedi; melly mint már azok a Professor ellen nomine Collegii irkálnak, firkálnak, és nem számlálhatni elő miként injuriállyák azon jó embert, Nagymihályi uramis associálván magát Csécsi uram ellen Ecclesiasticus Curator urammal együtt, effelett ártatlan, jóigyekezetű Deákokat kicsapat, a Javát a Deákságnak hasonló kicsapással fenyegeti az édes Patay uram, azzal concludálván sententiáját: Vegye el rúlatok Döry uram, ezekből micsoda consequentiák jöhetnek ki, által láthatja akár ki, kívánom azért genuine ezekről informálni Kglmeteket, és mikint antevertáltathassék ezekből következhető periculuma a Collegiumnak, arról való bölcs opinióját érteni és venni. Mellyet midőn szívesen várnék, magamat Kegyelmeteknek jóakaratiában ajánlom és maradok Kegyelmeteknek Miskólcz Ima Aug. 1730. köteles szolgája Döry András m. p.

P. S. Levelém meg adó Marton András és Molnár János, azok kiket az Examen előtt oly keményen és ártatlanul meg büntetett Patay uram, kiknek nem vólt tized részént való vétkek, mint az ő kglme catalogussában a szentek közzé számlált Tokainak, amazt minden erejével manuteneállyá, ezeket a jó igyekezetű Deákokat ex inordinata in me passione meg büntette, ha ő kglme Lelke ismeretihez hozzá fér, ám lássa ő kglme. Ezen Deákok mind az által, ha ártatlanul szennyvettek, de ugyan csak continualni kívánnák Isten dicsősségére el szánt s-el tökélelt igyekezeteket, fel mennek Academiákra, igazán irom, méltók a segítségre, mert ők az én bűnömnek (ha annak lehetne mondani) büntetését viselik. Recomendálom azért nyavalyásokat nem csak kegyelmeteknek adakozó gratiajában és jó akaratjában, de Kglmetek recommendatiója által más adakozó Patrónusok előtt való recommendatiójábanis. (Kívül idegen kézzel: „Döry András uram igen hibás declaratiója.”)

A spataki kollégium kézírataiból

közli R.

